

Кулатова І.М., Супруненко О.Б.

**КУРГАНИ СКИФСЬКОГО ЧАСУ
ЗАХІДНОЇ ОКРУГИ
БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА**

Кулатова І.М., Супруненко О.Б.

**КУРГАНИ СКИФСЬКОГО ЧАСУ
ЗАХІДНОЇ ОКРУГИ
БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА**

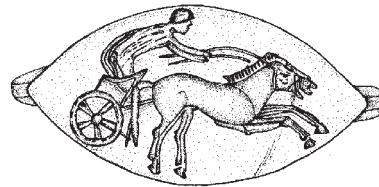
Київ
2010

The Centre of the Study of Monuments
The Ukrainian Society of Preserving of Historical and Cultural Sites and Monuments
Poltava Regional State Administration
The Department of Culture
The Centre of the Preserving and Study of the Sites of Archaeology

Kulatova I.N., Suprunenko A.B.

**BARROWS OF THE SCYTHIAN TIME
BY THE WESTERN ENVIRONS
OF THE ANCIENT SETTLEMENT
IN BELSK**

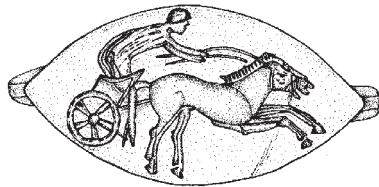
Kiev
2010

Центр пам'яткознавства Національної Академії наук України
і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури
Центр охорони та досліджень пам'яток археології
управління культури Полтавської облдержадміністрації

Кулатова І.М., Супруненко О.Б.

КУРГАНИ СКИФСЬКОГО ЧАСУ ЗАХІДНОЇ ОКРУГИ БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА

Київ
2010

УДК 902/904
ББК 63.4 (4 УКР. – 4 Пол.)
К 90

Друкується за рішенням Вченої ради
Центру пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК (протокол № 3 від 4 березня 2010 р.).

Науковий редактор:
Скорий С.А., доктор історичних наук, професор.

Рецензенти:
Мурзін В.Ю., доктор історичних наук, професор;
Шрамко Б.А., доктор історичних наук, професор.

Кулатова І. М., Супруненко О.Б.

К 90 Кургани скіфського часу західної округи Більського городища. – К., 2010.
– 200 с.: іл. + 6 кол. вкл. – (Центр пам'ятокознавства НАН України і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури. Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації).

Монографічне дослідження полтавських археологів присвячене введенню до наукового обігу і джерелознавчому аналізу значної групи поховальних пам'яток скіфського часу в західній окрузі Більського городища — грандіозного археологічного комплексу лісостепових лівобережних племен раннього залізного віку у Поворсклі на Полтавщині. Публікуються матеріали курганних некрополів в урочищах Перешепине I, Перемірки і Марченки, результати досліджень окремих ґрунтових поховань, вивчених у 1995-2006 рр. експедицією Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації.

Для археологів, істориків, музейних працівників, викладачів і студентів визів, всіх, хто цікавиться найдавнішою історією та археологією Дніпровського лісостепового Лівобережжя.

ISBN 978-966-8999-25-3

ББК 63.3.4 (4 УКР. – 4 Пол.)

Видавці широко вдячні організаціям, закладам та приватним особам,
за підтримки яких побачила світ ця книга:

Бовдир Олексій (СТОВ «Скіф», с. Більськ Полтавської обл.),
Бровендер Юрій (ДП «Центрально-Донецька експедиція» ІА НАНУ, м. Алчевськ),
Осаульчук Олег (ДП «Рятівна археологічна служба» ІА НАНУ, м. Львів),
Приймак Віктор (ІКЗ «Більськ», с-ще Котельва Полтавської обл.),
Фасій Геннадій (Управління культури Полтавської облдержадміністрації, м. Полтава),
Шрамко Ірина (ДП «Слобідська археологічна служба» ІА НАНУ, м. Харків).

© Кулатова І. М., Супруненко О.Б., 2010
© Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК, 2010
© Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, 2010

ПЕРЕДМОВА

У найближчій окрузі грандіозного Більського городища в Середньому Поворсклі – найбільшого укріпленого поселення скіфської епохи у Східній Європі, розташований цілий ряд синхронних цій небуденній пам'ятці курганних некрополів, що вже давно добре відомі дослідникам. Більшість з них знаходиться на захід і північний захід від Великого укріплення Більського городища, переважно неподалік с.Більськ, у межах Більської сільської ради Котелевського району Полтавської області. Це – одне з найбільших скупчень курганів скіфського часу на території Полтавщини і всього Дніпровського лісостепового Лівобережжя. Воно окреслює місцезнаходження кладовищ елітного прошарку населення значного міського центру, можливо, міста-«поліса» і столиці переддержавного утворення племен раннього залізного віку у басейні Ворскли та Псла. З-поміж них найвідомішими залишаються курганні могильники в ур. Скоробір, Осняги, Марченки, Перещепине. Поряд з ними наявні й кілька курганних некрополів на території власне Великого укріплення – Більські курганні могильники «А», «Б» (*Шрамко, 1987; 1994; Мурзін, Ролле, Скорий, 1995; Супруненко, 1996; 2006*), нещодавно відкритий – «Д» (*Кулатова, Луговий, 2003, с.83*), а також угруповання курганів на північ від Більська, в межах Охтирського і Липово-Долинського районів Сумської області (*Охріменко, Приймак В.В., Приймак В.М., 2006*). За 5-15 км на південний захід і захід

від археологічного комплексу розташовані кілька десятків груп давно вже розораних курганів більш віддалених могильників в межах сучасного Зіньківського району Полтавщини, вірогідно, також пов'язаних з Більськом та прилеглими до нього селищами скіфської епохи (*Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.48-50; розвідки співробітників ЦОДПА, 2004-2009 рр.*).

Вивчення курганних некрополів Більського городища пов'язане з іменами двох відомих дослідників археології раннього залізного віку Східної Європи ХХ ст. – професорів В.О.Городцова і Б.А.Шрамка. В останній час більш масове вивчення курганів округи Більського археологічного комплексу з суто науковою та пам'яткоохоронною метою забезпечила група фахівців України і Німеччини у складі закордонного члена НАН України, професора Р.А.Ролле, професорів В.Ю.Мурзіна, С.А.Скорого і Є.В.Черненка, доктора історичних наук С.В.Махортих, кандидата історичних наук В.П.Білозора та ін. Доволі значний обсяг дослідницьких робіт на некрополях Більського городища виконали і полтавці – кандидат історичних наук О.Б.Супруненко та І.М.Кулатова. Доцентом Полтавського педуніверситету ім. В.Г.Короленка, кандидатом історичних наук П.Я.Гавришем також був досліджений один з курганів поблизу ур. Скоробір. Таким чином, сучасні дослідники можуть оперувати інформацією про близько 100 курганів, розкопаних в окрузі та на

Рис. 1. Карта-схема основних об'єктів Більського археологічного комплексу та охоронюваної території «Більське городище».

Пам'ятки археології: 1 – Західне укріплення Більського городища скіфського часу; 2 – Східне укріплення; 3 – Куземинське укріплення; 4 – Велике укріплення Більського городища скіфського часу; 5 – селище-передгороддя Західного укріплення в урочищі Царина (разом з поселенням в урочищі Сад); 6 – селище-передгороддя Західного укріплення скіфського часу та київської культури в урочищі Сад; 7-11 – селища-передгороддя Східного укріплення; 12 – селище скіфського часу поблизу братської могили радянських воїнів; 13-14 – селища скіфського часу в урочищах Кут, Лісовий Кут та Поле 2-ї бригади; 15-17 – селища та місцезнаходження скіфського і пізньозарубинецького часу в урочищі Озеро; 18 – поселення доби бронзи-скіфського часу в урочищі Шпилівка; 19 – поселення бондарихинської культури-раннього залізного віку (поблизу Більської середньої школи); 20 – місцезнаходження черняхівської культури (поряд з Більською сільрадою); 21 – поселення бондарихинської культури-скіфського часу в урочищі Майдан; 22-24 – селища доби бронзи та скіфського часу в урочищі Холодівський Яр; 25-26 – місцезнаходження скіфського часу; 27-28 – селища епохи бронзи-скіфського часу в урочищі Холодівський Яр; 29-30 – селища скіфського часу; 31 – селище скіфського часу; 32-33 – селище скіфського часу та курган в урочищі Безодня; 34 – Більський курганний некрополь «Б» скіфського часу; 35 – Більський курганний некрополь «А» скіфського часу; 36 – селище скіфського часу в урочищі Кутул; 37 – селище скіфського часу в урочищі Геюсів Яр; 38 – Перещепинські курганні могильники скіфського часу I та II; 39 – селище черняхівської культури в урочищі Перещепине II; 40 – селище черняхівської культури в урочищі Марченки; 41 – місцезнаходження скіфського часу в урочищі Марченки; 42-43 – групи курганів скіфського часу в урочищі Марченки; 44 – селище черняхівської культури в урочищі Перещепине II; 45 – місцезнаходження скіфського часу в урочищі Перемірки; 46 – курганний некрополь ранньоскіфського часу в урочищі Перемірки; 47 – місцезнаходження скіфського часу в урочищі Опішнянський Яр; 48 – місцезнаходження скіфського часу в урочищі Марченки; 49 – курганний некрополь скіфського часу в урочищі Марченки, Осняги та Скоробір; 50 – майданоподібні споруди в урочищі Скоробір (Великий та Малий Скоробір); 51-52 – селища скіфського часу; 53 – група курганів скіфського часу в урочищі Безодня; 54 – група курганів та селище скіфського часу; 55 – курган; 56 – група курганів; 57 – місцезнаходження

скіфського часу в урочищі Кутул; 58 – група курганів скіфського часу в урочищі Кутул; 59 – селище скіфського часу; 61 – Глинське городище роменської культури, давньоруського і післямонгольського часу (два укріплення, посад, острог та курганний могильник у складі понад 300 насипів).

Пам'ятки історії, с.Більськ: 63 – пам'ятний знак на місці подвигу Героя Радянського Союзу лейтенанта Шишкіна М.В., ур. Скоробір; 64 – група братських могил радянських воїнів (5), Шпилівське кладовище; 65 – пам'ятний знак на честь земляків, які загинули в роки громадянської війни, вул. Першотравнева; 66 – пам'ятний знак на честь воїнів-визволителів, Центр, парк; 67 – братська могила радянських воїнів, Центр, парк; 68 – пам'ятний знак воїнам-односельцям та жертвам фашизму, Центр, сквер; 69 – пам'ятний знак на братській могилі воїнів 80-ї гвардійської дивізії, Дубинське кладовище, східна околиця села; 70 – братська могила воїнів (1943 р.), кладовище «Прогоня»; 71 – могила невідомого солдата (1941 р.), Холодівське кладовище; 72 – могила воїна 27-ї армії Воронезького фронту (1943 р.), Холодівське кладовище; 73 – пам'ятний знак на честь партизан загону С.А.Ковпака (1917-1919 рр.), Барвінкова гора; 74 – пам'ятний знак на честь воїнів 7-ї та 8-ї гвардійських повітряно-десантних дивізій (1943 р.), Барвінкова гора.

Пам'ятки історії, с.Глинське: 75 – залишки бліндажів та артилерійських позицій 1941 і 1943 рр.; 76 – пам'ятник загиблим воїнам-односельцям, Центр.

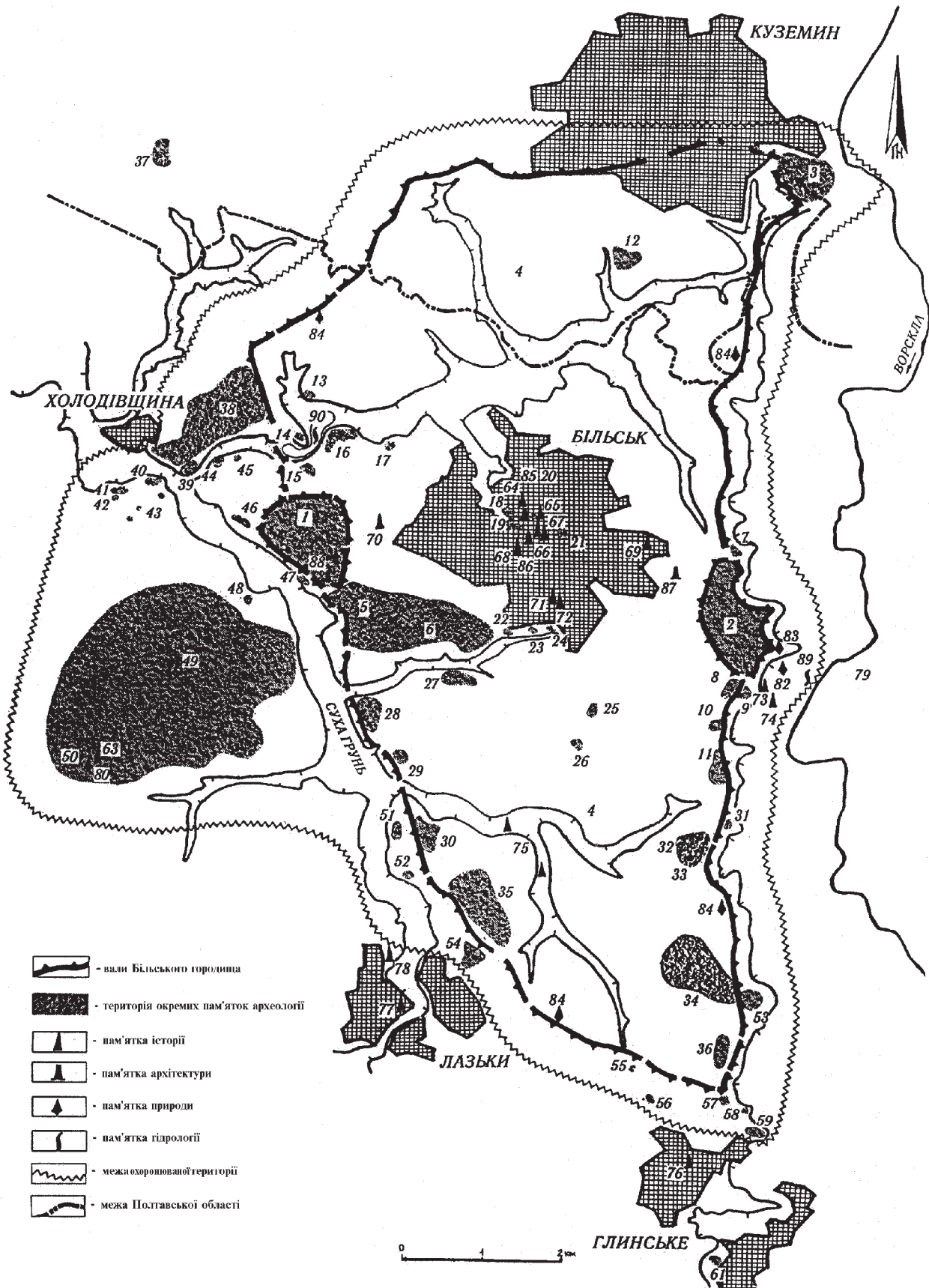
Пам'ятки історії, с.Лазьки: 77 – пам'ятник воїнам-визволителям, Центр; 78 – група могил воїнів-визволителів (3), кладовище.

Пам'ятки природи: 79 – Ковпаківський дендропарк, заснований 1918 р.; 80 – Скоробір, ботанічний заказник; 82 – Барвінкова Гора, ботанічна пам'ятка природи та городище-убижище скіфського часу; 83 – «Дуб Г.С.Сковороди», пам'ятка природи; 84 – вали Більського городища, ділянки комплексної пам'ятки природи з рідкісною рослинністю.

Пам'ятки архітектури та промислового будівництва, с.Більськ: 85 – паровий млин, поч. XX ст., центр, вул. Першотравнева; 86 – будинок школи, поч. XX ст., Центр; 88 – бурти селітроварників, початок – третя чверть XVII ст., південна та західна частини Західного укріплення Більського городища, ур. Царина.

Гідрологічні пам'ятки, с.Більськ: 89 – Більське джерело, схил Барвінкової гори; 90 – Більське озеро, у межах Великого укріплення, в урочищі Озеро (Ставок).

- - вали Більського городища
- - територія окремих пам'яток археології
- - пам'ятка історії
- - пам'ятка архітектури
- - пам'ятка природи
- - пам'ятка гідрології
- - межа охороненої території
- - межа Полтавської області

території Більського городища за останні 100 років (Махортых, 2009, с.247).

Наявність кількох опублікованих історіографічних праць (Від редколегії, 1996; Гавриш, 2006; Махортых, 2009) залишає на разі зайвим детальний перелік і проведення аналізу в контексті історії археологічного вивчення курганних пам'яток. Варто лише зазначити, що колегами виділені три цілком вмотивовані історичні етапи дослідження некрополів Більського городища.

I. Початок ХХ ст., – пов'язаний із дослідженнями В.О.Городцова, головним чином могильників в ур. Скоробір та Осняги.

II. Середина 1960-1980-х рр. – продовження робіт на двох названих некрополях та початок розкопок курганів в ур. Перещепине Б.А.Шрамком.

III. 1990-ті – поч. ХХІ ст., – пов'язаний з діяльністю Українсько-німецької археологічної експедиції і Більської експедиції Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації (Махортых, 2009, с.247).

Пропоноване читачеві дослідження має на меті заповнити лакуну щодо введення до наукового обігу повного комплексу інформації про результати науково-рятівних розкопок полтавських дослідників – Більської експедиції і загонів Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації 1995, 1999-2006 рр. на курганних могильниках в ур. Перещепине, Марченки і нещодавно відкритому некрополі в ур. Перемірки. Завданням цієї роботи є саме публікація комплексів вивчених курганів та поховань, що й виступають, разом із супутніми речовими знахідками, предметом наукового дослідження.

У розкопках курганів 1999-2002 рр. брали участь переважно науковці Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації – директор, начальник Охоронної археологічної експедиції ЦОДПА, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник О.Б.Супруненко, заступник начальника загону (в 2001 р. – начальник експедиції), завідувача

відділом охорони пам'яток археології І.М.Кулатова, завідувач сектором А.В.Гейко (1999-2000 рр.), старші наукові співробітники К.М.Мироненко, О.В.Коваленко (1999-2000 рр.), науковий співробітник – наглядач Більського городища А.І.Охріменко, молодший, пізніше старший науковий співробітник-антрополог А.В.Артем'єв, молодші наукові співробітники Р.М.Рейда (2001 р.) і А.І.Тимошук (2006 р.), викладачі Ковалівського ліцею для талановитих дітей С.В.Савегін (1999 р.), Полтавського політехнічного коледжу С.В.Маєвська (2001-2002 рр.), журналіст С.П.Степанович (2001 р.), лаборанти М.О.Радченко, О.В.Сидоренко, М.С.Колишкін, В.С.Полапа, В.В.Лямкін, на час розкопок – студенти історичного факультету Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка Р.С.Луговий, А.Л.Щербань (1999 р.), Ю.О.Пуголовок (2002 рр.) та ін.

Дослідження Марченківського кургану у серпні 1995 р. виконані Більським загonom ЦОДПА у складі наукових співробітників І.М.Кулатової, Б.І.Золотницького, Т.М.Золотницької, О.В.Тіткова, М.М.Дараган, лаборантів Ю.А.Павловича, М.О.Радченка, О.В.Сидоренка.

Всім учасникам науково-рятівних розкопок автори висловлюють щирю вдячність за посильний внесок у дослідницький процес, а також опрацювання отриманих колекцій, реставрацію і збереження знахідок.

Фінансування науково-рятівних робіт останнього кургану здійснювалося за рахунок Обласної бюджетної програми з вивчення Більського городища, зініційованої управлінням культури Полтавської облдержадміністрації (начальник управління – заслужений працівник культури України П.К.Бондаревський). Охоронні та рятівні роботи на Перещепинському некрополі і кургані в ур.Перемірки виконані винятково на кошти замовника робіт – ГПУ «Полтавагазвидобування».

Місця проведення досліджень неодноразово відвідували колеги: археологидослідники Більського городища – закордонний член НАН України, старший професор Гамбурзького університету Р.А.Ролле, доктори історичних наук В.Ю.Мурзін, Є.В.Черненко, С.А.Скорий, С.В.Махортих,

кандидати історичних наук В.П.Білозор, П.Я.Гавриш, І.Б.Шрамко, іноземні археологи та дипломати, керівники Полтавської обласної ради і Котелевського району (рис. 90), співробітники преси і телебачення. Робота експедиції ЦОДПА знайшла висвітлення на шпальтах обласних, регіональних та всеукраїнських газет і журналів («Урядовий кур'єр», «Сьогодні», «Факты», «Зоря Полтавщини», «Вечірня Полтава», «Полтавський вісник» та ін.), теле- і радіопередачах мас-медіа (див. перелік основних у списку літератури «Публікації часописів»).

Насамкінець, необхідно зазначити, що колекції матеріалів розкопок зберігаються

в фондах Історико-культурного заповідника «Більськ», предмети з дорогоцінних металів – у зібранні Полтавського краєзнавчого музею, антропологічні колекції – в Антропологічній лабораторії ЦОДПА. Результати одонтологічних та антропологічних досліджень за матеріалами розкопок опубліковані (Артемов, 2001; 2002; 2003), і саме на них спираються статеві-вікові визначення у публікації комплексів 14 курганів і 6 досліджених поховань.

Умовні позначення до планів та кресленників курганів і поховань зведені до окремої таблиці, вміщеної в кінці видання (рис.181).

1. АРХАЇЧНИЙ КУРГАН ПОБЛИЗУ ЗАХІДНОГО УКРІПЛЕННЯ БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА

Рис. 2. Вали Західного укріплення
Більського городища.
Фото О.Б.Супруненка, 1993.

Восени 1999 р. проведені дослідження кургану у складі групи, що отримала назву – курганний некрополь в урочищі Перемірки (використовувалася і тимчасова робоча назва – Більський курганний некрополь «Г»), поблизу Західного укріплення Більського городища, на південний захід від с.Більськ (рис.1:46; 3). Розкопки кургану були викликані господарськими роботами, пов'язаними зі спорудженням газо-експлуатаційної свердловини.

Невеликий курганний могильник знаходиться на південний захід від Західного укріплення Більського городища, за 0,15-0,35 км від сучасного південно-західного в'їзду до цитаделі, справа від польової дороги, що веде до курника місцевого агропідприємства СТОВ «Скіф» (рис.3).

Група курганів займає пануюче підвищення біля краю плато правого корінного берега р. Суха Грунь, з абсолютною позначкою висоти 147,9 м, тобто, 30 м над рівнем заплави. Кургани розташовані компактно, своєрідним видовженим у плані трикутником, витягнутим у напрямку північний захід – південний схід, вздовж схилу високого берега. Зі сходу підвищення обмежене западиною оплилого рову Західного укріплення (рис.180). Напевне, частина некрополя, з повністю розораними насипами, розташована за 0,2-0,3 км на північ вздовж надсхилля Більського струмка – правої притоки Сухої Груні. Принаймні, розвідково-наглядовими роботами В.В.Приймака під час прокладання

шлейфів газоконденсатопроводу взимку 2007 р. тут виявлена яма ще одного поховання ранньоскіфського часу, яке не досліджувалося (рис.3:6; 184).

Площа могильника розорюється, один із курганів перетинає польова дорога. Насипи виявилися скраденими поміж багаторічних трав, що не дало змоги виявити пам'ятку впродовж останніх 30 років досліджень Більського археологічного комплексу.

Компактно розташована ділянка могильника, обстежена розвідкою О.Б.Супруненка та А.І.Охріменка 1999 р. (*Супруненко, Гейко, Коваленко, Кулатова та ін., 1999, арк. 9-10, рис.10*), складається з п'яти розораних насипів. Найбільшим з них був саме досліджений – крайній із заходу – курган № 1/1999 р. Останні кургани круглої у плані форми (№№ 2-5) мають такі параметри (відповідно, – висота і діаметр): № 2 – 0,30 та 12,0 м; № 3 – 0,35 і 14,5 м; № 4 – 0,35 та 15,0 м; № 5 – 0,40 і 27 м (рис.3).

Зі знахідок на насипах виявлені подрібнені фрагменти ліпного посуду, що дозволило датувати могильник ще в ході розвідки скіфським часом і віднести курганну групу до складу найдавніших некрополів населення, що заснувало Більське городище.

Цікаво, що наприкінці 1960-х рр., під час земляних робіт біля вже згаданого курника, місцевими дітлахами виявлене зруйноване поховання, що супроводжувалося чотирма бронзовими дволопатеви-

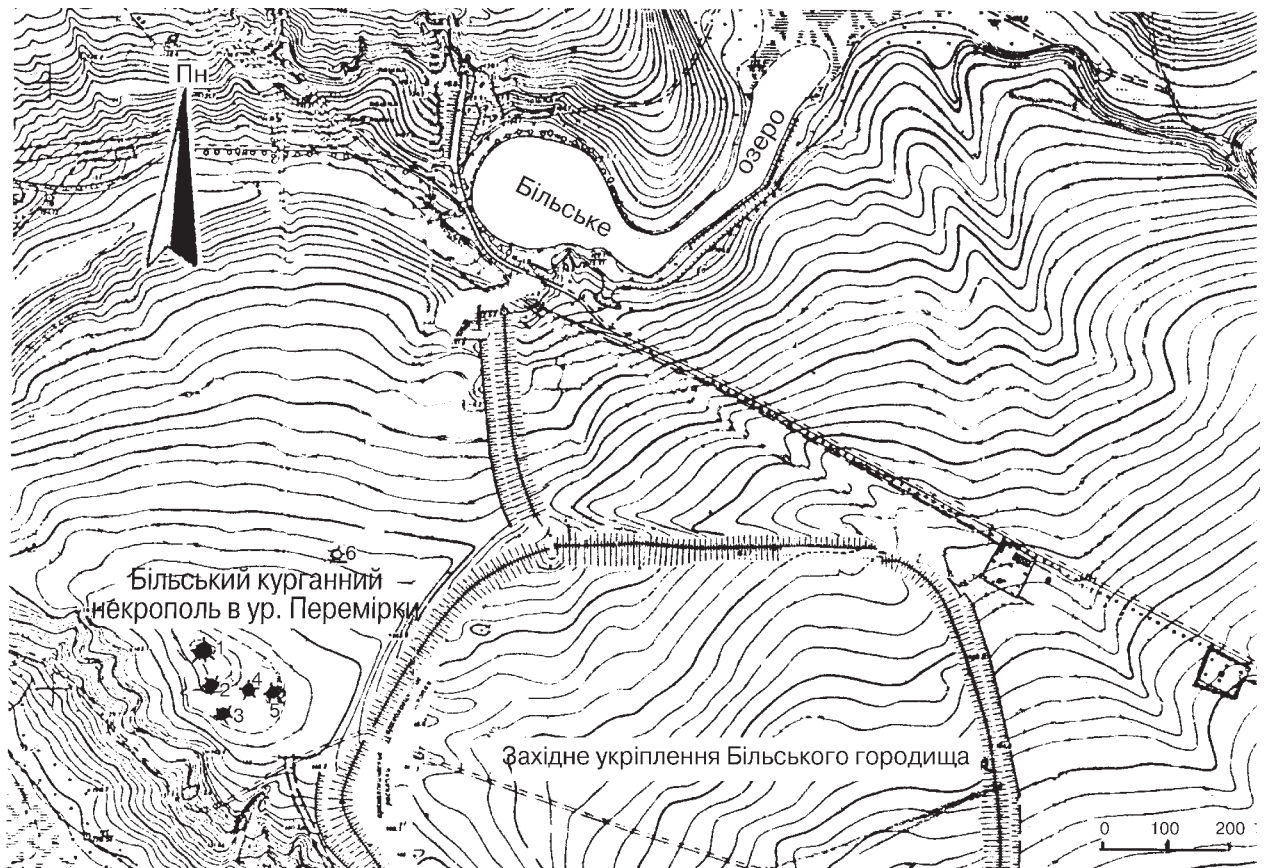

Рис. 3. Перемірки, ур. Схема розташування курганного некрополя.

1-5 – кургани №№1-5; 6 – курган № 6, виявлений розвідками ІКЗ «Більськ» у 2007 р.

наконечниками стріл, знахідки з якого передавалися А.О.Моруженко.

Насип. Як вже зазначалося, курган займав західне положення у групі, був найбільшим серед насипів, зберігав виразні сліди розорювання в широтному напрямку, від чого його розміри становили 30 x 36 м, висота – понад 0,6 м, а форма – наближалася до видовжено-овальної. У перетині насип мав форму низького сегмента. На розораній поверхні чітко проступали сліди пошкодженого розорюванням кільцевого викиду, зрідка траплялися подрібнені фрагменти ліпного посуду скіфського часу. За розповідями старожилів, курган мав висоту понад 1,8 м та значно менший діаметр. На початку 1960-х рр. його було розгорнуто бульдозером.

Курган досліджувався на знос за допомогою бульдозера двома широкими траншеями до рівня передматерика, із залишенням центральної бровки шириною

1,0 м, орієнтованої у напрямку північ – південь (рис.4). Вибирання основи викиду, заповнення поховальної ями та грабіжницьких ходів здійснювалося вручну, з просіюванням ґрунту. Для контролю за вмістом заповнення використовувався металодетектор.

Стратиграфія. Умовний центр кургану (далі – УЦ) мав нівельовану висоту 0,61 м від рівня навколишньої денної поверхні (рис.4). Насип був споруджений на незначному схилі плато високого берега, з перепадом висот у меридіональному напрямку в 1,3 м (в бік Більського струмка або річечки Тарапунька) (рис.3:1; 4). Стратиграфічна ситуація відзначалася порівняною чіткістю. Насип складався із чорнозему, взятого з околу. Навколо, на відстані в 20-30 м, простежувалася кільцевої форми заорана заглибина в 0,1-0,2 м, що мала ширину 5-7 м. Напевне, саме з неї і вибирався ґрунт для спорудження

кургану. Центральна частина містила поодинокі дернини, що складали найвагомішу деталь ущільнення насипу. Більшість з них просіла з часом до заповнення поховальної камери.

Загальна стратиграфія насипу виглядала таким чином: 0-0,6 м – чорноземний насип кургану; 0,6-1,2 м – похований чорнозем, у нижній частині дуже зритий кротовинами та норами більш значних землеріїв; без помітних підстилаючих прошарків давній шар плодоносного ґрунту переходив з 1,2 м у материк – палевого кольору алювіальний суглинок, що з рівня 2,8 м підстилався жовтим піском.

На північ від центра кургану знаходилася прямокутна (ближче до підквадратної), за формою, поховальна камера, яку оточував кільцевий суглинково-чорноземний викид, діаметром 13,0 x 12,2 м, потужність якого коливалася у межах 0,3-0,6 м (рис.4). Зі східного боку викид значно потоншувався – до 0,1-0,2 м, а то й зовсім перетворювався в шар суглинкового натопту. Ділянка притоптаного викиду зі сходу, розміром 2,6 x 3,1 м, може розглядатися як прохід до поховання. Саме тут, на рівні поверхні викиду, виявлено найбільшу кількість вуглин, дрібні купки попелу, що позначали шлях просування до камери учасників поховального обряду.

Над північно-східним кутком поховальної камери, за 2,4 м на схід та 0,8 м на північ від УЦ, на глибині 0,6 м від вершини кургану, рештки дерев'яного накатника поховальної камери перекривалися залишками *вогнища 1*, круглої у плані форми, діаметром близько 1,7 м. Воно виділялося у насипу тонким (2-3 см) шаром вуглин і попелу, серед якого вгадувалися сліди жердин, покладених у меридіональному напрямку (рис.4).

Стратиграфія насипу може бути доповнена чітко зафіксованою картиною у східному профілі бровки, що відобразила масивну лінзу ґрунту викиду, просілого до поховальної камери. Часом потужність такого заповнення досягала 1,4 м, що вказувало на закидання накатника поховання на першому етапі спорудження насипу саме ґрунтом викиду, після викладення одного-двох шарів дернин.

Варто зазначити, що за 1-7 м навколо кільця викиду простежені рештки неглибокої, підтрикутної у перетині канавки-рівчака, яка оточувала первинний насип кургану. Ширина такої канавки досягала 0,7-1,0 м, глибина – близько 0,4 м. Вряди-годи в ній траплялися скупчення горілої деревини, частіше – спаленого трав'яного покриву місцини, обраної для зведення поховальної споруди. Заповнення рівчака виділялося інтенсивно чорним чорноземом, вимитим з поверхні насипу дощовими і талими водами. Рівчак простежений краще у південній частині кургану, частково – з північного боку, зі східного – його наявність можна лише припустити за зміною інтенсивності забарвлення похованого чорнозему (рис.4).

Отже, встановлений за наявністю рівчака первинний діаметр кургану становив 20 x 21 м, відповідно, висота такого кургану (за перерахунком обсягу ґрунту) (Золотницький, 1996) повинна була складати не менше 3,0 м, в такому разі крутизна схилів – близько 40-45°. Досліджений значно більший в діаметрі насип виявився вже рештками новітньої руйнації пам'ятки.

Поховальна камера прямокутної у плані форми, розміром 3,25 x 3,75 м, була споруджена на північний схід від УЦ (рис.4). Вона орієнтована довгою віссю у напрямку північний схід – південний захід. Кути камери майже прямі. Яма материкова, з вертикальними прямовисними стінками, у переденні – мала незначні заплічки вздовж стінок, шириною 0,20-0,50 м та висотою від рівня дна 0,20-0,25 м (рис.5; 7). Внутрішня заглибина в камері відповідала розмірам влаштованого в ній дерев'яного склепу, і мала максимальну глибину 2,75 м від УЦ, тобто, 2,10-2,15 м від рівня стародавньої денної поверхні.

Дно камери було рівним, з невеликим ухилом у північний бік. По центру та біля північно-західного кутка воно виявилось пошкодженим значними, але неглибокими кротовинами (рис.7).

Камера на рівні стародавнього горизонту перекривалася дерев'яним накатником (за ксилотомічними визначеннями С.В.Маєвської – дуб і граб) в один шар, що

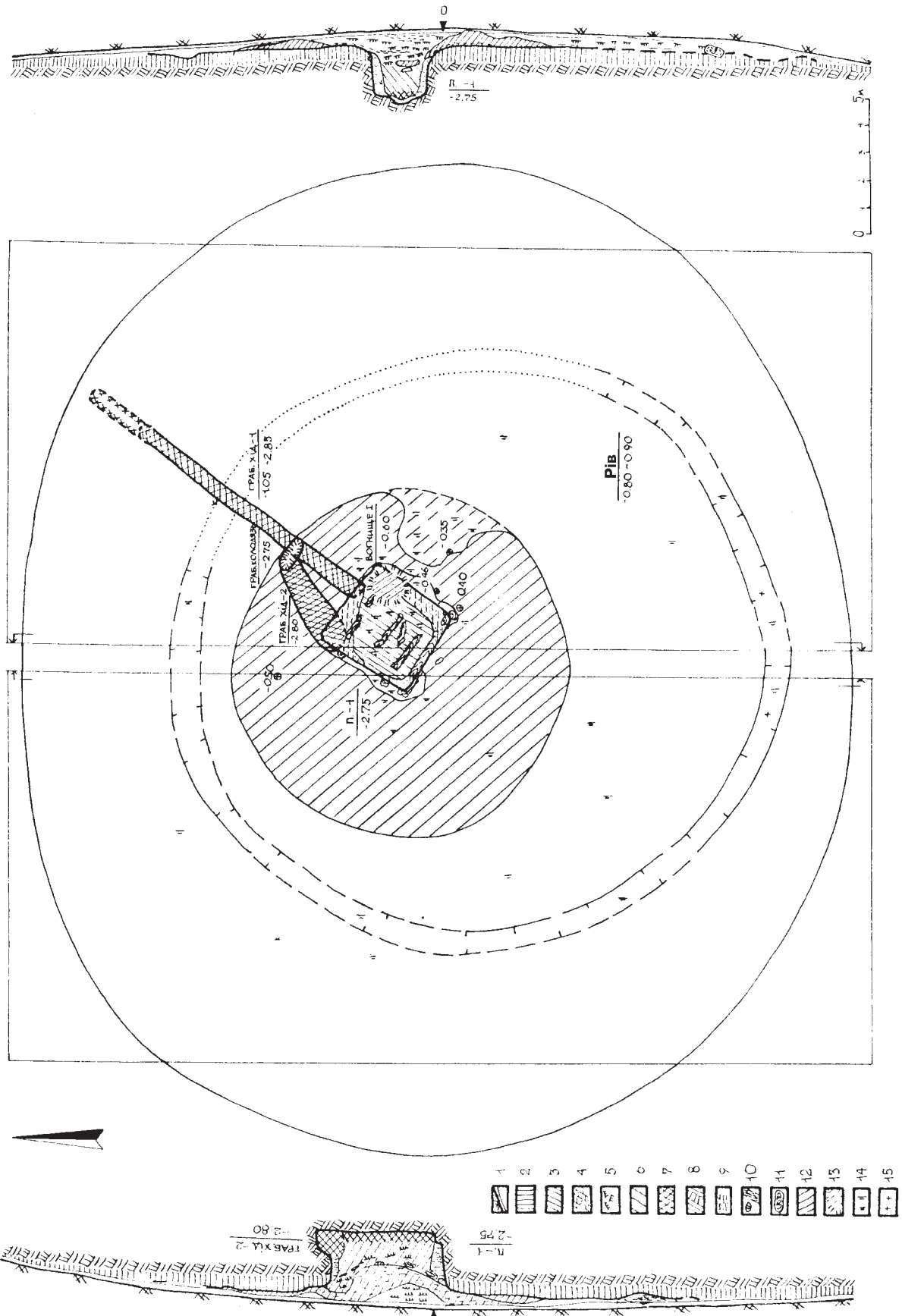

Рис. 4. Перемірки, ур. Курган № 1. План та профілі бровки.

Умовні позначення: 1 – дерен; 2 – похований чорнозем; 3 – чорноземне заповнення; 4 – мішаний ґрунт викиду; 5 – дернини; 6 – викид у плані; 7 – перекоп; 8 – материк; 9 – суглинок; 10 – дерево; 11 – кротовини; 12 – викид у перетині; 13 – вогнище; 14 – вуглини; 15 – уламки кераміки.

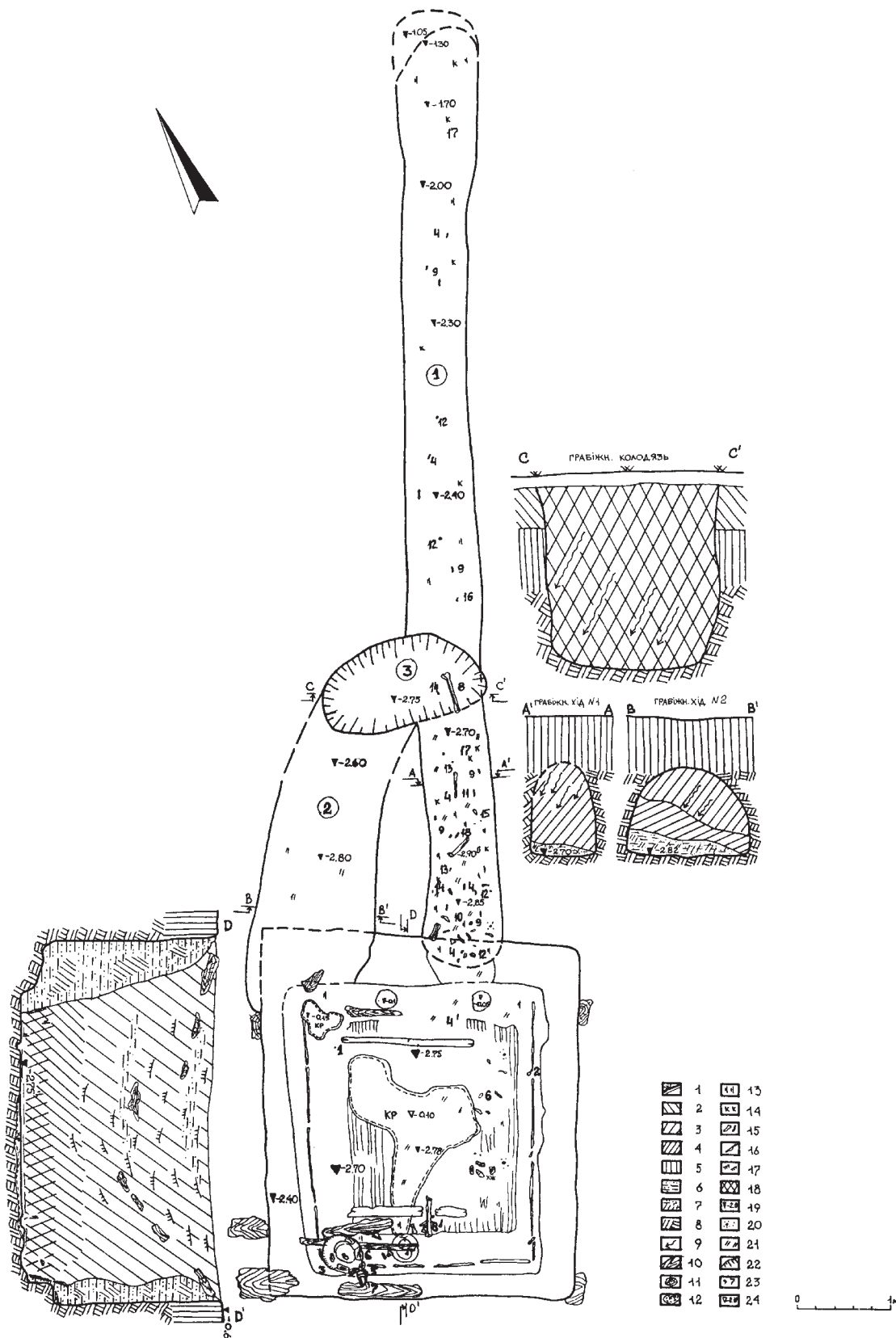

Рис. 5. Перемірки, ур. Курган № 1. План і перетин поховальної камери та грабіжницьких ходів.

1 – грабіжницький хід 1; 2 – хід 2; 3 – скарбушакацький колодязь.
 Умовні позначення: 1 – дерен; 2-4 – чорноземне заповнення різної інтенсивності; 5 – похований чорнозем; 6 – суглинок; 7 – мішаний ґрунт викиду; 8 – материк; 9 – затьоки; 10, 11 – дерево; 12 – кротовини; 13 – вуглини; 14 – уламки кераміки; 15 – кістки; 16 – зотлілі дошки склепу; 17 – дернини; 18 – перекоп; 19 – позначки глибин від рівня УЦ; 20 – крейда; 21 – деревний тлін; 22 – стінки грабіжницького колодязя; 23 – знахідки; 24 – відносні позначки глибин.

складався з неошкурених плах діаметром 0,2-0,3 м та довжиною близько 3,6 м, викладених у поперечному довгій вісі поховання напрямку – північний захід – південний схід (рис.6). З північно-західного боку накатник був дещо заглиблений у давній чорноземний шар на 0,1 м, що простежено за положенням кількох частково збережених плах. З часом центральна частина накатника просіла до заповнення камери, разом із перекриваючими її прошарками дернин, ґрунту викиду та масиву насипу.

Заповнення камери включало у верхній частині лінзу просілого ґрунту насипу, в т.ч. з дернинами, під якими, ближче до кутків, лежав значний прошарок суглинково-чорноземного викиду (рис.4). Нижче залягали рештки накатника з дернинами, частково зриті грабіжниками, напевне, ще за скіфської доби. Нижня частина заповнення камери містима переважно однорідний чорнозем насипу, а останні 0,3-0,4 м заповнення виявилися зритими скарбошукачами – у вигляді суміші золілого дерева, попелу, вуглин, суглинку та чорнозему, значно ущільненої вагою ґрунту насипу. Місцями це заповнення перебилося норами землеріїв (рис.5).

Над заплічками залягали масиви змішаного ґрунту викиду, з переважанням суглинку, що були скинуті сюди після спорудження склепу, під час його закидання з навколишнього «Кільця» викиду. Ширина таких суглинкових стовпчастих масивів складала – 0,3-0,6 м (від стінок ями), а їх висота досягала рівня впуску поховальної камери (рис.5).

Рештки склепу. Склепова конструкція камери була влаштована у заглибині на дні, обмеженій заплічками (рис.5; 7). Її розміри встановлювалися за залишками дощок край трьох стінок камери. Наявність таких дощок чи тонких плах зафіксована у нижній частині заповнення. Їх довжина складала 2,2-2,5 м, при збереженій товщині 2-3 см. Отже, розміри склепу становили близько 2,2 x 2,6 м (площа – 5,7 кв. м). Про те, що це був саме простий склеп (тип 1 за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоновою,

С.А.Скорим – 1989, с.165), свідчить відсутність стовпових ямок на материковому дні камери. А виявлені дві заглибини край північно-східної стінки могли бити і залишками давніх кротовин або додатковими елементами влаштування опори вхідної частини конструкції. Відзначимо діаметри цих ямок – 0,16 та 0,20 м, при глибині 0,05 та 0,10 м (рис.5).

Цікавою деталлю облаштування склепу була наявність залишків дощатого настилу підлоги, простеженого за деревним тліном і оконтуреного у заповненні на площі у 2,20 x 2,35 м. Від основи його конструкції залишилися продавлені у суглинку канавки від лаг вздовж коротших стінок камери, довжиною 1,45 та 1,60 м, шириною 7 та 10 см і глибиною не більше 5-7 см від рівня дна (рис.5).

Сліди пограбування. Поховання виявилося неодноразово пограбованим у давнину. Сліди *першого пограбування* фіксуються за переміщеними дернинами та залишками накатника у центрі заповнення поховальної камери. Час здійснення такого проникнення до могили може лежати в широких хронологічних межах – від початку скіфської епохи до козацької доби (Кулатова, Супруненко, 1999, арк.3-10; 2002а, с.54-56).

До більш наближеної до нашого часу пори належить пограбування камери шляхом прокладання довгого вузького ходу з північно-східного боку (*друге пограбування*). Цікаво, що відкопування ходу почали здійснювати поза межами поли первинного насипу, на відстані 7,1 м від його краю (рис.4). Це було зручно грабіжникам для переміщення вийнятого ґрунту вздовж схилу долини струмка. Пограбування проводилося відкрито, із застосуванням лопат із залізною окрайкою, характерних для XVII-XVIII ст., відбитки леза яких виявлені у ході.

Хід був радіальний, прямий, орієнтований з північного сходу на центр кургану і, звісно ж, безпомилково натрапив на поховальну камеру. Перші 2-3 м ходу фіксувалися за затьоками чорнозему у ґрунтовому шарі. Далі хід заглиблювався до рівня материка; на останніх 8 м його дно лежало

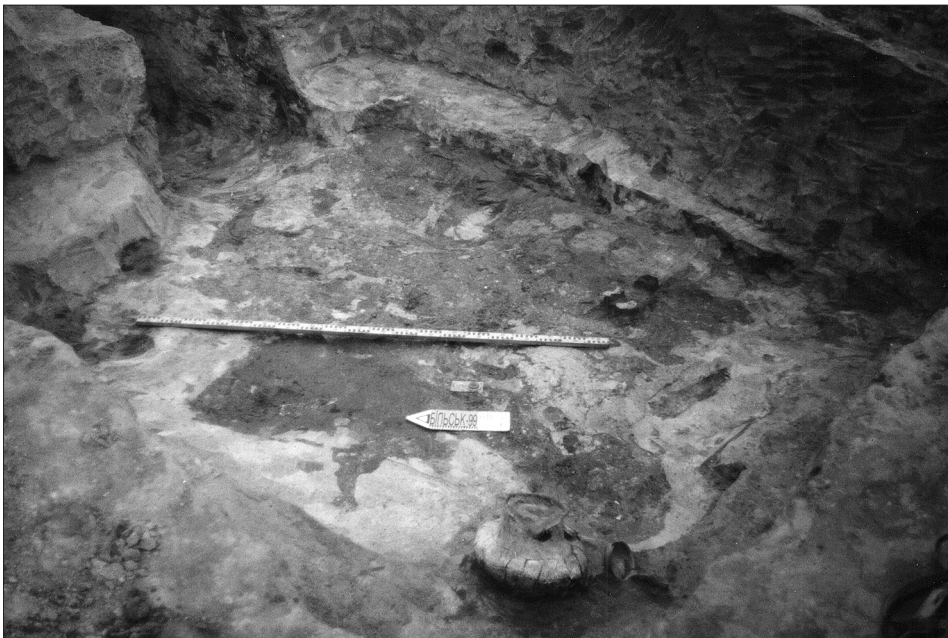

Рис. 6-7.
Перемірки, ур.
Курган № 1.
Поховальна
камера у процесі
розчистки.
Вигляд із заходу.

на рівнях 2,4-2,8 м від УЦ (рис.5-6). Форма склепіння ходу – аркова. Ширина його – 0,7-0,8 м; висота – 0,9-1,1 м; дно рівне, вичовгане. Загальна довжина ходу – до 12 м (рис.5). Хід аркою читався у північно-східній стінці камери, знищив частину заплічка і заглиблювався на 5-8 см нижче рівня дна склепа (рис.5-6).

Чорноземне заповнення відзначалося рихлістю, наявністю затьоків. У нижній частині залягав прошарок перемішаного чорнозему, дерева, вуглин, знаходилися кістки людини, подрібнена кераміка, вироби із заліза тощо.

Результати розкопок дозволяють віднести цей етап пограбування кургану до початку–середини XVII ст., коли в околицях Більська були зосереджені значні групи робітників-селітроварників та загони охорони промислу (Варвянська, Супруненко, 1996; Супруненко, 2000, с.87-88; Каравайко, Скорый, Приймак, 2008, с.13; Супруненко, Шерстюк, Пуголов, 2009, с.91-94). На час пограбування ще не існувало дороги із Зінькова на Більськ через Саранчівку, відомої з XVIII ст. (Шафонский, 1851, с.653; Супруненко, 2007, с.17), з боку майбутнього проходження якої й було закладено грабіжницький

хід. На нашу думку, переважна більшість курганів Більських некрополів найінтенсивніше грабувалася саме за діяльності селітроварників початку XVII ст. (Мурзін, Ролле, Супруненко, 1999, с.91).

Ще один грабіжницький хід (*третє пограбування*) був виявлений за 3,2 м на схід та 5,3 м на північ від УЦ (рис.4). Насип на місці просіву більш раннього ходу було прокопано вертикальним колодязем, розміром 0,90x1,65 м, до рівня інтенсивно жовтого материкового суглинку (2,75 м), а далі скарбошукацький лаз спрямовано до північно-західного кутка камери. Цей грабіжницький підземний «коридор» нагадував за формою підземні ходи доби пізнього українського середньовіччя (Бучневич, 1999, с.4-9). Він мав аркове, більш широке і менш стрімке склепіння, висоту 1,0-1,1 м при ширині в 1,2 м (рис.5). Заповнення містило по черезно три прошарки чорнозему: рихлого сіро-чорного із затьоками – змитого з денної поверхні; чорного – з масиву заповнення камери, перемереженого дернинами; біля дна – перемішаного суглинково-чорноземного. Цей ґрунт був виїнятий з камери та залишений тут грабіжниками. Крім кількох вуглин, у заповненні ходу знахідок не виявлено. Загальна протяжність цього грабіжницького «підкопу» становила 4 м, включаючи «колодязь» (рис.5:2-3).

Щодо часу цієї спроби пограбування, то найвірогіднішим є припущення про його здійснення за епохи Руїни – у *другій чверті – кінці XVII ст.* (Супруненко, 2000, с.89), коли майданчик і поверхня валів Західного укріплення Більського городища розроблялися під селітру (Полтавщина, 1992, с.618; Супруненко, Шерстюк, Пуголов, 2010).

Знахідки. Внаслідок неодноразового пограбування кургану від залишків похованих та супутнього інвентаря збереглися лише поодинокі предмети і розрізнені кістки. Так, бедренна кістка людини виявлена на дні камери, поблизу південно-західної її стінки (рис.5:8). Тут же трапилися кілька уламків фаланг пальців рук та ніг, фрагменти ребер; неподалік від південно-східної стінки камери на дні – частина нижньої щелепи, зотлілі фрагменти черепної

коробки, а також кілька крупинок крейди (рис.5). Переважна більшість кісток похованих знайдена у грабіжницькому ході I XVII ст. (рис.5:1). За визначенням антрополога А.В.Артем'єва, рештки скелетів належали двом особам: *жінці*, у віці 38-43 років, зростом 160-163 см, та *чоловіку* того ж віку (Артем'єв, 1999, арк.16; 2003).

У межах колишнього склепу трапилося кілька фрагментів корозованих залізних виробів, атрибутувати які не вдалося (рис.5:1). Ближче до південно-західного кутка камери на дні розчищена кругла у плані ямка з рівномірно скругленим дном, глибиною 0,15 м від рівня долівки, та діаметром 0,28 м, яку, згодом, можна розглядати як рештки тайника. Її заповнення було інтенсивно перекопане грабіжниками.

Щодо речових знахідок, то не порушеними з місця в ямі виявлені лише керамічні вироби, які опинилися під завалом викиду у південно-західному кутку камери (рис.5-7). Це – розвал ліпної лискованої корчаги, накритої перевернутою догори дном ліпною лискованою вазою на пустотілій конічній ніжці (вкл.І, рис.1). Поряд з ними лежав практично цілий ліпний черпак з петельчастою ручкою (рис.5: 3, 5-6; 7). Тут же виявлений уламок бронзової заклепки (штифта) від кріплення руків'я ножа (рис.5:7).

Більша кількість знахідок виявлена у найглибшій частині грабіжницького ходу I. Крім кісток ніг жіночого скелету, уламків ребер, фаланг пальців ніг та кісток стопи, тут знайдені: бронзовий наконечник стріли (рис.5:18; 13:2), розкидані вздовж усього ходу уламки залізного меча та його піхов (рис.5: 4, 11), чотири фрагменти залізних псаліїв (рис.5; 15: 10-11, 16), шматочок кільця від залізних вудил (рис.5:16), уламки ворворок (рис.5:14), частина леза залізного ножа (рис.5:10), фрагменти втулки і вістря залізного списа (рис.5:13), ймовірно, розвал залізного наверхня (рис.5:15), три бурштинових та три склопастових намистини, переважно в розвалах (рис.5:12; вкл.І, рис.2:1-3), фрагменти ліпного орнаментованого кубка (рис.5:17), поодинокі дрібні уламки ліпних горщиків (рис.5:к).

У насипу кургану також виявлено 10 уламків ліпного посуду – фрагменти

Більськ, Перемірки, ур. Курган № 1/1999 р.

1. Розвали корчаги і черпака у похованні. 2. Знахідки. 1, 2 – буритин; 3 – склопаста; 4 – бронза. 3. Липний посуд: черпак (1), корчага (2), ваза (3).

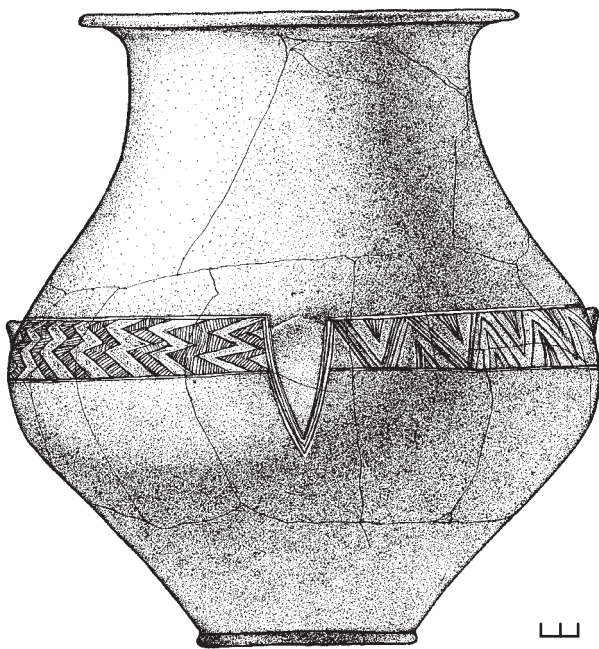

Рис. 8. Перемірки, ур. Курган № 1. Корчага.

Рис. 9. Перемірки, ур. Курган № 1. Корчага. Розгортка орнаменту.

горщиків та уламок стінки корчаги із заглаженою поверхнею. У нижній частині заповнення камери трапилося кілька ліпних черепків. Це фрагменти донець горщиків, вінце корчаги, шматочок стінки лискованого черпака (рис.16: 2-3; 5-6). Крім того, майже над поховальною камерою, на рівні 0,40 м від УЦ, виявлений уламок залізного меча з відбитками піхов (рис.14:6), вірогідно, винесений з поховання першими грабіжниками.

Кераміка. 1. *Корчага*, з чорно-коричневою лискованою поверхнею, має порівняно широку і високу горловину, зі стрімко відігнутих назовні вінцем, з неширокими крисами, широким випуклим корпусом, з чотирма конічно-підтрикутними виступами на плічках та невеликим денцем з утором (рис.8; вкл.І, рис.3:2). Корчага прикрашена на плічках пасмом врізного геометричного орнаменту, інкрустованого білою пастою. Візерунок розподілений на чотири сектори підтрикутними фестонами, утвореними наліпами та опущеними від них строєними кутами вершинами вниз. Визначені умовно сектори-зони обмежені двома горизонтальними прокресленими лініями, у першому випадку – між

якими вміщені 7 зигзагоподібних заштрихованих фігур типу обернено спрямованої літери «З», другому – різнонаправлених вершинами вгору та вниз нарізнозаштрихованих трикутників (7), розділених один від одного смугою строєного чи зчетвереного зигзагу, третьому – розміщеними восьми потроєними зигзагоподібними заштрихованими фігурами, четвертому – різнонаправленими, вершинами вгору і вниз, трикутниками (8), частина з яких заштриховані, відмежовані один від одного смугою потрійного зигзагу (рис.8-9).

Графічна основа нанесеного орнаменту має календарне підґрунтя зображення і відповідає певним уявленням про часові та сезонні зміни пір року.

Висота корчаги – 36,6 см; діаметри: вінце – 23,3 см; шийки – 18,4 см; основи горла – 19,2 см; тулуба – 29,4 см; дна – 10,4 см. Корчага відреставрована. Свого часу вона була наповнена рідиною, від якої на стінках зберігся білий кристалічний наліт.

Найбільш близькі паралелі посудині, за характером орнаментативної, знаходимо серед корчаг Жаботинського поселення на Тарасовій горі (*Вязмітіна, Покровська, 1956, с.43, табл. II:2; Ильинская, 1975, с.134-135, рис. 16:2,5; Дараган, 2004, с. 52, рис.8:1*).

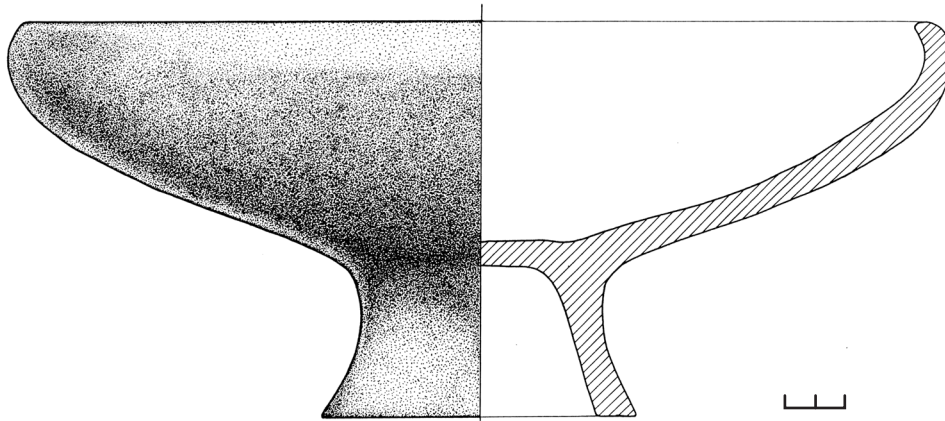

Рис. 10. Перемірки,
ур. Курган № 1.
Ваза.

2. Фрагмент стінки ліпної корчаги із заглаженою поверхнею – нижня частина з ребром посудини. Розміри – 11,5 x 7,4 см; товщина стінки – 1,1 см. Виявлений у масиві насипу, на поверхні викиду.

3. Ваза чорнолискована, на пустотілій ніжці конічної форми (рис.10; вкл.І, рис.3:3). Висота – 13,4 см; діаметри: вінця – 30,7 см; максимальний тулуба – 31,6 см; основи кріплення ніжки – 8,6 см; піддону – 10,5 см; висота ніжки – 5,0 см. Належить до розповсюджених типів ліпного столового посуду скіфської доби, характерного для Поворскля. Зокрема, подібні вази виявлені в похованнях другої половини VI-V ст. до н.е. в Опішлянці, курганах №№ 7, 8 і 16 Мачухського могильника, кургані № 2 в Олефірщині та зольника Західного укріплення Більського городища (Ковпаненко, 1967, с.117; Шрамко, 1987, с.107, рис.48:1; Кулатова, Луговая, Супруненко, 1993, с.18.). Прототипи таких столових посудин походять з Дніпровського Правобережжя. Варто назвати майже тотожну вазу з поховання 1 кургану № 6 у Яснозір'ї на Черкащині, що датується серединою – другою половиною VII ст. до н.е. (Ковпаненко, Бессонова, Скорый, 1994, с.54, рис.5:1).

4. Черпак сіро-коричневолискований, з вертикальною петельчастою ручкою, з циліндричним двоюгим відростком (рис.11; вкл.І, рис.3:1). Низька чашечка має S-подібний профіль стінок, з відведеним назовні краєм вінця. Зовнішня поверхня чашечки від плічок, включаючи сплющене дно з ямкою, та зовнішні боки ручки, прикрашені різним геометричним орнаментом, інкрустованим білою пастою

(рис.11:1-2). Візерунок на чашечці має в основі восьмикінцеву зірку, оконтурену пасмами заштрихованих і чистих лискованих смуг, між променями якої вміщені заштриховані різним чином трикутники, направлені гострими кутами до середини зображення (рис.11:1). Орнаментальний пояс обмежений горизонтальною прокресленою лінією в основі шийки черпака та майже по ребру тулуба чашечки. Вершини деяких кутів зображення позначені дрібними ямковими наколами. Візерунок перерізається гострим потрійним прокресленим кутом у основі петельчастої ручки черпака, із заштрихованим ромбом, вершини якого позначені наколами (рис.11:2). На зовнішніх боках петельчастої частини ручки нанесені по три групи скошених ліній: в одному випадку (звернені до вмістилища чашечки) – по 4, в іншому, – у комбінації 5-3-3.

Загальна висота черпака – 16,9 см; діаметр чашечки: вінця – 12,2 см; тулуба – 12,8 см; висота чашечки – 3,9 см; ручки: висота – 14,1 см; ширина – 4,7 см; перетин у петельчастій частині – 1,1 x 1,3 см; довжина відростка – 4,2 см.

Черпак належить до найбагатше декорованих зразків столового посуду ворсклинської групи пам'яток скіфського часу, має непрямі аналогії як у мікрорегіоні, так і на Правобережжі Дніпра (Ковпаненко, 1967, с.118-120; 1981, с.82-86, рис.64; Ильинская, 1975, с.122-125).

5. Неповний розвал чорно-коричневолискованого кубка з розширеними, відігнутими по краю назовні вінцями, високою циліндричною, злегка звуженою донизу, шийкою, з опуклим корпусом кулястої

форми (рис.13:1). Кубок прикрашений на тулубі смугою врізного візерунку, обмеженого двома горизонтальними прокресленими лініями, між якими у внутрішнє пасмо орнаментатії вписані вертикально розміщені заштриховані ромби та квадрати у шаховому порядку, поміж якими залишені лисковані проміжки, не зайняті штриховкою. Вершини фігур позначені ямковими наколами. Штрихування ромбів утворює скошено-перехрещена сітка, квадратів – вертикальні або наскісні лінії. Орнамент інкрустований білою пастою.

Графічно встановлена висота кубка перевищує 11,0 см; діаметр його вінця складає 19,2 см; діаметр тулуба – 19,4 см (рис.13:1).

Фрагменти мають розміри – від 2,2 x 1,1 до 6,9 x 5,0 см. Всього – 8 уламків.

6. *Фрагменти стінок горщиків* із заглаженою, місцями шерехатою поверхнею, від, як мінімум, трьох посудин. 13 од. Розміри: від 3,0 x 1,6 до 7,7 x 2,6 см. Виявлені у насипу кургана та на поверхні викиду.

7. *Уламок вінця корчаги* із заглаженою поверхнею коричневого кольору, з відігнутим назовні вінцем і спрямленим зрізом. У тісті – домішки шамоту та блискітки слюди. Розміри – 3,0 x 2,2 см (рис.16:2). Походить зі складу решток тризни у заповненні поховальної камери.

8. *Уламок стінки коричневолискованого черпака* (?) з прокресленим візерунком, у вигляді вертикальних ліній, розміром 1,7 x 1,6 см, виявлений у передденному заповненні камери над рештками просілого накатника (від залишків тризни) (рис.16:3).

9. *Фрагменти донець горщиків* з шерехатою поверхнею, без утору, розміром 6,1 x 5,5 та 1,9 x 3,9 см (рис.16:5-6), що походять із решток тризни у заповненні поховальної камери.

10. Дрібний *уламок стінки горщика* із заглаженою поверхнею розміром 1,7 x 1,1 см, виявлений у грабіжницькому ході 1.

Вироби із заліза. 11. *Уламки руків'я*, перехрестя, клинка (з відбитками дерев'яних піхов) *меча*, 19 фрагментів, розміром від 1,9 x 2,0 до 3,8 x 7,3 см, в т.ч. фрагмент руків'я, скруглено-підпрямокутного у перетині, довжиною – 6,0 см, шириною – 2,3 см та товщиною – 0,5 см (рис.14:1); шматки

Рис. 11. *Перемірки, ур. Курган № 1. Черпак.*

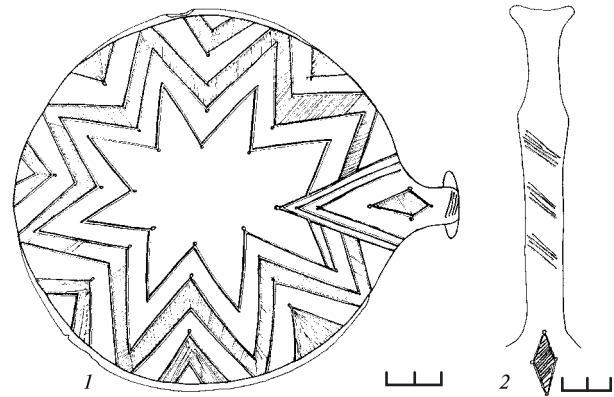

Рис. 12. *Перемірки, ур. Курган № 1. Черпак.*

1 – схема орнаментатії зовнішнього боку чашечки; 2 – схема візерунку на зовнішньому боці ручки.

леза з відбитками дерев'яної основи піхов (рис.14:2-3; 15: 1-4, 9); уламки навершя (?) брускоподібної форми та перехрестя невідзначеного типу (рис.15:17); рештки декорованої частини піхов з відбитками сітчастого візерунку зі шкіряних аплікацій або обплетення (рис.14:6); фрагменти піхов, де можна простежити характер їх конструкції: шари зотлілих тонких металевих платівок, поверх яких знаходяться рештки кори та дерев'яна пластина (рис.14:4-5).

12. *Уламки завершення вістря лавролистної форми та конічної втулки списа*, на яких збереглися відбитки дерево-шкіряного чохла (рис.15: 6, 8). Розміри першого, сплющено-овального у перетині, – 2,0 x 1,3 см, другого – 1,8 x 2,6 см.

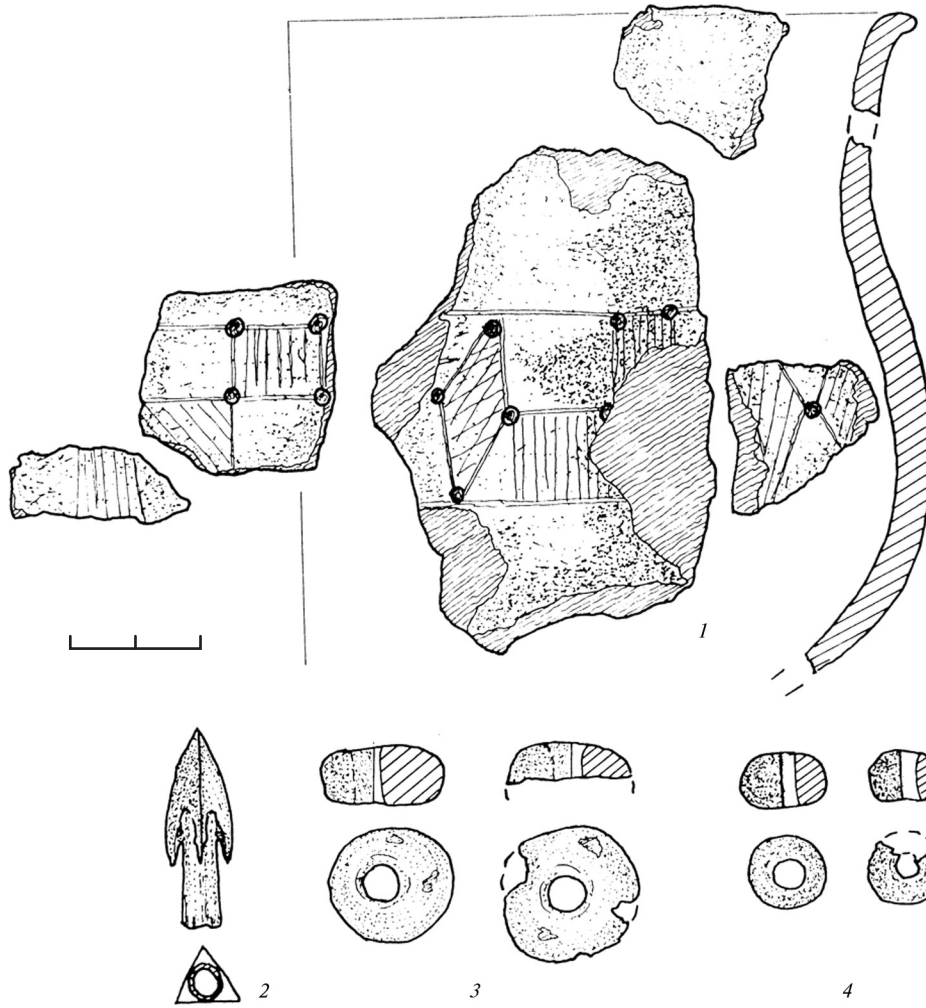

Рис. 13. Перемірки, ур. Курган № 1.

Грабіжницький хід 1. Знахідки.

- 1 – фрагменти лискованого кубка;
- 2 – наконечник стріли;
- 3-4 – намистини.
- 1 – кераміка;
- 2 – бронза;
- 3 – бурштин;
- 4 – склопаста.

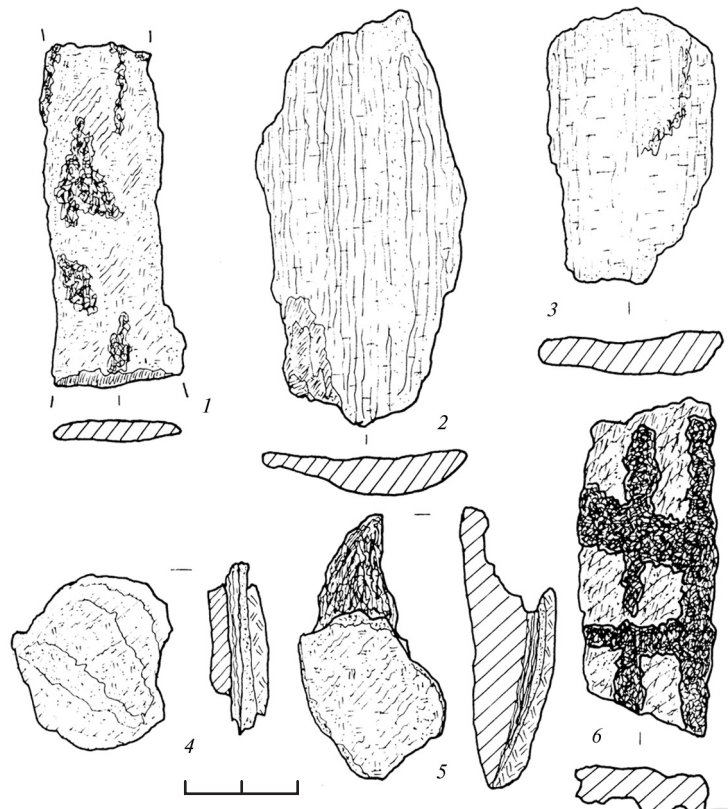

Рис. 14. Перемірки, ур. Курган № 1. Грабіжницький хід 1. Фрагменти залізного меча.

- 1 – уламок руків'я; 2-3 – фрагменти лезової частини з відбитками дерева від піхов;
- 4-5 – деталі піхов на металевій основі (шкіра, кора, залізо, дерево); 6 – частина піхов зі слідами шкіряної орнаментатії.

Рис. 15. Перемірки,
ур. Курган № 1.

Грабіжницький
хід 1. Уламки за-
лізних виробів.

1-4, 7 – фрагменти меча
з відбитками дерева від
піхов; 5 – шматочок
платівки (від бойово-
го поясу-?); 6 – уламок
вістря на спис; 8 –
фрагмент втулки списа;
9 – уламок леза ножа;
10, 11, 16 – фрагменти
псалів; 12, 14 – уламки
ворворок; 13 – фраг-
мент вудил; 15 – уламок
навершя; 17 – фрагмент
піхов меча.

1-4, 6, 7, 9, 17 – залізо з
відбитками дерева; 5,
8, 10-16 – залізо, місця-
ми зі слідами шкіри на
поверхні.

Реконструйований діаметр втулки такого
списа – 3,3-3,4 см.

13. Фрагменти двох дуже корозованих
ворворок конічної (?) форми, з отворами ді-
аметром 0,5 та 0,8 см (рис.15: 12, 14). Висота
ворворок не встановлюється, діаметр біль-
шої основи орієнтовно складав близько
1,4-1,6 см. Розміри уламків: 0,6 x 0,7 x 1,2 та
0,7 x 1,3 x 1,4 см.

14. Частина профільованої платівки
від бойового поясу (рис.15:5) розміром 1,8 x
2,2 см і товщиною 0,2-0,3 см.

15. Фрагменти не менше 4-х псалів
у вигляді підовальних чи круглих у
перетині прямих металевих стрижнів
(рис.15:10) з бічними петлями (триотвор-
них-?) та, напевне, триотворного прямого
псалія, з одним відігнутих в бік кінцем,

завершеного напівкулястою голівкою, з отворами у стрижні (рис.15:16). Довжина стрижнів фрагментованих петельчастих псаліїв – 3,5; 4,7 і 5,4 см; їх діаметр – 0,7 х 1,0 см. Реконструйована довжина псалія з рештками отворів у стрижні – 13,7 см; його перетин – 0,8 х 1,0 см; діаметр голівки – 1,5 см.

16. Уламок кільця від вудил круглої форми, діаметром близько 2,5 см, напівкруглого у перетині (рис.15:13).

Ці предмети (№№ 15-16) розглядаються О.Д.Могилівим як деталі кінського

спорядження келермеського кола – III-ї келермеської групи, і датуються серединою VII – серединою VI ст. до н.е. (Могилів, 2008, с.110).

17. Два корозовані фрагменти профільованого виробу типу *навершя*, у вигляді овально-вигнутих пелюсток (рис.15:15), розміром 1,1 х 1,4 х 2,7 та 1,2 х 2,0 х 2,7 см.

18. Фрагмент лезової частини залізного ножа з прямою потовщеною спинкою (рис.15:9) та відбитками дерев'яних піхов. Довжина уламка – 4,9 см; ширина леза – 1,6 см; товщина (по спинці) – 0,5 см.

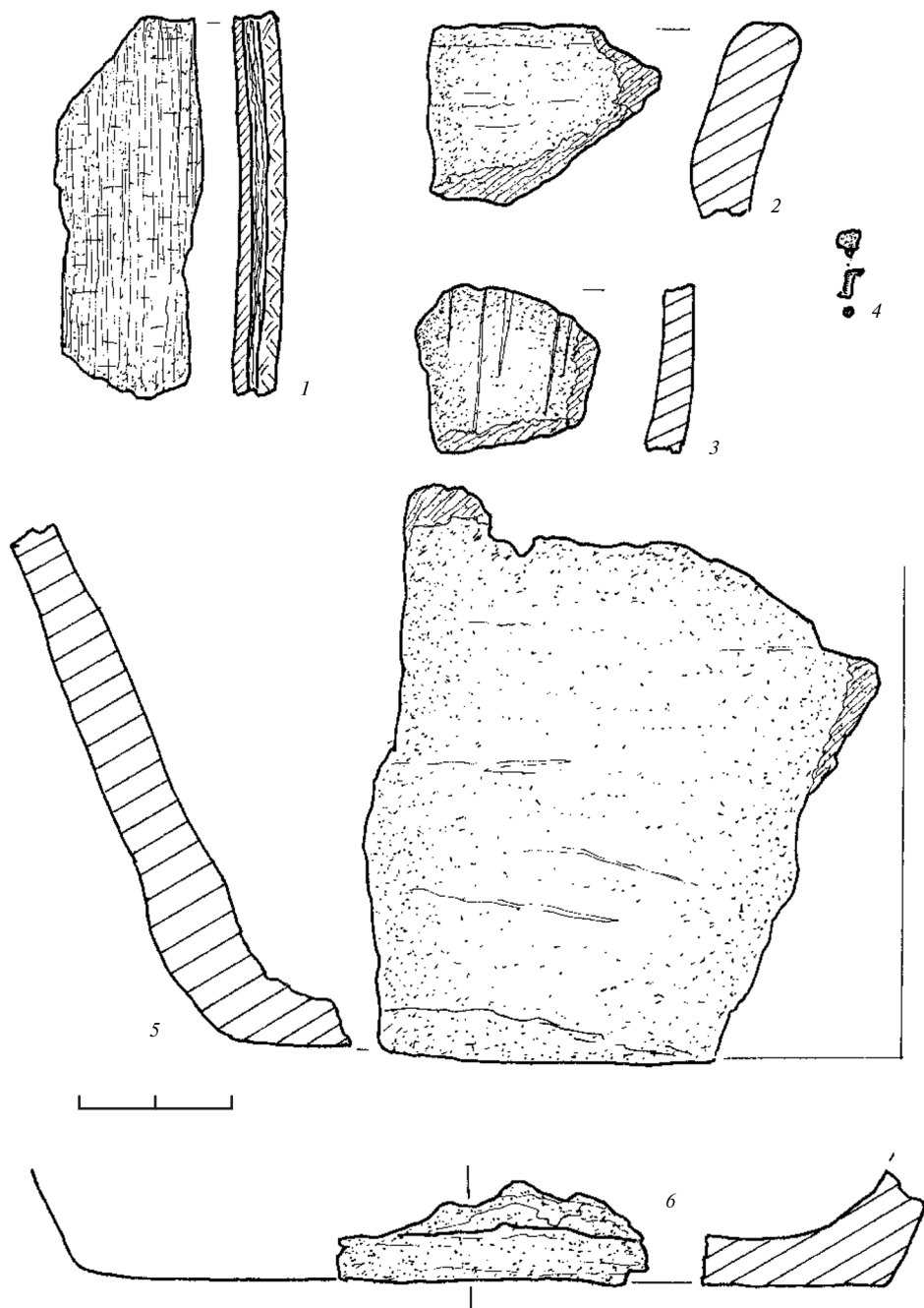

Рис. 16. Перемірки, ур. Курган № 1.

Заповнення камери. Знахідки.

1 – фрагмент піхов меча; 2 – вінець ліпної корчаги; 3 – фрагмент ліпного черпака; 4 – уламок заклепки від ножа; 5, 6 – денця ліпних горщиків.

1 – залізо, тонка залізна платівка, відбитки дерева; 2, 3, 5, 6 – кераміка, 4 – бронза.

Переважає більшість уламків виробів із заліза виявлена у грабіжницькому ході 1.

Бронзові вироби. 19. Тригранний *наконечник стріли*, зі склепінчастою голівкою і злегка загостреними кінцями граней та порівняно довгою втулкою, відлитий у трискладовій металевій формі (рис.13:2; вкл.І, рис.2:4). В основі кінців граней позначені невеликі ложкоподібні заглибини. Подібні наконечники стріл, датовані другою половиною – кінцем VII ст. до н.е., відомі у похованнях Реп'яховатої могили на Правобережжі, кургані Старша Могила в Посуллі (*Ильинская, 1968; Ильинская, Мозолевский, Тереножкин, 1980, с.36, 44-45, рис. 6: 8; 14: 1, 13*).

20. Тонка стрижнеподібна, розкована чи загнута на кінцях, кругла у перетині, *закленка* (штифт) від кріплення кістяних накладок до залізного ножа, висотою – 0,35 м та діаметром – 0,1 см (рис.16:4).

Прикраси. 21. *Намистини* округлі, поперечно стиснуті, дещо неправильних обрисів, масивні, виготовлені із прозорого бурштину жовто-червоного кольору, свердлені з двох сторін на конус. Поверхня заполірована. Належать до 2-го типу намистин з бурштину, за класифікацією К.М.Алексєєвої (*Алексєєва, 1978, с.23, табл. 23:11*). Діаметр – 1,8 та 2,1 см; висота – 0,9 см; діаметр отвору – 0,55-0,60 см (рис.13:3; вкл.І, рис.2:1-2). Всього – 3 од.

22. *Намистини* склопастові світло-палевого кольору, діжкоподібні, поперечно стиснуті, 21-го типу прикрас з одноколірного скла, за К.М.Алексєєвою (*Алексєєва, 1978, с.65, табл.33:4*). Діаметр – 1,2 см; висота – 0,8 см; діаметр отвору – 0,3-0,4 см (рис.13:4; вкл.І, рис.2:3).

Таким чином, датування комплексу, за аналогіями окремих речей та типом поховальної споруди, обмежується *другою половиною – кінцем VII ст. до н.е.*, що передує часу зведення захисних споруд Західного укріплення (*Шрамко, 1987, с.30-31*). Проте, архаїчність форм виявленого в комплексі посуду, використання інкрустації білою пастою в заповненні заглибин прокресленого візерунку, наколів над кутами орнаменту вказує на присутність у речовому комплексі келермеського часу традицій пізньожаботинських переселенців з Правобережжя (*Білоусько, Супруненко, 2004, с.129, 130, карта 10.2: 35*).

Досліджений курган входив до складу найранішого за часом виникнення курганного поля округи Західного укріплення Більського городища в урочищах Перещепине I і II, включаючи ур. Перемірки. Цей могильник почав функціонувати, можливо, в останній третині VIII – на початку VII ст. до н.е. Звісно, окремі поховання цього чи дещо пізнішого часу вже відомі на Більських некрополях (*Шрамко, 1994, с.128; 1994, с.102-122; Мурзін, Ролле, Скорий, 1995, с.63-65*). Але у такій безпосередній близькості від поселення на місці Західного укріплення подібна пам'ятка виявлена вперше.

Отже, курган № 1/1999 р. Більського некрополю в ур. Перемірки є надзвичайно важливою архаїчною пам'яткою скіфської епохи у найближчій окрузі Більського городища. Аналізуючи отримані в поховальному комплексі матеріали, стає очевидною і важливість вивчення виявленого у 2007 р. пошкодженого траншеєю поховання північно-східної частини некрополю, як і всього курганного могильника в цілому.

2. ПЕРЕЩЕПИНСЬКИЙ КУРГАННИЙ НЕКРОПОЛЬ I

Рис. 17. Більськ с., Перещепине I, ур.
З південного сходу. Зліва – Більська УКПГ та вали
Великого укріплення, справа – селище скіфського
часу в ур. Лісовий кут, долина Більського струмка.
Фото О.Б.Супруненка, 2000.

2.1. Загальна характеристика

Курганний некрополь в ур. Перещепине I, або Перещепинський курганний могильник I (*Шрамко, 1987, с.142, рис.66; Мурзин, Ролле, Хери, Махортых, Белозор, 1998; 1999*) розташований поблизу с. Більськ Котелевського району Полтавської області, за 0,6-1,4 км на північний захід від Західного укріплення Більського городища, безпосередньо з напільного боку від валу і рову, край північно-західного кута Великого укріплення Більського городища, на плато і схилі високої тераси правого берега Більського струмка – правої притоки р. Суха Грунь (басейн р.Псел), за 0,5-0,9 км на захід від Більського озера (рис.1:38; 17), справа від шосе сс. Більськ-Саранчівка.

Група курганів займає пануюче підвищення край схилу плато та верхню частину схилу, з абсолютними позначками висоти від 161,8 до 164,6 м в Балтійській системі вимірів, тобто, близько 25-30 м над рівнем заплави струмка і р. Суха Грунь. Кургани розташовані компактно, своєрідним чотирикутником у плані, видовженим у широтному напрямку вздовж схилу плато високого берега. Крім того, дві своєрідні «смужки» насипів спускаються ланцюжками майже у меридіональному напрямку до струмка вздовж лінії валу Великого укріплення та паралельно останньому, через 250-300 м на захід, відмежовані оплилим яром

(рис.18-19). З північного сходу могильник обмежений западиною рову Великого укріплення Більського городища, за яким розташоване поселення VI-V ст. до н.е. в ур. Лісовий Кут (*Скорый, 2008*) (рис.18-19), з півдня – площиною основи другої тераси струмка, де прокладене шосе.

Дещо південно-західніше, на підвищенні першої тераси струмка, за 0,6-0,7 км, знаходиться ще одне угруповання більш значних курганів, виділене П.Я.Гавришем на початку 1980-х рр. в окремий могильник – Перещепине II (рис.18:5), – що довгий час було об'єктом досліджень Українсько-німецької археологічної експедиції ІА НАН України і Німецького науково-дослідного товариства на чолі з В.Ю.Мурзіним, С.В.Махортих та Р.Ролле (*Мурзин, Ролле, Хери, Махортых, Белозор, 1997; 1998; 1999; Мурзин, Ролле, Хери, Скорый, Махортых, Белозор, 2000*), який розглядається як некрополь військової аристократії. На обох могильниках в ур. Перещепине Українсько-німецькою експедицією досліджено впродовж 1993-2002 рр. 19 курганів (*Махортых, Ролле, 2006; Махортых, 2009, с.242*).

Площа могильника практично всуціль розорюється, чимало курганів перетинають польові та асфальтовані дороги до Більської установки комплексної переробки газу (далі – УКПГ). Частина розораних насипів скрадена між трав'яними

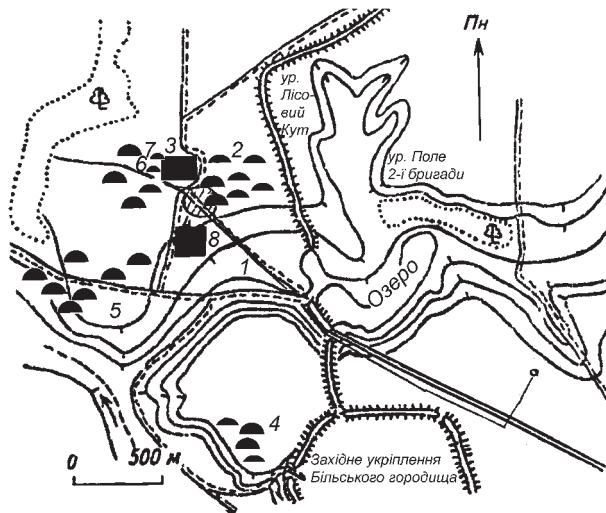

Рис. 18. Перещепинський курганний некрополь та північно-західний кут Великого укріплення Більського городища

(за Б.А.Шрамком, 1994). План.

1 – дорога на УКПГ та газоконденсатопровод 2000 р.; 2 – курганний некрополь Перещепине I; 3 – зруйнована частина некрополя на місці Більської УКПГ; 4 – некрополь в ур. Перемірки; 5 – некрополь Перещепине II; 6-7 – поховання 1(6) і 2(7)/2001 р. поряд з Більською УКПГ; 8 – майданчики свердловин №№ 170 та 215.

насадженнями, бур'янами, північно-західне скупчення курганів могильника вже майже знищене спорудами УКПГ у 1970-х рр. (рис.17-18).

Історія дослідження могильника нараховує вже більше 100 років (Супруненко, 2000; Кулатова, Супруненко, 2001; 2003, с.30-33).

Рис. 19. Перещепинський курганний некрополь I (за Б.А.Шрамком, 1987). План.

1 – траса газоконденсатопроводу 2000 р.

Могильник, виявлений обстеженнями В.О.Городцова 1906 р., позначений на його схемі Більського городища (Городцов, 1911, с.94, рис.97) (рис.168:II). Тоді ж дослідник зазначав, що у складі некрополя він нарахував не менше 150 збережених насипів. Через три чверті століття Б.А.Шрамко зміг зафіксувати на плані рештки близько 130 розораних курганів (рис.19) (Шрамко, 1987, рис.66), а наприкінці 1970-х та на початку 1980-х рр. зупинив газопромисловиків у руйнуванні північно-західної частини некрополя і провів розкопки 5 насипів на схід від подвір'я УКПГ (Шрамко, 1994, с.118, рис.1). Розкопки курганів продовжені у 1993, 1995-1998, 2001-2002 рр. В.Ю.Мурзіним, Р.Ролле, С.А.Скорим, В.П.Білозором, С.В.Махортих та Є.В.Черненком (Мурзин, Ролле, Хери, Махортих, Белозор, 1998; 1999; Мурзин, Ролле, Хери, Скорий, Махортих, Белозор, 2000; 2001; 2002), у ході яких були досліджені ще 10 насипів у складі могильника I (частина з них позначена на плані: рис.20) та 9 на некрополі Перещепине II. Таким чином, розкопаними тут виявилися майже всі більш-менш значні насипи, а невеликі – дуже розорані – навіть не зафіксованими на сучасних планах пам'ятки (Черненко, 1999).

Зауважимо, що в ході робіт Більської археологічної експедиції Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації 1994 р. мол. науковим співробітником М.М.Дараган здійснювалася спроба перерахувати та нанести на план некрополя із надійною топографічною основою 1:10000 см збережені насипи курганів. Наявність посівів сільськогосподарських культур та стан збереження курганів дозволили позначити лише 48 існуючих насипів, часом змішаних із рештками обваловок факельних амбарів свердловин, ділянками складування ґрунту тощо. Архітектором Полтавського Центру археології Б.І.Золотницьким визначена загальна площа могильника, яка, за обмірами, становила 66,2 га (Наукова концепція..., 1996).

Згадаємо також і маловідомі обстеження кількох курганів некрополя на початку ХХ ст. Під час прокладання ґрунтової дороги, неподалік від уже

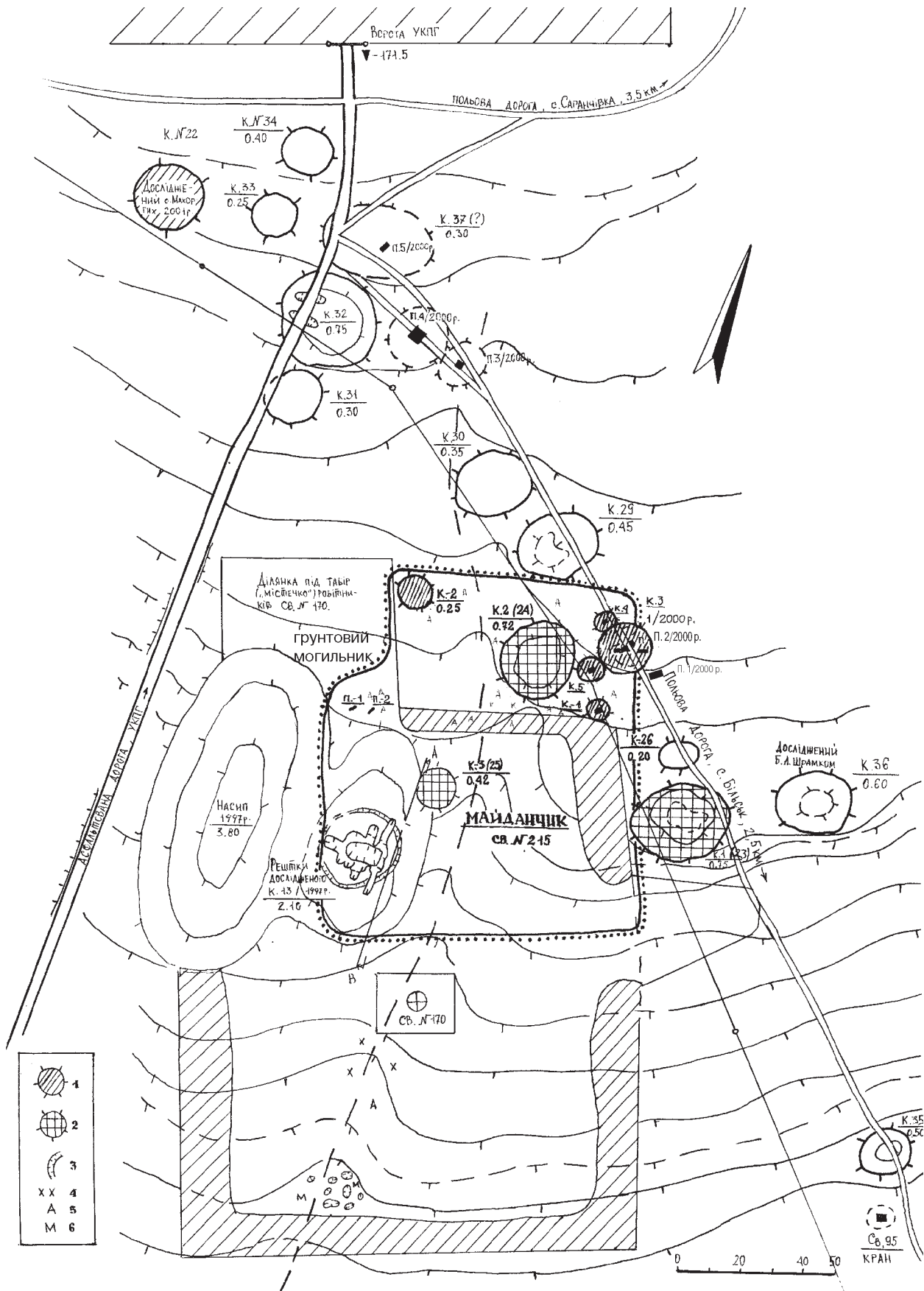

Рис. 20. Перещепине I. План центральної частини некрополя.

1 – кургани, досліджені 2002 р.; 2 – кургани, досліджені експедицією ЦОДПА влітку 2001 р.; 3 – рів кургану № 13/1997 р.; 4 – знахідки фрагментів кераміки скіфського часу; 5 – уламки амфор; 6 – міни часу Другої світової війни.

Рис. 21.
Перещепине І.
Казан, бронза.

Знахідка зі зруйнованого кургану. Надходження до Полтавського краєзнавчого музею 1924 р.

існуючої на сьогодні, в 1924 р. було зруйновано курган середніх розмірів, зритий селянами-скарбошукачами, матеріали з якого частково описані лаборантом археологічного відділу Центрального пролетарського музею Полтавщини – вихованцем М.Я.Рудинського – В.А.Грінченком (Грінченко, 1925, с.17). У кургані виявлені окремі золоті речі, а до музею в той час дійшли на сьогодні широко відомий бронзовий казан (рис.21) та антична амфора (рис.22) (Нестуля, 1990) конічно-біконічного типу, біконічного варіанту серії II-B-2 фасосських амфор першої половини IV ст. до н.е. (Монахов, 2003, с.66-67, табл.42; 43:1-4). Одна зі знахідок з цього кургану неодноразово публікувалася (Šramko,

1974, s.469-485; Полтавський краєзнавчий..., 1993; Більське городище..., 1996, с.17; 1996а, с.1; Полтавщина..., 1998, с.3; До державності..., 2000, с.3; До тайн..., 2005, с.3; Супруненко, 2007, після с.46, табл.IV та ін.), хоча й без вказівки на більш-менш точне її місцезнаходження. До речі, цей казан 1993 р. став емблемою Видавничого центру «Археологія» ЦОДПА (Видавничий центр, 1998, с.1).

Чергові рятівні розкопки 2000–2002 та 2006 рр. були зумовлені проведенням вздовж польової дороги від Більського озера до Більської УКПГ (відгалуження шосе Більськ Котелевського району – Холодівщина – Саранцівка Зінківського району Полтавської обл.) трас шлейфів газоконденсатопроводів протяжністю 650 і 1150 м, іншими дрібними господарськими земляними роботами, а також влаштуванням майданчиків двох свердловин – №№ 170 та 215, площею 1,0 та 2,2 га.

У ході останніх робіт отримані досить важливі матеріали, які репрезентують поховальний обряд та матеріальну культуру населення Більського городища, надають інформацію про його соціальний склад та стан здоров'я мешканців поселень території Великого укріплення (Артемьев, 2003), коригують уявлення щодо особливостей Перещепинського некрополя. Внаслідок рятівних розкопок досліджені 18 поховань у 14-ти курганах та поза межами їх насипів, матеріали яких і публікуються в цій праці.

Рис. 22. Перещепине І.
Фасосська амфора з тавром.

Знахідка зі зруйнованого кургану. Надходження до Полтавського краєзнавчого музею 1924 р.

Центральна ділянка Перещепинського некрополя I (район спорудження свердловин

№№ 170 і 215) обмежена асфальтованим під'їздом до Більської УКПГ із заходу та польовою дорогою, що прямує до цієї ж УКПГ – з північного сходу. Загальний перепад висот вздовж схилу на південь і південний схід становить більше 4,5 м. Поверхня мала задернування, хоча у 1970-х рр. розорювалася (рис.17; 20). В умовному трикутнику між дорогами, здебільшого на північний схід, північ та північний захід від майданчиків свердловин, вище по схилу, розташований ланцюжок розораних курганів (напрямок – південний схід – північний захід). Всі кургани вже отримали попередню нумерацію, за пропозицією Р.Ролле, – від №№ 23 до 36 у звітній документації за 2001 р., і відображені на загальному плані ділянки (рис.20) (Кулатова,

Супруненко, 2001; 2003, с.21, рис.1). Шкода, що через рік керівництво Українсько-німецької експедиції відмовилося від продовження такої наскрізної нумерації поховальних комплексів Перещепинського некрополя. Обмірні характеристики курганів центральної ділянки могильника вміщені у таблиці нижче.

Кургани №№ 1-5/2002 р. ще не були відомі за цих обстежень, адже виявилися відкритими лише під час суцільного зняття дернових нашарувань у ході робіт 2002 р. (рис.20).

Досліджені розорані насипи висотою 0,15-0,50 м та діаметром від 7,5 до 18 м належать до південного угруповання курганів могильника. Насипи, що розкопувалися, розташовані на схилі плато, за 210-360 м

Табл. 1

Розміри та опис курганів центральної ділянки курганного некрополя Перещепине I

№ п/п	Висота (м)	Діаметр (м)	Стан насипу	Примітки
23	0,75	33x38	Розораний, північно-східна пола пошкоджена прокладанням газоконденсатопроводу.	Досліджений. № 1 / 2001 р.
24	0,72	24x26	Розораний, пошкоджений дорогою та прокладанням газоконденсатопроводу.	Досліджений. № 2 / 2001 р.
25	0,42	13,5	Знівельований бульдозером, розораний.	Виявлений під час розчистки решток насипу кург. № 13. Досліджений. № 3 / 2001 р.
26	0,20	9x11	Дуже розораний, пошкоджений дорогою та прокладанням газоконденсатопроводу.	Спроба досліджень, у зачистці виявлені труби від шлейфу газоконденсатопроводу.
27	0,30	13	Розораний, вирівнювався бульдозером у 1970-х рр.	Ледь помітний.
28	0,25	8x9	Дуже розораний.	
29	0,45	20x25	Розораний, перетнутий польовою дорогою.	Сліди просіву поховальної ями на дорозі.
30	0,35	19x24	Дуже розораний.	
31	0,30	16	Розораний, західна пола знищена прокладанням асфальтованої дороги.	
32	0,75	29x30	Розораний, нівелювався бульдозером, через західну полу прокладена асфальтована дорога.	Два просіви на шосе на місці грабіжницьких ходів чи поховальних ям.
33	0,25	13x14	Розораний.	
34	0,40	15x16	Дуже розораний.	Через курган прокладений кабель зв'язку.
35	0,60	17	Розораний.	Сліди зачепленого оранкою викиду з ями.
36-?	0,50	19x22	Розораний, втрамбований рухом транспорту по дорозі.	Можливо, рештки обвалування старої свердловини на схилі.

на південний схід від воріт УКПГ, під полотном чи справа від польової дороги до с.Більськ (рис.18; 20).

Загальна стратиграфічна ситуація.

Для стратиграфічних спостережень за загальний репер (0) обрана найвища умовна позначка на плато, поблизу УКПГ, з абсолютною висотою 171,5 м. Саме від неї і вівся відлік рівнів понижень вздовж схилу над місцем розташування виявлених поховань та досліджених курганів. Так, зокрема, для поховань 2000 р. в абсолютних значеннях ці рівні становили: 168,4 м (п.1), 169,6 м (п.2), 170,0 м (п.3), 171,1 м (п.4) і 171,4 м (п.5) (рис.20). Таким чином, загальний перепад схилу із центральною частиною некрополю складав близько 2 м на південь. Відносні глибини поховань фіксувалися від сучасного рівня денної поверхні, які умовно були взяті за УЦ курганів. Глибини поховань та залягання знахідок у досліджених курганах фіксувалися від сучасної найвищої позначки рівня денної поверхні насипів (0), що умовно обиралися за їх УЦ.

Загальна стратиграфічна ситуація ділянки курганного могильника відзначалася порівняною чіткістю. Найбільш показовим у цьому плані може бути відрізок траншеї між похованнями №№ 1 та 2/2000 р., виявленими за 347-360 м на південний схід від воріт УКПГ (рис.20; 23; 25). Зафіксована тут стратиграфія характерна для всієї горішньої частини некрополя. Так, поверхневий шар на схилі складав ерозований, місцями задернований або розораний чорнозем, потужністю 0,20-0,25 м. Нижче, до рівня -0,50-0,55 м від поверхні, залягав чорноземний ґрунт товщиною 0,3-0,4 м, який підстилався порівняно тонким прошарком змішаного суглинково-чорноземного передматерика. З глибини 0,65-0,70 м він переходив у материк – палевого кольору лесоподібний суглинок (рис.23). Поховальні ями, за окремими винятками наявності решток викидів, виявлені під дерновим чи розораним поверхневим шаром, що вказувало на інтенсивний і тривалий період руйнування історичних відкладень у надсхиллі. Конкретні прояви наявності стратиграфічних відхилень

від наведеної картини зазначені в описах поховань.

Стратиграфічна ситуація ділянки майданчиків під свердловини, а також схилової периферії курганного могильника І, відзначалася подібністю і була зумовлена дією упродовж століть ерозійних чинників. Поверхневий шар на схилі утворював ерозований задернований чорнозем, потужністю 0,15-0,30 м. Нижче, до рівня -0,35-0,55 м від поверхні, залягав чорноземний ґрунт товщиною 0,05-0,40 м, який лише місцями підстилався порівняно тонким прошарком (0,1-0,2 м) змішаного суглинково-чорноземного передматерика. З глибини 0,55-0,60 м він переходив у материк – палевого кольору лесоподібний суглинок. Стратиграфічні спостереження для насипів конкретних досліджених курганів наводяться в їх описах.

Методика досліджень. Рештки поховань восени-взимку 2000 р. досліджувався із залученням бульдозера Т-130 та екскаватора (для відкидання відвалів). Розкопки поховальних ям проводилися після виявлення заповнення останніх у ході прокладання траншеї газоконденсатопроводу (рис.25), або ж після робіт будівельників, які вже зруйнували окремі ділянки могил. У ході робіт здійснювалася суцільна зачистка обох стінок траншеї, прокладеної у напрямку північний захід-південний схід, вздовж польової дороги до УКПГ (рис.20; 23). Ширина траншеї коливалася у межах 0,85-1,10 м, глибина її становила не більше 1,20 м. Після виявлення поховань закладалися прирізки вздовж стінок траншеї з попередньою розбивкою на квадрати 2 x 2 м, а після оконтурення поховальних ям – проводилося їх вибирання. Цьому передувало просіювання відвалів навколо траншеї край місць виявлення поховань. Для контрольних вимірів та визначення стратиграфічної ситуації фіксувалися перетини поховань у траншеї чи вздовж вузьких бровок, шириною 0,2 м, які залишалися під час вибирання заповнення ям (рис.23; 29:4; 36; 40; 51). Орієнтація майже всіх таких перетинів збігалася із напрямком траншеї – північний захід-південний схід.

Подібним чином здійснювалися роботи й під час дослідження поховань (курганів) №№ 1(6) та 2(7)/2001 р. навесні 2001 р.

У ході робіт встановлено, що рештки поховань виявилися пошкодженими не тільки останньою будівельною траншеєю, а й ще 2-3-ма аналогічними траншеями газоконденсатопроводів, кабелів зв'язку тощо, прокладених паралельно ґрунтовій дорозі за 2-5 м у 1960-1980-х рр. І все ж, навіть на такій, перекопаній, ділянці були виявлені досить інформативні в археологічному відношенні поховальні комплекси.

Дослідження, проведені на майданчиках свердловин, також відзначалися певними особливостями. Під час робіт влітку-восени 2001 р. — це були розкопки курганів із застосуванням для зняття насипів бульдозера (Т-170). Роботи на наступному майданчику свердловини виконувалися в ході суцільної зачистки ділянки землерийною технікою, після розкопок решток насипів трьох курганів та кількох поховань. Це дало певні результати. Так, край залишків відвалів дослідженого В.Ю.Мурзіним, Р.Ролле і Є.В.Черненком великого кургану № 13/1997 р., виявлена ділянка невеликого ґрунтового некрополю у складі двох поховань (пох. №1/2002 р.

і пох. №2/2002 р. — рис.20; 162), а на місці розташування штабного вагончика буровиків був розкопаний майже непомітний візуально курган, що отримав у загальній нумерації № 2/2002 р. (рис.20; 116).

В цілому ж, у ході робіт на свердловинах здійснювався нагляд за зняттям ґрунту до рівня передматерика на ділянках площею понад 0,9 та 2,0 га, для чого в меридіональному напрямку через майданчик прокладалися траншеї на ширину ножів бульдозерів (по 3 м шириною), загальною протяжністю 70-90 м. Між цими траншеями залишалися традиційні бровки, шириною 0,3-0,5 м, на яких здійснювалися зачистки профілів для отримання даних щодо загальної стратиграфії ділянки.

Рештки курганів досліджувалися на знос за допомогою менш потужних бульдозерів Т-130. Розкопки поховальних ям і грабіжницьких ходів від рівня виявлення виконувалися вручну, із просіюванням, промиванням заповнення та його скануванням металодетекторами.

Для фіксації решток стратиграфії насипів залишалися висівні контрольні бровки, шириною 0,40-0,75 м, орієнтовані в меридіональному, а в ряді випадків — у близькому до широтного напрямках.

2.2. Рятівні дослідження в ур. Перещепине I наприкінці 2000 р.

У жовтні-грудні 2000 р. проведені рятівні дослідження в ході прокладання траншеї під шлейф газоконденсатопроводу через територію мотельника (рис.19:1), безпосередньо праворуч (за кілька метрів на схід) від ґрунтової дороги, що веде від Більського озера до Більської установки комплексної переробки газу Солохівського газопромислу (рис.25), практично у центрі колишнього скупчення курганів (рис.18:1) (*Шрамко, 1987, рис.66*), де будівельники натрапили на кілька поховань, що не мали на поверхні помітних ознак насипів. Будівельні роботи були призупинені. Внаслідок рятівних досліджень за 70-360 м на південний схід від воріт сучасної УКПГ

досліджено 5 поховань різного стану збереженості (рис.20).

Поховання 1 / 2000 р.

Відкрите за 360 м на південний схід від воріт УКПГ, на початку схилу високої тераси правого берега Більського струмка. Пошкоджене траншеєю газоконденсатопроводу більше ніж на третину (рис.20; 23-24). Напевне, *основне*, парне, впущене в материк у центрі насипу, знищеного дорогою кургану № 26, який ще пам'ятали старожили Більська. За розповідями останніх, висота кургану не перевищувала 0,5 м, діаметр — длизько 15 м. Насип цього кургану

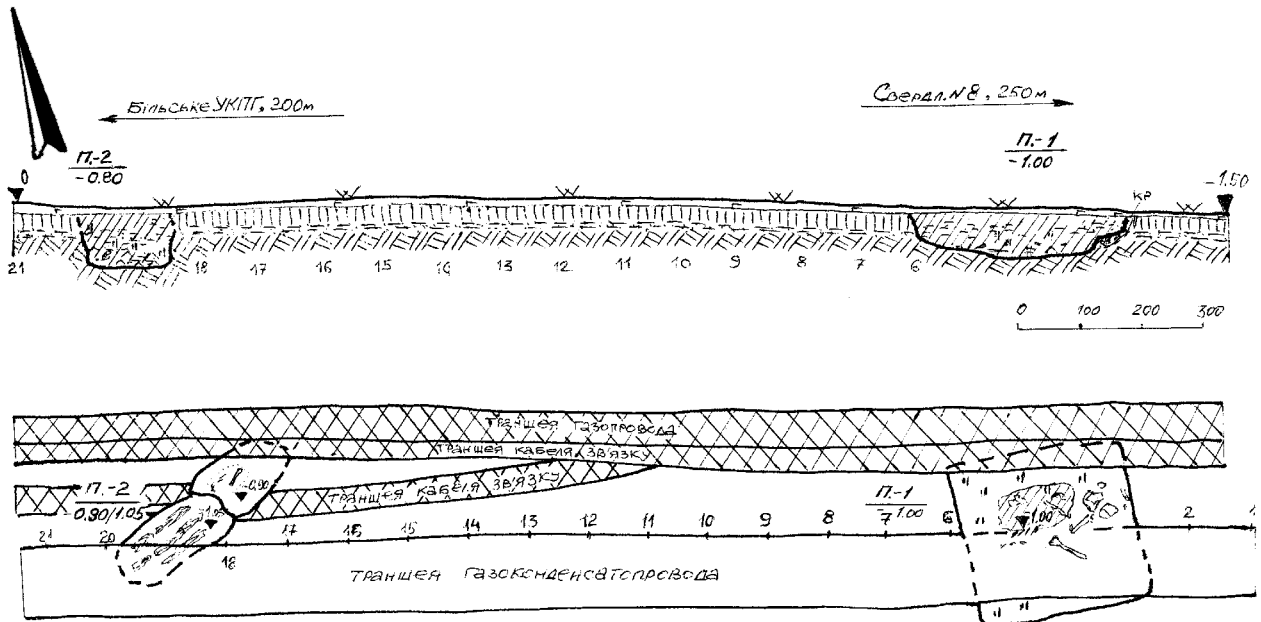

Рис. 23. Перещепине І. План та профілі стінок траншеї між похованнями 1 та 2/2000 р.

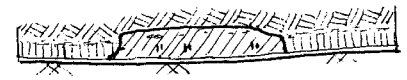
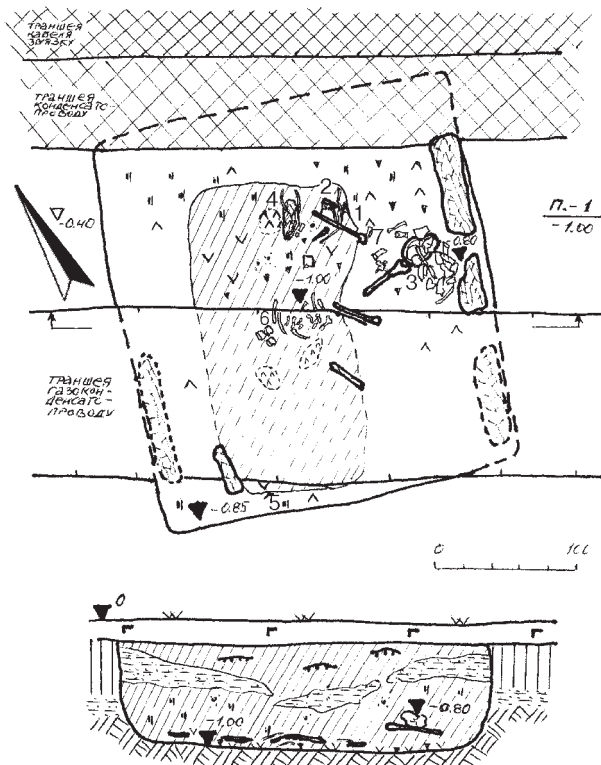

Рис. 24. Перещепине І. Поховання 1/2000 р. План і перетин.

1 – вінце амфори; 2 – нижня частина ліпного горщика; 3 – череп чоловіка та трубчасті кістки похованих; 4 – нижня щелепа людини; 5 – наконечник стріли, бронза; 6 – фрагмент прикраси на шкірі, бронза; 7 – зуб коня.

нижче рівня похованого чорнозему знищений грейдуванням дороги.

Яма майже квадратної в плані форми, розміром 3,3 x 3,6 м (площа – 11,8 кв. м), глибиною 1,0 м, мала вертикальні, у переддні – покаті рівні стінки. Орієнтація – південний захід – північний схід. У заповненні, що складалося зі змішаного, з переважанням чорнозему, ґрунту з окремими вуглинами, містилися рештки повздожного дерев'яного накатника в один шар із плах шириною 15-20 см (рис.24). У верхній частині заповнення виявлений шар дернин, під яким залягав прошарок материкового викиду товщиною 0,2-0,3 м, що просів над центром могили (рис.24: перетин). Дно ями рівне, знижувалося до центру на 0,10-0,15 м, без слідів від лаг для влаштування підлоги, з легким прошарком деревного тліну. По центру, на долівці, – сліди дощатого настилу розміром 1,6 x 2,8 м (рис.24). Можливо, додатковий дерев'яний настил з боку східної стінки не зберігся, внаслідок інтенсивних пошуків тут грабіжників, хоча його існування більш ніж імовірно, у зв'язку зі знахідками значно більшої кількості подрібнених шматочків дошок, за кольором

Рис. 25.
Перещепине I.
 Траншея газоконденсатопроводу,
 що перетнула
 поховання
 №№ 1-5/2000 р.
 З південного сходу.

Рис. 26.
Перещепине I.
Поховання
1/2000 р.
 Кістки похованих,
 переміщені
 грабіжниками.
 З північного сходу.

схожих на рештки дерева від помосту. Тип поховальної споруди – ґрунтової ями – 4 (за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоною, С.А.Скорим. – 1989, с. 165).

Поховання виявилось пограбованим за доби пізнього українського середньовіччя, про що свідчило характерне переміщення кісток та їх згортання до купи, проникнення грабіжників, імовірно за все, майже через центр накатника і просіву над поховальною ямою.

З огляду на напрямок помосту, поховані – чоловік, віком 18-20 років (зріст 155,0 см), та дівчина, у віці 13-14 років (тут і

далі статеві-вікові визначення виконані антропологом А.В.Артемовим), були розміщені випростано на спині, головою на північний захід – захід. На це вказували скупчення кісток у центрі й біля східної стінки ями (рис.24; 26): розвалів черепів похованих, їх великих трубчастих кісток і ребер, фрагментів кісток кистей рук і стоп, переміщених грабіжниками.

Цікаво, що похований чоловік мав прижиттєве поранення, напевне, стрілою, шматочок бронзового наконечника якої застряв у тілі другого грудного хребця (Артемов, 2002, с.63; 2003, с.337-338).

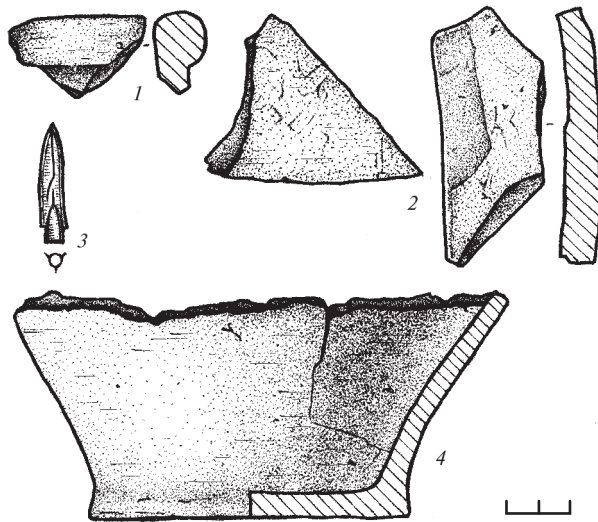

Рис. 27. Перещепине I. Поховання 1/2000 р. Знахідки.

1, 2, 4 – кераміка; 3 – бронза.

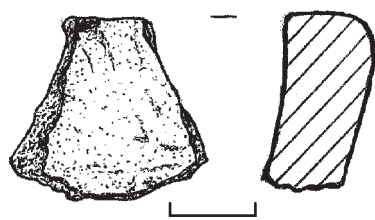

Рис. 28. Перещепине I. Поховання 1/2000 р. Уламок ліпної миски.

У передній частині заповнення збереглися, перемішені грабіжниками: бронзовий втульчастий наконечник стріли (рис.24:5), фрагменти античної гончарної амфори (рис.24:1), нижня частина ліпного горщика (рис.24:2; 27:4) та дрібний уламок вінця ліпної миски. Відзначимо також знахідку в центрі ями шматочка шкіри із корозованою бронзовою заклепкою (?) чи прикрасою круглої в плані форми (рис.24:6); невеликих ділянок з відбитками шкіряних виробів, розміром близько 15-20 x 10-15 см; майже круглого у плані (діаметр 18 x 21 см) відбитка шкіряної шапочки (шолому – ?) під перемішеними грабіжниками одним із черепів на настилі; кілька розтросчених крупинок крейди. У заповненні знайдений зуб дорослої особини коня свійського.

Знахідки. 1. *Наконечник стріли* бронзовий трилопатевий, з виступаючою короткою втулкою (відділ I, тип III, варіант 1, за Г.І.Мелюковою і В.Г.Петренко) (Мелюкова, 1964, с.14-16; Петренко, 1967,

с.44-46) (рис.27:3), зі зводчастою голівкою, лопатями, зрізаними під прямим кутом, а однією – загостреною у вигляді шипа в основі втулки, до того ж – з ледь позначеним розширенням голівки, на зразок «баштоподібності».

Висота – 3,2 см, діаметр втулки – 0,42 см. Наконечник має численні аналогії, що походять з кургану № 440 поблизу с.Журівка, кургану № 4 неподалік від с.Берестняги та кургану № 24/1876 р. в околицях Німфея, які датуються першою половиною V ст. до н.е. (Петренко, 1967, табл.34; Полін, 1987, с.31, рис.11: 1, 21).

2. *Зотлілий шматочок шкіри*, розміром 1,1 x 0,8 см, з корозованою бронзовою заклепкою (?) або прикрасою, круглої в плані форми, діаметром 0,25 см (рис.24:6).

3. *Фрагменти хіосської світло-коричневоглиняної, ледь пухлогорлої, гончарної амфори*, в тому числі вертикального вінця з округлим валиком із зовнішнього боку (рис.27:1-2). У тісті – подрібнені білі вапнякові включення. Розміри уламків – від 2,0 x 3,4 до 5,0 x 7,0 см. Всього їх – 6 од.

4. *Розвал нижньої частини ліпного горщика*, із денцем, позначеним утором (рис.27:4). Реставроване придення посудини з трьох уламків, до висоти – 7,1 см, діаметр денця – 10,0 см, товщина стінок – 0,7-0,8 см. На дні посудини виявлені відбитки проса (див. Додаток 2).

5. *Незначний фрагмент* ледь потовщеного, прямо зрізаного вінця ліпної, із заглаженою поверхнею, миски, розміром 2,0 x 2,3 см (рис.28).

Таким чином, парне поховання може датуватися *першою половиною – серединою V ст. до н.е.* і належати представнику населення одного із сусідніх селищ скіфської епохи на території Великого укріплення Більського городища, можливо, поселення в ур. Лісовий Кут.

Поховання 2¹ / 2000 р.

Виявлене за 250 м на південний схід від воріт УКПГ, на початку пониження високої тераси (рис.20). Пошкоджене траншеєю газоконденсатопровода, двома траншеями кабелів зв'язку та газопровода більше, ніж

на третину. Знищеними повністю виявилися західна та східна частини поховання, центральна – перерізаною до переддення траншеєю під газоконденсатопровід у 1970-х рр. (рис.23; 30).

Поховання впусне у насип зруйнованого кургана № 3/2002 р. (*опис поданий нижче*), про що свідчить знахідка бетонного блока геодезичного репера початку 1960-х рр. Пограбоване у давнину. Здійснене в ямі видовжених пропорцій, орієнтованій у майже широтному напрямку.

Поховальна споруда (тип 3 ям з дромосом і перекриттям, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоновою, С.А.Скорим) складалася із підовальної за формою *поховальної камери*, розміром 1,5 х 3,5 м (площа – близько 5 кв. м) і глибиною 1,05 м від рівня сучасної денної поверхні, та *вхідної* – більш прямокутних обрисів, розміром близько 2,5 х 1,7 м (площа – 4,25 кв. м) при глибині 0,9 м. Стінки обох ям прямовисні, рівні. Дно також рівне, мало заглиблення від вхідної ями до поховальної камери на 0,15 м (рис.29).

Поховальна камера вздовж довгої вісі мала дощатий повздовжний, широтно орієнтований накатник. Заповнення вхідної та поховальної камер зверху містило потужний прошарок материкового суглинку товщиною від 0,50 до 0,75 м (рис.29:3-4). Нижче залягав порушений чорнозем з вуглинами та рештками дерева від перекриття. Це вказувало на впускний характер поховання, здійсненого край поли насипу, можливо, із додатковим його досипанням після похорон. Таке поховання може розглядатися як могила залежної особи або родича, а за формою – мало певні паралелі зі степовим поховальним обрядом. Основне поховання кургана знаходилося під полотном польової дороги, за 7,5 м на південний захід від дослідженого (поховання 2 кургану № 3/2002 р.).

На долівці поховальної камери, вкритій берестою, із плямою шкіряного тліну в центрі (рис.29:1), знаходилися окремі кістки ніг і рук похованого – *чоловіка*, у віці 20-25 років, а також, під північною стінкою – рештки розвалу дерево-берестяно-шкіряного із текстильною обшивкою сагайдака,

підпрямокутної в плані форми, із закругленою основою, розміром 32 х 52 см, зі жмутком з більше ніж 50 стріл (рис.29:1; 30-31), з набором бронзових наконечників V ст. до н.е. та рештками збережених древок із верби й ін. порід дерев; залишки дерев'яного лука; розвал залізного заклепового ножа довжиною близько 14 см та шириною леза понад 1,7 см (корозований повністю, збереглися уламки руків'я із заклепками) (рис.29:2); дві бронзові різного розміру конічної форми ворворки (рис.29:4, 8); розвал невеликої скляної намистини (?) невизначеного кольору (рис.29:3); у заповненні – 3 фрагменти стінок від двох ліпних горщиків.

У вхідній ямі посеред значної (75 х 80 см) плями шкіряного тліну на дні – окремі кістки скелета (гомілкова, спинні хребці, фаланги пальців рук та ніг) похованого, третина розтросеного залізного кільця від вудил діаметром близько 3,1 см (рис.29:5), зуби чоловіка, уламки, принаймні, двох та однієї цілої озалізненої дерев'яної пластини-прикраси, найімовірніше, від декору сагайдака (рис.29:6), а також розвал дрібних фрагментів залізних і дерев'яних виробів, винесений до входу грабінниками, здебільшого – деталей від конструкції сагайдака, лука, уламків наконечника списа, кинджала або меча та піхов від останнього, ножа (рис.29:х), опис яких поданий нижче.

Знахідки. 1. *Рештки сагайдака* підпрямокутної в плані форми, із закругленою основою, розміром у розвалі – 32 х 52 см, виготовленого з лицевого боку з берести, зі зворотного – з дерева, обтягнутого шкірою (на зразок сап'яну) та тканиною у вигляді текстильної аплікації – печворка (див. нижче – № 15 в, д) (рис.29:1; 31). Про характер бічних сторін із зовнішнього боку конструкції може свідчити дрібний уламок основи корпусу, злегка дугоподібний у перетині (рис.35:9), де на поверхневому шарі, з відбитками фіолетово-коричневої пофарбованої шкіри, є відтиски тканини (див. № 15 д), під ними – зберігся шар берести у 2-3 мм, нижче дерева – до 3 мм, з внутрішнього боку – також відбитки шкіри.

Вигляд зворотного боку конструкції сагайдака встановлюється за рештками,

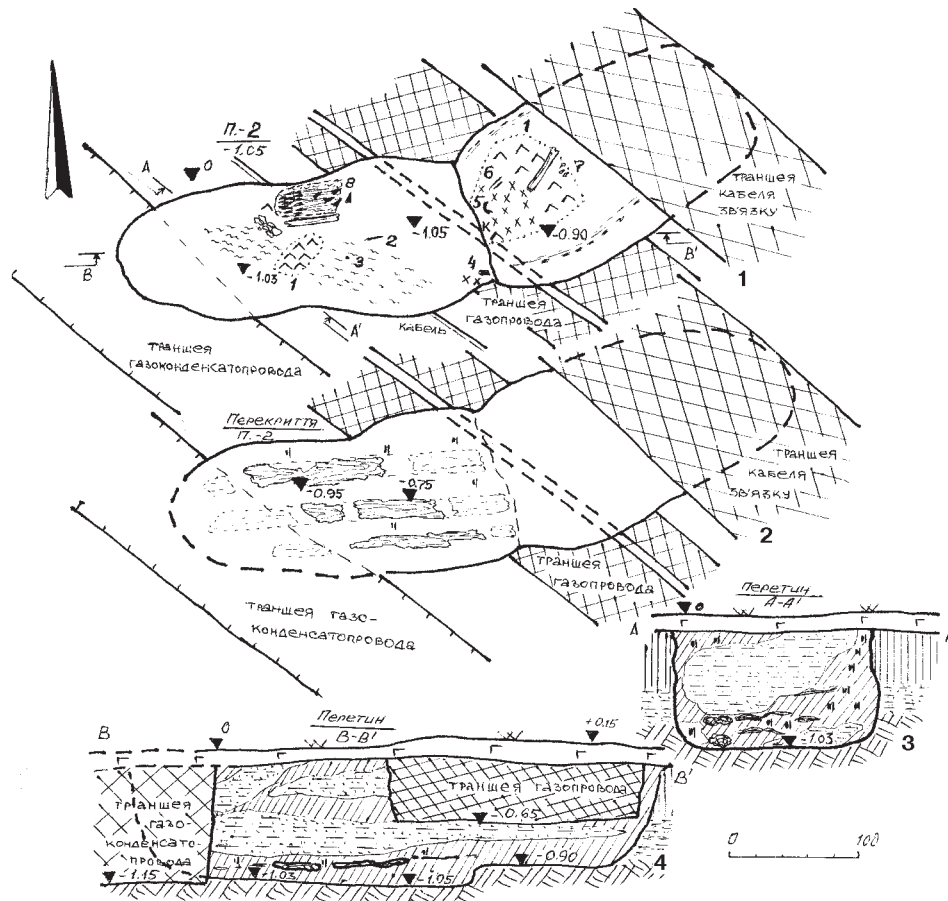

Рис. 29.
Перешепине І.
Поховання
2¹/2000 р.
План і перетин.

1 – план поховання на рівні -1,05 м; 2 – рештки перекриття на рівні -0,95 м; 3 – поперечний та 4 – поздовжній перетини.

Цифрами на плані позначені: 1 – плями шкіряного тліну, рештки лука і сагайдака зі стрілами; 2 – розвал ножа, залізо; 3 – намистина, скло; 4, 8 – ворворки, бронза; 5 – розвал кільця, залізо; 6 – озалізнена пластівка, дерево; 7 – зуби людини; х – розвали виробів, залізо.

напевне, суцільної дощатої основи – дерев'яної тонкої дошки, що збереглася у 5 фрагментах, розміром від 3,7 x 2,0 до 3,5 x 8,1 см, при товщині у 0,4-0,6 см (рис.32:1). Поряд із нею знаходилося вмістилище для стріл, відділених від лука шкіряною перегородкою. На дереві збереглися відбитки шкіри (із зовнішнього боку) та нечіткі відтиски тканини.

За розмірами і формою, виявлені рештки сагайдака знаходять певні паралелі із подібним виробом із Вітової Могили (Zakharov, 1932, p.69-70), деякі схожі конструктивні особливості вгадуються й у характері виготовлення «гориту» з деревківської Опішлянки, дослідженої І.А.Зарецьким 1888 р. (Ковпаненко, 1967, с.144).

Ще кілька знахідок, можливо, належать до декорування верхньої частини сагайдака. Це уламки та ціла озалізнена дерев'яна пластинка-прикраса, підтрикутних обрисів, з двома трикутними потовщеними зубцями (рис.26:6). Вздовж її прямої основи нанесений рельєфний тоненький

валик. Розміри пластини: довжина – 3,0 см; висота (із зубцями) – 0,7 см; товщина – 0,2 см (рис.35:4).

2. Рештки лука були представлені у скупченнях потрошених грабіжниками речей зі складу поховального інвентаря невеликими уламками заовалених з одного боку і виструганих з другого дощечок, шириною 2,2-2,6 см та товщиною 0,9-1,2 см. Ці уламки незначні, їх розміри за довжиною не перевищували 0,8-1,6 см (рис.32:1). В одному випадку відзначене накладання одна на одну двох подібних дерев'яних деталей.

Деталлю конструкції лука можуть бути тонкі, оміднені та озалізнені, дерев'яні пластинки, злегка дугоподібного перетину, шириною 1,5-1,7 см та товщиною 0,2-0,3 см (рис.33). Збереглося 4 фрагменти таких пластин довжиною 1,7-2,8 см.

3. Наконечники стріл бронзові, зі складу сагайдачного набору (36 цілих та 15 в уламках, в т.ч. досить подрібнених) (рис.31).

Трилопатеві наконечники стріл з виступаючою втулкою – 26 од. (відділ І, за

Г.І.Мелюковою і В.Г.Петренко) (Мелюкова, 1964, с.14-16; Петренко, 1967, с.44-46):

1) зі злегка «баштоподібною» голівкою, кінці лопатей зрізані під прямим кутом до конічно розширеної втулки (1 од.); тип II, варіант 1; висота – 3,4 см (рис.34:3);

2) зі зводчастою голівкою, відносно довгою виділеною втулкою та широко розставленими лопатями, обрізаними у двох випадках під прямим, в одному – під гострим кутом до втулки, що утворює шип (7 од.); тип III, варіант 1 (рис.34: 1-6, 8); висота – 2,9-3,6 см;

3) аналогічний попереднім, зі скошеними до втулки гранями лопатей з пропилами, що утворюють шипи (1 од.); тип III, варіант 1; висота – 2,9 см (рис.34:7);

4) масивні, зі зводчастою голівкою видовжених пропорцій, короткою, злегка позначеною, майже прихованою втулкою, невисокими лопатями, обрізаними під тупим чи прямим кутом до втулки; на окремих гранях заточуванням надані своєрідні

«баштоподібні» обриси (2 од.); тип III, варіант 2; висота – 2,9 та 3,5 см (рис.34:21-22);

5) зі зводчастою розширеною тригранною голівкою, відносно короткою, позначеною двома вертикальними заглибинами-борозенками втулкою, відділеною таким чином від лопатей, обрізаних під прямим чи тупим кутом, в одному випадку – під гострим, у вигляді шипа; (4 од.); тип III, варіант 4; висота – від 2,6 до 2,8 см (рис.34: 9, 11-13);

6) майже аналогічний, з більш видовженою тригранною голівкою, відносно короткою, злегка позначеною профілюванням і вертикальними борозенками втулкою, виділеною високим дугоподібним вирізом, невисокими лопатями, обрізаними під скошеним та прямим кутом; на двох гранях заточування має «баштоподібні» обриси; (1 од.); тип III, проміжний між варіантами 4 і 5; висота – 2,85 см (рис.34:36);

7) зі зводчастою тригранною голівкою та з ремінісценціями «баштоподібності»,

Рис. 30. Перещепине I. Поховання 2¹/2000 р. Із заходу.

Рис. 31. Перещепине I. Поховання 2¹/2000 р. Поховальна камера в процесі розчистки.

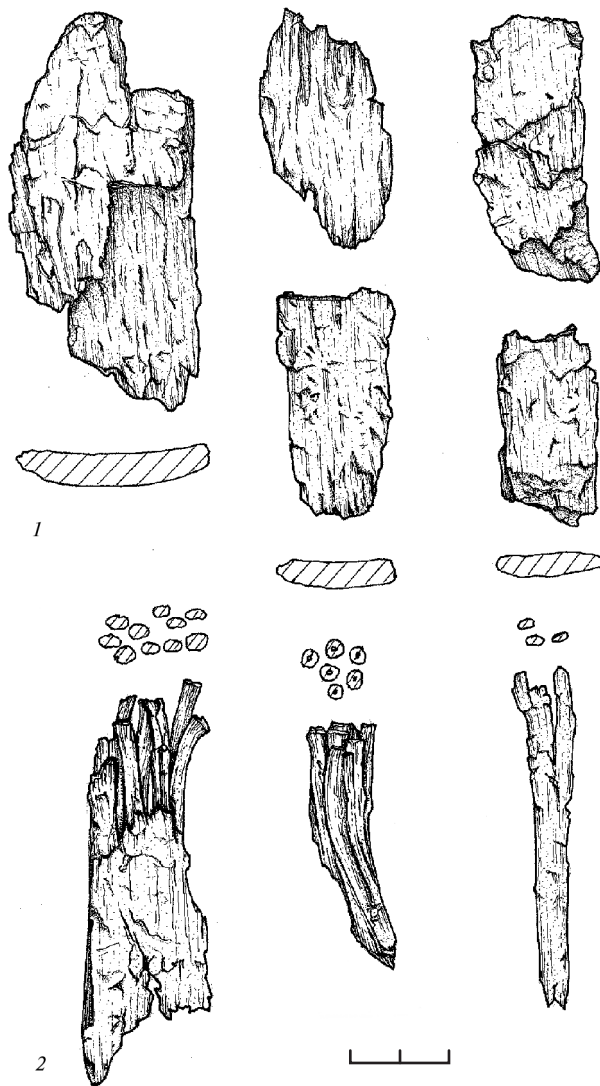

Рис. 32. Перещепине I. Поховання 2¹/2000 р.
Уламки основи сагайдака і лука (1)
та жмутки древок стріл (2).
Дерево, відбитки шкіри.

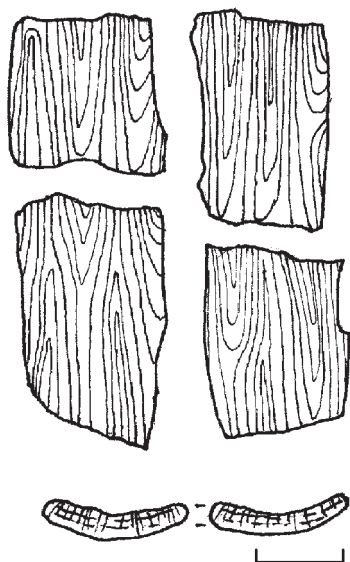

Рис. 33.
Перещепине I.
Поховання
2¹/2000 р.
Уламки лука-?.
Дерево.

короткою, ледь позначеною профілюванням і виділеною підпрямокутним високим вирізом втулкою, невисокими лопатями, зрізаними під прямим кутом, в одному випадку – неглибокий пропи́л на доведеній до завершення втулки лопаті; (1 од.); тип III, варіант 5; висота – 2,3 см (рис.34:35);

8) з трикутною голівкою і виступаючою невеликою втулкою, широко розведеними, проте невисокими, лопатями, між якими позначене заглиблене профілювання кількох типів, обрізаними під тупим та гострим кутом кінцями лопатей; (1 од.); тип IV, варіант 1; висота – 2,8 см (рис.34:10);

9) з трикутною тригранною голівкою, невеликою профілюваною втулкою, двома вертикальними борозенками, що відділяють лопаті від втулки, яку окреслює підпрямокутна, скруглена або М-подібна заглибина; завершення лопатей обрізані під гострим, рідше – тупим кутом; (7 од.); тип IV, варіант 5; висота – від 2,3 до 2,9 см (рис.34:14-20);

10) з трикутною тригранною голівкою, виступаючою невеликою, трохи профілюваною втулкою, яку окреслює округла заглибина, широко розведеними лопатями, обрізаними під тупим і гострим кутами кінцями лопатей; (1 од.); тип IV, варіант 6; висота – 2,4 см (рис.34:34).

Трилопатеві наконечники стріл з внутрішньою (прихованою) втулкою – 10 од. (відділ II, за Г.І.Мелюковою та В.Г.Петренко) (Мелюкова, 1964, с.14-16; Петренко, 1967, с.44-46);

11) зводчасті масивні, базисні, зі втулкою, виділеною заглибинами на лопатях; (2 од.); тип II, варіант 1; висота – 2,4 і 2,6 см (рис.34: 23, 27);

12) зводчастий видовжених пропорцій, базисний, зі спрямленою основою і прямозрізаними кінцями лопатей, зі втулкою, виділеною вертикальними ложками-борозенками та скругленою арковою вузькою заглибиною на лопатях; (1 од.); тип II, варіант 4; висота – 2,6 см (рис.34:31);

13) зводчасті, базисні, з вигнутою або спрямленою основою і прямозрізаними чи звисаючими у вигляді шипів кінцями лопатей, зі втулкою, виділеною вертикальними борозенками та скругленою арковою або стрільчастою заглибиною на лопатях;

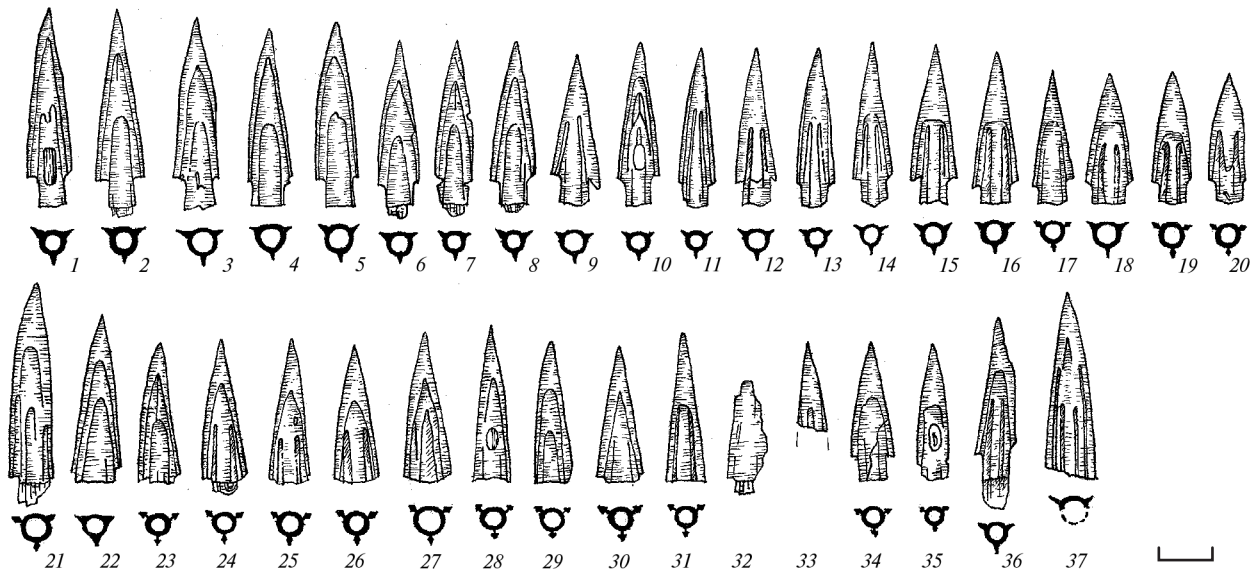

Рис. 34. Перещепине I. Поховання 2¹/2000 р. Наконечники стріл зі складу сагайдачного набору. Бронза.

(6 од.); тип II, варіант 5; висота – від 2,4 до 2,7 см (рис.34: 24-26, 28-30);

14) великий масивний видовжений, трикутний, базисний, з виділеною вертикальними заглибинами втулкою й окресленими гранями лопатей, широкою основою; (1 од.); тип III, варіант 2; висота – 3,4 см (рис.34:37);

15) дрібні уламки трилопатевої втульчастих (3 од.) (рис.34:32) та зі внутрішньою втулкою (більше 10 од.) (рис.34:33), а також невизначених (2 од.) бронзових наконечників стріл.

4. Збереглося також понад 20 уламків нижніх частин *древок стріл*, виготовлених із тонких, частково ошкурених, гілочок дерева (у 2-х випадках встановлюється верба), діаметром 0,3-0,4 см і довжиною 1,5-5,2 см. Кінці гілочок мають акуратне конічне загострення для насадження наконечника стріли. Збереглося також три жмутки скріплених відбитками сап'яну (від перегородки або спеціальної перев'язі) нижніх частин фрагментів *древок стріл* довжиною 6,5-7,5 см (рис.32:2). Вони згруповані по 3, 6 та 10. Древки мають висохло-деформований овальний або круглий перетин, при діаметрі 0,3 x 0,6 см.

Аналогічні наконечники виявлені в ряді поховальних комплексів Лісостепу Лівобережної України, зокрема, курганів

№№ 4, 5 і 7 в ур.Осняги, № 6 на Скороборі, № 3 поблизу хут.Блажки з розкопок В.О.Городцова в окрузі Більського городища, похованнях Вітової Могили та Опішлянки, досліджених І.А.Зарецьким, та на дюнах в околицях Лихачівки в Середньому Поворсклі, зі зборів зазначеного вище автора (Ковпаненко, 1967, рис. 26: 21, 29, 39; 46: 2, 12-13; 51: 13; Шрамко, 1987, рис. 69: 9; 72: 2; 73: 7, 23-25). Не менш значний перелік маємо й для Правобережного Лісостепу – кургани № 377 неподалік с.Беркозівка; № 96 біля с.Бобриця; № 27 (поховання 2) поблизу с.Казарівка; № 52 біля с.Ковалі; №№ 4 і 491 неподалік с.Макеївка; № 1 (Гостра Могила) біля с.Яблонівка; випадкових курганих знахідок з сс. Гришенці (зібрання В.Тарновського) та Миколаївка (Петренко, 1967, табл.34). Датуються ці комплекси досить широко – в межах кінця VI – початку IV ст. до н.е. (Граков, 1928, с.71; Мелюкова, 1964, с.20, 24, 27, 38, 55; Онайко, 1966, с.60-61; Ковпаненко, 1967, с.168-172; Петренко, 1967, с.110; Шрамко, 1987, с.148-154). Найбільше відповіностей набір знайдених стріл знаходить серед наконечників другої – третьої чвертей V ст. до н.е. (Полін, 1987, с.31, рис.11-12). Їх аналіз надає перевагу у визначенні часу виготовлення набору в *першій половині V ст. до н.е.*

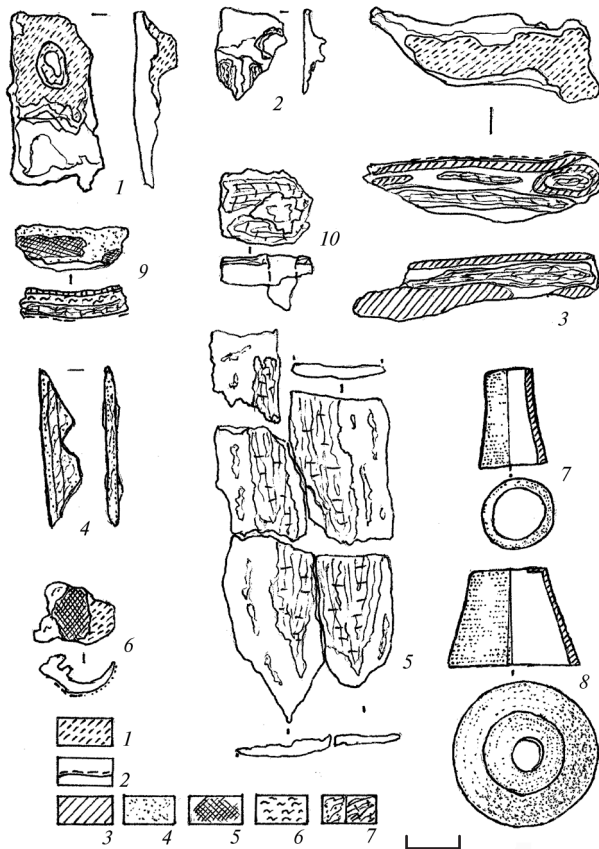

Рис. 35. Перещепине I. Поховання 2¹/2000 р. Знахідки.

1-3, 5, 6, 10 – залізо; 4 – кістка; 7, 8 – бронза; 9 – дерево й береста.

Умовні позначення: 1 – відбитки шкіри; 2 – відбитки тканини на поверхні; 3 – корозоване залізо; 4 – фарбована поверхня дерева; 5 – відбитки тканини; 6 – береста; 7 – дерево.

5. Наявність серед інвентаря поховання залізного *наконечника списа* засвідчують продовгуваті чи підовальні за формою уламки заліза (12 од.), розміром від 0,4 x 1,0 до 0,6 x 3,3 см, корозовані і подрібнені грабіжниками, що виявлені у вхідній камері (рис.29:х). Серед них вирізняється частина пера та шматочок від втулки (див. № 15 а, г), діаметром близько 1,5 см, на якому зберігся відбиток текстильного чохла (рис.35: 1, 6).

6. На існування серед супутнього інвентаря залізного *кинджала* або *меча* вказує наявність розслоених фрагментів металу пластинчастого типу, розміром від 0,9 x 0,9 до 0,4 x 1,5 x 2,5 см (16 од.), а також уламків *від піхов* цього зразка озброєння. Зокрема, до конструкції піхов належать дрібні фрагменти дерево-металевої корозованої маси,

що при здійсненні спилу оголили «конструкцію» у вигляді тонкої металевої пластини (до 0,2 см) шириною більше 4 см, краї якої спиралися на овально зігнуту ручкою таку ж за товщиною пластину (перетин 0,6 x 1,2 см), забиту деревом. Під металом, з внутрішнього боку, містився тонкий шар дерева (0,3-0,4 см) з відбитком заліза. Із зовні метал зберігав відбитки шкіряного покриття (рис.35:3). Інший уламок на спилі проілюстрував майже подібну картину: під залізною пластиною тієї ж ширини та товщини – прошарок дерева, а під ним – шматки металу від клинка, до речі, лінзоподібного у перетині, шириною 2,9 і товщиною 0,55 см (рис.35:3 внизу). На ширину піхов їх іншої частини вказували й подрібнені корозовані уламки поверхневої залізної пластини, зовні – з відбитками шкіри, із внутрішнього боку – дерева (рис.35:5), що склалися у фрагментований шматок шириною близько 3,5 см та загальною довжиною 7,1 см.

7. *Ворворка* бронзова лита, вигнуто-конічної форми, типу 2 за В.Г.Петренко (Петренко, 1967, с.41, табл.32). Найімовірніше, належала до аксесуарів для носіння меча або сагайдака. Висота – 1,8 см; діаметри: вверху – 0,9 см; внизу – 1,3 см (рис.35:7). Серед аналогій назвемо бронзову *ворворку* з кургану № 401 поблизу с.Журівка та за формою кістяну з кургану № 4 біля с.Макеївка на Правобережжі, датовані першою половиною V ст. до н.е. (Петренко, 1967, с.41, 92-93, 109, табл.32: 3, 19).

8. *Ворворка* бронзова лита велика, конічної форми, типу 1, за В.Г.Петренко (Петренко, 1967, с.41, табл.32). Мала таке ж призначення. Висота – 1,8 см; діаметри: вверху – 1,4 см; внизу – 2,4 см (рис.35:8). Подібна *ворворка* знайдена у журівському кургані № 401 (Там само, табл.32: 4).

9. *Розвал* залізного *заклепкового ножа*, загальною довжиною близько 14 см, з кістяними пластинами-накладками, представлений трьома уламками руків'я з рештками залізних *заклепок* та однією *вцілілою* круглою у перетині *заклепкою*, діаметром 0,5 см (рис.35: 1-2, 10). На руків'ї збереглися, поверх слідів зотлілих кістяних накладок, відбитки шкіри і дерева *від піхов*. Ширина леза в основі руків'я – 1,7 см;

ширина руків'я – 1,5-1,6 см; його загальна товщина – близько 1,2 см; загальна довжина всіх збережених фрагментів – 6,3 см. Рештки шкіряно-дерев'яних піхов відзначені також за наявністю дрібних уламків кістяних накладок та сколів поверхні металу від леза (розміри від 0,2 x 0,5 до 0,8 x 1,4 см) (7 од.), де є відбитки тонкого дерева каркасу-основи, поверх нього – шкіри, вірогідно, декорованої тканиною з вишивкою (?) (див. № 15 б).

Ніж належить до типових для округи Більска виробів з горбатою спинкою і прямим лезом, добре відомих за знахідками як на городищі, так і у поховальних комплексах V-IV ст. до н.е.

10. *Фрагмент* розтщеного залізного кільця від *вудил* (третина), діаметром близько 3,1 см (рис.29:5). Діаметр круглого у перетині розслоєного стрижня на кільце – 0,5 см.

11. *Намистина* скляна, округла, темно-го кольору, діаметром близько 0,6 см (у розвалі) (рис.29:3).

12-14. Дрібні *фрагменти* стінок від двох ліпних *горщиків* із заглаженою поверхнею, розміром від 0,8 x 1,3 до 1,2 x 2,2 см, вірогідно, зі складу решток тризни (3 од.).

15. Дрібні *уламки металевих виробів* з відбитками шкіри та тканин виділені окремо (тут і далі технологічні визначення виконані викладачем Полтавського політехнічного коледжу С.В.Маєвською):

а) *уламок* пера *списа* розміром 0,4 x 0,6 x 3,3 см, з відбитком тонковолокнистої тканиної структури полотняного переплетення (шовк-?); в нижній частині фрагмента помітні сліди складок текстилю. Можливо, цей предмет міг лежати у похованні на натільному одязі;

б) *фрагмент* кістяної *накладки ножа* з прикипілим металом, розміром 0,3 x 0,8 x 1,4 см, з відбитком тонковолокнистої тканини з полотняним переплетенням (шовк-?). У верхній частині збереглися виямки, що розташовані рівномірно, почергово і дугоподібно. Можливо, це рештки вишивки товщою ниткою (стебловий або підшивочний шов) (рис.35:2);

в) *фрагмент* основи *корпусу сагайдака* (?) розміром 0,9 x 1,1 см, дугоподібного профілю (рис.21:9), з відбитками трьох різних

текстильних структур: крупноволокнистої (полотно-?) і тонковолокнистих з різним напрямком ниток основи та підткання (ймовірно, шовк зі швом між різними деталями, як гіпотеза – різнокольорова аплікація типу сучасного печворка-?);

г) поверхневий *уламок* втулки залізного *списа* (рис.35:6), діаметром близько 1,5 см, розміром 1,4 x 0,7 x 1,0 см, з прикіпілим внаслідок окислення фрагментом кістки з частиною збереженої середньоволокнистої структури (тонке полотно-?) на шкіряній основі по металу, з полотняним переплетенням ниток і частковою потертістю структури тканини (можливе зношення). Розглядається як фрагмент втулки із відбитком чохла на спис;

д) *фрагмент* корпусу *сагайдака*, шкіряного, на тонкій дерев'яній основі (?) розміром 0,2 x 1,5 x 2,5 см, із залишками відбитку погано збереженої текстильної структури тонковолокнистого характеру (полотняне або репсове переплетення - ?);

е) *уламок* леза і піхов *кинджала* розміром 0,35 x 0,70 x 2,4 см, із залишками відбитків двох шарів тканини середньоволокнистої структури в різних рівнях, один фрагмент відбитка – з напрямком ниток основи і підткання під кутом понад 45° до основної тканини (грубий шовк або полотно). Можливо, це деталь піхов, перекритих другим шаром тканини з метою оновлення покриття (?).

Таким чином, поховання належить чоловікові – воїну *першої половини V ст. до н.е.*

Поховання 3 / 2000 р.

Досліджувалося за 190 м на південний схід від воріт УКПГ, над краєм плато високої тераси (рис.20). Південно-західна частина ями пошкоджена траншеєю газоконденсатопровода, північно-східна стінка – перекопом 1970-х рр., що виник внаслідок ремонту кабелю зв'язку (рис.36). Таким чином, знищеним виявилось більше третини площі ями.

Найімовірніше, що *поховання* впущене до поли розораного *кургану*, від якого простежені на поверхні, за 8-9 м на північний схід, рештки заплилого

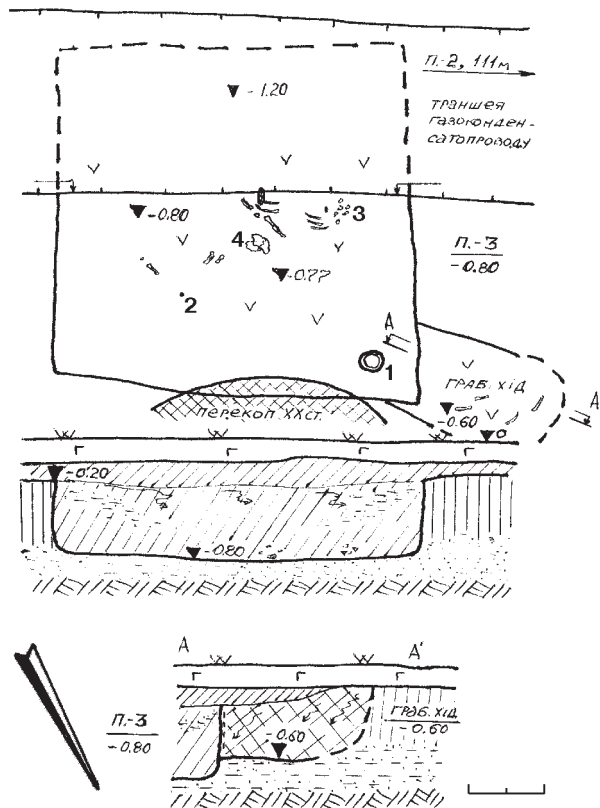

Рис. 36. Перещепине I. Поховання 3/2000 р. План і перетин.

1 – ліпна посудина; 2 – сліди прикраси, бронза; 3, 4 – зуби та кістки дитини.

рівчака. Здійснене у підпрямокутній, ближче до трапецієподібної в плані, поховальній ямі (тип 4, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоною, С.А.Скорим), розміром 2,7 x 2,9 м (площа – близько 7,5 кв. м), зорієнтованій за довшою віссю з південного заходу на північний схід, глибиною 0,8 м від рівня сучасної поверхні, що лише доведена до рівня залягання передматерика. Під сучасним дерном яму перекривав тонкий (близько 0,10-0,15 м) прошарок кілька десятиліть тому розораного чорнозему. Заповнення чорноземне, зверху затічне, у верхній частині вздовж стінок – із незначними домішками суглинку від викиду (рис.36). Відзначені сліди легкого *перекриття* із жердин, рештки зотлілих уламків від яких траплялися у заповненні. Пограбоване у давнину, вірогідно, за пізньосередньовічної епохи, через похилий короткий лаз до північно-західного кутка ями (рис.36-37 – помічений у зачищеній стінці).

По центру ями виявлені переміщені грабіжниками кістки дитини, у віці 9-11 років, імовірно, хлопчика. Вони були зосереджені кількома групами: зуби й уламки ребер; шматки трубчастих кісток, фаланг пальців рук та ніг, хребців і ребер; розвал черепа (рис.36:3-4; 37). На дні простежені сліди деревного тліну, напевне, від решток тонкого помосту, та, по центру ями, – дрібний, дуже корозований уламок бронзової платівки, можливо, від прикраси, розміром 1,5 x 2,3 мм (рис.36:2). У північно-західному кутку ями *in situ* стояв ліпний лискований бокал (кружка без ручки) (рис.37-38).

Грабіжницький хід, у вигляді приденної частини похилого короткого лазу розміром 0,7 x 1,2 м, прямував до північно-західного кутка ями (рис.36), мав затічне чорноземне заповнення і досягав глибини 0,6 м від поверхні.

Знахідки. Лискований бокал (кружка без ручки) (рис.36) з відігнутим коротким вінцем, короткою шийкою, опуклободим тулубом і плоским денцем, мав добре заглажену, підлисковану поверхню чорного кольору. Його висота – 9,3 см; діаметри: вінця – 9,0 см; шийки – 8,1 см; тулуба – 9,8 см і денця – 6,0 см (рис.38-39).

Дитяче поховання може датуватися широко – у рамках *V ст. до н.е.*

Курган № 4/2000 р.

На особливу увагу серед досліджених у 2000 р. заслуговує поховання, що і на сьогодні вирізняється, за кількістю небіжчиків, серед майже чотирьох десятків досліджених на некрополі комплексів (Супруненко, Кулатова, 2000, 64 арк.; Кулатова, 2008).

Поховання кургану № 4/2000 р. виявлене за 175 м на південний схід від воріт виробничого комплексу Більської УКПГ, на плато високої тераси правого берега Більського струмка (рис.20). Північно-східна частина ями практично наполовину виявилася зруйнована траншеєю газоконденсатопроводу, з північного сходу до

Рис. 37.
Перещепине I.
Поховання
3/2000 р.
З півдня.

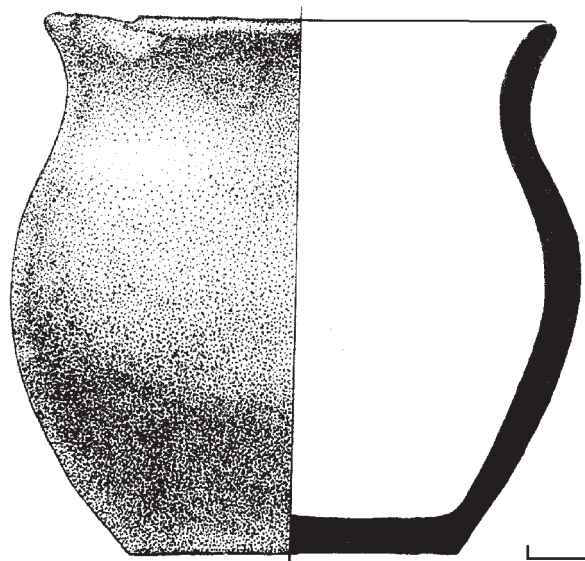
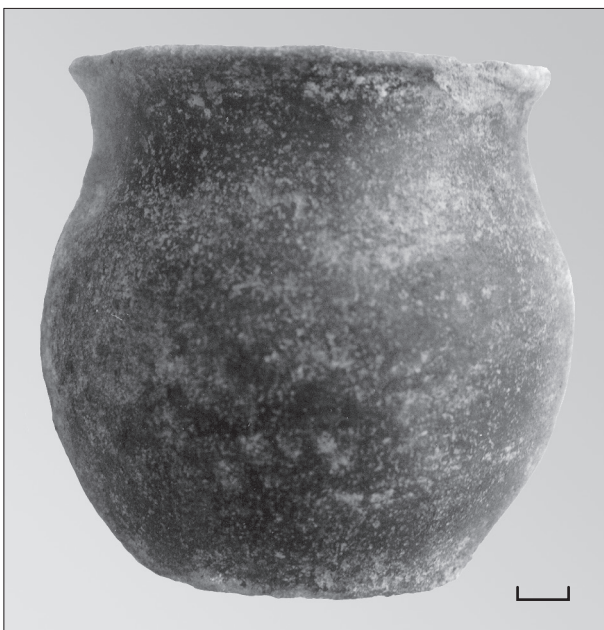
стілки ями прилягав перекоп ще однієї траншеї 1970-х рр. (рис.40).

Поховання здійснене під насипом знищеного дорогою невеликого кургану, напевне, висотою близько 0,3-0,4 м, у підпрямокутній за формою (ближче до підтрапецієподібної) ямі, розміром 2,2 x 2,8 м (площа – близько 6 кв. м), доведеній до материка на глибині 1,00 м від рівня сучасної денної поверхні (рис.40). Навкруги ями, вірогідно, кільцем, був розташований суглинково-чорноземний

викид, простежений від країв ями на 0,7-0,8 м.

Заповнення у верхній частині містило ґрунт викиду – перемішаний суглинково-чорноземний ущільнений шар із затьоками, під яким, на глибині 0,6 м, залягали рештки основи накатника із жердин, діаметром 8-12 см (рис.40), влаштованого вздовж довгої вісі ями, що зберігав сліди перебування у вогні. Поверхневий шар перекриття, ймовірно, викладався поперек ями із гілок та жердин значно меншої товщини і не

Рис. 38-39. Перещепине I. Поховання 3/2000 р. Бокал (кружка без ручки).

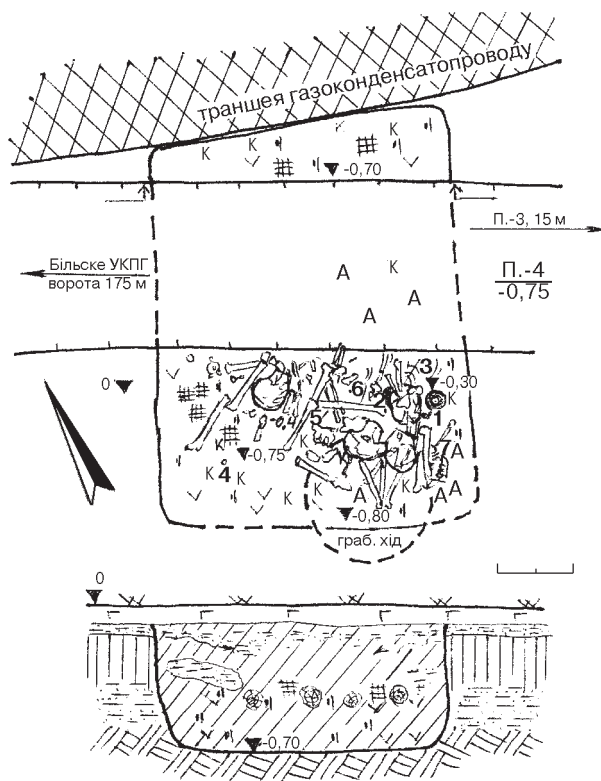

Рис. 40. Перещепине І. Курган 4/2000 р.
План та перетин поховання.

1, 2 – світильники ліпні; 3 – уламок світильника; 4 – пряслице, *кераміка*; 5 – розвал шпильки, *залізо*; 6 – намистина, *фаянс*; 7 – уламок гривни, *залізо*; А – фрагменти амфор; К – уламки ліпного посуду.

зберігся. На його існування вказували окремі шматочки зотлілих гілок у середній частині заповнення. Нижче, у передньому шарі зритою грабіжниками чорноземного заповнення, траплялися вуглини та деревний тлін, перемішані з кістками похованих, а також скупчення перепаленого ґрунту викиду від залишків вогнища.

Яма (тип 4, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоною, С.А.Скорим) орієнтована по вісі південний захід – північний схід. Поховання пограбоване за козацької епохи, вірогідно, у середині – наприкінці XVII ст. У південній частині камери виявлене скупчення кісток чотирьох осіб, які свого часу, найвірогідніше, лежали головами на південний захід. Це *чоловік*, віком 40-45 років, та *три жінки* у віці 17-20, 20-25 і 35-40 років (рис.40-42). Під кістками помічені сліди шкіряного тліну від підстилки та одягу. З поховального інвентаря у цьому скупченні кісток вціліли два ліпні з лискованою поверхнею світильники на пустотілій

конічній низенькій ніжці, які дослідники інколи називають «вазочками» (Петренко, 1967, с.22) (рис.42), уламки античної амфори та, певно, ще однієї імпортованої гончарної посудини (рис.49), лисковане скруглено-біконічне, зі зрізаними основами, пряслице, фрагмент залізної шийної гривни та маленька фаянсова намистина (рис.40:6). Серед пошкоджених часом знахідок трапився розвал стрижня залізної шпильки, довжиною близько 5 см і діаметром 0,3 см, без помітних решток декорування (рис.40:5), а під північно-східною стінкою – кілька уламків ліпного посуду, в т.ч. фрагмент денця ліпного горщика, уламки стінок ще двох посудин, що походили, ймовірно, від решток тризни (рис.48).

Залишки грабіжницького ходу простежені над максимальним скупченням кісток у південно-східному кутку ями (рис.40). Хід вертикальним колодязем зверху опускався до поховання. Збереглися залишки його основи у вигляді лазу круглої в плані форми, діаметром 0,8 x 0,9 м, де переважало затічне щільне чорноземне заповнення. Дно ходу зафіксоване на глибині 0,8 м край південно-західної стінки.

Знахідки. 1. *Світильник* (Шрамко, 1983, табл.51) на пустотілій конічній низенькій ніжці (рис.43-44), із заглаженою до лискування поверхнею сіро-чорного кольору. Край вінця, загнутий всередину, має прямий зріз; тулуб напівсферичної форми доповнює конічна розширена ніжка-піддон зі скругленим завершенням. Висота світильника – 5,3 см; діаметри: вінця – 8,8 см; ніжки в основі тулуба – 3,8 см; піддону – 4,5 см (рис.44). З аналогій назвемо подібні посудинки з розкопок Східного і Західного укріплень Більського городища (Шрамко, 1983, с.125, табл.51; 1987, с.111, рис.51: 12, 13, 17; Гавриш, 2002, с.73, рис.3:11), майданчика Книшівського городища (Гавриш, 2000, рис. XXIV б), на Правобережжі – з кургану № 70 поблизу с.Курилівка (Петренко, 1967, табл.8:6).

2. *Світильник* з відбитою пустотілою конічною ніжкою (рис.45-47), із заглаженою до лискування поверхнею сіро-чорного кольору. Більш тонкостінна посудинка має

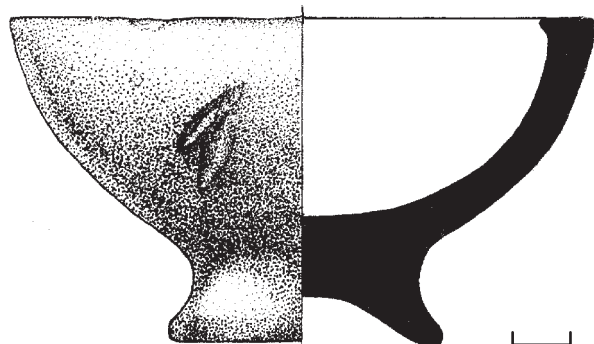

Рис. 41.
Перещепине I.
Курган 4/2000 р.
 Поховання у процесі розчистки
 верхньої частини
 заповнення.
 З південного сходу.

Рис. 42.
Перещепине I.
Курган 4/2000 р.
 Поховання під час
 розчистки.
 З півночі.

Рис. 43-44. **Перещепине I. Курган 4/2000 р.** Світильник.

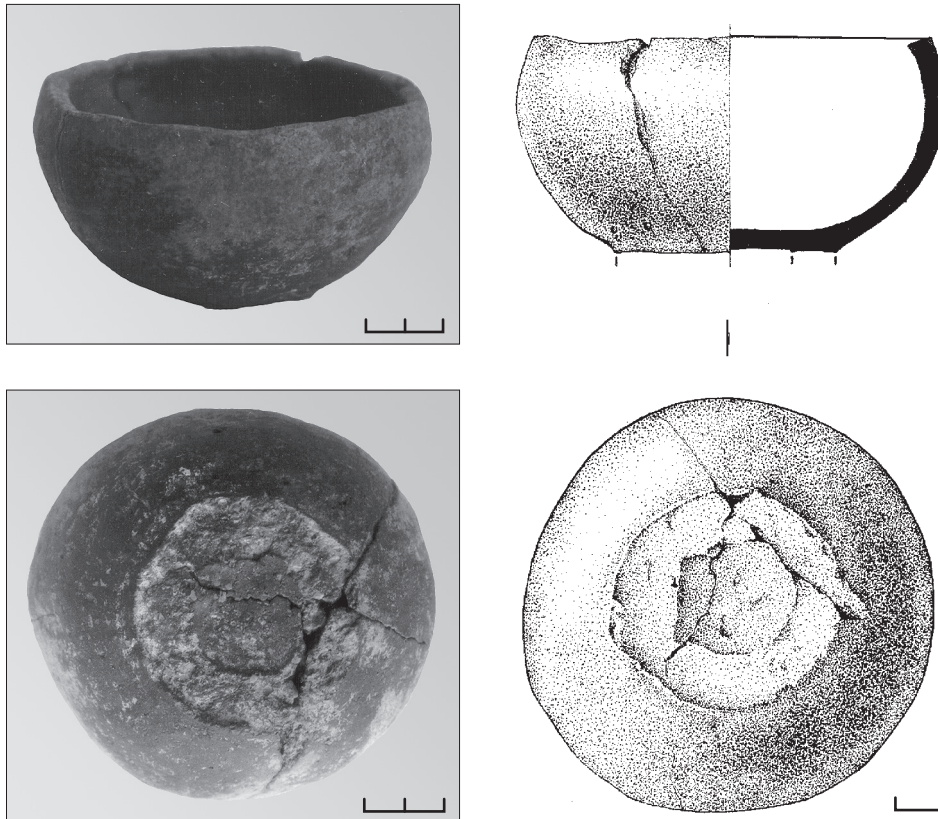
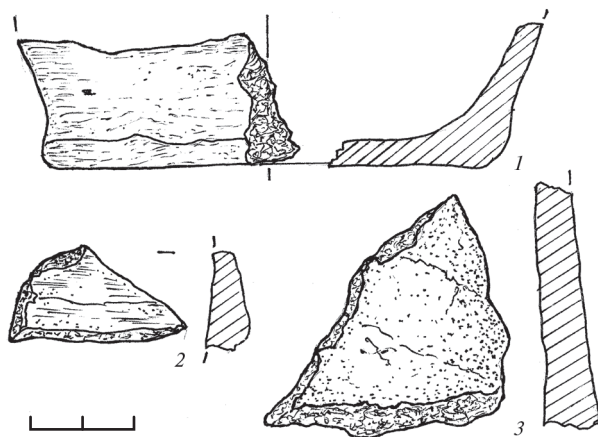

Рис. 45-47.
Перещепине І.
Курган 4/2000 р.
Світильник.
Вигляд знизу
(піддон відбитий).

край вінця, загнутий всередину, зі спрямленим зрізом; зрізано-напівсферичної форми тулуб. Конічна ніжка-піддон виявилася відбитою ще у давнину. Давній злам ілюструє технологічні особливості моделювання такого виробу – доліплювання до чаші-вмістилища окремо виконаної ніжки (рис.46: внизу; 47). Висота тулуба світильника – 4,7 см; діаметри: вінця – 8,9 см; тулуба – 9,5 см; ніжки в основі тулуба – 5,0 см

Рис. 48. Перещепине І. Курган 4/2000 р.
Фрагменти ліпного посуду.

(рис.45). Аналогічні посудинки відомі на Більському городищі (Шрамко, 1983, с.125, табл.51) та на Правобережжі – з курганів поблизу с.Малий Ржавець (Петренко, 1967, табл.8: 8, 10).

3-4. Фрагменти стінок горщиків, із заглаженою поверхнею (2 од.) розміром 1,7 x 3,1 та 3,5 x 4,2 см (рис.48:2-3).

5. Уламок денця горщика, з незначним утором та заглаженою поверхнею, з реконструйованим діаметром 8,9 см (рис.48:1). На денці посудини виявлені відбитки проса, ячменю та пшениці двозернянки (див. Додаток 2).

6. Пряслице керамічне скругленобіконічне, з двома зрізаними основами та лискованою поверхнею, VI типу, за В.Є.Радзівською (Радзівська, 1979, рис.1; Шрамко, 1983, табл. 17), чи округле, класу 3 підкласу 3, за А.Л.Щербанем (Щербань, 2001, с.15, табл.1) (рис.50:3). Висота – 2,6 см; діаметри: основ – 1,2 та 1,3 см; тулуба – 1,5 см; отвору – 0,4 см.

7. Уламки горла, стінок і ручки античної світло-червоноглиняної амфори, розміром від 1,4 x 1,6 до 5,0 x 6,2 см (20 од.) (рис.49:1-5, 7-9, 11).

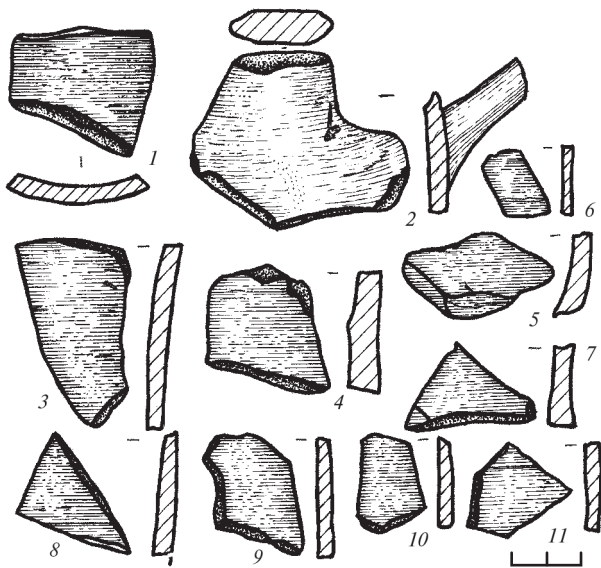

Рис. 49. Перещепине I. Курган 4/2000 р.
Фрагменти античного посуду.

8. Фрагменти стінок античної червоноглиняної посудини, розміром 1,2 x 2,0 до 1,6 x 2,6 см (2 од.) (рис.49: 6, 10).

9. Розвал стрижня залізної шпильки довжиною близько 5,0 см і діаметром 0,3 см, без помітних решток декорування.

10. Фрагмент круглодротової, можливо, крученої залізної шийної гривни, діаметром близько 18-19 см (рис.50:1). Перетин дроту – 0,6 см.

11. Намистина маленька, округла, поперечностиснута, із вузьким циліндричним каналом отвору, фаянсова, бірюзового кольору, найближча до типу 3г намиста із фаянсу, за К.М.Алексеевою, датованого в широких хронологічних межах від IV ст. до н.е. до IV ст. н.е. (Алексеева, 1975, с.31, табл.5:13) (рис.50:2). Висота – 0,35 см; діаметр – 0,50 см; діаметр каналу отвору – 0,11 см.

Враховуючи факт пограбування, досліджене поховання може датуватися порівняно широко – V – початком IV ст. до н.е. Воно вирізняється серед подібних, не надто багатих комплексів з невеликими ямами Перещепинського курганного кладовища I (Кулатова, Супруненко, 2006, с.40), саме значною кількістю похованих і надто спрощеним, вважаємо, нашвидку здійсненим поховальним обрядом. Подібне поховання

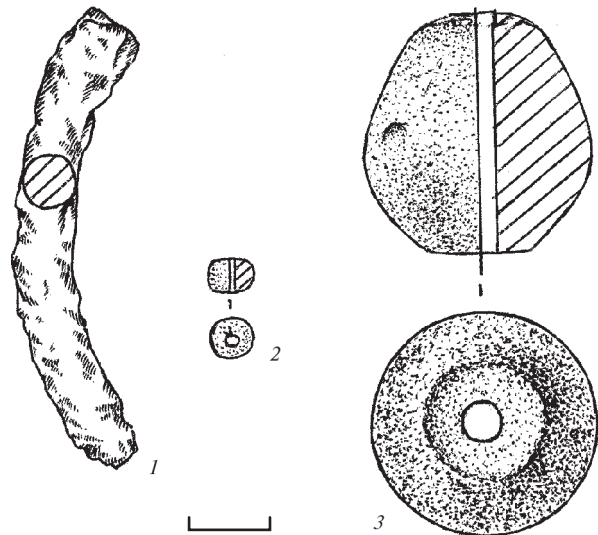

Рис. 50. Перещепине I. Курган 4/2000 р.
Знахідки.

1 – залізо; 2 – фаянс; 3 – кераміка.

могло з'явитися на некрополі внаслідок якихось трагічних для окремої родини мешканців поселення в ур.Лісовий Кут подій або епідемії. Щодо належності похованих саме до числа жителів селища в ур.Лісовий Кут існує кілька аргументів: розташування поселення за 130-150 м на південь від кладовища; наявність знахідок уламків аналогічних форм спеціального ліпного посуду – світильників-«вазочок» – у житлово-господарських комплексах цього селища. Зокрема, нижньої частини – в матеріалах розкопу I/2000 р., а цілої форми – у господарській ямі № 2/2001 р. (Мурзин, Ролле, Хери, Скорый, Махортых, Белозор, 2001, с.23, рис.15:9; Кулатова, Гейко, 2001, арк.12, рис.8а; Кулатова, 2008, с.140, рис.6). Співставляючи ці світильники, складається враження, що всі вони – продукція одного майстра-гончара другої половини V ст. до н.е. Все це посередньо вказує на користь припущення, що могильник Перещепине I є некрополем заможної частини населення названого вище селища в ур. Лісовий Кут (Супруненко, Кулатова, 2002, с.71; Кулатова, Супруненко, 2006, с.45).

Поховання 5 / 2000 р.

Виявлене за 70 м на південний схід – схід від воріт УКПГ, на плато високої тераси (рис.20). Половина південно-західної

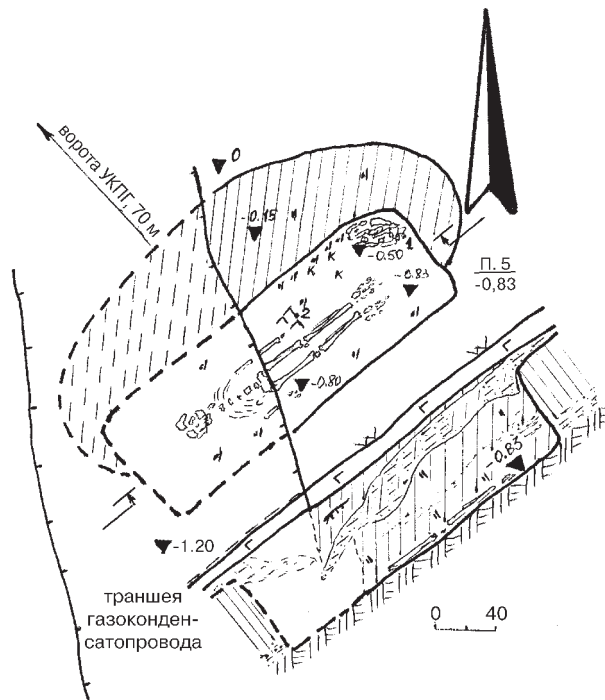

Рис. 51. Перещепине I. Поховання 5/2000 р. План і перетин.

1 – кістки великої рогатої худоби; 2 – пряслице, кераміка; К – фрагменти кераміки.

частини ями знищена внаслідок обвалу траншеї газоконденсатопровода (рис.51).

Поховання під курганом, напевне, впусне край поли насипу зруйнованого будівництвом 1980 р. кургана. Здійснене у прямокутній, зі скругленими кутами, видовженій ямі (тип 4, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоною, С.А.Скорим), впусненій до рівня материка на глибину 0,8 м. Її розміри – 1,05 x 2,30 м (площа – 2,4 кв. м), напрямом за довгою віссю – південний захід – північний схід.

З південного сходу від ями простежені рештки основи чорноземно-материкового напівовального у плані викиду, розміром 0,7 x 3,0 м і товщиною не більше 0,1 м (рис.51). Його поверхнева суглинкова частина опинилася у заповненні, де залягала майже півметровим шаром над чорноземним, із незначним прошарком суглинку, нижнім шаром, що містив поодинокі вуглини. Поховання, ймовірно, мало поперечний легкий накатник, що внаслідок «очищення» вогнем вигорів, і зотлівши, перетворився у вуглини.

Похована, молода жінка, віком 18-20 років, була викладена випростано на спині,

головою на південний захід. Руки лежали вздовж тулуба. Від скелета недоторкано збереглися частини плечових кісток та кістки рук, кістки ніг (рис.51), інші, – в тому числі окремі кістки розвалу черепа, зібрані в обвалі та викидах з траншеї.

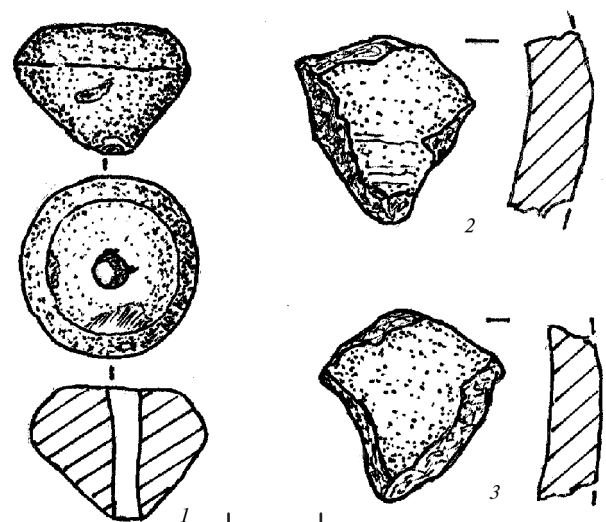
У заповненні ями трапилося кілька дрібних уламків ліпного горщика і миски, у північно-східному кутку, в ногах – розвал черепа теляти та окремі шматки ребер цієї тварини (рис.51:1). Відзначений «ланцюжок» вуглин вздовж північно-західної стінки, що могли належати згорілій жердині.

Біля кисті лівої руки похованої виявлена невелика (15 x 22 см) пляма шкіряного тліну, а на ній – керамічне пряслице (рис.51:2).

Знахідки. 1. Пряслице зрізанобіконічної форми (з однією зрізаною основою), з дещо порушеною симетричністю – IV типу, за В.Є.Радзівською (Радзівська, 1979, рис.1; Шрамко, 1983, табл. 17; Міхеєв, Шрамко, 2000, табл.28), або ж – біконічне класу 4, підкласу 2, а в іншому варіанті – 1-го типу, 1-го підтипу, варіанту 2.1, за А.Л.Щербанем (Щербань, 2001, с.15, табл.1; 2007, с.162, № 14) (рис.52:1). Поверхня виробу підлискована. Висота – 1,4 см; діаметри: зрізаної основи – 1,6 см; по ребру – 2,1 см; отвору – 0,3 см.

2. Фрагмент стінки миски (рис.52:2) із заглаженою поверхнею, розміром 1,8 x 2,0 см.

Рис. 52. Перещепине I. Поховання 5/2000 р. Знахідки. Кераміка.

3. Уламки стінок горщика (рис.52:3) з ледь заглаженою поверхнею (2 од.), розміром 1,8 x 2,1 та 0,9 x 1,1 см.

Поховання може датуватися у межах V – початку IV ст. до н.е. і є надвичайно близьким до ґрунтових могил, виявлених 2002 р.

2.3. Кургани на території Більської УКПГ

У травні 2001 р. проведені рятівні дослідження двох поховань Перещепинського курганного некрополя I, які виявилися зруйнованими у ході прокладання, без відповідності до погодженого проекту, траншеї газоконденсатопроводу від експлуатаційних свердловин №№ 205 та 214 Більського нафтогазоконденсатного родовища до Більської установки комплексної переробки газу на південний захід від с.Більськ (Кулатова, Гейко, 2001а; Гейко, 2002, с.3-4 обкл.; Кулатова, Супруненко, 2006, с.40-46; Кулатова, 2008, с.137-149). Під час цих робіт визначено північну межу території Перещепинського некрополя, що пролягає на пануючому підвищенні вододільного плато поблизу від північно-західного кута Великого укріплення Більського городища.

Північно-західна і північно-східна ділянки могильника обмежувалися дослідниками забудованим майданчиком Більської УКПГ (Шрамко, 1987; 1994). Поверхня плато північніше не має на сьогоднішні ознак існуючих насипів. Вона перерізнана численними давніми і сучасними польовими дорогами, лініями шлейфів газоконденсатопроводів та кабелів. Розміщена безпосередньо поряд із УКПГ, траса прокладання траншеї шлейфу все ж «натрапила» на рештки двох курганів.

Перший з них був зруйнований ще в 1960-х рр. траншеями газоконденсатопроводів, залишки другого – розораного і зритого бульдозером – були пошкоджені навесні 2001 р. в ході проведення земляних робіт зі влаштування чергової траншеї. Виявлені поховання отримали нумерацію, що продовжувала номери поховань з рятівних розкопок 2000 р. (Супруненко, Кулатова, 2000, арк.5-9; Кулатова, Гейко, 2001а).

Підкурганні поховання розташовані на пануючому підвищенні плато, за 110-275 м на північний захід і північний схід від

воріт УКПГ, перше – зліва, друге – справа від польової дороги широтної орієнтації, що прокладена північніше капітальних споруд установки комплексної переробки газу і веде до угідь в ур.Холодівщина (рис.18:7-8).

Дослідження поховань здійснювалося вручну. Спочатку зачищалися профілі стінок траншеї, поряд із першим похованням – лише одна стінка, адже траншея тут з протилежного боку була забетонована кілька десятків років тому. Зачистки профілів фіксувалися для отримання даних щодо стратиграфії та виявлення слідів насипів.

Для стратиграфічних спостережень за загальний репер (0) обрана найвища умовна позначка плато на розгалуженні польових доріг, з абсолютною висотою 164,6 м у Балтійській системі вимірів. Саме від неї і вівся відлік рівнів понижень вздовж схилу при визначенні розташування курганів. Глибини поховань та залягання знахідок фіксувалися від сучасної найвищої позначки рівня денної поверхні залишків насипів, які й обиралися за їх УЦ.

Загальна стратиграфічна ситуація ділянки північної периферії курганного могильника I відзначалася характерною одноманітністю ґрунтових нашарувань плато.

Поверхневий шар утворював частково задернований чи розораний чорнозем, потужністю 0,20-0,25 м. Під ним, поряд із похованнями, простежений прошарок розораних чорноземно-дернових насипів курганів потужністю 0,25-0,60 м. Нижче, з рівнів 0,5-0,6 м від поверхні, залягав похований чорноземний ґрунт, товщиною 0,35-0,40 м, який підстилався прошарком (0,10-0,15 м) змішаного суглинково-чорноземного передматерика. З глибини 0,85-0,95 м він переходив у материк – палевого

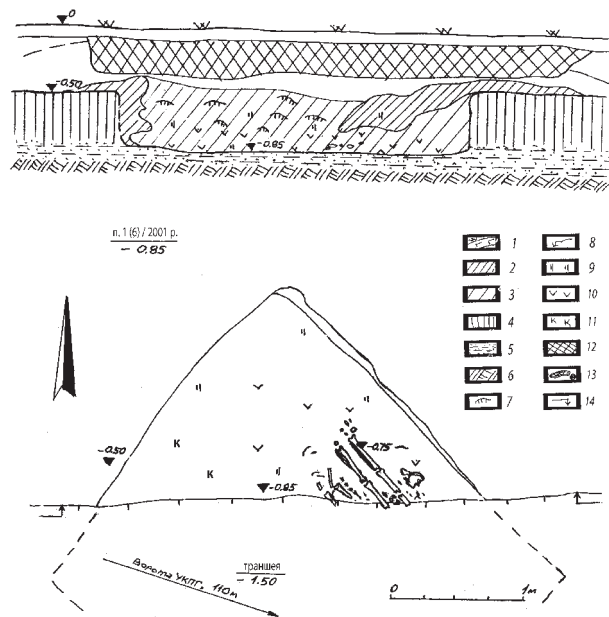

Рис. 53. Перещепине І.
Поховання 1 (6) / 2001 р. План і перетин.

Умовні позначення: 1 – дерен; 2-3 – чорноземне заповнення; 4 – похований ґрунт; 5 – суглинок; 6 – материк; 7 – дернини; 8 – затьоки, обвали; 9 – вуглини; 10 – деревний тлін; 11 – уламки кераміки; 12 – перекопи; 13 – дерево; 14 – напрямок фіксації перетину.

кольору лесоподібний суглинок (Кулатова, Гейко, 2001а) (рис.53-54).

Поховання № 1 (6) / 2001 р.

Під зруйнованим будівельними роботами насипом кургану це поховання збереглося на третину (рис.53). Не дивлячись на суцільний поверхневий перекоп (широка траншея, вигорнута бульдозером), зачистка північної стінки дозволила встановити незначне збереження залишків насипу, висотою близько 0,5 м. Встановлювався й діаметр кургану – не менше 10 м. Абсолютна його висота становила 162,1 м. Рештки насипу знаходилися за 110 м на північний захід – захід від воріт УКПГ.

Чорноземний насип, вірогідно, круглої у плані форми, був розораний і практично знищений ще до спорудження УКПГ, пізніше – неодноразово переривався траншеями у процесі прокладання комунікацій. Навколо поховання відзначений, імовірно, кільцевий у плані, змішаний чорноземно-суглинковий викид з ями, трохи зміщений до центру поховання під час закидання

могили. Товщина викиду місцями досягла 0,15 м, діаметр – більше 4,0 м. У центрі, над ямою, відзначено два-три шари невеликих дернин, а на рівні похованого чорнозему – сліди від тліну рослинності (рис.53).

Поховання здійснене у підпрямокутній в плані ямі (тип 4, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоною, С.А.Скорим), доведений до рівня залягання передматерика, до глибини 0,85 м від УЦ або 0,35 м від рівня стародавньої денної поверхні. Розміри ями не встановлені, збереглася лише північна частина поховання, з довжиною стінок 2,3 та 2,2 м. Гіпотетично розміри ями могли складати близько 2,8 x 3,1 м (площа – приблизно 8,6 кв. м). Вона зорієнтована за довшою віссю – північний захід – південний схід (рис.53).

Стінки рівні чи з невеликим нахилом донизу, вирівняна долівка ледь понижувалася до центру на 0,1 м. Про характер перекриття стверджувати щось конкретне не має сенсу через незначну глибину ями і погану збереженість дерева. На наявність накатника вказує присутність у заповненні деревного тліну. Такий же тлін місцями траплявся і поряд з долівкою. У заповненні – ущільнений чорноземний ґрунт насипу, по краях – вздовж стінок – мішаний передматериково-чорноземний масив просілого викиду. Відзначені кілька вуглинок.

Вірогідно, майже по центру в ямі, ближче до північно-східної стінки, виявлені два фрагментованих, зруйнованих прокладанням траншей, скелети похованих. Недоторкано збереглися їх нижні частини – переважно кістки ніг і частково тазу. Поховані – чоловіки зрілого віку, один з яких мав вік 25-30 років. Вони лежали випростано на спині, головою на південний захід. Поряд знаходилися розтягнуті землеріями дрібні кістки скелетів, а їх частина – в т.ч. уламки черепів, хребці, ребра – виявлені у викиді траншеї.

Останні будівельні роботи знищили близько чверті поховання. У дослідженій частині знахідок не виявлено, крім трьох незначних уламків стінок ліпного горщика, напевне, із шерехатою поверхнею, розмірами від 0,4 x 0,6 до 0,7 x 1,0 см.

Один із похованих, а саме – розташований ближче до центру ями, частина скелету якого зібрана у відвалах траншеї, напевне,

страждав на невиліковну хворобу — рак. Саме в нього під час одонтологічного вивчення зубо-щелепнолицевої системи на твердих тканинах альвеолярного відростка нижньої щелепи виявлене злоякісне новоутворення — сліди остеогенної саркоми — онкологічного захворювання, спричиненого травмуванням. У цьому плані поховання може дати цікаву інформацію щодо поширення цього й на сьогодні летального захворювання за доби раннього залізного віку (Артемов, 2003, с.338).

Щодо датування поховання, надійних підстав для чого не існує, то, найвірогідніше, що курган був зведений у V-IV ст. до н.е. і належав до складу частини Перещепинського некрополя, де, ймовірно, ховали мешканців прилеглого з півночі селища Холодівщина-1. З огляду на формування більшості подібних кладовищ у Поворсклі населенням сусідніх селищ, що вже відзначалося дослідниками (Гейко, 2003, с.109-113), саме поселення Холодівщина-1, розташоване за 0,25-0,30 км на північ, могло забезпечувати розширення Перещепинського курганного могильника I у північному та північно-західному напрямках (Кулатова, Гейко, Супруненко, 2001, арк.28; Кулатова, Супруненко, 2006, с.42).

Поховання № 2 (7) / 2001 р.

Виявлене під час огляду вже прокопаної траншеї, за 360 м на схід, також під зруйнованим оранкою і будівельними роботами насипом кургану (рис.54). Воно збереглося більше ніж на дві третини. Рознесений оранкою і нівелюванням поверхні при прокладанні великого газопроводу ще в 1960-х рр. курган частково проглядався у зачистці північного профілю траншеї, за 275 м на схід — північний схід від воріт УКПГ (рис.18:8; 54). Вірогідно, він належав до найпівнічнішої периферії групи насипів Перещепинського некрополя I, зображеної на плані Б.А.Шрамка (Шрамко, 1987, с.142, рис.66). Збереглася частина західної поли, що мала діаметр близько 14-15 м. Її останець (2,3 x 4,5 м) був добре помітний у зачистці стінки траншеї. Він здіймався над рівнем похованого чорнозему на 0,45-0,60 м

(рис.54). Саме він і обраний за ймовірний УЦ кургану, з абсолютною висотою 163,2 м.

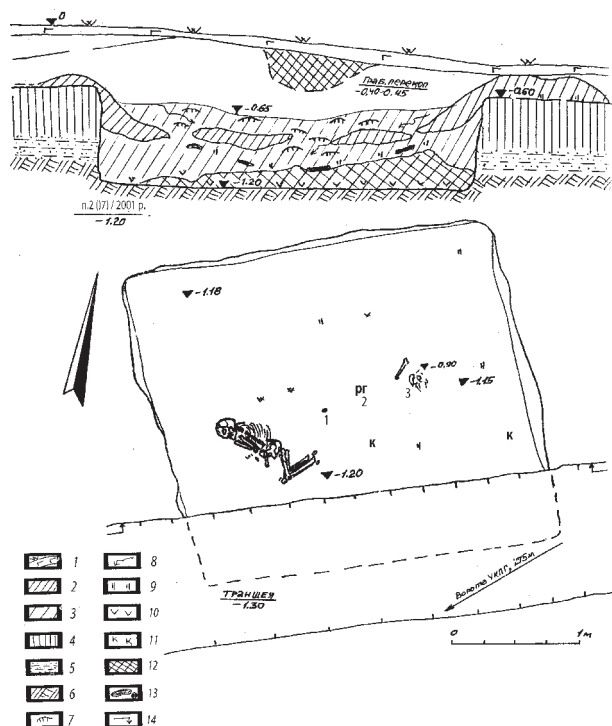
Навколо поховання відзначений кільцевий у плані змішаний чорноземно-суглинковий викид з ями, що лежав по краях стінок камери та частково над центром поховання. Він використовувався як масив ґрунту для закидання накатника. Товщина викиду досягала 0,2 м, діаметр — 4,5 м. Із заходу, вірогідно, знаходився і прохід через його кільце, позначений незначним на топтом. У центрі, над ямою, відзначено три шари дернин, а на рівні похованого чорнозему — сліди від тліну перекритої викидом рослинності (рис.54).

Заповнення ями щільне чорноземне, з дернинами, слідами дощових затьоків. Під просілим викидом помічені зотлілі рештки дерев'яного поперечного накатника в один шар, з меридіональним вісьовим орієнтуванням. У приденні — перемішаний, швидше за все, новітнім грабіжником, ґрунт заповнення, з наявністю деревного

Рис. 54. Перещепине I.

Поховання 2 (7) / 2001 р. План і перетин.

Умовні позначення: 1 — дерен; 2-3 — чорноземне заповнення; 4 — похований ґрунт; 5 — суглинок; 6 — материк; 7 — дернини; 8 — затьоки, обвали; 9 — вуглини; 10 — деревний тлін; 11 — уламки кераміки; 12 — перекопи; 13 — дерево; 14 — напрямок зняття перетину.

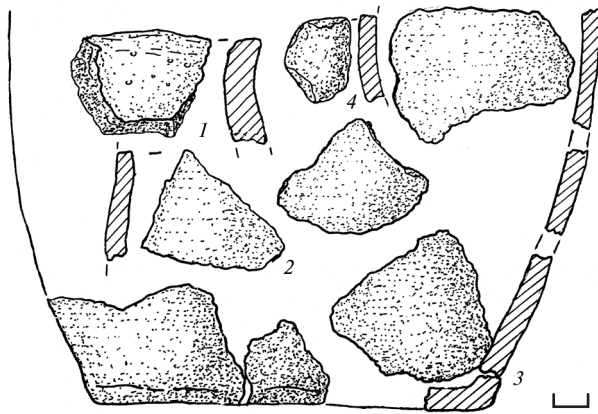

Рис. 55. Перещепине І. Поховання №2(7)/2001 р. Уламки ліпної кераміки.

тліну від залишків дощатої підлоги або настилу в центрі, а також – кілька більш-менш помітних вуглин (рис. 54).

Поховання здійснене у підпрямокутній в плані ямі (тип 4, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоною, С.А.Скорим), доведеної до рівня залягання материка – глибини 1,20 м від УЦ, або 0,60 м від рівня стародавньої денної поверхні. Розміри ями встановлюються за параметрами північної і збережених частин широтних стінок, з певною часткою вірогідності, як 2,50 x 2,85 м (понад 7 кв. м). Вона зорієнтована за довшою віссю – північний схід – південний захід (рис.54).

Стінки котловану – нерівні, з невеликим нахилом донизу, кути ледь скруглені, вирівняна долівка понижувалася до південної частини камери на 0,1 м.

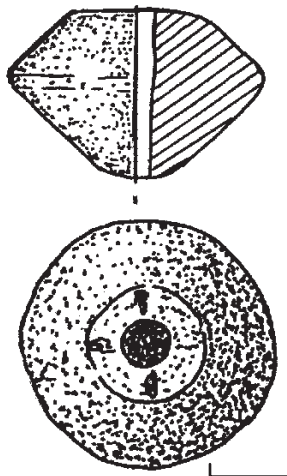

Рис. 56. Перещепине І. Поховання №2(7)/2001 р. Пряслице. Кераміка.

У південно-західній частині ями, ближче до західної стінки, виявлений майже повністю збережений скелет похованої – жінки, у віці 18-20 років, зростом 157,0 см (Артемьев, 2003, с.337). Вона покладена на правому боці, з підігнутими в колінах під гострим кутом (45-47°) ногами. Руки розміщені: права – вздовж тулуба, з відведеною від тулуба на південь кистю, ліва – зігнута в лікті, кисть під черепом. Похована зорієнтована головою на захід – північний захід (рис.54). Кістки стоп ніг розтягнуті грабіжником чи землерями. Поряд зі скелетом ніяких знахідок не виявлено. Майже у центрі ями, на глибині 0,90 м від УЦ, у заповненні, виявлений уламок лобної кістки черепа дитини, віком 4-5 років, та фрагменти довгих трубчастих кісток. Стать – не піддається визначенню.

Крім кісткових залишків, з нижньої частини заповнення та дна ями у центрі поховання походять кілька знахідок. Це – керамічне пряслице (рис.54:1), фрагмент стінки ліпного горщика (рис.54:к) і розвал приденної частини ліпного тонкостінного глека (рис.54:2 – РГ). У заповненні край південно-східної стінки – фрагмент вінця невеликої ліпної корчаги (рис.54:к).

Курган, напевне, був пограбований, і, найвірогідніше, у новітній час – наприкінці ХІХ або на початку ХХ ст. Саме про це свідчили перекопане придення над долівкою камери та сліди грабіжницької ями над могилою, простежені у зачистці до глибини 0,45 м від УЦ (рис.54).

Знахідки. 1. Глека фрагментована частина розвалу – з 10 уламків, у складі фрагментів плічка, стінок тулуба, нижньої частини і денця, розміром від 3,0 x 3,2 до 3,6 x 6,1 см (рис.54:2; 55:2-3). Глек мав позначене невеличким потовщенням-утором денце, діаметром 11,3 см, на якому місцями збереглися відбитки висівок проса (визначення С.А.Горбаненка). Діаметр тулуба складав – 16,7 см, шийки в основі плічок – 15,2 см. Висота посудини визначається орієнтовно – як 27-32 см. Поверхня глека заглажена. У тісті – домішки дрібного піску, значно рідше – шамоту. Посудина належить до складу супутнього поховального інвентаря.

Знахідки глеків на території Дніпровського лісостепового Лівобережжя та в окрузі Більська трапляються як у матеріалах розкопок поселень і городищ, так і в похованнях (*Ильинская, 1968, с.168, табл.59:1-2; Шрамко, 1983, с.122, табл.48; Стени..., 1989, с.329, табл.24:18*). Назвемо хоча б глек із ручкою з Олефіршинського некрополя – кургану № 16/1989 р. (*Кулатова, 1990, с.74-75, рис.5*). Датуються такі посудини переважно V, частіше – IV ст. до н.е. (*Ковпаненко, 1967, с.124; Кулатова, Луговая, Супруненко, 1993, с.55*).

2. *Корчаги*, невеликої за розміром, фрагмент вінця (рис.55:1). Належав посудині з діаметром верху не більше 25 см, край якого був рівно зрізаний і трохи відведений назовні. Поверхня – зі слідами загладжування, у тісті – подрібнений шамот. Розміри уламка – 2,6 x 3,5 см. Найвірогідніше, походить зі складу матеріалів тризни.

Посудина також тяжіє до числа форм пізньоскіфської кераміки V – IV ст. до н.е. (*Ковпаненко, 1967, с.124-125*).

3. *Горщика* фрагмент стінки (рис.55:4). Належав посудині з шерехатою поверхнею, без слідов загладжування, у тісті – подрібнений шамот. Розміри уламка – 2,4 x 2,5 см. Походив із заповнення ями, куди потрапив зі складу тризни.

4. *Пряслице* керамічне, ліпне, зрізанобіконічної форми, зоднією зрізаною основою, IV типу, 2-го варіанту, за В.Є.Радзієвською (*Радзієвська, 1979, с.20, рис.1; Шрамко, 1983,*

табл.17), або 4-го класу – біконічне, 2-го підкласу, за А.Л.Щербанем (*Щербань, 2001, с.15, табл.1*) (рис.56). Поверхня неохайно заглажена, хоча підлощена під час користування. На зрізаній заложеній площині – сліди хрестоподібно розмішених продовгуватих заглибин у вигляді солярного знака. Висота – 2,2 см; діаметри: максимальний корпусу – 3,2 см, зрізаної основи – 1,6 см, отвору, пробитого зверху, – 0,5-0,4 см. Пряслице – типовий зразок поховального інвентаря, вміщуваного до жіночих або дитячих поховань Перещепинського некрополя I.

З першого погляду, поховання належить до числа жіночих захоронень *кінця V-IV ст. до н.е.*, але при більш доскіпливому аналізі, найімовірніше, до дитячих – із супроводжуючою залежною особою – служницею. Воно тяжіє до частини некрополя з похованнями мешканців селища в ур.Лісовий Кут, розташованого за 0,4-0,5 км на схід, на території Великого укріплення Більського городища (*Кулатова, Гейко, Супруненко, 2001, арк.28; Кулатова, Супруненко, 2003; 2006, с.45*).

Отже, матеріали двох досліджених поховань дещо уточнюють розміри Перещепинського курганного некрополя I та додають нові дані щодо характеристики поховального обряду і соціального складу населення території та близької округи Більського городища на початку пізньоскіфського часу.

2.4. Кургани південно-західної частини Перещепинського некрополя I

У серпні-вересні 2001 р. проведені дослідження на майданчику під розташування газорозвідувальної свердловини № 170 на південно-східній периферії Перещепинського курганного некрополя I, що вже потрапляла у поле зору дослідників завдяки розкопкам Українсько-німецької археологічної експедиції ІА НАН України і Німецького науково-дослідного товариства на чолі з В.Ю.Мурзіним і Р.Ролле (*Мурзин, Ролле, Хери, Махортых, Белозор, 1998*). Так, у

західній частині ділянки, виділеної під спорудження тимчасового майданчика свердловини, Р.Ролле, В.Ю.Мурзіним і Є.В.Черненком досліджений курган № 13/1997 р.

Результатом рятівних робіт стало простеження південної межі Перещепинського некрополя I, укладання топографічного плану центральної ділянки могильника із рештками насипів (рис.20) та дослідження трьох курганів скіфського часу (*Кулатова, Супруненко, 2002, с.167-168*), знахідки з

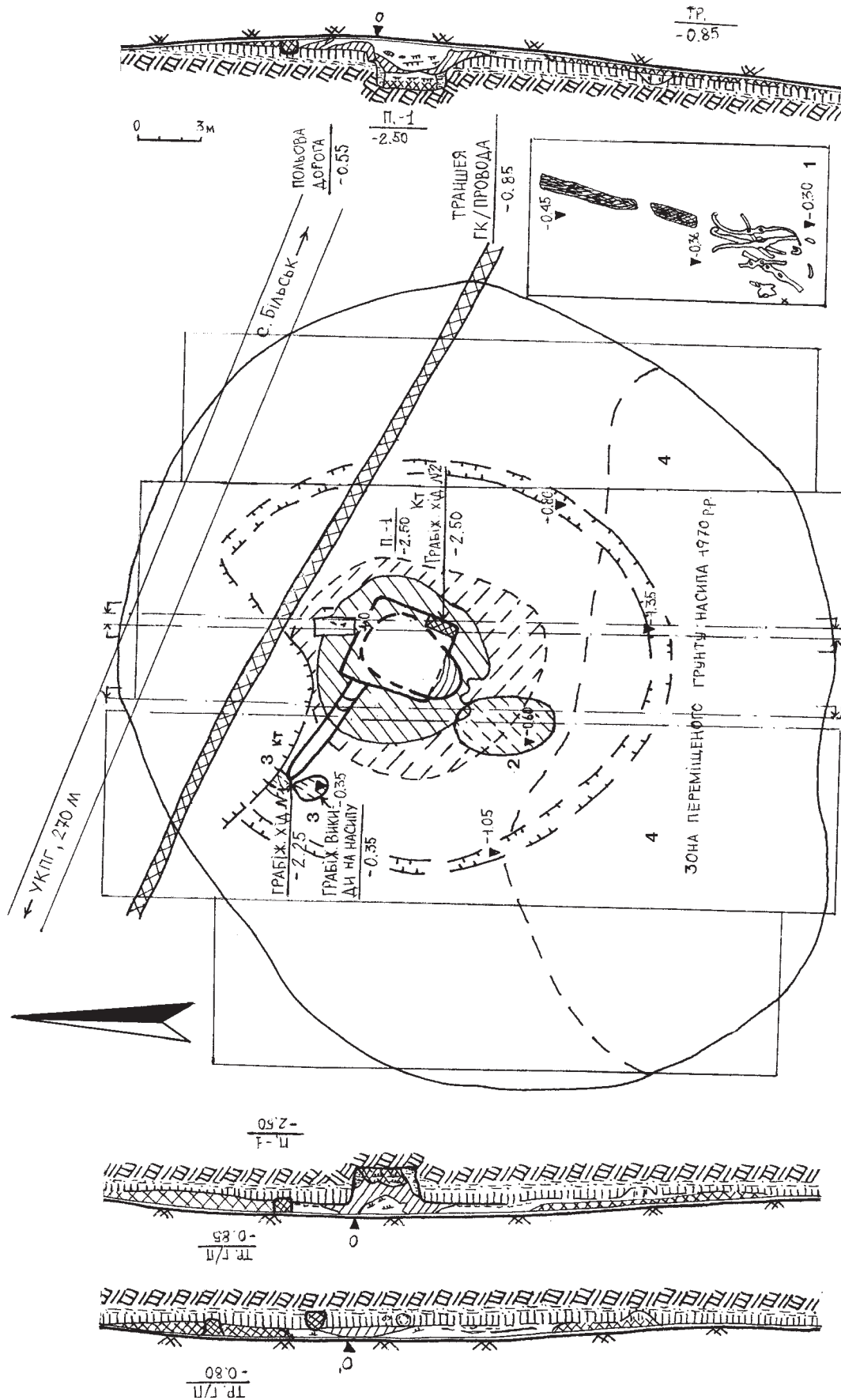

Рис. 57. Перещепине I. Курган № 1(23)/2001 р. План і профілі бровок.

1 – виноска місцезнаходження деталей вузди на викиді; 2 – викид із грабіжницького ходу 2; 3 – викид із грабіжницького ходу 1; 4 – перемішений ґрунт насипу.

Рис. 58.
Перещепине I.
Курган
№ 1(23)/2001 р.
Зачищені контури поховальної камери.
З південного заходу.

яких стали відомими широкому загалу дослідників.

Курган № 1 (23) / 2001 р.

Перший із розкопаних курганів, незважаючи на два пограбування – пізньосередньовічного часу і новітньої епохи, – дозволив не тільки встановити цікаві деталі поховального обряду, отримати надзвичайно виразні знахідки, а й надав уявлення про характер грабіжницьких розкопок на некрополі впродовж трьох останніх століть.

Насип знаходився за 270 м на схід – південний схід від воріт УКПГ, у північно-східній частині майданчика свердловини, справа від старої дороги на вододіл Більського струмка і р.Суха Грунь та в бік поселення скіфського часу в ур.Холодівщина-1 (рис.20).

Чорноземний насип неправильно-овальної у плані форми мав численні пошкодження: з північного сходу він був підрізаний польовою дорогою на УКПГ; паралельно останній перерізаний шлейфом газоконденсатопроводу; з північного боку зберігав сліди котловану від вибирання ґрунту; у південній частині містив масив переміщеного чорнозему від нівелювання поверхні кургана у 1970-х рр. Крім того, насип був розтягнутий вздовж схилу внаслідок розорювання і пов'язаних із ним ерозійних процесів. Висота кургану – 0,75 м, його діаметр – 33 x 38 м (рис.57). Місцями у насипу траплялися поодинокі вуглини, у центрі – два шари дернин,

а на рівні похованого чорнозему – окремі фрагменти античного гончарного та ліпного місцевого посуду скіфської доби, кістки коня і лошати, пращовий камінь тощо (рис.57; 59-60).

У центрі виявлений кільцевий в плані, з одним розривом з південного заходу – нешироким проходом (1,2 м), – суглинково-материковий викид, розміром 7,4 x 7,8 м, максимальною потужністю зі східного боку – 0,55-0,65 м, що частково перекривав з півночі і заходу прямокутну у плані поховальну яму. Остання була влаштована зі сходиною-входом, загальними розмірами 3,8 x 5,4 м (близько 18,8 кв. м), й орієнтована за віссю південний захід – північний схід (рис.57). Масив викиду оточувала тонка смуга суглинкового натопту, рознесеного учасниками похорон навкруги на площі 10,0 x 11,0 м (рис.57; вкл.ІІ, рис.1).

Поховання здійснене у прямокутній материковій ямі розміром 3,65 x 4,20 м, площею 15,3 кв. м, глибина якої – 2,50 м від УЦ або 1,75 м від рівня стародавньої денної поверхні, з напівкруглою сходиною-приступкою (1,1 x 2,2 м і глибиною 1,2-1,7 м), зміщеною до південно-західного кутка поховальної камери. Яма і приступка були заглиблені у материк. Стінки ями рівні, вирівняна «долівка» ледь понижувалася до центру та на південь на 4-5 см. Вхід мав похилі повздовжні стінки і з південного заходу – чотири вузькі уступи-сходи для спуску, шириною 0,15-0,30 м і висотою 0,10-0,30 м (рис.57-58; 63-64).

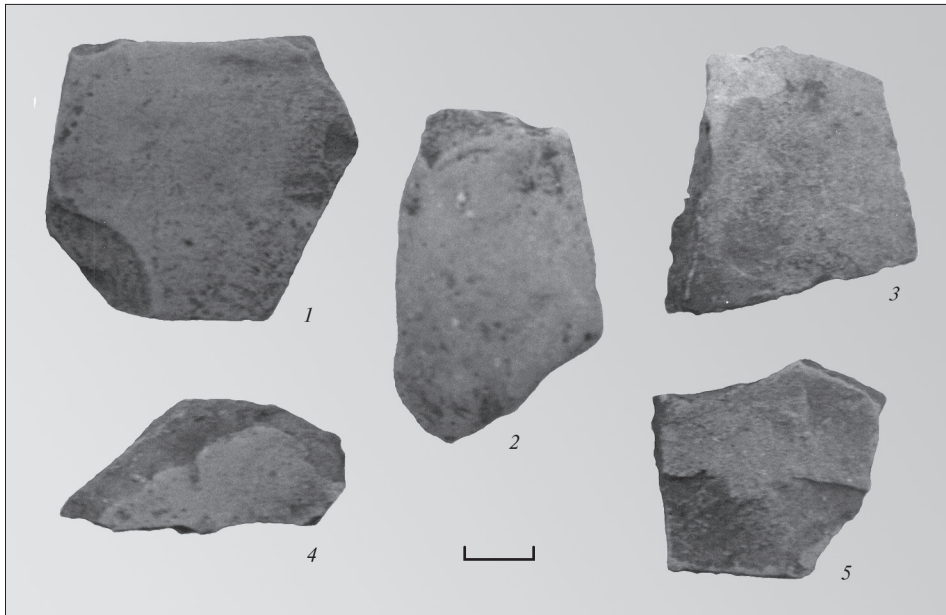

Рис. 59.
Перещепине І.
Курган
№ 1(23)/2001 р.
Уламки амфор
з насипу.

Рис. 60.
Перещепине І.
Курган
№ 1(23)/2001 р.
Знахідки.
1, 3 – кераміка; 2
– пісковик.

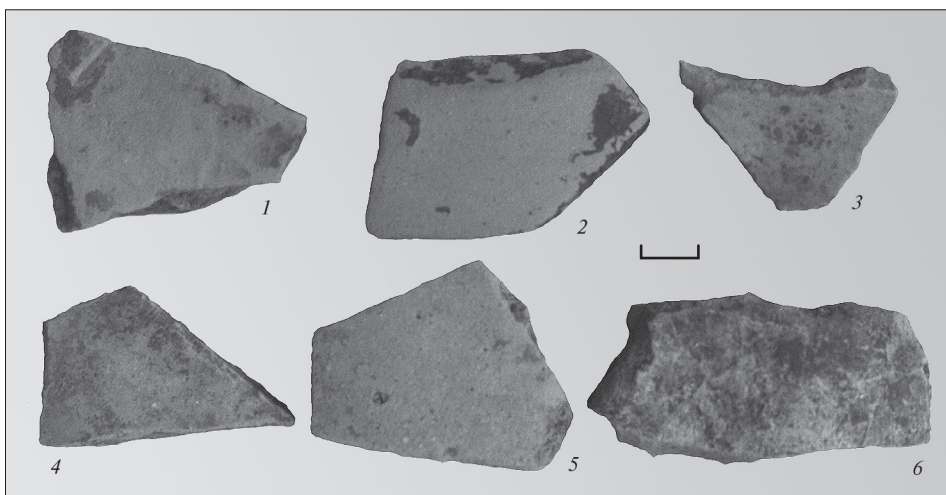

Рис. 61.
Перещепине І.
Курган
№ 2(24)/2001 р.
Фрагменти амфор
з насипу.

Змішано-суглинкова частина викиду була використана для ущільнення конструкції прямокутного у плані *склепу* (тип 3, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоною, С.А.Скорим), розміщеного посеред ями (2,9 x 3,5 м, площа – 10,2 кв. м), і втрамбована між його стінками і стінками котловану

(рис.58; 63-64). Склеп був влаштований на двох поперечних лагах прямокутного перетину (10-11 x 40-45 см), викладених на материковому дні на відстані 0,6-1,0 м від коротших стінок ями (рис.64-66). Від поперечних лаг довжиною 3,30 м збереглися продавлені у материку канавки

трапецієподібного перетину, з відбитками та рештками дерева, глибиною 10-12 см, що не доходили до довгих стінок ями (рис.64-66).

Стінки склепу склалися з товстих дощок (рештки частини з них перетином 3-4 x 20 см лежали у заповненні вздовж всіх стінок і, напевне, кріпилися в заруб (рис.64). Конструкція вагою ґрунту ущільнення втримувався на лагах, поверх яких настилася підлога. Вона складалася, вірогідно, з 10-11-ти повздовжно викладених дощок шириною 20-30 та товщиною не менше 4-5 см, перетрухлі рештки яких частково збереглися. Ближче до південно-східного кутка склепу відзначені залишки отесаного підпрямокутного у перетині стовпа (12 x 17 см), що продавив на дні незначну заглибину. Напевне, останній додатково підтримував просідаючий куток накатника (рис.64:22). По центру північної стінки також виявлені рештки масивного круглого стовпа діаметром 30 см, що міг слугувати додатковою віськовою опорою конструкції склепа (рис.64).

Конструкція входу спиралася на кілька стовпів, напевне, два великих – діаметром 25 см (рештки одного з них збереглися), та ще два менших, – не більше ніж 8-15 см у перетині (рис.64-65). Наявність рівно обмеженого суглинкового масиву з боку приступки вказувала на існування дощатого закладу цього проходу шириною близько 2,0 м (рис.64).

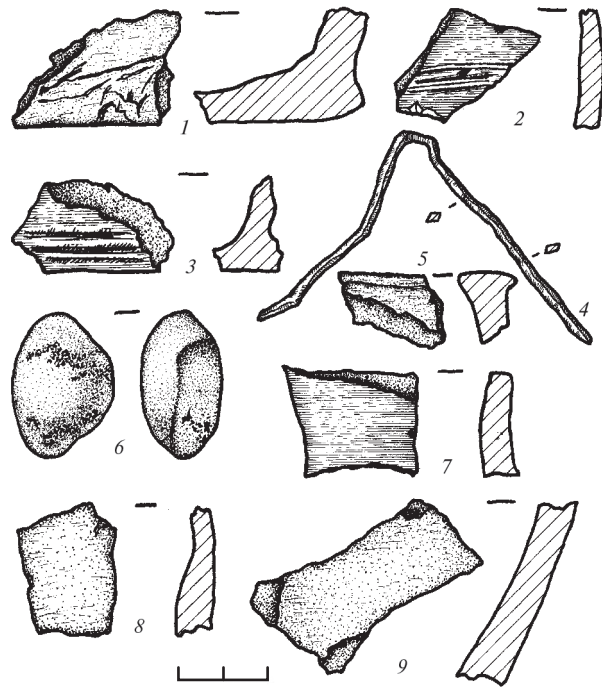

Рис. 62. Перещепине I. Курган № 1(23)/2001 р. Знахідки. Насип. Кераміка, залізо, пісковик.

Дерев'яне облаштування приступки включало наявність дощатої обшивки стінок уступів-сходинок, підпертих кілочками (рис.64).

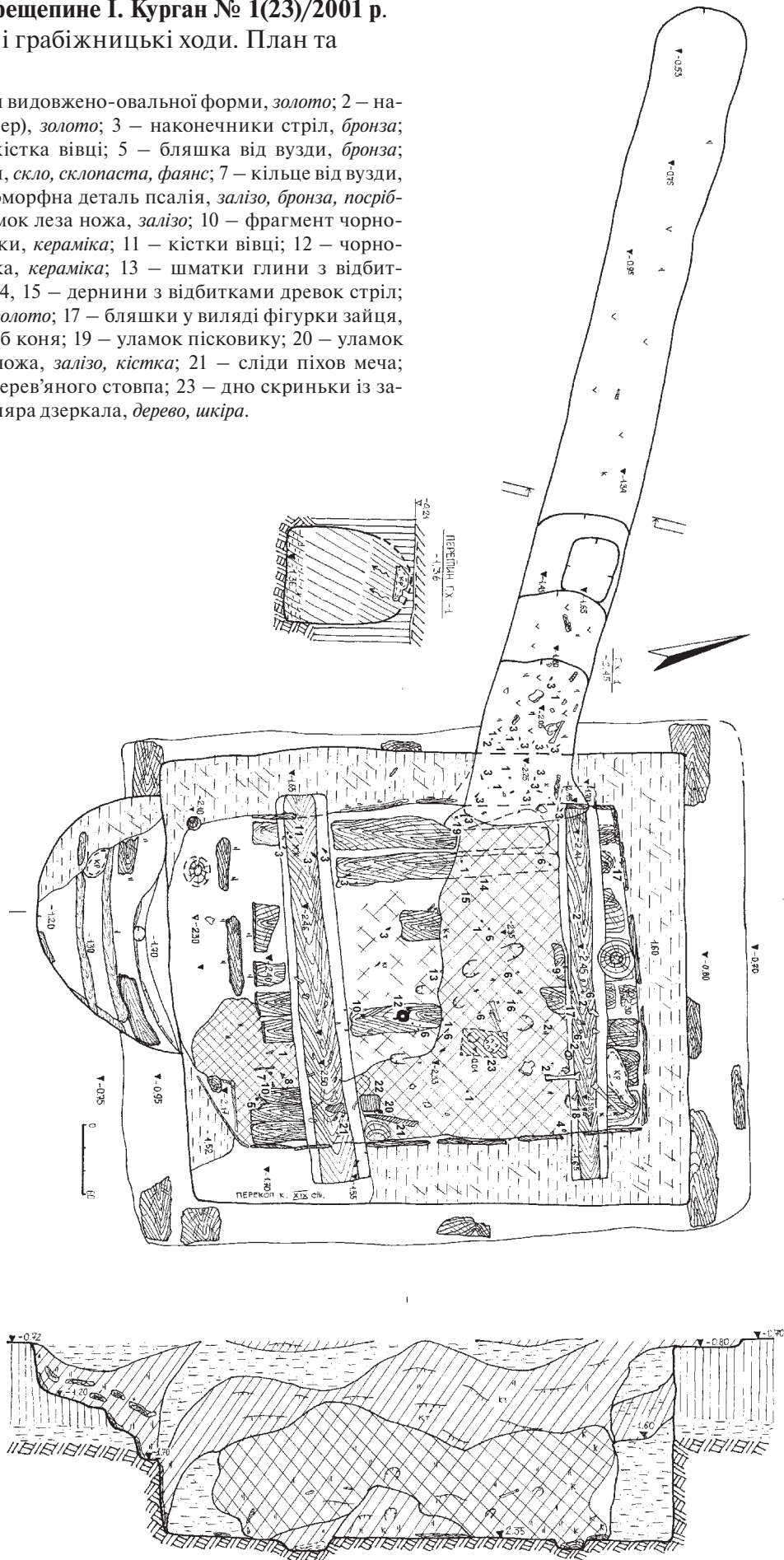
Склеп та приступку перекривав поперечний *накатник* в один шар, що складався із отесаних масивних плах (перетин близько – 0,2 x 0,3 м) довжиною 4,1-4,2 м. Для накатника були споруджені неглибокі

Рис. 63.
Перещепине I.
Курган
№ 1(23)/2001 р.
Поховання.
Зачищені контури
склепу і входу.
З півдня.

Рис. 64. Перещепине I. Курган № 1(23)/2001 р.
Поховання і грабіжницькі ходи. План та перетин.

1 – намистини видовжено-овальної форми, *золото*; 2 – намистинки (бісер), *золото*; 3 – наконечники стріл, *бронза*; 4 – таранна кістка вівці; 5 – бляшка від вузди, *бронза*; 6 – намистини, *скло, склопаста, фаянс*; 7 – кільце від вузди, *бронза*; 8 – зооморфна деталь псалія, *залізо, бронза, посрібнення*; 9 – уламок леза ножа, *залізо*; 10 – фрагмент чорнолакової солонки, *кераміка*; 11 – кістки вівці; 12 – чорнолакова солонка, *кераміка*; 13 – шматки глини з відбитками трісок; 14, 15 – дернини з відбитками деревок стріл; 16 – бляшка, *золото*; 17 – бляшки у вигляді фігурки зайця, *золото*; 18 – зуб коня; 19 – уламок пісковика; 20 – уламок леза і ручки ножа, *залізо, кістка*; 21 – сліди піхов меча; 22 – рештки дерев'яного стовпа; 23 – дно скриньки із залишками футляра дзеркала, *дерево, шкіра*.

заплічки (не більше 0,1 м від рівня стародавнього горизонту, при ширині 0,2-0,5 м) вздовж всіх стінок ями. Саме на них і спирались кінці плах перекриття (рис.64). Рештки накатника виявлені як у заповненні склепа та приступки, так і на заплічках ями.

Цікаво, що спорудження склепу відбувалося за вологої пори року. У заповненні ями відзначені шматки глини з викиду з відбитками дерева, кори, найчастіше трісок та колотого дерева (рис.64:13). Знахідка половинки плода дуба – жолудя – свідчить саме за осінню пору року здійснення поховання. Відхилення в орієнтації поховальної камери до південного заходу – північного сходу в цілому не протирачіть такому припущенню.

Накатник зверху – зі слідами ритуального «очищення» вогнем, перекривався двома шарами дернин. У центрі перекриття закидалося шматками дерну і ґрунтом з рештками тризни, далі – закладалися шарами дернин (рис.64: перетин), взятих під час спорудження кільцевого рівчака навкруги майбутнього кургану (рис.57).

Курган свого часу мав первісний діаметр 18 x 20 м і був оточений неглибоким рівчаком зі скругленим дном (глибина 0,5-0,6 м). Ширина такого рівчака, добре простеженого за заповненням з інтенсивно чорного, вимитого талими водами чорнозему, не перевищувала 0,7-1,1 м. У заповненні ровика траплялися вуглини, кілька подрібнених кісток тварин, поодинокі уламки ліпного посуду (рис.57). Таким чином, висота кургану, насип якого виявився розтягнутий на 8-12 м від колишнього центру, мала становити більше 3,0 м (Золотницький, 1996). Навряд чи весь цей масив чорнозему виявився розораним або зритим на початку ХХ ст. Швидше за все, частина чорнозему з насипу, як і з інших курганів, збиралася зі спеціальною метою селітроварниками – для виварювання із останнього селітри. До речі, неподалік, за 1,2 км на схід – в ур.Озеро, та за 1,8-2,0 км на південний схід – в ур. Царина – розміщувалися рештки селітроварень ХVII ст., а зовсім поряд, на поселенні в ур. Поле 2-ї бригади дослідженнями виявлені рештки польового стану селітроварників третьої чверті ХVII ст. (Супруненко,

Скорий, Шерстюк, Пуголовок, 2008, арк.55-66; Супруненко, Шерстюк, Пуголовок, 2009, с.79-85; 2010).

Заповнення склепу зверху по краях ями містило потужний суглинковий масив ґрунту викида, по центру – переміщені у провалі шари дернин, з домішками суглинку і вуглин. Все це підстиалося ще кількома шарами дернин з рештками дерева від накатника, нижче – чорноземом, з вуглинами, дернинами та шматками обгорілого ґрунту. Нижній шар заповнення був ущент зритий грабіжниками, крім невеликої ділянки у центрі ями. Непорушений характер заповнення мала приступка, забита чорноземом з дернинами та вуглинами, по краях – суглинком викиду (рис.57-58).

Поховання виявилось *пограбованим* двічі: за доби пізнього середньовіччя і наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Давній *грабіжницький хід 1* прямим підкопом, загальною довжиною 5,3 м, був направлений з північно-західної поли насипу до центру кургану. Він починався неглибоким колодязем, виритим край поли, і прокопувався ще під час збереження напівсферичної форми насипу. Хід натрапив на північно-західний кут ями, на 3-5 см заглибившись нижче її дна (рис.64). За характером влаштування – напрямком, прокопуванням від основи насипу, спорудженням уступів на дні через порівняну крутизну спуску – цей хід має аналогії із грабіжницькими ходами більшості перещепинських курганів, в т.ч. досліджених у 1999-2001 рр. (Супруненко, 2000). Датується скарбошукацький підземний лаз ХVII ст. (рис.64; 67). Рівень ходу більш-менш стрімко понижувався до поховальної камери – з 0,53 до 2,45 м від УЦ, тобто мав перепад більше ніж 35 см на кожний метр довжини (рис.64; 67). Хід склепінчастий, аркової форми. Висота ходу – 1,05 м, ширина в основі – 0,75-0,80 м (рис. 64). Дно – з уступами, на зразок сходинок. Нижня частина заповнення поряд із ямою містила кістки похованих та пошкоджені або винесені зі склепу речі зі складу супутнього інвентаря. Затічне заповнення зверху – шар просілого чорнозему насипу, внизу – винесений

Рис. 65.
Перещепине І.
Курган
№ 1(23)/2001 р.
Рештки склепу.
З північного заходу.

Рис. 66.
Перещепине І.
Курган
№ 1(23)/2001 р.
Залишки
поховання.
З півдня.

зі склепа суглинок з вуглинами, особливо інтенсивно скупчений край початку лазу (рис.64: перетин). Перекоп від діяльності грабіжників практично знищив північну частину поховання, вміст якої вони ретельно вигребли до лазу.

Грабіжницький хід 2 виявився скарбощукацьким підкопом, так званим «вузьким колодязем», у вигляді «щілини», досить характерним для кінця ХІХ – початку ХХ ст. Він був влаштований через просів над поховальною ямою майже по центру насипу кургана (рис.57; 64). Прямокутний підкоп розміром 0,5-0,6 х

1,6 м досяг рівня заплічка і ущільнення склепу, а звідти був спрямований углиб печеркою на захід, в бік поховальної ями. Грабіжник перекопав південно-східний куток камери, напевне, натрапивши на непорушену попередніми шукачами наживи частину могили. На пробитому ним перекритті знаходилися рештки вузди з бронзовими прикрасами, псалій від якої й був потрощений цим «копачем» (рис.64: 5, 7-8). Натрапивши на сліди діяльності попередників, шукач дорогоцінностей полишив безперспективне, з огляду на пошуки золота, заняття.

Більськ, Перещепине I. Курган № 1/2001 р.

1. Початок досліджень. Робочий момент. З півночі. 2. Аттична чорнолакова солонка і намисто. *Кераміка, лак; золото.* Рис.3. Деталі вузди. *Бронза.* 4. Намистини. *Склопаста, скло, обсидіан.* 5. Уламок псалія. *Залізо, бронза, посрібнення.* 6. Бляшки. *Золото.* 7. Деталь прикраси. *Золото, посрібнення, черніння.*

Рис. 67. Перещепине I.
Курган № 1(23)/2001 р.
Розчистка грабіжницького ходу 1.

На датування останнього ходу вказували використання під час прокопування лазу залізної лопати, знахідки черепків від гончарних посудин опішнянського виробництва на поверхні і в перекопах кургану (рис.62; 84).

З діяльністю скарбощукачів у масиві насипу пов'язана поява двох викидів з грабіжницьких ходів, пізніше перекритих переміщеним земляними роботами чорноземом насипу. Викиди з першого ходу виявлені під орним шаром у північно-західному секторі кургана, поряд із завершенням лазу – справа і зліва від останнього – на глибині – 0,35 м від УЦ (рис.57:3). Це дві розтягнуті купи мішаного суглинково-чорноземного ґрунту, овальної в плані форми, вийняті зі склепу. Їх розміри в плані – 1,4 x 1,6 та 0,6 x 1,0 м, товщина – близько 0,3 м. Відвал другого грабіжника був дещо віднесений від підкопу за 3,8 м на південний захід. Він мав вигляд тонкої

(близько 0,10-0,15 м) овальної у плані плями суглинку із крупинками дерева, розтягнутої вздовж схилу насипу у процесі перегляду. Його розмір – 2,6 x 4,6 м (рис.57:2). Глибина залягання цього викиду знаходилася в межах 0,45-0,60 м від рівня УЦ.

Нижня частина заповнення склепу була зрита і перемішана грабіжниками (рис.63). Та все ж виявлені знахідки засвідчували досить високий майновий статус похованих і багатий супутній інвентар.

У заповненні, в північно-східному кутку і в центрі склепу виявлені великогомількові та стегові кістки ніг двох осіб, поряд зі згаданим кутком знаходилися шийні і спинні хребці, уламки черепів, ребер. Поодинокі фаланги пальців ніг і рук, кістки стоп та шматки кісток рук виявлені вздовж східної стінки склепу. Більшість подрібнених кісток одного із черепів, рук і ніг похованих лежало у заглибленій приямній основі ходу (рис.64-66). За визначенням А.В.Артем'єва, кісткові залишки належали чоловікові, у віці 35-40 років, та жінці, 18-20 років. Гіпотетично, поховані могли бути покладені головою на північний захід, зміщено від центру до північної стінки.

Збереглися порівняно нечисленні рештки інвентаря. По-перше, недоторканою залишилася частина вузди, вміщена

Рис. 68. Перещепине I.
Курган № 1(23)/2001 р.
Аттична чорнолакова солонка.

на північний вал викиду і, напевне, кинута на накатник (рис.57:1). За 1,4 м на північ та 0,3 м на схід від УЦ, на глибині 0,30-0,36 м, на поверхні суглинку під чорноземом насипу лежали дві пари двоотворних залізних псаліїв, залізні фрагментовані двокільчасті вудила і бронзовий нахрапник, оформлений у зооморфному стилі (рис.57:1, виноска І). Від них на північ, за 0,55 м простежений слід шириною 4,5 см від двох зотлілих шкіряних ременів, що лежали під кутом один до одного, у вигляді літери «V» (рис.57:1). Над південно-східним кутком склепа знаходилася, вірогідно, ще одна вузда, від якої у новітньому грабіжницькому перекопі, майже наді дном поховання, трапилися бронзова кругла сферична бляшка-прикраса (рис.64:5; 72:1), кругле бронзове кільце від ременів вузди (рис.64:7; 72:2) та верхня частина залізного, плакованого бронзою і посрібненого, псалія, із зооморфною прикрасою (рис.64:8; вкл.ІІ, рис.5).

На дні й у передденному заповненні склепу виявлені: по центру долівки – чорнолакова аттична надбита солонка, зі слідами подвійної реставрації (рис.64:12; 68), окремі фрагменти якої рознесені грабіжником до південно-східного кутка поховання (рис.64:10); поряд знаходилися три скляних і склопастових намистини (рис.64:6); на північ від них – слід від днища зотлілої дерев'яної шкатулки (скриньки), розміром 22 x 38 см, поверх якого відзначена кругла пляма шкіряного тліну діаметром 11 x 12 см (чохол від дзеркала-?) (рис.64:23); неподалік виявлені – ще 4 фаянсових і склопастових намистини, окремі вуглини, пара бронзових наконечників стріл (рис.64: 3, б), пара золотих намистин (рис.64:1), золота посрібнена платівка-бляшка із зображенням двох голів левів (рис.64:1б; вкл.ІІ, рис.7); під східною стінкою склепа – золоті намистина і намистинка-бісерина (рис.64:1-2), уламки леза залізного заклепкового ножа із дерев'яними піхвами та кістяним руків'ям (рис.64:20), слід розвалу дерев'яних піхов меча із залишками покриття золотою фольгою (рис.64:21) та дрібні шматки черепа похованого; під західною стінкою – кілька бронзових наконечників стріл і золотих намистин (рис.64:1-3), скол

плитчастого пісковика розміром 3,7 x 2,8 x 5,0 см (рис.64:19). Переважна більшість виявлених знахідок тяжіла до заповнення канавок від лаг настилу, куди закотилася внаслідок діяльності грабіжників. Це не тільки золоті бісерини і намисто зі складу жіночого убору, бронзові наконечники стріл (рис.64:1-3), а й склопастове і скляне намисто (рис.64:6), дві мініатюрні золоті бляшки-нашивки у вигляді фігурки байбака (рис.64:17; вкл.ІІ, рис.6), уламок леза залізного ножа (рис.64:9), шматки від піхов меча та фрагмент дерев'яної інкрустованої деревом покривки шкатулки (рис.64: 80). У заповненні північно-східного кутка виявлені також уламки ліпного горщика, ліпне пряслице (рис.64:ж; 69) та зуб лошати (рис.64:18), південно-західного – дрібний фрагмент ліпної посудини, залишки розвалу залізного виробу не встановленого призначення, а також кістки вівці або кози (рис.64:11).

Згадаємо також і предмети, що трапилися у нижній частині грабіжницького ходу 1. Це золоті намистини і бісерини, бронзові наконечники стріл (рис.64:1-3), кістки похованих, шкіряний і деревний тлін, вуглини. На межі грабіжницького ходу і поховальної камери знайдені також два більш-менш значні шматки суглинку з відбитками деревка списа діаметром 2,5-2,7 см (рис.64:14-15; 76: фото, а також 1 та 3 у перетинах), а по центру ями – масив суглинку із відтиском деревка стріли діаметром 0,3-0,4 см (рис.76:1 – профіль перетину). Варто згадати й знахідки уламків ліпного посуду у перекопах траншеї газоконденсатопроводу, куди вони потрапили з грабіжницького відвалу (рис.60:1).

Нижче подається опис знахідок.

І. Кераміка. Ліпна:

1-2. *Фрагменти* стінок *горщиків* із заглаженою поверхнею, виявлені у поверхневому шарі насипу на глибині 0,15-0,30 м. Рештки тризні. Уламки цих горщиків були й у складі знахідок з перекопів та насипу. Розміри – 1,5 x 1,7 та 2,0 x 2,1 см. 2 од.

3-6. *Уламки* стінок *горщика* із заглаженою димленою поверхнею та подрібненим шамотом у тісті. Виявлені у насипу і над похованням на глибині 0,65-1,50 м. Походять

зі складу залишків тризни. Розміри – від 1,5 x 2,6 до 3,2 x 4,1 см. 4 од.

7-8. *Фрагменти* вінця та стінки (рис.60:1; 62: 5, 9) *миски*. Це – уламок вінця з потовщеним зрізом у вигляді бортика, загнутого до середини і злегка виступаючого із зовнішнього боку. Поверхня заглажена до лискування. Виявлені у насипу і грабіжницькому ході 1, на глибинах – 0,35 і 1,0 м. Від решток тризни (?). Розміри – 1,5 x 2,8 x 1,4 і 2,3 x 4,7 см. 2 од.

9-16. *Уламки* стінок *горщиків* із шерехатою та заглаженою поверхнями, дрібні. Походять із насипу кургана і заповнення поховання, здебільшого поблизу північно-східного кута котловану. Глибина виявлення – 0,8-1,4 м. Розміри – від 0,9 x 1,2 до 2,4 x 2,8 см. Від 3-х посудин, в т.ч. товстостінного горщика з неохайно заглаженою тріскою поверхнею, товстостінної кружки або глека із добре заглаженою поверхнею та подібної останньому димленої посудини. Залишки тризни. 8 од.

17-21. *Фрагменти* стінок *горщика* з шерехатою поверхнею, дуже дрібні. Виявлені у заповненні поховання і грабіжницькому ході 1 на глибині – 0,9-1,1 м. Розміри – від 0,7 x 1,6 до 2,0 x 2,5 см. Ця частково димлена посудина, напевне, належала до складу поховального інвентаря. 5 од.

22. *Уламок* денця *горщика* з шерехатою поверхнею та незначним утором. Можливо, це денце вище описаного горщика. Походить із заповнення північно-східного кута ями поховання, де виявлене на глибині – 1,4 м. Розміри – 3,6 x 4,0 x 2,3 см, реконструйований діаметр денця – 17,5 см. На зовнішній поверхні – відбитки зернівок злакових, в т.ч. пшениці (рис.62:1).

23. *Фрагмент* стінки *горщика* зі злегка заглаженою поверхнею. Виявлений у заповненні поховання, на глибині 1,70 м. Розміри – 2,6 x 2,9 см (рис.62:7). Походить зі складу тризни.

24. *Уламок* стінки *кружки* або *глека*, з добре заглаженою поверхнею. Знахідка над похованням, на глибині – 0,75 м. Розміри – 2,7 x 3,1 см (рис.62:8). Від решток тризни.

Таким чином, до складу комплекту ліпного посуду, використаного під час тризни і розбитого на накатнику й у межах

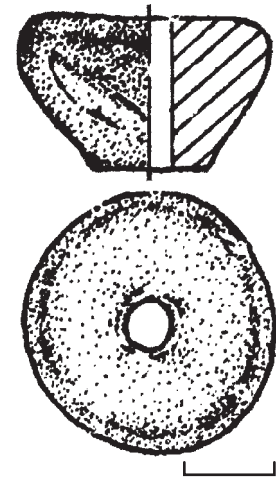

Рис. 69. Перещепине I. Курган № 1(23)/2001 р. Пряслице.

споруджуваного насипу кургана, входило не менше 8 посудин – 4 горщика із заглаженою поверхнею, 1 великий товстостінний, миска, глек і кружка. Крім того, великий горщик із неохайно оформленою поверхнею входив до складу поховального інвентаря дослідженого склепу.

25. *Пряслице* ліпне, зрізаноконічне, із незначним профілюванням корпуса та добре заглаженою, до лискування, поверхнею сіро-чорного кольору (рис.69). Верхня більша основа – пласка, нижня маленька – ледь скруглена. Тип II, варіант 1, за В.Є.Радзівською (*Радзівська, 1979, рис.1; Шрамко, 1983, табл. 17:II:1*), або тип 1, підтип 2, варіант 1.2, за А.Л.Щербанем (*Щербань, 2007, с.172*). Висота – 1,7 см; діаметр корпуса – 2,9 см; діаметри основ: верхньої – 2,6 x 2,7 см, нижньої – 1,4 см; діаметр отвору, пробитого зверху, – 0,5-0,4 см. Виявлене у заповненні поховальної камери і належить до складу предметів супутнього інвентаря.

Гончарна:

26-27. *Фрагменти* стінок оранжево-рожево-коричневоглиняної, вірогідно, самоської *амфори*, з тонко відмуленим тістом та дрібними домішками слюди (*Монахов, Абросимов, 1993, с.123*). Виявлені у насипу та на викиді, поряд із комплектом вузди, на глибині – 0,4-0,6 м. Розміри – 2,5 x 2,8 та 4,1 x 4,8 см (рис.59:1). Зі складу тризни. 2 од.

28-30. *Уламки* стінок світло-коричнево-рожевоглиняних *амфор*, дрібні. З орного шару і поверхні кургану. Розміри – від 2,0 x 2,4 до 3,7 x 3,7 см (рис.59:3-5). Імовірно, це рештки побитої і винесеної на поверхню

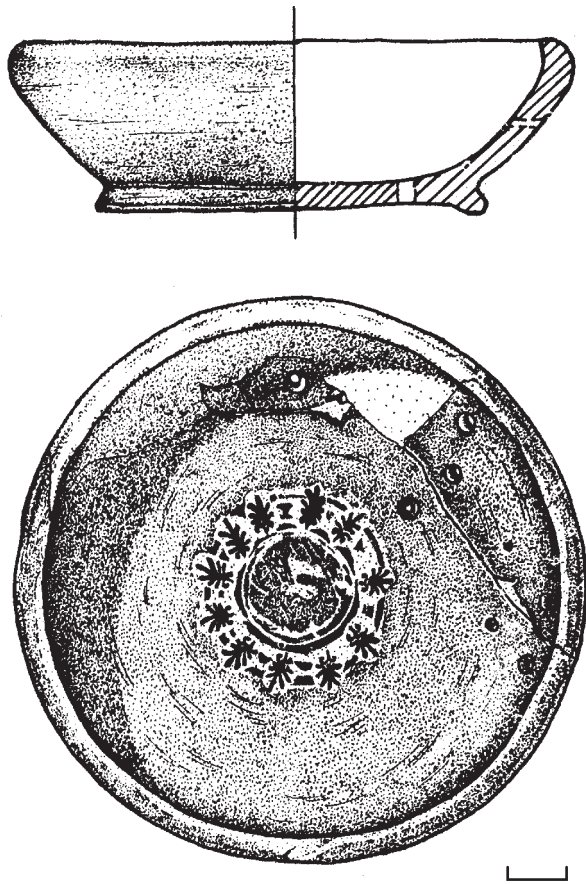

Рис. 70. Перещепине І. Курган № 1(23)/2001 р. Аттична солонка.
Кераміка, чорний лак.

грабіжниками імпортої тарної посудини зі складу поховального інвентаря. Всі уламки – від хіосської амфори (визначення канд. іст. наук О.Є.Пуздровського). З од.

31. *Фрагмент* ручки тієї ж античної світло-коричнево-рожевоглиняної амфори хіосського виробництва, з характерними включеннями подрібненого вапняку, слюдяним пилом. З поверхні насипу, край польової дороги. Розмір – 2,8 x 2,0 x 4,9 см (рис.59:2). Походження аналогічне. Уламок – скол перетину ручки.

32. *Уламок* стінки оранжево-червоно-коричневоглиняної амфори із добре відмуленим тістом та блискітками слюди. Близький за характером тіста і кольором поверхні до уламків посудин самоського виробництва (Монахов, 1999, с.149). Виявлений на стародавній поверхні у південно-західному секторі насипу, на глибині 0,60 м. Розмір – 1,9 x 2,5 см (рис.60:3). З тризни або випадкового походження.

Отже, до складу комплексу тарного посуду, використаного під час тризни, можливо, входили 1-2 амфори, одна з яких – самоська. Хіосська амфора, вірогідно, мала бути складовою частиною поховального інвентаря. Знахідки фрагментів цієї посудини трапилися поряд із викидами грабіжників XVII ст.

33. Найвиразнішою знахідкою у складі керамічного комплексу є *чорнолакова аттична солонка*, виявлена майже посеред склепу на долівці (рис.64:12; 68; 70). Нагадаємо, що солонка знайдена надбитою, зі слідами подвійної реставрації, а її окремі фрагменти рознесені найпізнішим грабіжником аж до південно-східного кутка поховання (рис.64:10). Це невелика посудинка з округлими стінками на невисокому слабо профільованому піддоні. Краї вінця загнуті до середини, а дно – прикрашене штампованим візерунком – чотирма концентричними колами з 11-ма відтисками пальметок (рис.70). Лак чорний, густий, блискучий, ним вкрита вся поверхня солонки, крім кільця основи піддону (вкл.П, рис.2). Висота посудинки – 2,8 см; піддону – 0,6 см; діаметри: вінець – 8,8 см, тулуба – 9,3 см, основи корпусу – 6,1 см, піддону – 6,4 см. Солонка двічі реставрувалася у давнину, напевне, з огляду на високу цінність таких посудин у середовищі місцевої спільноти, що вже відзначалося дослідниками (Мурзін, Ролле, Скорий, 1995, с.83, 85, рис.4:20). Перший раз, через тріщину, в її стінках було просвердлено кілька маленьких отворів для кріплення (діаметр 0,15-0,20 см), пізніше – після втрати кількох більших уламків – ряд більших (діаметром 0,2-0,3 см), свердлених на конус зверху (рис.70). Вірогідно, побиті деталі скріплювалися тонким металевим дротом, що залишив у отворах незначні сліди окислення. Цілком імовірно, що до поховання солонка потрапила з кількома втраченими уламками вінця, після перебування у користуванні не менше десятка років.

Аналогічні солонки мали поширення не тільки у Північному Причорномор'ї, а й у полісах Греції, Малої Азії (Міллер, 1910, с.106, 107, 111-112, рис. 13:8; Технау, 1929, с.43, abb.31:6; Леви, 1956, с.74, рис.37). Серед прямих аналогій посудинці назвемо солонку III типу, за Ю.І.Козуб, з ольвійського

некрополя – поховання № 15/1905 р. (Козуб, 1974, с.53,54, рис.15:2), солонки з Тіри (Секерская, 1980, с.40) та поселень Нижнього Подністров'я (Охотников, 1990, с.34, фото 10:1). Такі солонки, за матеріалами пам'яток античної доби, датуються 500–480 рр. до н.е. (Sparkes, Talcott, 1970, р.34, № 901), а за часом надходження на Більське городище – другою чвертю V ст. до н.е. На некрополях і в курганах округи Більського городища, на його Східному укріпленні подібні солонки-оксібафи, правда, пізнішого часу, траплялися вже кілька разів (Шрамко, 1987, с.124, рис.60: 3-4; Кулатова, 1990, с.72-73, рис.4; Кулатова, Супруненко, 2003а, с.1, 2 обкл.). На Перещепинському курганному некрополі II схожа солонка без орнаментативних виявлена у похованні I кургану № 15/1998 р., що датується, напевне, ближче до середини V ст. до н.е. (Мурзин, Ролле, Хери, Махортых, Белозор, 1999, с.10, 13, рис.10:10).

II. Предмети вузди.

Над накатником поховання було покладено три вуздечні набори, два комплекти з яких лежали на викиді, а один, вірогідно, – на накатнику могили. Всі вони збереглися пошкодженими, особливо останній, потрошений новітнім грабіжником. Тому їх опис почнемо саме з нього.

34. Уламок стрижня залізного псалія, дрібний, дуже корозований. Виявлений у центральній частині поховальної ями, в перекопі, на глибині 0,9 м. Розміри – 0,6 x 0,6 x 1,0 см (рис.101:6).

35. Фрагмент залізного профільованого стрижня псалія розміром 0,6 x 0,7 x 1,2 см, що походить звідти ж, з глибини 1,70 м.

36. Верхня частина зооморфно оформленого псалія (тип II.4, за О.Д.Могилловим, – 2008, с.35), прикрашена стилізованою голівкою копитної тварини, можливо, козулі, з модельованими напівкруглими виступами із виявкою вухами (рис.71). Висота уламка – 4,6 см; ширина – 2,0 см; товщина верхівки наверх – 2,8 см; перетин стрижня – 1,1 x 1,3 см. Цікавою деталлю виготовлення псалія є покриття його по залізній кованій поверхні тонким листом бронзи, а поверх – плакування сріблом, що добре видно на фотознімку з обох боків голівки тварини (вкл. II, рис.5).

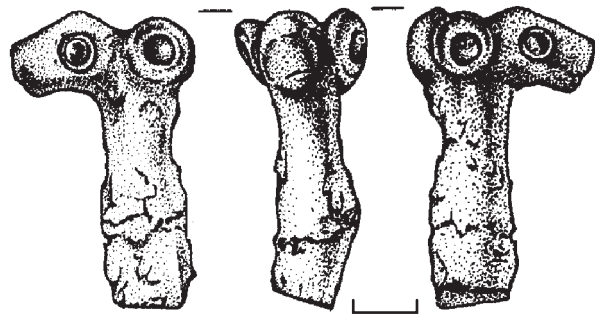

Рис. 71. Перещепине I. Курган № 1(23)/2001 р. Верхня частина псалія.

Залізо, бронза, посрібнення.

Рис. 72. Перещепине I. Курган № 1(23)/2001 р. Деталі вузди.

Бронза.

Виріб не має аналогій і є найвиразнішою знахідкою серед предметів художнього ремесла в похованні (Кулатова, 2003а, с.1 обкл., 234). Спосіб його виготовлення зближує верхівку псалія із залізними, інколи – біметалевими, обтягнутими бронзовим листом, деталями кінської упряжі – так званими S-подібними псаліями з вісімкоподібним розширенням та двома отворами посередині, часто – із гвинтовою нарізкою, які відомі у лісостеповому Побужжі (Бессонова, 1994, с.23-24, рис.6:12-23), а окремі біметалеві зразки – в курганах на території Більського городища (Супруненко, 1996, с.104-105, рис.16:4). Певне поширення прями такого ж типу псалії знаходять й у Середньому Подонні (Пузикова, 2001, с.168, 244, рис.27:4;42:9). Переважна більшість подібних виробів датується першою половиною – серединою V ст. до н.е. (Супруненко, 1996, с.104; Білоусько, Супруненко, 2004, с.140:10; Могиллов, 2008, с.35-36).

37. Бляха від ременів вузди кругла лита, у вигляді напівкруглого випуклого сегмента кулі, з великою петлею на звороті.

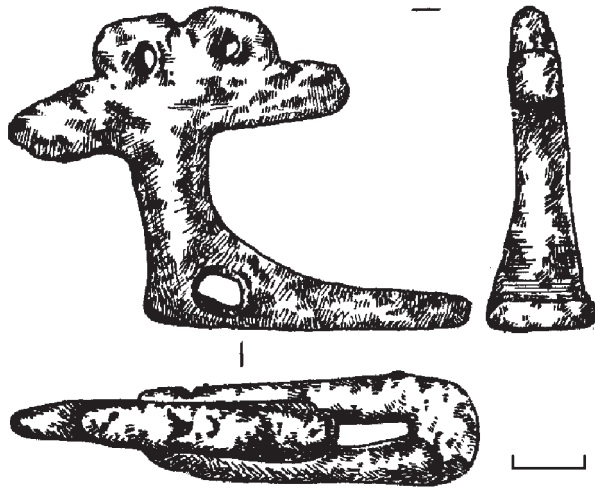

Рис. 73. Перещепине I. Курган № 1(23)/2001 р. Нахрапник.

Бронза.

Належить до групи блях з опуклим круглим щитком – тип І.І.3, за О.Д.Могиловим (2008, с.41). Поверхня заполірована від використання. Висота – 1,3 см; діаметр – 2,9х3,0 см; ширина петлі – 2,2 см (рис.72:1; вкл.ІІ, рис.3:1). Відлита у трискладовій ливарній формі, внутрішня частина якої складається з двох половинок.

Бляха належить до порівняно широко розповсюджених зразків прикрас вузди, представлених у наборах поховальних комплексів 4-6-ма виробами. Призначалася для прикриття ремінних схрещень вузди і нанизувалася на ремені оголів'я (Ильинская, 1968, с.127). Аналогії прикрасі добре відомі за пам'ятками Посулля, зокрема, курганом № 4 поблизу хут. Попівка, датованим ближче до кінця V ст. до н.е., курганом № 1/1897 р. у Вовківцях (Ильинская, 1968, с.129, 200, табл.Л:3; Барцева, 1981, с.45, рис.20:34). На Правобережжі аналогічні бляхи виявлені в курганах рубежа V-IV ст. до н.е. поблизу Ржищева, Кошеватого (Петренко, 1967, с.94, табл.27:6-7), у журівському кургані № 401А та кургані № 383 поблизу Грушівки (Ковпаненко, Бессонова, Скорый, 1989, с.97), є вони й у складі убору № 2 з кінського поховання Вакулиної Могили в Пороссі (Клочко, Скорый, 1991, с.107, рис.6:4-10), у Побужжі – кургані № 5 біля Новоселки (Бессонова, 1994, с.24, рис.6:28-29), в басейні Сіверського Дінця – кургані № 2 могильника поблизу

станції Совнаркомівська (Бандуровский, Буйнов, Дегтярь, 1998, с.143, рис.21:9-11). У цілому, хронологія поширення подібних блях лежить в межах V-IV ст. до н.е., виробів більших розмірів – переважно V ст. до н.е. (Клочко, Скорый, 1991, с.107). Це підтверджується й знахідкою аналогічної бляхи у похованні кургану № 12/1997 р. Перещепинського курганного некрополю ІІ, датованого рубежем V-IV чи першою половиною IV ст. до н.е. (Мурзин, Ролле, Хери, Махортых, Белозор, 1998, с.5, рис.6:8; Могилов, 2008, с.41).

38. Кільце бронзове лите чумбурне від вузди, круглого перетину. Поверхня заполірована від використання. Діаметр – 2,7 х 2,9 см; перетин майже круглого стрижня – 0,5 х 0,6 см (вкл.ІІ, рис.3; 72:2).

У комплектах вузди в похованнях V ст. до н.е. трапляється в основному по одному подібному кільцю. Добре відомі аналогічні кільця на Правобережжі Дніпра – в курганах № 401 поблизу с.Журівка, № 491 біля с.Макеївка, № 522 поблизу с.Костянтинівка (Петренко, 1967, с.38, табл.27: 52, 53, 58, 59; Ковпаненко, Бессонова, Скорый, 1989, с.93, 98-99, рис.29:8). Чимало їх виявлено й у похованнях більських некрополів, зокрема, Перещепинських І та ІІ – курганах № 1/1996 р., № 15/1998 р., де знайдені аж 4 кільця (Мурзин, Ролле, Хери, Махортых, Черненко, 1997, рис.8:5; Мурзин, Ролле, Хери, Махортых, Белозор, 1999, с.21, рис.14:7; 15:4), на Східному укріпленні Більського городища (Шрамко, 1987, с.89, рис.37:13).

Інші предмети належать до двох комплексів вузди, виявлених на схилі викиду з поховання (рис.57:1).

39. Найвиразнішим серед них є бронзовий литий нахрапник, прикрашений зображенням у тваринному стилі (рис.73:1; вкл. ІІ, рис.3:2). Він має наскрізні: поперечну і повздовжню петельки. Перша з них – кругла, що засвідчує його вдягання на поперечний ремінець; друга – вузька, розширена повздовжня – призначена для вертикального закріплення на ширшому ремені (рис.73). Зооморфне сплюснене, підняте на округлому стрижні, зображення, стилізоване у вигляді видовженої голівки копитної тварини, з чіткою передачею видових рис лося – характерного вуха, відвисаючої

нижньої губи і ледь позначеної горбинки лоба. Стилзація рогів, зі своєрідними завитками, зумовлювалася, напевне, суто вжитковим характером виробу та його практичним використанням – у вигляді двох сплюснених напівкіл. Нахрапник має висоту – 4,5 см; найбільшу ширину – 1,5 см; довжину голівки – 4,7 см; її товщину – 0,7 см; діаметр поперечного отвору – 0,5x0,7 см (рис.73).

Прямої аналогії нахрапнику на Дніпровському Лівобережжі не маємо, та й серед зразків кінського спорядження скіфського часу лісостепових і степових районів такі деталі вузди відсутні (*Барцева, 1981, с.54, рис.22; Степи..., 1989, табл.35-36; Косиков, 1994, с.136-137, рис.15; Могілов, 2008, рис.162-167*). Відомі вироби, що відтворюють голівки хижого птаха, грифона, козулі і лося, найближчим із яких, за іконографією, є нахрапник із профілем лося з кургану № 5 поблизу Берестнягів на Правобережжі Дніпра (*Ковпаненко, Бессонова, Скорий, 1989, с.95, рис.26:14*).

Не менш популярним на правому березі Дніпра був і тваринний мотив козулі, представлений яскравим витвором бронзоліварника з кургану № 3 Стеблівського некрополя (*Скорий, 1997, с.124, 160-161, рис.21:1; 56-57*). Тип виявленої прикраси до поперечних ременів оголів'я у вузді (*Могілов, 2008, с.87*) дозволяє віднести її до виробів бронзоліварництва V ст. до н.е. (*Білоусько, Супруненко, 2004, с.141, рис.13*), для яких характерне застосування круглої металевої пластики і профільна передача тварин чи їх голівок, наявність поперечних петельок (*Ильинская, 1968, с.120, 121*). Посульські старожитності скіфської доби репрезентують чималу добірку нахрапників, наприклад, виробів з поховань курганів № 2/1883-1885 рр. поблизу Аксютинців та № 23 Вовківців (*Там само, табл.XVI:5,9*). Проте, на Сулі отримав поширення зооморфний мотив декору у вигляді голівки оленя, представлений, зокрема, деталлю вузди з кургану в ур. Стайкин Верх (*Там само, табл.V:18*). Щодо більської знахідки, то певне поєднання окремих рис лося й оленя (характер трактування рогів), напевне, є регіональною особливістю прикрас, виготовлених більськими майстрами, що вже

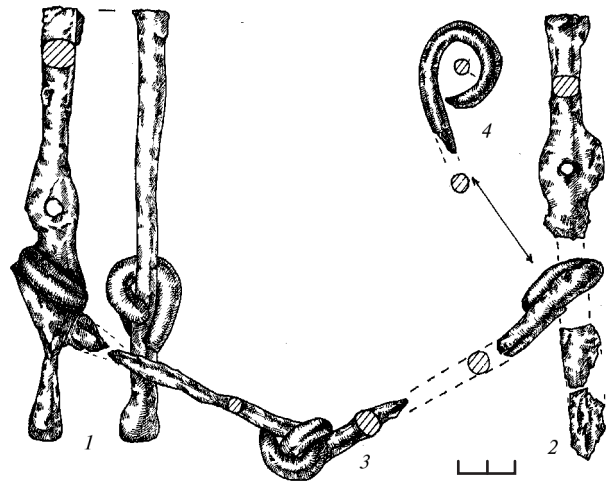

Рис. 74. Перещепине I. Курган № 1(23)/2001 р. Вузничний набір. Залізо.

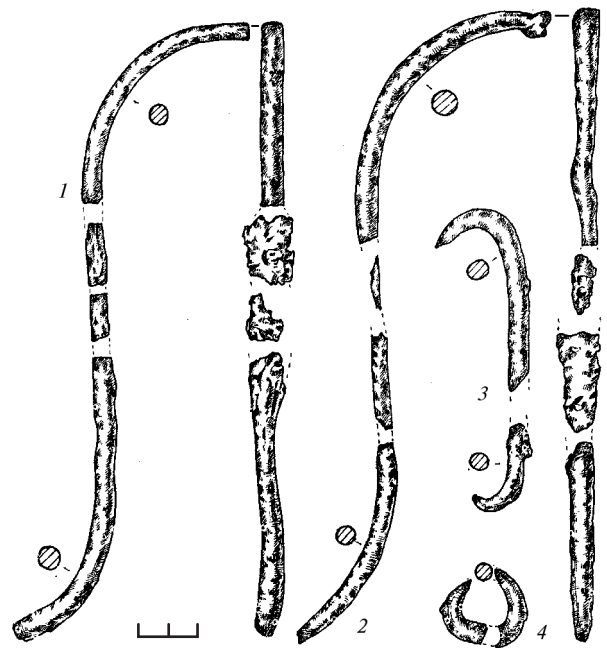

Рис. 75. Перещепине I. Курган № 1(23)/2001 р. Деталі вузничного набору. Залізо.

відзначали дослідники (*Шкурко, 1976, с.91-92; Переводчикова, 1994, с.99-104; Кулатова, 1995, с.143-144*).

40-41. Пара псаліїв двоотворних залізних, S-подібних, із загнутими у різні боки кінцями стрижня, фрагментованих, зі складу другого комплекту вузди. Кінці псаліїв прямозрізані, один – із значним потовщенням зверху, у вигляді

голівки (рис.75:1-2). Довжина — 20,3 та 20,5 см; перетин майже круглого стрижня — 0,6 x 0,7 см. Кожен складається з 4-х уламків. Всього 2 од.

42. Уламки вудил залізних, з двоскладовими гризлами і зігнутими в один бік петлями закінчення. Прикінцеві уламки, з круглим у перетині стрижнем діаметром 0,5 x 0,6 см (рис.75:3-4). Збереглися 2 фр-ти довжиною 3,1 і 6,3 см та 2 уламки однієї з петель діаметром 2,7 см. Всього 4 уламки.

43-44. Пара фрагментованих залізних двоотворних *псаліїв*, з вісімкоподібним розширенням посередині, з прямим стрижнем скруглено-підпрямокутного перетину і потовщеннями у вигляді шляпок на кінцях, зі складу третього комплекту *вудди* (рис.74:1-2). Довжина — 15,1 та 15,3 см; перетин стрижня — 1,0 x 1,1 см. Всього — 1 цілий та 3 уламки.

45. Вудила залізні фрагментовані з двоскладовими гризлами і відігнутими в різні боки петлями. Збереглася центральна частина з невеликими петлями та кінцеві більші петлі (рис.74:3-4). Стрижень у перетині круглий, діаметром від 0,7 x 0,8 до 0,7 x 1,0 см. Реконструйована графічно довжина майже рівних за розмірами гризел — 12,6 та 12,9 см. Всього 4 уламки.

З огляду на поширеність подібних зразків вудди у лісостепових та степових районах на обох берегах Дніпра у V-IV ст. до н.е., назвемо більські перещепинські поховальні комплекси, де виявлені подібні залізні деталі вудди здебільшого V ст. до н.е.: курган № 2/1980 р. (Шрамко, 1994, с.122, рис.5:1-3, 6-7); кургани № 2/1993 р. (Мурзін, Ролле, Скорий, 1995, с.71, рис.10); №№ 12 та 13/1997 р.; 15/1998 р.; 19/2000 р. некрополів I і II (Мурзін, Ролле, Хери, Махортьх, Белозор, 1998, рис.5:3; 10:3-4; Мурзін, Ролле, Хери, Махортьх, Белозор, 1999, с.29, 33, рис.26:8; Мурзін, Ролле, Хери, Скорий, Махортьх, Белозор, 2001, с.6, рис.3:10; Моголов, 2008, с.36-39).

III. Предмети озброєння.

46. Пращовий камінь видовжено-овальної форми, виготовлений із місцевого жовто-рожевого дрібнозернистого м'якого пісковика (рис.62:6). Виріб скіфського часу. Знайдений на межі насипу і похованого ґрунту, на глибині 0,4 м. Найвірогідніше,

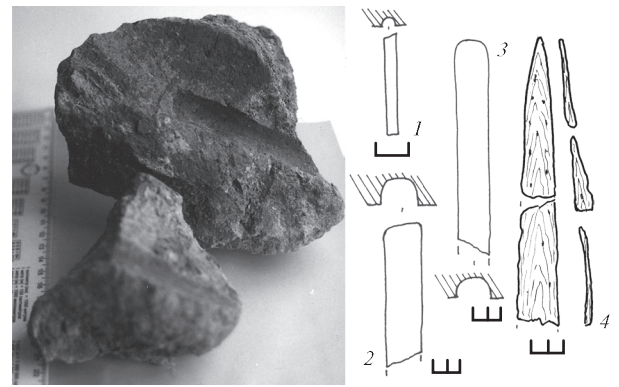

Рис. 76. Перещепине I. Курган № 1(23)/2001 р. Відбитки деревок списа, стріли та піхов меча у суглинку.

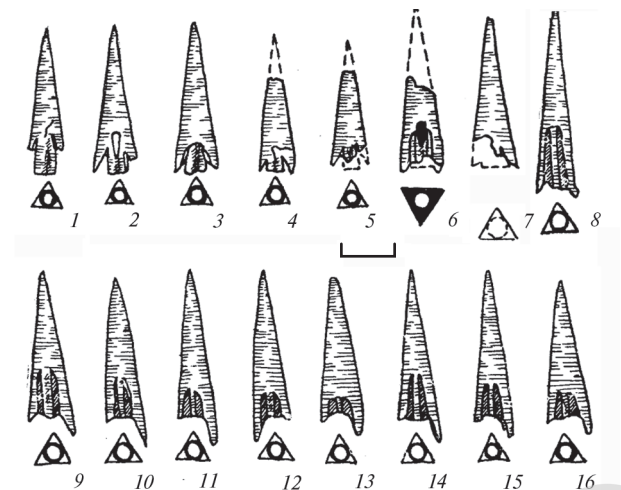
що це — випадкова знахідка, котра потрапила сюди разом із дерном. Розміри — 1,7 x 2,3 x 3,1 см (рис.60:2).

47. Уламок залізного меча — шматочок поверхневого шару металу від леза, з рештками трьох невеликих пружок долу у середній частині. Виявлений у грабіжницькому перекопі на дні склепу. Розміри — 0,9 x 1,6 см, товщина — близько 0,3 см (рис.101:5). Частина розвалу меча зі складу поховального інвентаря.

48-49. Уламки піхов меча — дрібні сколи металу з відбитками шкіри і дерева. Виявлені у зритому скарбошукачами заповненні ями, на глибині 1,80 м. Розміри фрагментів — 0,8 x 1,2 та 1,2 x 1,8 см (рис.101:7-8). На дереві збереглися відтиски пружок долу

Рис. 77. Перещепине I. Курган № 1(23)/2001 р. Наконечники стріл.

Бронза.

меча (?). Озалізнені крихкі уламки поганого стану збереження. 2 од.

50. *Фрагмент* залізного виробу, можливо, частина перехрестя меча, з відбитками дерево-шкіряних піхов. Розміри – 0,7 x 1,8 x 0,4 см (рис.101:9). Зі складу супутнього інвентаря.

51. *Слід* від піхов меча – відбиток в ґрунті заповнення і материку долівки половини розвалу дерев'яних піхов меча, зі слідами орнаментативної золотою фольгою (рис.64:2I; 76:4). Чіткий відтиск розколотої навпіл частини піхов мав видовжену форму і завершувався характерним загостренням. Він був розташований у напрямку – південний захід – північний схід, довжина – 44 см; ширина – 4-5 см; звуження припадає на останню чверть довжини. Зберігся найтонший прошаток деревного тліну, з волокнами дерева вздовж довгої вісі виробу, на якому місцями були помітні крихкі шматочки золотої фольги; у верхній північно-східній частині – сліди заліза. Вочевидь, цей відбиток від піхов залишив меч, знятий з місця і розтрощений грабіжниками. Зі східного боку, у вертикальному положенні в заповненні до відбитку примикала смужка тліну такої ж ширини, вірогідно, від іншої половини піхов. На обох відбитках збереглися сліди світло-фіолетової фарби.

52. Не менш цікавими стали виявлені у заповненні переддення грабіжницького ходу 1 відбитки *древка* (древок) *списа* або списів (рис.64:14-15). Вони збереглися на двох шматках злежаної на дошках підлоги камери щільної суглинково-чорноземної суміші від викиду і залишили відбитки *древка списа* круглої у перетині форми, діаметром 2,5-2,7 см (рис.76: фото, а також 2 та 3 у прорисовках перетинів). Держак зброї був добре заполірований, тому й відбиток зберіг характерний лискований блиск. Виявлені відбитки збереглися на довжину 12,0 та 14,5 см.

53-68. *Наконечники стріл* бронзові – 16 од. (рис.77:1-16), всі – тригранні. Вони входили до складу сагайдачного набору і виявлені в передденні заповнення склепу та грабіжницького ходу 1:

1) *тригранні* трикутні втульчасті *наконечники*, з прямими гранями, невеликою виділеною втулкою (рис.77:1-5), загостреними

кінцями лопатей, в тому числі доведеними за довжиною до краю втулки (рис.77:2-5). Довжина – 2,7-2,9 см. 5 од.;

2) *аналогічний наконечник*, зі втраченою частиною втулки (рис.77:7), загостреними кінцями лопатей. Довжина уламка – 2,8 см.

Це наконечники стріл III відділу, 2-го варіанту 2-го типу, за Г.М.Мелюковою та В.Г.Петренко (*Мелюкова, 1964, с.14-16; Петренко, 1967, табл.34*). Мали широке розповсюдження і побутування у межах середини V – IV ст. до н.е. Добре відомі за пам'ятками Лівобережжя Дніпра і Поворскля, зокрема, лихачівською збіркою І.А.Зарецького (*Ковпаненко, 1967, с.60, 143, рис.26:37*), знахідками на Більському городищі, розкопками В.О.Городцова курганів в ур.Осняги (*Шрамко, 1987, с.119, 151, рис.56:29; 71:20*), інвентарем кургану № 18/1975 р. IV ст. до н.е. могильника Скоробір (*Шрамко, 1994, с.115,117,120, рис.11:15-16*), похованнями кочівників Дніпровського Лівобережного терасового лісостепу, в т.ч. комплексом поховання 2 кургану № 4 біля селища Люборецького (*Фіалко, 1994, с.28, рис.5:2*);

3) *тригранні* трикутні наконечники, з прямими гранями, прихованою втулкою (рис.77: 6, 8-16), загостреними кінцями лопатей, одна з яких подовжена і перетворена у шип (рис.77:8-16). В одного із наконечників шип відсутній (рис.77:6). Наконечники у нижній частині мають невеликі П-подібні заглибини різного розміру, що підкреслюють приховану втулку. III відділ, 2-й варіант 7-го типу, за Г.І.Мелюковою (*Мелюкова, 1964, с.14-16; Петренко, 1967, с.44-46*). Довжина – 2,9-3,4 см. 10 од.

Аналогічні наконечники походять з курганів V ст. до н.е. № 2 групи Семибратніх (*Мелюкова, 1964, табл.8: Н-3*), поховання 2 кургану № 2 поблизу с.Корніївка (*Полін, 1987, рис.12:30*), кургану № 19/1997 р. Олєфіршинського курганного некрополю у Поворсклі (*Кулатова, Луговая, Супруненко, 1993, с.58-59, рис.23:30-38*) і, звісно ж, більських некрополів – кургану № 7/1965 р. початку V ст. до н.е. могильника Скоробір (*Шрамко, 1994, с.108-109, 110, рис.6:18*) та поховання 2 кургану № 3/1981 р. кінця V – початку IV ст. до н.е. курганного некрополя в ур.Перещепине I (*Шрамко, 1994а, с.121, рис.4:23, 31*).

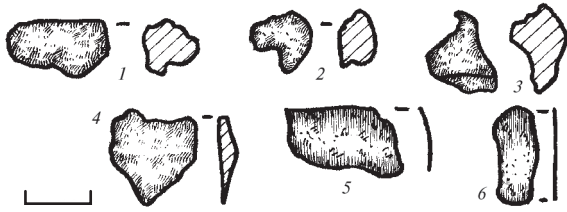

Рис. 78. Перещепине I.
Курган № 1(23)/2001 р. Уламки меча,
списа та платівок. Залізо.

69. Відбиток деревка стріли на виявленій в нижній частині заповнення, по центру ями, грудочці суглинку (рис.64:13; 76:1 – профіль перетину). Відтиск деревка стріли – добре зачищеної, без кори, вирівняної гілочки якогось дерева, – діаметром 0,3-0,4 см, зберігся на довжину близько 5,0 см.

70-88. Дрібні, переважно аморфні, шматочки заліза від розвалів меча, списа, ножа тощо. Ці дріб'язкові сколи рознесеного грабіжниками заліза лише зрідка нагадували обриси перетинів стрижнів списа (рис.78:1-2), його пера (рис.78:3), леза і руків'я меча (рис.78:4). Всього таких корозованих уламків виявлено 19. Їх розміри – від 0,4 x 0,7 до 1,3 x 1,6 см.

89-90. Уламки тонких залізних платівок (рис.78:5-6) муфти якогось знаряддя, наприклад, сокири, на зразок вже виявленої у кургані № 10/1996 р. Більського курганного некрополя в ур.Перещепине I (Мурзин, Ролле, Хери, Махортьх, Черненко, 1997, с.5-6, рис.2:1). Фрагменти платівок підпрямокутної форми, одна із незначним профілюванням вгорі, розміром 1,1 x 1,5 см, інша – видовжена пряма – 0,6 x 1,4 см. Товщина обох платівок – 0,06-0,07 см. Отвори на уламках відсутні. Знайдені серед решток тризни, розкиданих поверх накатника. Крім зазначених, виявлено ще 3-4 дрібних уламки подібних платівок, що вказували на відсутність у складі поховального інвентаря обладунку. Швидше за все, на перекриття могили потрапила деталь підсилення руків'я сокири, адже при наявності цілого наборного панцира грабіжницькі перекопи були б нашпиговані фрагментами металу. 2 од.

Проте, платівчасті наборні залізні обладунки добре відомі у більських некрополях,

зокрема, й на Перещепинському (Черненко, 1999, с.46-60).

IV. Побутові речі.

91-92. Фрагменти залізного виробу, надзвичайно корозовані, можливо, від спинки або черешка ножа. Виявлені в центрі поховальної ями, на глибині 1,70-1,75 м у грабіжницькому перекопі. Розміри: 1) 0,5 x 1,1 см; 2) 0,8 x 1,7 x 0,4-0,5 см. Походили зі складу інвентаря поховання. 2 од

93-95. Уламки залізного заклепкового ножа, з горбатою спинкою, ледь прогнутим лезом, із цільною кістяною рукояткою з пропилом, прикрашеною посередині рядом гравійованого циркульного візерунку (рис.79). Із заповнення склепу на глибині 1,65-1,80 м. На час спорудження кургану знаходилися над рештками накатника. Серед виявлених – фрагмент кінчика леза – довжиною 3,1 та шириною 1,7 см; середня частина леза із прикипілим відбитком шкіряного шнурка та слідами дерев'яних піхов довжиною 3,5 см, шириною 1,9 см; уламок черешкової частини з фрагментом кістяної ручки із пропилом, довжиною 5,8 см, з шириною леза 2,0 см; товщиною ручки 0,7 см; шириною кістяних накладок 1,35 та залізними заклепками діаметром 0,3-0,4 см. Реконструйована графічно довжина ножа – близько 15,5 см (рис.79). Ніж

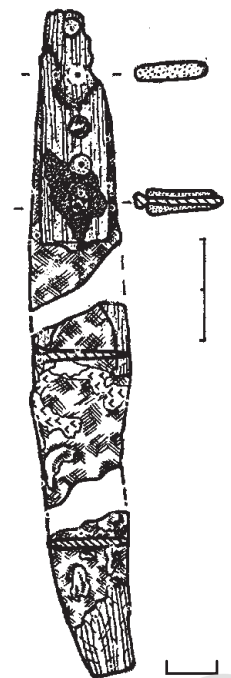

Рис. 79. Перещепине I.
Курган № 1(23)/2001 р.
Фрагменти заклепкового
ножа. Залізо, кістка.

походить зі складу речей, полишених після тризни. Він належить до II групи, 2-го типу ножів, за Б.А.Шрамком (Шрамко, 1983, с.54, 80, табл. 6). У 3-х уламках.

96-97. *Фрагменти* стрижня і жала залізного *шила*, прямокутного у перетині (рис.101:4). Трапилися у заповненні поховальної ями, наді дном склепу, на глибині 1,80 м. Розміри: фрагмент стрижня, майже квадратного у перетині, довжиною 1,1 см і перетином 0,25 x 0,20 см; уламок жала – довжина 1,2 см і перетин 0,25 x 0,15 см. Знаряддя, напевне, походить зі складу супутнього інвентаря. Подібні шила неодноразово знаходили на Більському та Книшівському городищах (Шрамко, 1983, с.85, табл.11:13; 1987, с.105, рис.45:7; Гавриш, 2000, с.212, рис.ХХІХ:1-10), в тому числі і серед поховального інвентаря курганных некрополів (Супруненко, 1996, с.99, рис.10:5). 2 од.

V. Прикраси та предмети туалету.

98. *Рештки днища* дерев'яної *шкатулки*, що відкриті на долівці склепу, майже у центрі ями (рис.64:23). Вони зафіксовані у вигляді незначного, продавленого на 1 см, відбитка, заповненого темно-коричневим деревним тліном (рис.65-66). Скринька мала прямокутне у плані пласке дно, розміром 22 x 38 см. Вірогідно, в ній зберігалися парфуми, рум'яна (крихітки останніх у вигляді рожево-червоної фарби траплялася поряд) та, ймовірно, дзеркало.

99. *Залишки* шкіряного круглого *чохла* від бронзового дзеркала фіксувалися у вигляді круглої плями шкіряного тліну, діаметром 11 x 12 см і знаходилися поверх дерев'яної трухлявини днища шкатулки (рис.64:23).

100. *Уламок покриття* дерев'яної шкатулки (скриньки) з інкрустацією деревом (рис.80). Знайдений у заповненні поховальної ями на глибині 1,60 м. Це кутовий фрагмент покриття від виробу з числа античних імпорту, виготовлених, на думку ст. викладача Лубенського лісотехнічного коледжу В.І.Козюри, з дерева самшиту, кипарису та, можливо, інших порід. Це зразок складної столярної роботи. Покриття виготовлена з тонких дощечок (товщина 0,3-0,5 см), поверх яких нанесений

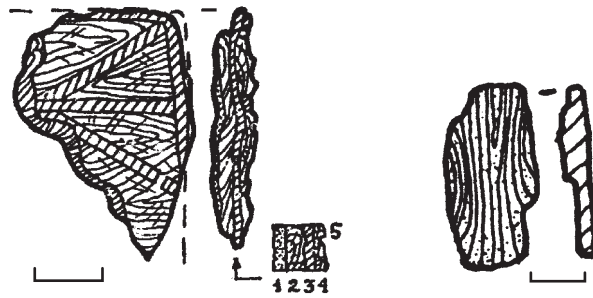

Рис. 80. Перещепине I. Курган № 1(23)/2001 р. Фрагмент покриття скриньки. 1 – шкіра, метал; 2-5 – дерево.

Рис. 81. Перещепине I. Курган № 1(23)/2001 р. Фрагмент скриньки. Дерево.

(наклеєний або закріплений дерев'яними цвяшками) ще один поперечний шар дерева в 0,2-0,3 см (рис.80:2-3). На нього наклеювалися шматочки шпону коштовного дерева підтрикутних форм, розмежовані невеличкими, квадратними у перетині, смужками дерева інших порід, що утворювали «променевий» візерунок (рис.80:4-5). Композиція обрамлялася по краях такими ж смужками, утворюючи своєрідну рамку. Товщина шпону – 0,2-0,3 см; перетин смужечок дерева іншої породи – 0,2 x 0,3 см. Крім того, по дощатій основі, зі внутрішнього боку покриття скриньки була закріплена тонкими смугами металу (залізо-?), що майже не збереглися, та добре вичиненою шкірою (визначення С.В.Маєвської – викладача Полтавського політехнічного коледжу). Уламок надзвичайно крихкий, з численними тріщинами. Розміри – 2,1 x 3,5 см; загальна товщина – 0,8 см.

101. *Шматочок дерева*, ймовірно, самшитового шпону від скриньки, підпрямокутних обрисів (рис.81). Виявлений у грабіжницькому перекопі склепу. Розміри – 0,8 x 1,7 см, товщина – 0,15-0,20 см.

Найбільш атрактивними речовими знахідками комплексу є деталі античного імпортного намиста зі скла, склопасті і золота. Всі вони виявлені у передденні та на дні склепу і грабіжницького ходу 1.

Скляне і склопастове намисто:

102. *Намистина* фаянсова, округло-реберчаста, з дванадцяти м'якими дольками; уламок – дві третини (вкл.ІІ, рис.4:2; 82:1).

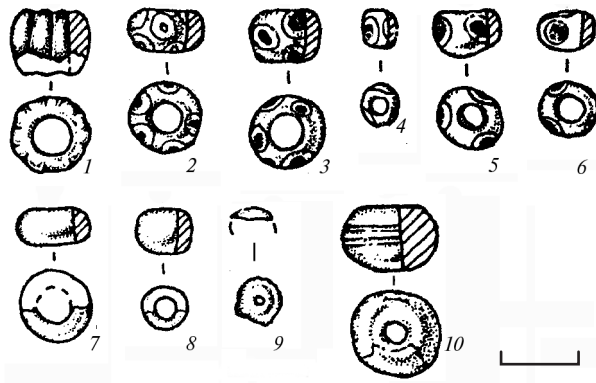

Рис. 82. Перещепине I. Курган

№ 1(23)/2001 р. Намисто.

1, 9 – фаянс; 2, 4-6, 8 – склопаста;
3 – скло, склопаста; 7 – скло; 10 – обсидіан.

Виготовлена з пористого рихлого фаянсу зеленкувато-бірюзового кольору, на поверхні численні раковини. Висота, реконструйована графічно, – 0,9 см; діаметр корпусу – 1,1 см; діаметр отвору – 0,45 см.

Проміжний варіант між типами 16в та 16д намиста з єгипетського фаянсу, за К.М.Алексеевою, найбільш ранні зразки якого зафіксовані в ольвійському некрополі VI-V ст. до н.е. (Алексеева, 1975, с.33-34, табл.5:37,50).

103-104. Намистини склопастові очкові, дещо стиснутої округлої форми, виготовлені із жовтого глухого скла, зі слідами керамічного стрижня в отворі, з трьома шарами очок, де на диск білого непрозорого скла накладені темно-сині склопастові круглі цятки. Висота – 0,55-0,60 см; діаметр – 0,85-0,95 см; діаметр каналу отвору – 0,3 см (вкл.ІІ, рис.4: 4, 7; 82:5). 2 од.

Належать до типу 28 варянту «г» очкового склопастового намиста другої половини VI-V ст. до н.е., за К.М.Алексеевою (Алексеева, 1975, с.60, табл.16:52).

105. Намистина скляна дев'ятичкова, округлої, ближче навіть до циліндричної форми, виготовлена неохайно із темно-синього скла, з очками із білого непрозорого скла, на які нанесені темно-сині склопастові кола. Висота – 0,77 см; діаметр корпусу – 0,95 см; діаметр каналу отвору – 0,4 см (вкл.ІІ, рис.4:1; 82:3).

Репрезентує досить поширений 78 тип, варіант «а» очкового склопастового намиста, що набуло розповсюдження з V ст. до н.е.

(Алексеева, 1975, с.68, табл.15:9). Половинка подібної намистини знайдена на городищі біля с.Волошине у Подонні (Либеров, 1965, табл.36:15).

106. Намистинка скляна тричкова, округла, поперечно-стиснута дрібна, виготовлена неохайно із темно-синього скла, з очками – кільцями білого непрозорого скла. Висота – 0,55 см; діаметр корпусу – 0,58 см; діаметр каналу отвору – 0,3 см (вкл.ІІ, рис.4:8; 82:4).

Належить до типу 34б очкового склопастового намиста, за К.М.Алексеевою (Алексеева, 1975, с.68, табл.16:2).

107. Намистина склопастова дев'ятичкова, округла, виготовлена з глухого чорного скла з синюватим відливом, з очками із білого непрозорого крихкого скла, на які нанесені червоно-коричневі цятки з аналогічного матеріалу. Висота – 0,65 см; діаметр корпусу – 1,05 см; діаметр каналу отвору – 0,4 см (вкл.ІІ, рис.4:6; 82:2). 1 од.

Належить до типу 72 очкового склопастового намиста, за К.М.Алексеевою, розповсюдженого у V-IV ст. до н.е. (Алексеева, 1975, с.67, табл.14:62). Аналогічні, добре збережені намистини входять до комплекту намиста ритуального комплексу кургану № 5 біля аулу Уляп на Північному Кавказі (Шедевры..., 1987, с.27, 102, №89).

108. Половинка сплющеної намистини-пронизки з синьо-зеленого прозорого скла. Висота – 0,45 см; діаметр корпусу – 1,0 см; діаметр каналу отвору – 0,55 см (вкл.ІІ, рис.4:5; 82:7).

Тип 32 намиста із одноколірного скла, за К.М.Алексеевою (Алексеева, 1978, с.66, табл.33:7).

109. Намистина склопастова, округла, поперечно-стиснута, із темно-синього непрозорого скла, що складається із двох половинок. Висота – 0,62 см; діаметр корпусу – 0,68 см; діаметр каналу отвору – 0,3 см (вкл.ІІ, рис.4:9-10; 82:8).

110. Скол верхньої частини фаянсової гладкої округлої намистини, виготовленої із маси брудно-бірюзового кольору із зеленкувато-блакитною поверхнею (рис.82:9). Розміри уламка – 0,6 x 0,7 x 0,15 см.

Належить до групи намиста із давньоєгипетського фаянсу типу 3б, за К.М.Алексеевою, широко розповсюдже-

ного у комплексах VI-V ст. до н.е. (Алексеева, 1975, с.31, табл.5:2, див. також 13).

111. *Намистина* округла масивна, з вузьким каналом отвору, свердленого на конус, виготовлена із озалізного обсидіану. На корпусі – сліди неохайно нанесених горизонтально двох паралельних неглибоких, скруглених у перетині, канавок. Висота – 0,9 см; діаметр – 1,3 см; діаметр каналу отвору, свердленого зверху, – 0,25-0,30 см (вкл.ІІ, рис.4:3; 82:10).

Таким чином, частина комплексу виявленого намиста (АЛЛУ, 2003, № 2/2002 – 1/2003, с.4 обкл.) засвідчує його найрізноманітніше походження за центрами виготовлення. Цілком вірогідно, що на Більському городищі таке намисто комплектувалося вже місцевими торговцями, або ж складалося власниками за різночасовими надходженнями.

Металеve намисто:

112-124. *Намистини* рубчасті пустотілі, овальної у перетині форми, виготовлені із золотої фольги, спаяні із двох штампованих половинок, скріплених між собою тонкими кільцями золотого дроту на краях. Орнаментовані поперечними канельованими смужками та розподілені насічкою валиками з рифленням вздовж довгої вісі виробу. Намистини представлені двома типами однакових пропорцій, що відрізняються за розмірами – 11 більших та 2 менших (рис.83:6-7). Для більших: висота – 1,2-1,3 см; діаметр корпусу – 1,0-1,2 см; товщина фольги – 0,05 см; для менших: висота – 0,9-1,1 см; діаметр корпусу – 0,75-0,80 см; товщина фольги – 0,04 см (рис. 83:4; вкл.ІІ, рис.2). Частина намистин – із дещо погнутих у давнину корпусом. Всього 13 од. (Кулатова, Супруненко, 2003а, с.1 обкл.). Маса – 0,35-0,56 г, проба – 500°.

Намистини – продукція античних ювелірів – мають чимало прямих аналогій у похованнях V-IV ст. до н.е. лісостепових і степових районів, зокрема: курганів № 1/1994 р. Більського курганного некрополю «Б», № 16/1989 р. Олефірщинського могильника у Поворсклі (Кулатова, 1990, с.67-76, рис.3:4; Супруненко, 1996, с.99, 100, 105, рис.10:4), № 493 поблизу с.Капітанівка

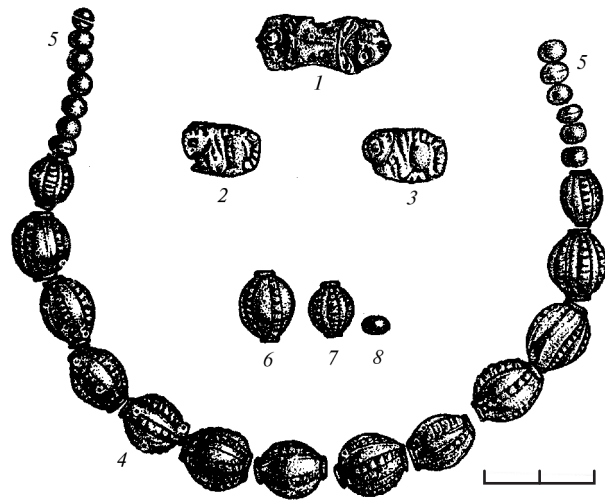

Рис. 83. Перещепине I. Курган № 1(23)/2001 р. Прикраси. Золото.

на Дніпровському Правобережжі та похованні 2 кургану № 3 біля Богданівки на Херсонщині (Битковський, Полин, 1987, с.80-82, рис.9:2; Ковпаненко, Бессонова, Скорый, 1989, с.130, 132, рис.4; Кулатова, Луговая, Супруненко, 1993, с.55). Характер орнаментативної намистин, їх форма та конструктивні особливості перегакуються із золотим намистом з першого мгарського кургану у Нижньому Посуллі з розкопок 1989 р. (Кулатова, Супруненко, 1996, с.325-326, 331, 332, рис.14:3; 16), кургану № 93 біля сс. Бобриця (Ковпаненко, Бессонова, Скорый, 1989, с.130, 132, рис.41) та Яблунівка (Степи..., 1989, с.346, табл.41:46), що є подібними, хоча й не тотожними.

125-137. *Намистинки* (бісер) біконічно-скругленої та округлої форми, що складаються із двох спаяних між собою, штампованих із золотої фольги напівсферичних половинок, з наскрізним отвором для налізування (рис.83: 5, 8). Висота – 0,3-0,4 см; діаметр – 0,4-0,5 см; товщина фольги – 0,015-0,020 см (рис.83:5; вкл.ІІ, рис.2). Одна із бісеринок розпалася, складається із двох половинок. Всього 13 од. Маса – 0,07-0,12 г, проба – 500°.

Зразки подібних золотих прикрас широко розповсюджені у поховальних пам'ятках Степу і Лісостепу скіфської епохи і датуються V-IV ст. до н.е. Дещо більші пропорції та охайність у виконанні такого дрібного намиста вказують на ранній час їх виготовлення – V ст. до н.е. З сучасних більських

аналогій назвемо подібні намистинки з Марченківського кургану № 1/1995 р. та кургану № 9/1998 р. Більського курганного некрополя «Б» (Кулатова, Супруненко, 2001, с.102-104, рис.10:9).

Інші золоті прикраси:

138. Бляшка штампована із золотої фольги, ймовірно, – прикраса, що прикривала з'єднання низки намиста, тобто, декорувала застібку, видовженої форми, з перехватом-звуженням, у вигляді звернених у різні боки голівок левів, модельованих у позиції зверху, на зразок зображень широко відомих куль-обських фермуарів або фермуарів зі склепу № 1 кургану Велика Близниця (Грач, 1986, с.83, 171, табл.1:3). Бляшка профільована, вкрита зверху черненим сріблом. Одна із левових паш деформована. Розміри: довжина – 2,3 см; ширина – 0,9 см; висота максимальна – 0,35 см; товщина фольги – 0,045 см (рис.83:1; вкл.ІІ, рис.7). Маса – 1,83 г, проба – 600°. Бляшка – зразок продукції античного північнопричорноморського торефта.

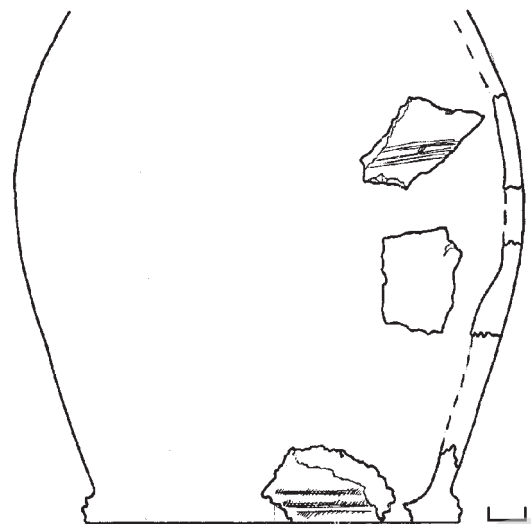
Подібні за формою бляшки, хоча і з іншими сюжетами, відомі серед старожитностей V ст. до н.е. Згадаємо трохи меншу за розмірами бляшку із розетками з поховання 2 кургану № 1 групи Лисової Могили неподалік с.Нагірне Дніпропетровської обл. (Мозолевский, 1980, с.119, 121, рис.54:3).

139-140. Бляшки – нашивні прикраси головного убору або одягу, у вигляді профільної фігурки байбака, з притиснутими вухами і зігнутими у стрибку ногами, виготовлені із золотої фольги штампуванням. Прикраси рельєфні, із добре проробленими деталями, псевдозерненим обідком по спині тварини. На звороті по краях, вздовж довгої вісі виробу, напаяні маленькі кільцеві вушка із тонкого дроту для нашивання (діаметр вушок – 0,07-0,09 см; діаметр дроту – 0,02-0,03 см). Висота прикрас – 0,9 см; довжина – 1,3-1,4 см; товщина – 0,20-0,25 см; товщина фольги – 0,02 см (рис.83:2-3; вкл.ІІ, рис.6). Маса – 0,07-0,08 г, проба – 500°. 2 од.

Бляшки подібного типу мали поширення у поховальних пам'ятках Дніпровського Лівобережжя V-IV ст. до н.е. і вважаються виробами місцевих майстрів (Ильинская,

1968, с.142). Серед подібних прикрас, правда, «із заячим» сюжетом, назвемо продукцію давніх ювелірів з кургану Баби, насипу А поблизу Басівки, курганів Роменської групи, кургану № 1 неподалік с.Мгар у Посуллі (Ильинская, 1968, с.137, 142, рис.38:2; Галанина, 1977, с.51, табл.27:16; Кулатова, Супруненко, 1996, с.325, 331, 333, рис.14:4; 17), курганів № 5 в ур.Осняги та № 19/1975 р. в ур.Скоробір у складі більських некрополів (Городцов, 1909, табл.ІІІ:10; Ковпаненко, 1967, с.106, 135, рис.51:10; 53:122; Шрамко, 1987, с.152, рис.72:15; Шрамко, 1994, с.120, рис.11:5). Перекликаються, за сюжетом, з такими прикрасами бляшки із зображенням тварини з кургану № 3 в ур.Галушине неподалік від Пастирського городища, датованого другою половиною V ст. до н.е. (Петренко, 1967, с.94, табл.19:29), а також – віддалено – мініатюрні прикраси з поховання 2 кургану № 71 групи ІІ V ст. до н.е. поблизу с.Широке на півдні Херсонщини (Черненко, Бунятян, 1977, с.65, 92, рис.12:1), могили 1 (6)/1885 р. Німфейського некрополя (Vickers, 2002, р.22-23, pl.5). Звертає на себе увагу охайність виконання бляшок, вірогідно, виготовлених все ж таки античним торефтом у другій – на початку третьої чверті V ст. до н.е. (зр.: Vickers, 2002, р.22), а також унікальний їх сюжет – фігурка байбака, що нагадує більш поширену заячу.

Рис. 84. Перещепине І. Курган № 1(23)/2001 р. Грабіжницький хід 2. Реконструкція гончарного глека XIX – поч. XX ст.

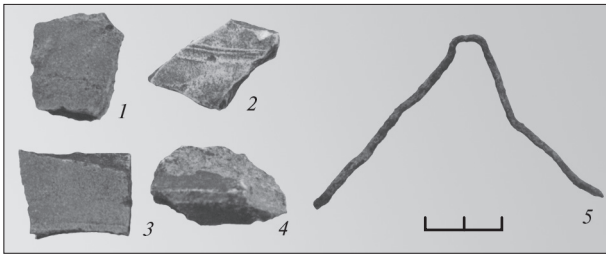

Рис. 85. Перещепине I. Курган № 1(23)/2001 р. Знахідки часу діяльності скарбошукачів ХІХ – поч. ХХ ст.

Кераміка, залізо.

VI. Новітні предмети, пов'язані з діяльністю грабіжників.

141-144. *Фрагменти* стінок і денця гончарного світлоглиняного *гличика* ХІХ ст., опішнянського виробництва (рис.62:1-3; 85:1-4). Реконструйована графічно нижня частина посудини мала діаметр тулуба – 13,7 см, діаметр денця з профільованим утором – 10,2 см (рис.84). Розміри 4-х уламків – від 1,9 x 3,6 до 2,2 x 2,7 см. Фрагменти посудини виявлені у перекопі над грабіжницьким ходом 1 та в орному шарі. 4 од.

145. *Скоба сталевая* деформована, виготовлена із напівкруглого у перетині дроту, – деталь для шплінтування колеса до возу кінця ХІХ – початку ХХ ст. (рис.62:4; 85:5). Загальні розміри – 4,4 x 7,5 см, перетин дроту – 0,15 x 0,30 см. Виявлена там же.

Напевне, ці предмети мають безпосереднє відношення до останнього за часом пограбування наприкінці ХІХ чи на початку ХХ ст.

Таким чином, досліджене поховання кургану № 1 (23) / 2001 р. датується *другою чвертю – серединою V ст. до н.е.*

Курган № 2 (23) / 2001 р.

На особливу увагу заслуговує другий із розкопаних у 2001 р. курганів – № 2/2001 р., що, незважаючи на три пограбування, – два пізньосередньовічного часу і одне початку ХХ ст., – все ж дав надзвичайно цікаві знахідки.

Знаходився він за 200 м на південний схід від воріт УКПП, справа від давньої дороги на вододіл Більського струмка і р.Суха

Грунь, що вела в бік ур.Холодівщина (Кулатова, Гейко, Супруненко, 2001, с.25-28).

Чорноземний *насип* майже круглої в плані форми був пошкоджений з північного сходу прокладанням траншеї у 1960-х рр. та розтягнутий в бік схилу розорюванням. Висота кургану – 0,72 м, його діаметр – 24 x 26 м. Місцями у насипу траплялися поодинокі вуглини, у центрі – 3-4 шари дернин, а на рівні похованого чорнозему – окремі фрагменти стінок розбитої у давнину античної амфори й уламки ліпного посуду скіфської доби (рис.86: к, а).

У центрі виявлений овальний в плані, з двома розривами – широким (до 2,0 м) з південного заходу – входу, та вузьким (0,6 м) – з північного сходу, масив суглинково-материкового *викиду*, розміром 6,0 x 8,5 м і максимальною потужністю з північного боку – 0,45-0,55 м, що лише частково перекривав прямокутну в плані *поховальну яму* зі сходинкою, загальними розмірами 3,20 x 5,40 м (близько 14,3 кв. м), зорієнтовану по вісі південний захід – північний схід. Масив *викиду* оточувала тонка смуга суглинкового *натопту*, рознесеного учасниками похорон у південно-західному напрямку, на загальній площі 8,5 x 10,5 м. З північно- та південно-східного боків *викид* лежав дещо віддалено від ями, на 0,4-0,8 м (рис.86).

Поховання здійснене у прямокутній материковій ямі (3,2x3,6 м, площею 11,5 кв. м, глибина якої – 1,73 м від «0», або 0,95 м від рівня стародавньої денної поверхні), з напівкруглою сходинкою-приступкою (1,6x2,1 м) з південного заходу, глибиною 1,8 м. *Яма* і *приступка* були заглиблені у материк на 0,7-0,8 м. Стінки ями рівні, вирівняна «долівка» ледь понижувалася до входу. Вхід мав вертикальні по вздовжні стінки і з південного заходу – два вузькі уступи для спуску (рис.86-87).

Частина *викиду* (переважно суглинкова) була використана для ущільнення конструкції прямокутного в плані *склепу* (2,3 x 2,8 м, площа – 6,5 кв. м) і вміщена між останнім та стінками поховальної камери. Склеп (тип 4, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоновою, С.А.Скорим) був влаштований на двох поперечних лагах прямокутного перетину (20 x 7-10 см), викладених на материковому дні

на відстані 0,6-0,7 м від коротших стінок ями. Від поперечних лаг довжиною 3,20 м збереглися продавлені в материку канавки прямокутного перетину, з відбитками дерева, глибиною 7-10 см. Довжина лаг була підігнана до ширини ями.

Стінки склепу склалися з брусів і товстих дощок (рештки одного із таких брусів перетином 8 x 12 см лежали у заповненні вздовж північно-західної стінки склепу; менш виразної збереженості залишки дерева простежені вздовж усіх стінок) і кріпилися у заруб, на зразок «хвоста ластівки». Про це свідчили дещо довші за розміром повздовжні дошки, кінці яких виступали на 10-15 см. Вони склали верхній «вінець». Нижче на 10-15 см під ним знаходився інший, де довшими були поперечні бруси. Таких «вінців» нараховувалося не менше восьми. Склеп безпосередньо спирався на лаги, поверх яких настилася підлога. Вона складалася з шести повздовжньо викладених дощок, шириною 25-30 та товщиною не менше 3-4 см, перетрухлі рештки яких збереглися (рис.87).

Про конструкцію входу до склепу повідомити щось істотне не доводиться, з огляду на перекопи у цій частині поховання двома грабіжниками. Та все ж, рівна стінка суглинстого «заповнення» ями у південно-західному кутку, на стику з приступкою, передбачала, напевне, якусь дощату обшивку біля входу, а наявність рівно обмеженого суглинкового масиву вздовж завершень настилу підлоги з боку входу – свідчила на користь дощатого закладу цього проходу. Ймовірно, якась дощата конструкція існувала (можливо, лише зверху) й уздовж південно-західної стінки ями, що підтверджується наявністю решток зотлілої дошки (рис.87).

Дерев'яне облаштування приступки обмежувалося наявністю дощатої обшивки нижнього уступа-сходинки.

Склеп і приступку перекривав поперечний *накатник* в один шар, із отесаних, більш-менш масивних плах (перетин за станом збереження – 18-25 x 7-10 см), довжиною не більше 3,2 м. Тобто, накатник майже не виступав за межі спорудженої ями, спираючись кінцями плах

на ущільнююче заповнення між стінками склепу і котловану ями. Рештки перекриття виявлені як в заповненні, так і по кутах ями, часом перекриті кістками коня, туша якого свого часу лежала на накатнику (рис.91). Разом із конем, кістки якого пізніше неодноразово переміщувалися грабіжниками, знаходилися залізні ніж та деталі вузди.

Накатник зверху, до речі, зі слідами «очищення» вогнем, перекривався трьохчотирма шарами обпалених дернин. Цілком вірогідно, що центр перекриття закидався шматками дерну і ґрунтом, взятим з-під поминального вогнища, а далі – закладався шарами дерну. Їх обсяг майже тотожний обсягу дернин, отриманих при спорудженні кільцевого рівчака навкруги кургану (рис.86).

Курган мав первісний діаметр 13,5 x 16,0 м, був оточений канавкою на кшталт кільцевого рівчака, глибиною близько 0,2-0,3 м, причому глибина її збільшувалася з південного боку. Ширина такого рівчака, добре простеженого за заповненням з інтенсивно чорного, вимитого талими водами чорнозему, не перевищувала 0,8-1,2 м. У заповненні рівчака траплялися численні вуглини, а також поодинокі кістки тварин, подрібнені фрагменти ліпної кераміки. Таким чином, першопочаткова висота кургану, насип якого розповзся на 4-5 м, мала складати не менше 2,2-2,5 м.

Заповнення склепу зверху по краях ями містило потужний суглинковий масив ґрунту викида, по центру – шари дернин, з домішками суглинку. Все це підстиалося двома шарами дернин з рештками дерева від накатника, а нижче залягав чорнозем, з окремими вуглинами. Нижній шар заповнення був інтенсивно зритий грабіжниками. Подібний характер заповнення мала й приступка, хоча більша частина її виявилася повністю перекопаною скарбошукачами. З діяльністю останніх пов'язуються і винесені до вершини насипу рештки поховального інвентаря – уламки античної амфори, лекіфу, фрагменти ліпної кераміки і кістки коня (рис.86).

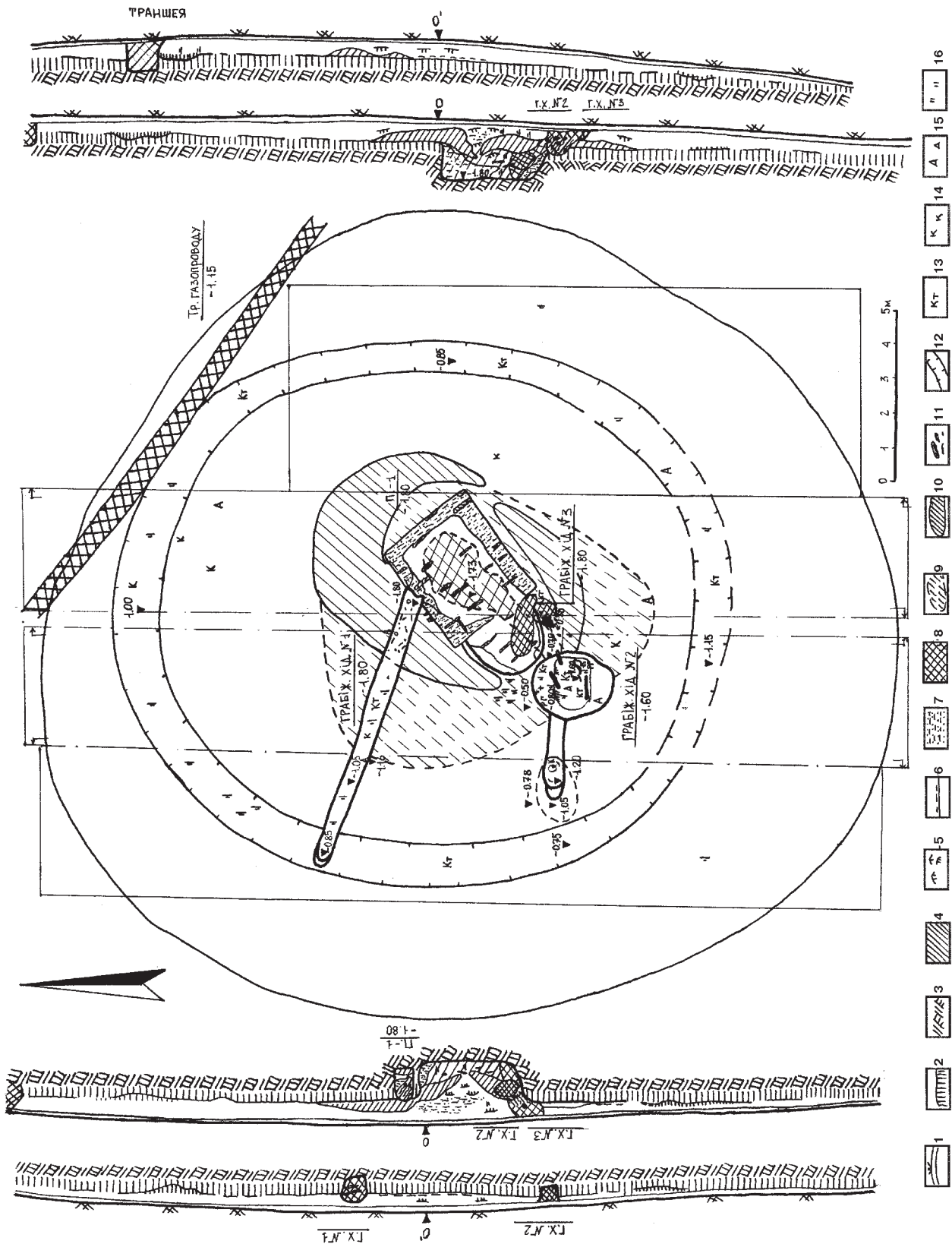

Рис. 86. Перещепине, ур. Курган № 2/2001 р.

План і профілі бровок.

Умовні позначення: 1 – дерен; 2 – похований ґрунт; 3 – материк; 4 – чорноземне заповнення; 5 – дернини в насипу і заповненні; 6 – натопт; 7 – суглинок; 8 – перекопи; 9 – натопт у плані; 10 – викид у плані; 11 – рештки дерева; 12 – рів (рівчак); 13 – кістки тварин; 14 – уламки ліпної кераміки; 15 – уламки гончарного античного посуду; 16 – вуглини.

Отже, поховання виявилось *пограбованим* тричі – за доби пізнього українського середньовіччя та наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Найдавніший *грабіжницький хід 1* довгим прямим підкопом, загальною довжиною 9 м, був націлений з північно-західної поли насипу на центр кургана. Він починався трохи глибше рівня оплилого рівчака і прокопувався ще тоді, коли насип зберігав напівсферичну форму. Хід натрапив на середину північно-західної стінки ями, лише на 6-8 см заглибившись нижче її дна. За характером влаштування – напрямком і прокопуванням від основи насипу, – цей хід мав чітку відповідність із грабіжницьким ходом 1 кургану № 1/1999 р. Більського курганного некрополя в ур.Перемірки (Супруненко, 2000, с.87-89; Кулатова, Супруненко, 2002а, с.52-71). Датується цей скарбошукацький підземний лаз ХVІІ ст., як, напевне, і досліджений хід цього кургану. Рівень ходу поступово понижувався до поховальної камери – з 0,85 до 1,80 м від «0», тобто, мав пониження більше ніж 10 см на кожний метр довжини. Хід мав аркове склепіння. Висота ходу – близько 1,0 м, ширина в основі – 0,7-0,8 м. Дно вичовгане, нижня частина заповнення, крім двох передостанніх метрів від початку ходу, забита кістками похованих та розтросченими або пошкодженими речами зі складу супутнього інвентаря і залишків тризни (рис.87; 92-93).

Заповнення містило зверху шар просілого чорнозему насипу, по краях – витягнутий з ущільнення склепу суглинок. Їх підстилав майже на 20 см затічний прошарок намитого дощами поверхневого

чорнозему, під яким і знаходилися рештки винесеного грабіжниками нижнього заповнення камери з численними дернинами, обгорілими шматками ґрунту, шкіряним і деревним тліном, вуглинами, особливо інтенсивно скупченими край початку лазу. Саме тут знаходилася й єдина неширока сходинка-уступ у горловині лазу. Перекоп від діяльності грабіжницької ватаги, що спорудила цей хід, практично знищив майже всі залишки поховання у західній частині склепа.

Грабіжницький хід 2 мав безпосередню відповідність аналогічному за номером ходу того ж кургану № 1/1999 р. Більського курганного некрополя в ур.Перемірки, між іншим, розташованого майже навпроти, на правому березі Більського струмка, за 1,2 км (Супруненко, 2000, с.88-89; Кулатова, Супруненко, 2002б, с.158-159). Вправність і знання про внутрішню конструкцію поховальних споруд скіфського часу у грабіжників, що його спорудили, були значно меншими. Так, скарбошукачі відкопали воронку розміром 1,2 x 1,5 та глибиною 1,05 м у західній полі кургану, з дна якої й почали прокопувати прямонаправлений хід на рівні 0,8 м від «0» (рис.86-87). Після прокопування 4 м підземного лазу грабіжники наштовхнулися на масив суглинкового викиду з ями і повернули напрямок ходу на північний схід під кутом 135°. Для спрощення здійснення земляних робіт вони влаштували широку овальну у плані воронку, із розмірами на поверхні насипу 1,8 x 2,4 м, а в основі – на глибині 1,6 м – 0,9 x 1,5 м. Після проходження ще 0,8-1,0 м вони натрапили на вхідну яму-приступку

Рис. 87. Курган № 2/2001 р., поховання. План та перетин.

Умовні позначення: 1 – похований ґрунт; 2 – суглинок; 3 – материк; 4 – перекопи; 5 – дернини в заповненні; 6 – рештки дерева; 7 – кістки людей; 8 – кістки тварин; 9 – ґрунт насипу кургану та чорноземне заповнення ям; 10 – затічне чорноземне заповнення; 11 – уламки залізних виробів; 12 – фрагменти бронзових виробів; 13 – уламки кераміки.

Цифрами позначені: 1 – фрагменти амфорки; 2 – наконечники стріл; 3 – уламки скляного арибала; 4 – світильник ліпний; 5 – пряслице; 6 – уламки залізного ножа; 7 – рожева фарба; 8 – арибал скляний; 9 – зуби коня; 10 – пляма остео-шкіряної, з домішками заліза і дерева, маси; 11 – фрагменти ліпної корчаги; 12 – уламки залізного ножа з кістяним накладчастим руків'ям; 13 – кістяні накладки до ножа; 14 – уламок леза залізного ножа; 15 – фрагмент прилезової частини залізного ножа; 16 – фрагмент леза залізного ножа; 17 – частина розвалу амфориска; 18 – шматочок сірки; 19 – уламки залізного кільця від вудил; 20 – уламки руків'я залізного заклепкового ножа; 21 – фрагмент дерев'яного виробу; 22 – золоті намистинки (бісер); 23 – золоті бляшки; 24, 25 – склопастові намистини; 26 – золоті намистини видовжено-овальної форми; 27 – перстень-печатка; 28 – уламки леза залізного меча; 29 – уламок вудил; 30 – частина леза залізного ножа; 31 – фрагмент бронзового стрижня; 32 – уламки пісковикової плити-тарелі; А – дрібні фрагменти античного гончарного посуду.

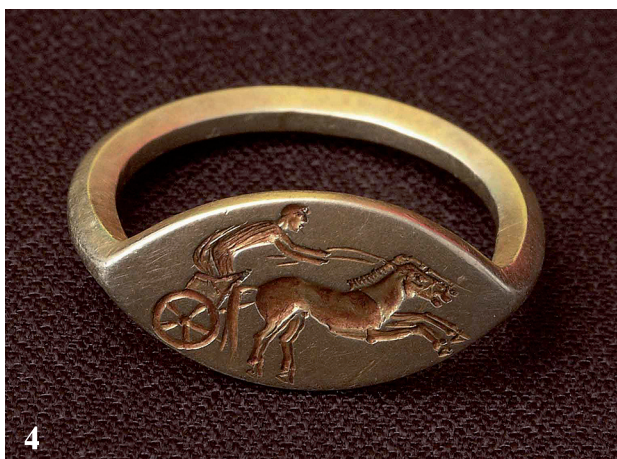

1

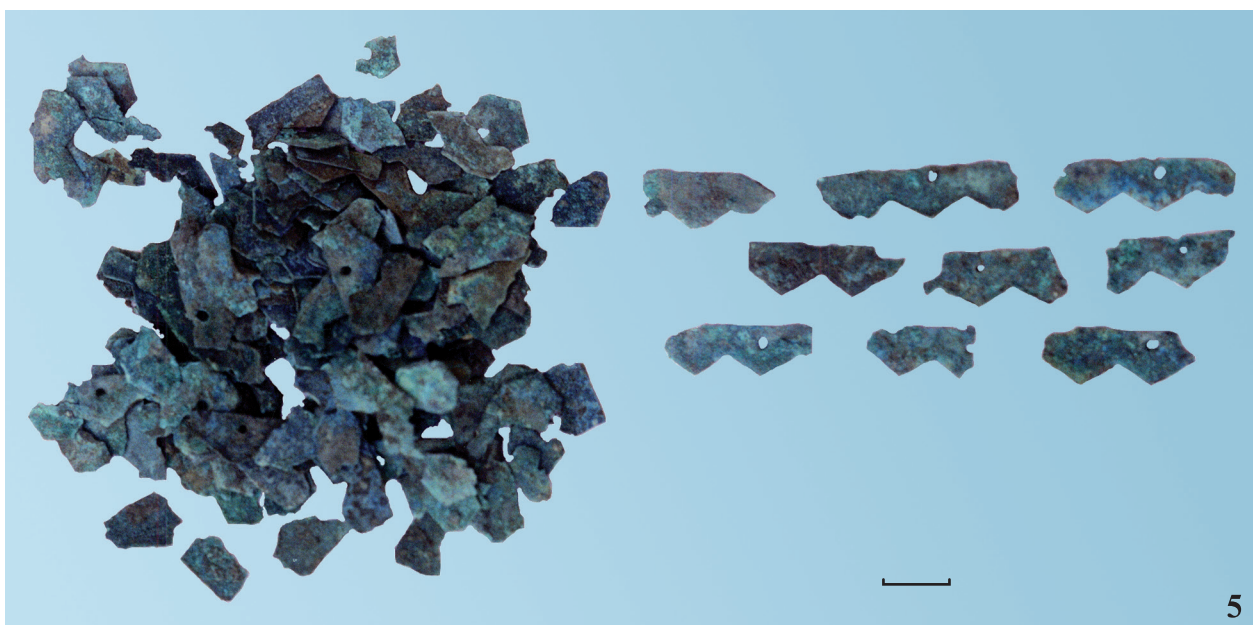
2

4

3

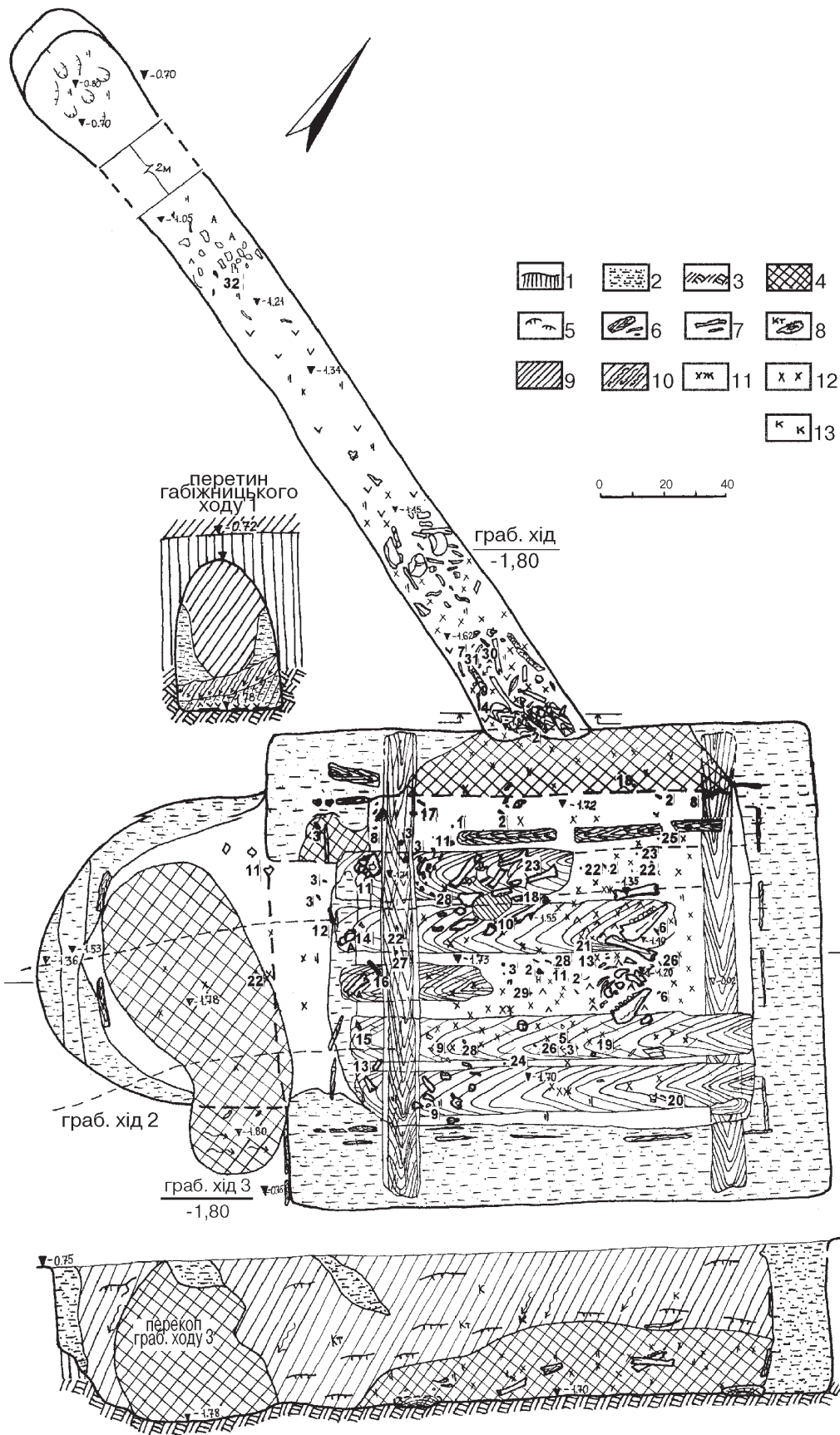

5

Більськ, Перещепине I. Курган № 2/2001 р.

1. Намистини. Золото, склопаста, фаянс. 2. Бляшки. Золото. 3. Поліхромні арибали. Скло.
4. Перстень. Золото. 5. Деталі декорування пояса. Бронза, позолота.

і прокопали через неї вузький (0,85 м) лаз до центральної частини склепу (рис.86-87). Ця група шукачів наживи спорожни-ла повторно центральну частину склепу, вийнявши на поверхню розвали горщика, частини лекіфу і фрагменти амфори, кістки коня, шматки плах накатника і дощок настилу підлоги, пересіюючи заповнення. Орієнтовно, час грабіжницького проникнення, із застосуванням лопат, відноситься до XVIII – можливо, першої половини XIX ст.

Останній *грабіжницький хід 3* є характерним для Більська підкопом «колодязем» селянина-скарбошукача кінця XIX – початку XX ст. Він здійснений через просів над більш давнім лазом 2 та поховальною ямою. Овальний підкоп-щілина, розміром 0,9 x 1,3 м, досяг стінки приступки на рівні похованого чорнозему. Далі підкоп був розширений і заглиблений на північ, західний його край розіпертий шматками колод від просідання. Грабіжник прокопав заовалену «печерку» у заповненні приступки, довівши її до дна на рівні 1,8 м, а потім визначився з *de facto* попереднього пограбування і полишив пошуки. Чорноземне заповнення лазу інтенсивно чорного кольору перебивалося лише вкрапленнями винесеного дерева від перекриття та прошарками суглинку викиду. Перебирання заповнення в пошуку дрібних дорожцінностей призвело до винесення в бік вершини насипу уламків античної амфори, лекіфу, фрагментів ліпної кераміки та кісток коня (рис.88). Датування останнього ходу підтверджують і знахідки черепків від посудин опішнянського виробництва, здійснені поблизу вершини кургана, уламки пляшкового скла поряд із перекопом (рис.86-87).

Заповнення склепу було зрите і перемішане грабіжниками. Та все ж, виявлені знахідки засвідчували досить високий майновий ценз похованих і пишноту поховального обряду. З грабіжницьких ходів і перекопу походять кістки *чоловіка* у віці 30-35 років, молодої *жінки* (вік – 20-25 років), зуби та уламки черепа *дитини*, віком 1,0-1,5 роки, первісне положення яких встановити неможливо. Не переміщеними в ямі залишилися лише рештки розвалу шкіряно-деревозалізного виробу у

центрі, змішані з розкладеними під дією часу кістками, що перетворилися на своєрідну брекчію (рис.87:10). Шматочки цієї маси лежали тонким (до 1,5 см) «коржем» на овальній у плані площі (12 x 15 см) і були розкидані поруч на втричі більшій площі в перекопі. Поряд, а також по всій ямі, знаходилися дрібні платівки від декору наборного поясу, подрібнені фрагменти якоїсь бронзової посудинки, дзеркала, платівки від поясу (рис.87:х). Їх величезна кількість – більше 500 уламків – нагадувала про інтенсивність грабіжницьких пошуків, а також вказувала на використання тонких бронзових нашивок для декорування предметів поховального інвентаря. У центрі склепу траплялися й уламки тонких дощечок, спершу прийняті за фрагменти шкатулки, які згодом стали доказом існування серед складу супутніх предметів сагайдака, можливо, дерев'яного лука (рис.87:21). Найбільш атрактивними речами у похованні виявилися, звісно ж, цілий та фрагментований синьоскляні, з білими, темно- і світлосиніми зигзагами на поверхні, так звані, «фінікійські» поліхромні арибали (алабастри) – продукція середземноморської школи скловиробництва, предмети жіночого речового комплексу – знайдені у північно-східному та північно-західному кутках склепу (рис.87: 3, 8). Один з арибалів був потрошений першими грабіжниками, частину з уламків якого вони винесли з поховання при перегляді складу заповнення. За місцезнаходженням на дні ями в кутках, неподалік стінки з північного заходу, арибали нібито мали висіти по кутках склепу. Це, у цілому, повторює вже відзначену дослідниками своєрідність подібного обряду, зафіксованого у лівобережних і правобережних курганах знаті скіфського часу.

Серед знахідок у зритому грабіжниками заповненні переддення склепу – 4 фрагментовані залізні заклепкові ножі з кістяними накладками, в т.ч. з рештками шкіряного перехвата в основі руків'я і піхов (рис.87: 6, 12-16, 20, 30); кілька дрібних уламів леза залізного меча зі слідами синьо-фіолетової фарби від піхов (рис.87:28); фрагменти дрібних залізних платівок, вкритих фіолетовою фарбою, вірогідно,

Рис. 88. Перещепине I. Курган № 2(24)/2001 р. Кістки коня в грабіжницькому ході 3.

Рис. 89. Перещепине I. Курган № 2(24)/2001 р. Розвал горщика в грабіжницькому ході 2.

Рис. 90. Перещепине I. Курган № 2(24)/2001 р. Робочий момент. Перебування на розкопках керівників Полтавської обласної ради.

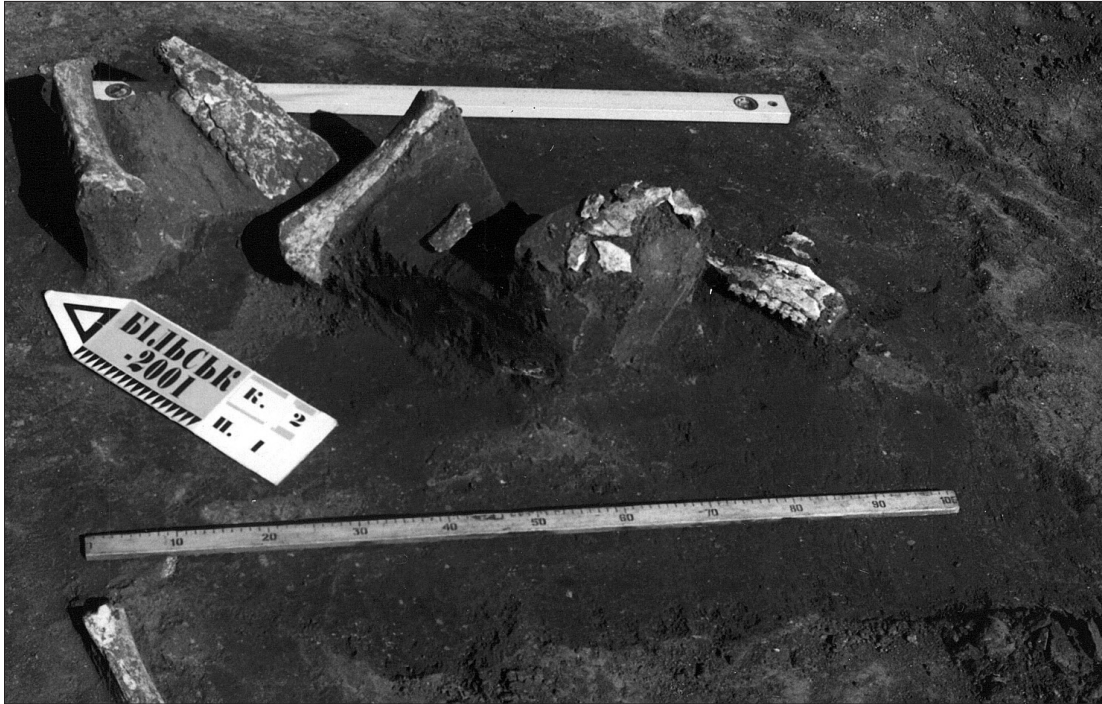

Рис. 91. Перещепине І. Курган № 2(24)/2001 р.
Кістки коня у заповненні склепу. З південного заходу.

Рис. 92. Перещепине І. Курган
№ 2(24)/2001 р. Грабіжницький хід 1.
Зі сходу.

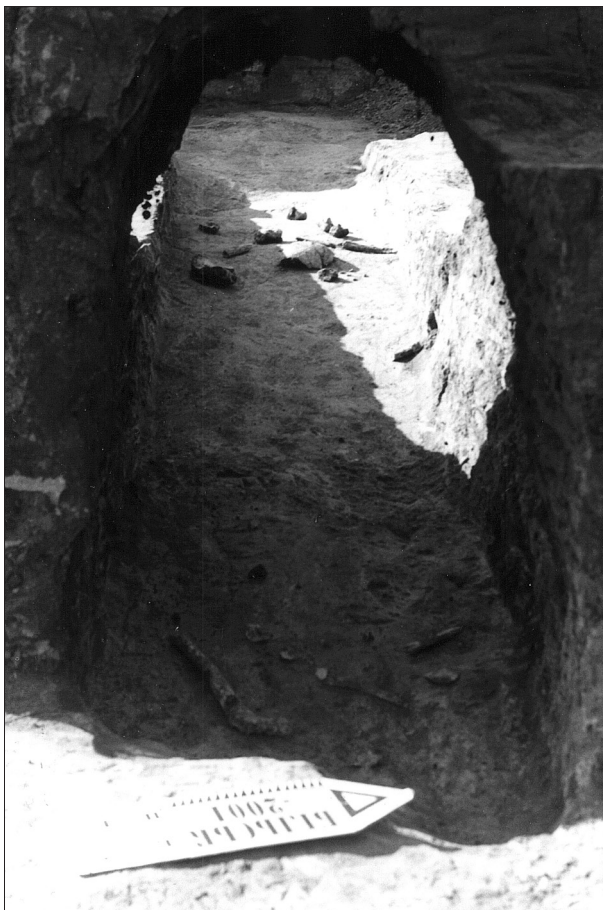
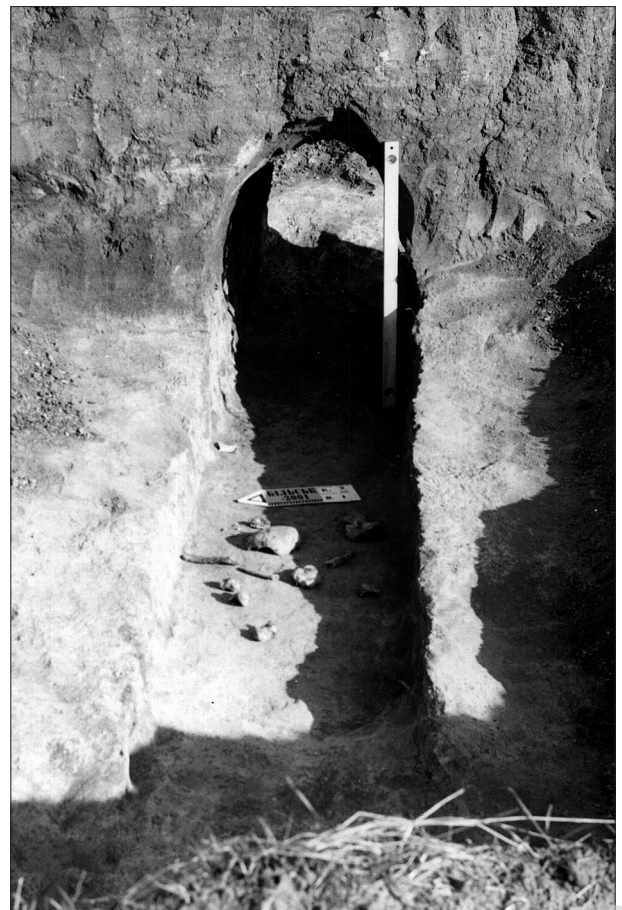

Рис. 93. Перещепине І. Курган
№ 2(24)/2001 р. Грабіжницький хід 1.
Із заходу.

від того ж меча і його піхов; шматочки заліза від розвалів руків'я меча, списа та невиразні уламки частин леза ножів і, ймовірно, залізної ворворки (?) (рис.87:хж). Розкиданими по дну склепа виявилися й 7 бронзових наконечників стріл середини-другої половини V ст. до н.е. (рис.87:2; 104); фрагменти залізних кілець вудил (рис.87: 19, 29), частини з яких знайдені також і в заповненні грабіжницького ходу 1. Напевне, деталю вузди – частиною псалія – міг бути фрагмент бронзового стрижня, виявлений на дні грабіжницького ходу 1 (рис.87:31; 98:2).

Кераміка з поховання представлена уламками стінок античних амфор, розтягнутими грабіжниками по всіх ходах (рис.87:А), ліпних горщиків – у похованні та грабіжницькому ході 2 (рис.89), ще однієї великої ліпної посудини з того ж таки ходу (рис.87:к), ліпних миски – дрібні невиразні товстостінні фрагменти із заглаженою поверхнею, чорнолискованої корчаги (рис.87:11) та кубка (рис.95; 96:3), маленького ліпного світильника-«вазочки» на конічній пустотілій ніжці з сіро-чорнолискованою поверхнею (рис.87:4; 97). Найбільш виразними серед керамічного комплексу є фрагменти верхньої частини античної столової амфори, прикрашеної по раструбу горловини і профільованій смужці на плічках світлим коричнево-червоним лаком (рис.87:І; 99). У складі керамічного комплексу був, напевне, й тонкостінний лекіф, дрібний уламок стінки якого трапився у верхній частині заповнення грабіжницького ходу 3 (рис.96:4).

Виразний набір речей засвідчує багатство супутнього жіночого інвентаря, який мав належати дружині похованого: лисковане мініатюрне керамічне пряслице (рис.87:5; 98:І); пустотілі, овальні у перетині, намистини із золотої фольги, спаяні з двох половинок, орнаментовані поперечними канельованими смужками з насічкою (рис.87:22); золоті намистинки-бісеринки округлої форми, у вигляді двох спаяних між собою штампованих напівсфер (рис.87:22); золоті штамповані нашивні бляшки трикутної форми, з композицією із трьох розеток (рис.87:23); склопастові намистини (рис.87:24-25;

108:5-6); фрагменти бронзового дзеркала (рис.103:6); деталі бронзового декору від посудинки або ж дерев'яної чаші (рис.103:9-10); рожева фарба (рум'яна) (рис.87:7); шматочок сірки (рис.87:18). У грабіжницькому ході 1 виявлений неповний розвал великої пісковикової плити-тарелі (рис.87:32; 107).

Унікальною знахідкою у похованні є масивний золотий перстень-печатка (Кулатова, Супруненко, 2002, с.168; Супруненко, 2002, с.1-2 обкл.; 2005, с.1 обкл.; Гаврилук, 2002, с.1 обкл., б), можливо, мілетського виробництва або ж роботи іонійського майстра, який осів в одному з полісів Північного Причорномор'я. Перстень виявлений у заповненні південно-східної канавки від лаги настилу підлоги, тому був прогавлений грабіжниками (рис.87:27; вкл. II, рис.4).

З огляду на багатство решток супутнього інвентаря, залишених скарбощукачами, можемо тільки припускати реальний стан речей, коли поховання ще зберігалось недоторканим. Отже, при проведенні досліджень подібних більських курганів важливою є надзвичайна ретельність у здійсненні робіт, використання металодетекторів, пересіювання і промивання заповнення, уважне ставлення до вивчення грабіжницьких ходів.

Нижче подаємо опис знахідок.

І. Кераміка. Ліпна:

1. Неповний розвал верхньої частини горщика з відігнутих потовщеним вінцем, невисокою звуженою шийкою та опуклими плічками, із шерехатою, ледь заглаженою поверхнею (рис.94), прикрашеного по краю вінця охайними пальцевими защипами, нижче – розрідженим рядом наскрізних проколів круглою паличкою. Його фрагменти були виявлені у грабіжницьких ходах 2 і 3 (рис.89), заповненні вхідної ями та склепу. Вірогідно, входив до складу супутнього інвентаря. Представлений в уламках. Визначені діаметри: вінця – 15,4 см; шийки – 12,6 см; корпусу – 19,2 см; верхня частина посудини збереглася на 2/5 висоти – на 14,9 см. Розміри фрагментів – від 1,5 x 1,7 до 12,0 x 6,1 см. 12 од.

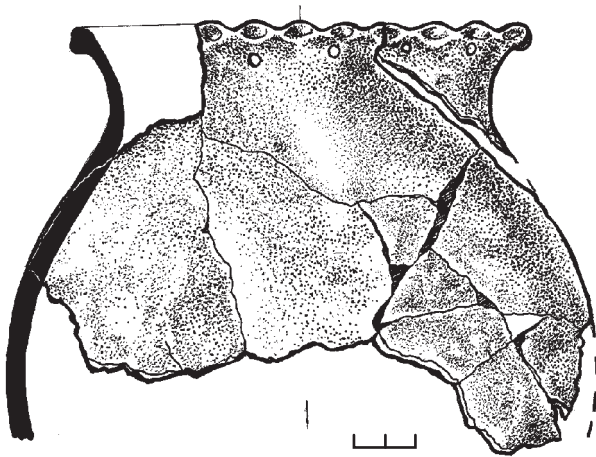
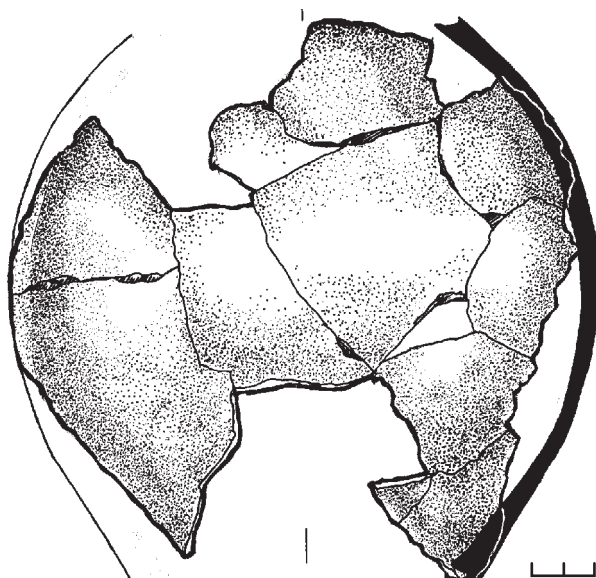

Рис. 94. Перещепине І. Курган № 2(24)/2001 р. Верхня частина ліпного горщика.

Належить до типових зразків ліпного посуду V ст. до н.е. басейну Ворскли скіфського часу (Ковпаненко, 1967, с.124) і Псла, близькими якому, за орнаментациєю та пропорціями, є горщики зі Східного укріплення Більського городища (Шрамко, 1987, с.111, рис.50:5), Книшівського городища (Гавриш, 2000, с.200, рис.XVII:2), селища в ур. Лісовий Кут у північно-західній частині Великого укріплення Більського городища (Мурзин, Ролле, Херц, Скорый, Махортых, Белозор, 2001, с.21, рис.13:5), на території якого, вірогідно, він і був виготовлений.

Рис. 95. Перещепине І. Курган № 2(24)/2001 р. Фрагменти корчаги.

2-3. Фрагменти стінок товстостінного великого горщика із шерехатою поверхнею та подрібненим шамотом у тісті. Виявлені у грабіжницькому ході 2. Походять зі складу залишків тризни, розкиданих над накатником поховання. Розміри: 1,5 x 2,6 і 3,2 x 4,1 см. 2 од.

4. Розвал корпусу невеликої чорнолискованої корчаги, фрагментований (рис.87:1-2; 95), від посудини з видовжено-кулястим тулубом. Шийка, вінце і дно відсутні. Поверхня має якісне лискування. Уламки виявлені в північно-західному кутку склепа, вхідній ямі та грабіжницькому ході 2. Походять зі складу поховального інвентаря. Реконструйовані розміри: збережена висота частини посудини – 18,6 см; реконструйована висота корчаги – 22-23 см; діаметри: шийки орієнтовно – 8,6 см; тулуба – 18,5 см; переддення – 11,1 см; дна приблизно – 12,0 см. 11 уламків.

Посудина знаходить паралелі серед знахідок на Східному укріпленні Більського городища (Шрамко, 1987, с.111, рис.50:13).

5-7. Фрагменти шийки і стінок тонкостінного кубка із підлискованою поверхнею (рис.96:1-3). Походять із заповнення поховання, грабіжницького перекопу ходу 3, і належать до решток тризни. При графічній реконструкції (рис.96:3) помітна наявність невисокої вертикальної шийки та розширеного, ледь опуклого корпусу, звуженого донизу. Приблизно встановлюється висота посудинки – 12,5-13,0 см; діаметри: шийки – 13,0 см; корпусу – 16,3 см; дна орієнтовно – 11,3 см. Розміри уламків – від 2,8 x 4,5 до 4,4 x 4,0 см. 5 од.

Віддалено посудинка нагадувала ліпний кубок з поховання 1/1999 р. зольника 2 селища Царина, з тою лише різницею, що корпус кубка майже не мав чітко вираженого реберчастого зламу (Мурзин, Ролле, Херц, Скорый, Махортых, Белозор, 2000, с.5-6, рис.3).

8. Світильник (Шрамко, 1983, с.125, табл.51) на пустотілій конічній низенькій ніжці (рис.97), із заглаженою до лискування поверхнею сіро-чорного кольору. Край вінця, загнутий всередину, має прямий зріз; тулуб напівсферичної форми доповнює конічна розширена ніжка-піддон зі скругленим завершенням. Походить зі

складу супутнього інвентаря. Висота світильника – 4,3 см; діаметри: вінця – 9,6 см; ніжки в основі тулуба – 3,9 см; піддону – 4,6 см. Склеєний із уламків.

Посудина належить до поширених на Більському городищі форм спеціального ліпного посуду. З аналогій назвемо подібні вироби з розкопок Східного укріплення (*Шрамко, 1983, с.125, табл.51; 1987, с.111, рис.51: 12, 13, 17; 1996, с.75, рис.IV:2*), на Правобережжі – з кургану № 70 поблизу с.Курилівка (*Петренко, 1967, табл.8:6*), більш віддалені за формою – із зольника № 7 Західного укріплення Більського (*Гавриш, 2000, с.73, рис.3:11*) та території Книшівського (*Гавриш, 2000, рис.XXIV б*) городищ. Найближчі, за формою та параметрами, світильники виявлені на тому ж таки Перещепинському курганному некрополі I – у похованні № 4/2000 р. (*Супруненко, Кулатова, 2002, с.71; Кулатова, 2009, с.179-181, рис.2-3*) та на селищі в ур. Лісовий Кут – нижня частина в матеріалах розкопу I/2000 р. і ціла форма у господарській ямі № 2/2001 р. (*Мурзин, Ролле, Хери, Скорый, Махортых, Белозор, 2001, с.23, рис.15:9; Кулатова, Гейко, 2001, арк.12, рис.8а; Кулатова, 2008, с.140, рис.6*). Співставляючи ці світильники, складається враження, що всі вони – продукція одного майстра V ст. до н.е. Все це посередньо засвідчує й на користь припущення, що центральна група невеликих курганів могильника Перещепине I є некрополем саме цього поселення – селища в ур.Лісовий Кут (*Супруненко, Кулатова, 2002, с.71*).

9. *Пряслице* ліпне, зрізанобіконічне, з однією зрізаною основою та добре заглаженою, до лискування, поверхнею чорного кольору. Верхня більша основа – пласка, нижня маленька – ледь скруглена. Тип IV, варіант 2, за В.Є.Радзівською, або тип 1, підтип 1, варіант 1.1, за А.Л.Щербанем (*Радзівська, 1979, рис.1; Шрамко, 1983, табл.17:IV:2; Щербань, 2007, с.163, № 16*). Висота – 1,65 см; діаметр корпусу – 2,0 см; діаметри основ: верхньої – 1,7 см, нижньої – 0,7 см; діаметр отвору, пробитого зверху, – 0,35 см (*рис.98:1*). Виявлене у заповненні поховальної камери і належить до складу предметів супутнього інвентаря.

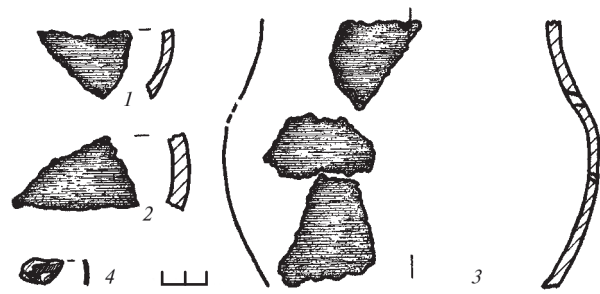

Рис. 96. Перещепине I. Курган № 2(24)/2001 р. Кераміка з насипу.

Гончарна:

10-12. *Фрагменти стінок* світло-коричневоглиняної хіосської (?) *амфори*, дрібні. У тісті – домішки подрібненого вапняку, блискітки слюди. Виявлені в орному шарі та насипу кургана. Розміри – від 2,9 x 4,4 до 4,7 x 3,8 см (*рис.61: 3-4, 6*). Швидше за все, це рештки побитої під час тризни тарної посудини. 3 од.

13-15. *Фрагменти стінок* оранжево-червоно-коричневоглиняної *амфори* із добре відмуленим тістом та ледь помітними блискітками слюди, дрібні. Виявлені у перекопах грабіжницьких ходів. Розміри – від 2,3 x 4,0 до 3,1 x 6,1 см (*рис.61: 1-2, 5*). Зі складу решток тризни, вміщених над накатником. 3 од.

Отже, у складі комплекту гончарного посуду, використаного, найімовірніше, під час тризни, були дві амфори, одна з яких, можливо, хіосська.

16. *Уламок стінки* рожево-коричневоглиняного *лекіфу*, дрібний. Тісто щільної маси, добре відмулене. Виявлений у поверхневій частині перекопу грабіжницького ходу 3. Розміри – 1,0 x 1,3 см (*рис.96:4*). Вірогідно, це рештки винесеної скарбушукачем посудини зі складу поховального інвентаря.

17. Найвиразнішою керамічною знахідкою у складі комплексу є *розвал* верхньої частини рожево-коричневоглиняної *черволакової столової амфори*, виявлений у західній частині склепу на долівці та в перекопі ходу 2. Це верх посудини (часом їх називають амфорками), загальною висотою близько 28-30 см, що зберігся на реконструйовану графічно висоту 13,5 см. Розширене лійчасте горло посудини від

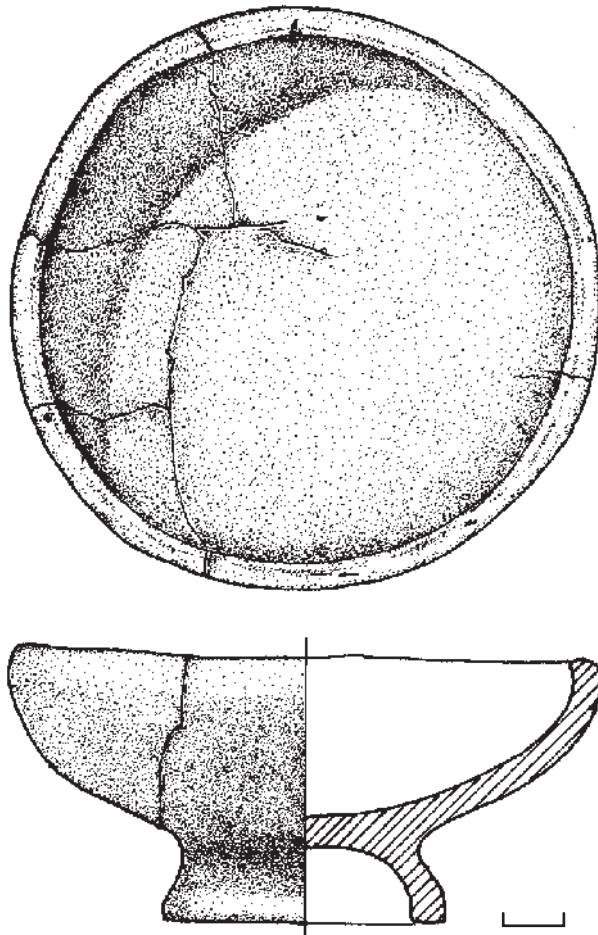

Рис. 97. Перещепине I. Курган № 2(24)/2001 р. Світильник.

третини висоти з'єднане з основою плічок сплющено-овальними у перетині широкими ручками; на покатах плічках нанесене прокреслене профільоване кільце; ребро по верху корпусу позначене двома кільцевими лініями лаку (рис.99). Амфора прикрашена по лійчастій горловині назовні та зверху у внутрішньому обсязі,

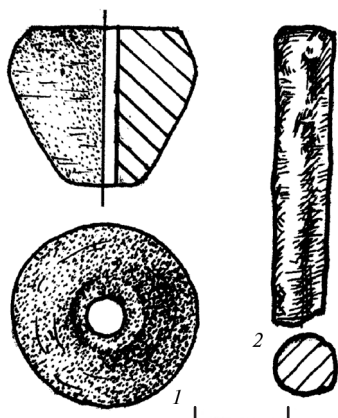

Рис. 98. Перещепине I. Курган № 2(24)/2001 р. Пряслице та уламок стрижня. Кераміка, бронза.

профільованій смужці на плічках, зовнішній і внутрішній поверхні ручок світлим блискучим коричнево-червоним лаком. Шийка посудини, тонкі боки ручок, плічка і верх тулуба – у кольорі глини.

Параметри збереженої частини амфори: висота – 13,5 см; діаметри: вінця – 5,7 см; шийки – 3,3 см; найбільший тулуба – 12,2 см; висота ручок – 4,6 см; перетин ручок – 0,7 x 1,4 см. У складі розвалу – 5 фрагментів.

Амфора, можливо, є продукцією одного із острівних іонійських керамічних центрів початку – першої половини V ст. до н.е. (визначення С.А.Заднікова).

II. Предмети вузди.

Туша дорослої особини коня свійського, покладена над накатником поховання (рис.87; 91), напевне, супроводжувалася вуздечним набором, від якого збереглися фрагменти трьох предметів, потрошені грабіжниками.

18. Уламок бронзового стрижня, можливо, від псалія, прямий, круглого перетину, майже не корозований. Виявлений на дні у заповненні грабіжницького ходу 1. Довжина – 3,1 см; діаметр – 0,65 см. Є ледь скошені згладжені злами з обох боків (рис.98:2).

Подібний стрижень трапився у складі решток інвентаря поховання кургану № 20/2000 р. Перещепинського некрополя II (Мурзин, Ролле, Хери, Скорый, Махортых, Белозор, 2001, с.6,10, рис.3:3). Гіпотетично може розглядатися як частина стрижня бронзового Г-подібного литого псалія, на зразок виявлених у складі комплектів вузди кургану № 15/1997 р. Перещепинського некрополя II (Мурзин, Ролле, Хери, Махортых, Белозор, 1999, с.16-19, рис.15-18) або може бути уламком рамки бронзової підпружної пряжки, що менш вірогідно. С.В.Махортих притримується особної точки зору, що це якийсь «досі неатрибутований виріб».

19. Кільце залізне чумбурне від вузди або кінцеве від вудил, сплющено-підпрямокутного перетину. Корозоване, складається з 2-х уламків-половинок. Діаметр – 3,5 см; перетин стрижня – 0,4-0,6 x 0,7-1,0 см (рис.100:1).

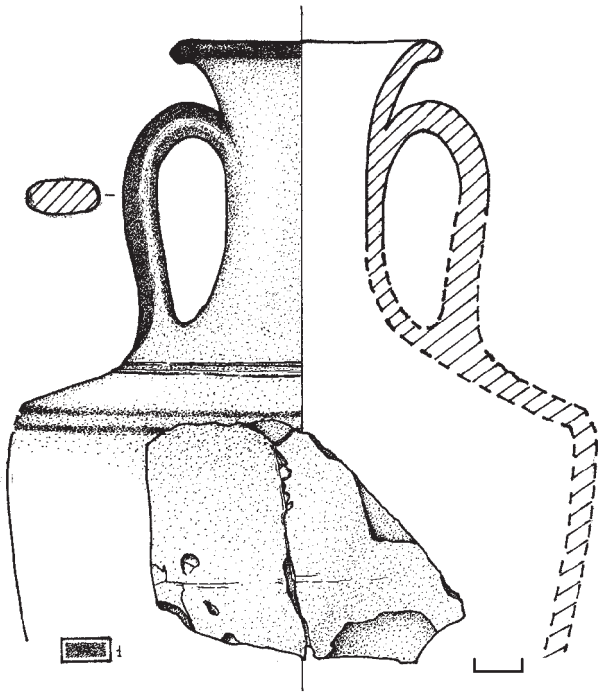

Рис. 99. Перещепине I. Курган № 2(24)/2001 р. Верхня частина столової амфори. Кераміка, лак (1).

Подібні знахідки траплялися у комплексах вузди поховань V ст. до н.е. Перещепинського некрополя II, зокрема, № 15/1998 р. (Мурзин, Ролле, Хери, Махортых, Белозор, 1999, с.21, рис.14:7; 15:4), на Східному укріпленні Більського городища (Шрамко, 1987, с.89, рис.37:13).

20. Уламок гризла залізних вудил, з основою згину (коліном) петлі (рис.100:2), овально-сплощеним у перетині стрижнем – 0,7-0,8 x 0,9 см. Зберігся на довжину 3,3 см.

Належить до розповсюджених в окрузі Більського городища типів вудил, подібних до, наприклад, деталей вузди з кургану № 2/1980 р. (Шрамко, 1994, с.122, рис.5:1-3, 6-7); курганів №№ 12 та 13/1997 р.; № 15/1998 р. (Мурзин, Ролле, Хери, Махортых, Белозор, 1998, рис.5:3; 10:3-4; Мурзин, Ролле, Хери, Махортых, Белозор, 1999, с.29, 33, рис.26:8).

III. Предмети озброєння.

21. Уламок залізного меча – шматочок поверхневого шару металу від леза, з рештками трьох невеликих пружок долу у середній частині. На поверхні збереглися

сліди синьо-фіолетової фарби, що, ймовірно, належали шару фарбування піхов. Виявлений у грабіжницькому перекопі на дні склепу. Розміри – 2,4 x 3,2 см, товщина – близько 0,6 см (рис.101:1). Частина розвалу меча зі складу поховального інвентаря.

22-29. Уламки леза залізного меча – подрібнені сколи металу з відбитками шкіри, часом дерева. На поверхні збереглися сліди синьо-фіолетової фарби, ймовірно, від піхов. Виявлені у заповненні поховання, зритою скарбощукачами. Розміри уламків – від 1,3 x 1,6 до 1,1 x 2,3 см (рис.101:2-3). Крім того, трапилися надзвичайно корозовані фрагменти руків'я меча (?) розміром 0,6 x 0,9 та 0,8 x 0,9 см (рис.102:2-3). Від розвалу меча у складі поховального інвентаря. 8 од.

На одному фрагменті меча (рис.101:8), між відбитком кістки і металом, зафіксовані сліди тонковолокнистої, з простим полотняним переплетенням, тканини, із жовто-металевим блиском – залишками золотих бляшок-нашивок чи слідами золотистого набійного малюнку, на думку С.В.Маєвської.

30-31. Шматочки заліза від розвалу *спица* – аморфні корозовані платівки металу, розміром 0,5 x 0,8 x 1,6 та 1,2 x 0,5 x 3,0 см (рис.87:хж; 101:7). 2 од.

32. Дрібні фрагменти, вірогідно, залізної *ворворки* конічної форми (?) (рис.87:хж). Знайдені майже по центру склепу – на долівці. Форма уламків *ворворки* не зафіксована, наближені розміри нижньої частини виробу круглої форми – діаметр 1,6 см, висота уламків – 0,5-0,6 см (рис.102: 1, 4).

Наборний бойовий пояс

Виходячи з того, що у заповненні ями, грабіжницьких ходах і перекопах виявлена велика кількість дрібних уламків бронзових прикрас платівчастого характеру

Рис. 100. Перещепине I. Курган № 2(24)/2001 р. Деталі вузди. Залізо.

(понад 500), більшість з яких мала невеликі отвори, і, при всій ретельності розчистки, не виявлено жодного штифта, гвіздочка чи дротинки для їх кріплення, припускаємо, що більшість з цих прикрас мала суто декоративне призначення і використовувалася для складання наборного поясу. Виявлені в уламках чи навіть цілих формах платівки розподіляються на кілька типів.

33. Наймасовіші – фрагменти *видовжених тонких платівок* підпрямокутної форми, з однією прямою основою, нечіткими спрямленими бічними сторонами та зубчастою протилежною основою. Виготовлені з тонкого листа бронзи (вирізання), мають здебільшого по одному, зрідка – два маленькі отвори (рис.103:12-16). Із зубчастого лицьового боку орнаментовані по краю рядом неглибоких круглих наколів, нанесених гольчастим пуансоном. Отвори пробиті цим же чи товщим пуансоном, краї отворів зачищені напилком або точильцем. З лицьового боку уламки платівок мають сліди позолоти, чітко помітні на старих подряпинах. Ідентифіковано 111

Рис. 101. Перещепине І. Кургани №№ 1(23) та 2(24)/2001 р. Уламки залізних виробів.

1-3, 7 – курган № 2; 4-6, 8, 9 – курган № 1.

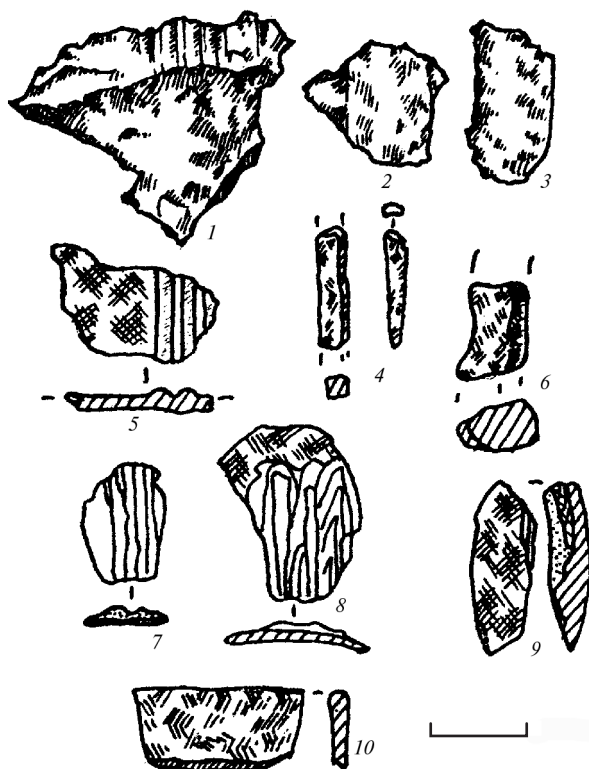

Рис. 102. Перещепине І. Курган № 2(24)/2001 р. Уламки виробів.

Залізо.

уламків подібних «зубчастих» платівок та близько 450 дрібних фрагментів, що могли належати також цим виробам (вкл.ІІІ, рис.5).

Розміри уламків платівок – від 0,6 x 0,8 до 0,7 x 2,7 см (рис.103:12-16). Їх товщина однакова – 0,15-0,20 см. Діаметр отворів для нашивання – 0,09-0,10 см.

Подібні платівки вже одного разу виявлені під час розкопок перещепинських курганів. Маємо на увазі поховання кургану № 19/2000 р. середини – початку третьої чверті V ст. до н.е., де схожі прикраси портупеї знаходилися разом із підпрямокутними видовженими платівками (Мурзин, Ролле, Хери, Скорый, Махотых, Белозор, 2001, с.6,11, рис.3:5-6).

34. Майже аналогічні, підпрямокутної форми, з рівними основами *платівки*, одна з яких місцями покреслена різакон з метою розмітки (рис.103:11). Розміри – 0,7 x 1,4 та 0,7 x 1,6 см. Товщина – 0,025 см. 2 од. Могли входити до комплекту декору наборного поясу чи бути розподільними або крайовими частинами своєрідного наборного візерунку.

35. Меншим числом представлені фрагменти *видовжених*, аналогічних за товщиною, *платівок* підпрямокутних чи скруглено-прямокутних обрисів, часом – з однією прямою основою та отворами (рис.103:11). Це уламки ширших платівок без орнаментациї. Отвори пробиті аналогічним із попередніми пуансоном, краї отворів зачищені. Вірогідно, що платівки – уламки більших за розмірами наборних деталей декорації шкіряного поясу. З лицьового боку фрагменти платівок мають нечіткі сліди позолоти. Їх розміри – від 0,9 x 0,8 до 1,2 x 2,2 см; товщина – 0,03 см. Виявлено 9 частин подібних платівок (рис.103: 5, 11).

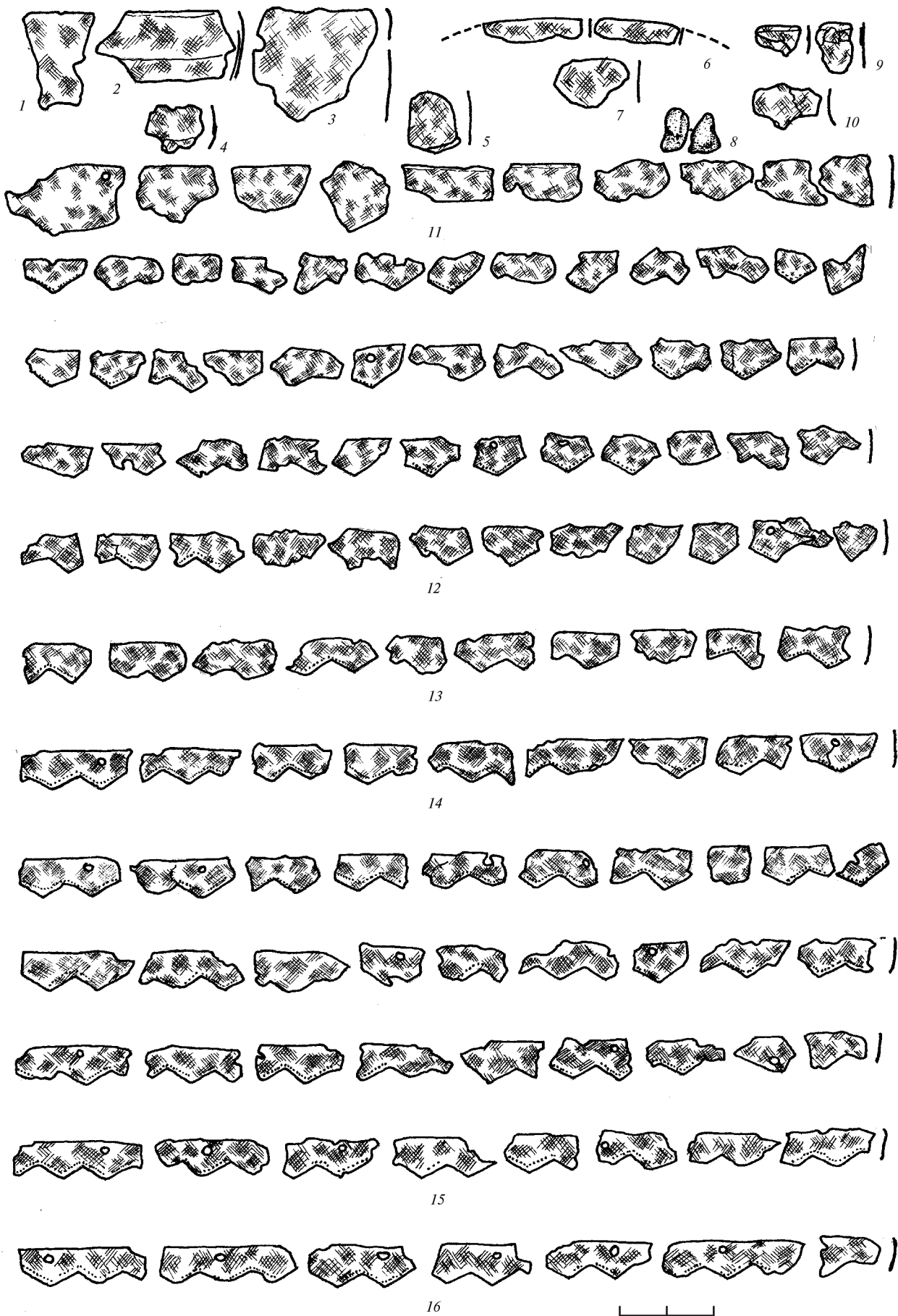

Рис. 103. Перещепине I. Курган 2(24)/2001 р. Фрагменти виробів. Бронза.

36. Фрагменти ще *більших платівок* або центральної бляхи від композиції (?), трохи товщих, з однією спрямленою основою та більшими отворами (рис.103: 1, 3). На них відсутня орнаментация, сліди позолоти непомітні. Отвори більші, пробиті пуансоном, краї отворів зачищені. Виявлені 2 уламки таких платівок. Їх розміри – 1,2 x 1,8 та 2,0 x 2,2 см; товщина – 0,04-0,05 см.

37. До комплексу парадного платівчастого наборного поясу належали також кілька уламків бронзових *платівок*, спаяних між собою «в накладку», виявлених у заповненні склепу (рис.103: 2, 4). Збереглися на довжину 2,2-2,6 см, при ширині 0,8-0,9 см та товщині у 0,04 см. Розміри уламків – 0,8 x 1,0 та 1,3 x 2,6 см. 2 фрагменти.

Загальна довжина реконструйованого, з допуском вірогідності на втрати у 25 %, такого ряду злегка перекритих одна одною платівок наборного поясу складала близько 1,0-1,2 м. Це цілком відповідає розмірам прикрас лицевого боку наборного поясу зі шкіри, ширина якого становила близько 2,6-2,7 см. До речі, на кількох платівках з внутрішнього боку є більш-менш чіткі відбитки шкіри, що свідчить на користь такого припущення.

Названі вище аналогічні знахідки з одного з перещепинських курганів (*Мурзин, Ролле, Хери, Скорый, Махотых, Белозор, 2001, с.6,11, рис.3:5-6*), разом із цими, складають уявлення про надзвичайно рідкісні зразки бронзового поясного набору, відомого у курганах Скіфії не більше ніж в десятку поховань. Єдиний з таких комбінованих із різнотипних платівок пояс виявлений у Криму, в одному з поховань Німфейського курганного некрополя (*Черненко, 1968, с.60, рис.31:5*).

Стріли, спорядження лучника

38. Уламки тонких дощечок, товщиною 0,4-0,5 см, розмірами 0,7 x 0,5 см, імовірно, деталей каркасу сагайдака або лука. Виявлені у центрі склепу в заповненні (рис.87:21). 4 од.

39-44. *Наконечники стріл* бронзові – 6 од. (рис.104:1-6), 5 з яких – тригранні, 1 – трилопатевий. Вони входили до складу сагайдачного набору і виявлені у передденні

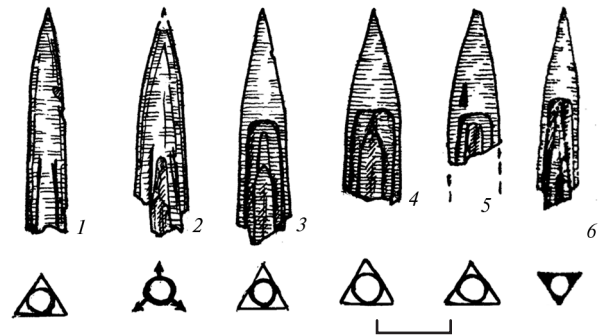

Рис. 104. Перещепине I. Курган № 2(24)/2001 р. Наконечники стріл.

Бронза.

заповнення склепу та поряд з устям грабіжницького ходу 1.

1) *Трилопатевий* втульчастий наконечник, зі спрямленими заточеними гранями, яким надані «баштоподібні» обриси, невеликою виділеною втулкою (рис.104:2), косо зрізаними кінцями лопатей, один із яких має форму шипа. Частина жальця і втулки втрачені. Висота – 3,0 см.

Це наконечник стріли II відділу, 1-го варіанту 4-го типу, за Г.І.Мелюковою та В.Г.Петренко (*Мелюкова, 1964, с.14-16; Петренко, 1967, табл.34*). Подібні наконечники мали широке розповсюдження у другій чверті – середині V, рідше – другій половині V – на початку IV ст. до н.е. (*Полін, 1987, с.31,32, рис.11-13*). Вони відомі за пам'ятками Лівобережжя Дніпра і Поворскля, зокрема, за знахідками на Східному укріпленні Більського городища та зольниках Цариної, кургані № 13/1975 р. в ур.Скоробір (*Шрамко, 1987, с.119, рис.56:12; 1994, с.113, рис.7:14-15; 1996а, с.47, рис.XVI:13; Мурзин, Ролле, Хери, Махотых, Белозор, 1998, рис.19:12*), а також у посульському кургані № 2 в Аксютинцях із розкопок Д.Я.Самоквасова, Ольвійському некрополі, курганах скіфського часу Правобережжя (*Петренко, 1967, табл.34:61-65; Полін, 1987, с.31,32, рис.11:16; 12:1-9,12*). До речі, у сагайдачних наборах ворсклинських поховальних комплексів V ст. до н.е. трапляється здебільшого по одному такому трилопатевому наконечнику (*Кулатова, Луговая, Супруненко, 1993, с.58, 65*).

2) *Тригранні* трикутні втульчасті наконечники, з гранями, яким надано певних

«баштоподібних» обрисів, з невеликою виділеною втулкою (рис.104:3-6), зрізаними під косим кутом до втулки кінцями лопатей, одна з яких має форму шипа, та їх уламки. Втулка позначена на гранях чіткими П-подібними заглибинами та профілюванням. Мають несталі пропорції і різну ширину голівки в основі баштоподібного розширення. Висота – 3,1-3,2 см, збережена висота уламків – 2,0-2,5 см. 4 од.

Описані наконечники стріл відносяться до III відділу, 2-го варіанту 2-го типу, за Г.М.Мелюковою і В.Г.Петренко (*Мелюкова, 1964, с.14-16; Петренко, 1967, табл.34*). Були розповсюджені у другій-третьій чвертях і наприкінці V ст. до н.е. (*Полін, 1987, с.31,32, рис.11-13*). З аналогій назвемо наконечники стріл з кургану № 4 у Берестнягах, поховання 2 кургану № 2 у Корніївці, кургана № 3 Стеблівського некрополя (*Там само, с.31,32, рис.11:22-23; 12:31-32; 13:2*). Відомі такі наконечники й за більськими знахідками – інвентарем кургану № 11/1975 р. могильника Скоробір (*Шрамко, 1994, с.113, рис.7:4*), похованням № 2/2000 р. Перещепинського некрополя I (*Супруненко, Кулатова, 2000*).

3) Тригранний трикутний наконечник, зі звуженою високою голівкою, майже прямими гранями, зведеними «баштово» на останній чверті висоти, прихованою втулкою (рис.104:1), зрізаними косо до втулки гранями, одна з яких загострена у вигляді шипа. Втулка позначена в основі двома прямими тонкими заглибинками. Висота – 2,9 см.

III відділ, один з варіантів 2-го типу, за Г.М.Мелюковою та В.Г.Петренко (*Мелюкова, 1964, с.14-16; Петренко, 1967, с.44-46*). Подібні наконечники зустрічаються у комплексах останньої чверті V-IV ст. до н.е. і відомі серед більських старожитностей першої половини V ст. до н.е. (*Шрамко, 1996, с.48, рис.XVII:18; Мурзін, Ролле, Білозор, 1996, с.143, рис.3*).

45. Проблематичним є віднесення до комплексу озброєння мисливського односталевого *ножа*, з профільованим потовщенням спинки, фрагменти якого виявлені розтягнутими грабіжниками в похованні (рис.105: 2, 11, можливо: 10, 12, 13). Відзначаючись прямою спинкою з паралельним лезом, він нагадує ніж з металевою

ручкою III типу, за Б.А.Шрамком, репрезентовані такими зразками як знаряддя з Люботинського городища, курганів № 469 поблизу Аксютинців на Сулі або № 503 з Броварків на Пслі (*Шрамко, 1983, с.80, табл.б:27-28,31*). Виходячи з наявних уламків, ніж мав лезо шириною до 2,5 см і довжиною більше 16 см. Про характер руків'я судити важко, через відсутність фрагментів, які можна було б ідентифікувати. На найбільшому уламку збереглися фрагментарні сліди тканини з обох боків по всьому лезу. Встановити за ними переплетення, матеріал, частоту і фактуру ниток неможливо. Вірогідно, останні засвідчують наявність тканих піхов (що менш вірогідно) чи загортання ножа у тканину середньоволокнистої структури – тонке полотно.

На спинці ножа (рис.105:2) можна помітити прикипілий шматочок шкіри з отворами-наколами, схожими на аплікацію зі шкіри, з нанесеним на окремі деталі шляхом перфорації орнаментом (*визначення С.В.Маєвської*). Всього уламків – 4.

IV. Побутові речі.

Серед решток поховального інвентаря було, принаймні, ще три ножі – заклепкові, з кістяним руків'ям, один із яких походив зі складу тризни – був покладений біля туші коня, два інших, напевне, – знаходилися у склепі, поряд із похованими.

46. *Фрагменти* залізного заклепкового *ножа*, з кістяним руків'ям у вигляді двох накладок, зі злегка горбатою потовщеною профільованою спинкою, широким масивним прямокутним черешком на дві третини руків'я, скріпленим із кістяними накладками за допомогою п'яти залізних заклепок (рис.105: 1, 3, 6, 7). Ніж мав рідкісну для більських знахідок особливість – наявність металево-шкіряного перехвату в основі черешка, що утримував платівки накладок і запобігав їх розтріскуванню. Остання третина кістяних накладок з'єднувалася заклепками між собою і не утримувала черешок. Кістяні накладки завершувалися напівкруглим спилом. Ніж зберігся у чотирьох фрагментах – значний уламок леза і черешка із накладками та перехватом (рис.105:3); кінцевий фрагмент накладок, пропитаний окислами

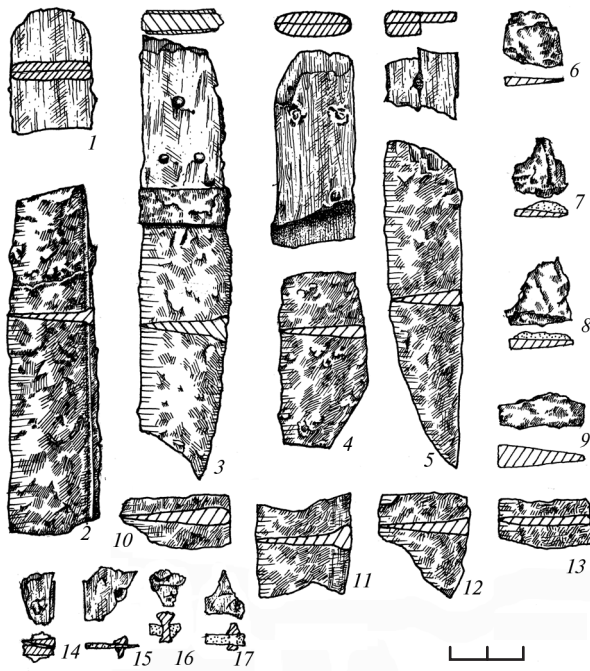

Рис. 105. Перещепине I. Кургани №№ 1(23) та 2(24)/2001 р. Фрагменти ножів.

Залізо, кістка.

заліза (рис.105:1); два шматочки жала леза (рис.105:6-7).

Таким чином, довжина ножа мала складати – близько 20-22 см; довжина леза – від 12,8 до 14,5 см; ширина леза – 2,5 см; довжина кістяних накладок – 7,2 см; їх ширина – 2,0-2,1 см; товщина спинки леза – 0,6-0,7 см; товщина черешка – 0,4 см; ширина металево-шкіряного перехвату – 0,9 см; діаметр голівок заклепок – 0,2 см. Розміри кожного з уламків (за порядком опису вище) складають: 1) 2,5 x 12,1 см; 2) 3,2 x 2,2 см; 3) 1,5 x 1,7 см; 4) 1,4 x 1,5 см. Ніж походив зі складу супутнього інвентаря. 4 фрагменти.

На більшому уламку ножа (рис.105:3), біля самої ручки зберігся незначний відбиток тканини середньоволокнистої структури – простого полотна; на кістяних накладках (рис.105:1) виявлені також дрібні відбитки тканини. Важко стверджувати напевне, чи це рештки піхов, чи відбитки тканини одягу.

Нагадує 1-й тип II-ї групи ножів (підгрупа «Б»), за Б.А.Шрамком (Шрамко, 1983, с.53, 79, табл. 5), а за формою – ніж з поховання другої половини V ст. до н.е. кургану № 2/1993 р. Перещепинського

некрополя I (Мурзін, Ролле, Скорий, 1995, с.70, рис.9:21).

47. Фрагменти іншого залізного заклепкового ножа, з кістяним руків'ям у вигляді двох схожих накладок, з прямою (?) потовщеною спинкою, косим зрізом біля краю леза, коротким масивним черешком на половину руків'я, скріпленим із кістяними накладками за допомогою чотирьох залізних заклепок (рис.105:4). Напевне, ніж мав більш коротке лезо – близько 6-7 см. Половина кістяних накладок не втримувала черешка і з'єднувалася заклепками між собою. Завершення руків'я не збереглося. Кістяні накладки в основі леза мали скошений донизу зріз. Ніж зберігся у двох фрагментах – більший уламок руків'я з основою леза і кінець лезової частини.

Довжина ножа могла складати – близько 13-15 см; довжина леза – близько 7-9 см; ширина леза – 2,4 см; довжина кістяних накладок – близько 6 см; їх ширина – 2,0 см; товщина спинки ножа – 0,3 см; товщина черешка – 0,3 см; діаметр голівок заклепок – 0,2-0,3 см. Розміри кожного з уламків: руків'я – 2,0 x 5,1 x 0,7 см; леза – 4,7 x 2,4 x 0,3 см. Ніж походив зі складу супутнього інвентаря. 2 фрагменти.

Кістяна колодочка ножа (рис.105:4 вверху) – з відбитками тканини простого полотняного переплетення тонковолокнистої структури, яку С.В.Маєвська співвідносить із рідкісним на той час імпортованим матеріалом – шовком. Крім того, поряд із накладками до металу прикипіли відбитки повсті, що лежала поверх тканини. Ніж, вірогідно, був загорнутий у зіжмакану тканину, – полотно серпанкового типу домашнього виготовлення на ткацькому верстаті найпростішої конструкції. На тканині можлива шерстяна (?) вишивка гладдю (визначення С.В.Маєвської).

Належить до 1-го типу підгрупи «Б» II-ї групи ножів, за Б.А.Шрамком (Шрамко, 1983, с.53, 79, табл. 5).

48. Фрагменти ще одного залізного заклепкового ножа, з кістяним руків'ям у вигляді двох подібних накладок, з прямою (?) потовщеною спинкою, піднятим доверху кінцем леза на останній третині довжини, на двох інших – паралельним спинці, масивним коротким черешком на третину

руків'я, скріпленим із кістяними накладками, напевне, чотирма, розмішеними в ряд посередині ручки, залізними заклепками (рис. 105: 5, 8, 14, 16-17). Мав середнє за розмірами лезо – близько 9-10 см. Більша частина кістяних накладок не втримувала черешка і з'єднувалася заклепками між собою. Вона та завершення руків'я, крім заклепок зі шматочками кістки, не збереглися. Ніж знайдений у п'яти фрагментах – більший уламок леза, незначний фрагмент руків'я (рис.105:5), дрібні уламки леза і ручки із заклепками (рис.105: 8, 14, 16-17).

Довжина ножа могла складати – близько 16-18 см; ширина леза – 2,0 см; довжина кістяних накладок – близько 6-8 см; їх ширина – 1,8 см; товщина спинки ножа – 0,3-0,4 см; товщина черешка – 0,3 см; діаметр голівок заклепок – від 0,2 до 0,4 см. Розміри кожного з уламків становлять: більший – леза з вістрям – 8,7 x 2,0 x 0,4 см; дрібний леза – 1,7 x 1,8 см; чотири шматочки колодочки із заклепками – від 0,7 x 0,8 x 0,9 до 1,7 x 1,8 x 0,6 см. Ніж походив зі складу супутнього інвентаря. 6 уламків.

Ніж, вірогідно, мав дерев'яні піхви, відбитки яких помітні як на площині леза, так і на спинці. Займає проміжне положення між виробами 4-го типу підгрупи «А» та 1-м типом підгрупи «Б» II-ї групи ножів, за Б.А.Шрамком (*Шрамко, 1983, с.53, 79, табл. 5*).

49. *Фрагмент залізного заклепково-го ножа*, з тонким розкованим черешком, із кістяним руків'ям з двох накладок (рис.105:15). Виявлений у заповненні склепу, на глибині 1,35 м. Імовірно, на час спорудження кургану знаходилися над рештками накатника, тобто, належав до решток тризни. Розміри – 1,4 x 1,5 см, довжина залізної заклепки – 0,6 см.

50. Подрібнені *фрагменти бронзової(их) обивки(ок) дерев'яної посудини*, у вигляді загнутих в один бік шматочків листа металу (рис.103:9-10). Розміри – від 0,5 x 0,9 до 0,8 x 1,3 см. Один зі шматочків профільований. Товщина бронзового листа – 0,05-0,06 см. 3 од.

V. Предмети туалету і прикраси.

51. *Уламки литого бронзового дзеркала* круглої форми, з ледь потовщеним

бортиком, реконструйованим діаметром у 27,0 см та товщиною диску 0,10-0,15 см (рис.103:6-7).

52-53. Найяскравішими знахідками з поховання є цілий та фрагментований, так звані «причесані», синьоскляні, з білими, темно- і світлосиніми зигзагами на поверхні, «*фінікійські*» поліхромні *арибали* – продукція одного із центрів середземноморської школи скловиробництва, що належать до супутніх предметів жіночого речового комплексу (рис.87: 3, 8). Один з арибалів був потрощений грабіжниками, інший – зберігся повністю (вкл.ІІІ, рис.3). Це посудинки для рідких і в'язких парфумів, трубчастої форми, виготовлені зі скла, на основі використання піщаного сердечника. За цілим арибалом помітно, що скляні флакони мали сплюснене, відведене назовні, потоншене вінце синього скла, обведене контурною смужкою непрозорого блакитного скла. Трохи звужена циліндрична шийка уступом переходила у також циліндричний корпус зі скруглено-сплюсненим дном. На плічках розміщувалися маленькі напівкруглі петельки для привішування, в одному випадку – з гачкоподібним виступом знизу (рис.106). Безперечно, посудини були виконані одним майстром.

Щодо місця виготовлення таких флаконів, існує чимало точок зору, що окреслюють межі фінікійської колонізації Середземномор'я – від безпосередньо Фінікії чи Карфагену до малоазійських давньогрецьких центрів. Існують погляди, що подібні арибали – продукція майстерень Навкратіса, а то й Месопотамії. Облишивши атрибуційні суперечки, відсилаємо читача до найповнішого огляду технології та ймовірних місць виготовлення такого посуду, підготовленого одеськими дослідниками (*Дзиговский, Островерхов, 2000, с.79-126*).

Висота парфумерних флаконів – 8,1-8,2 см; інші параметри, за збереженою цілою посудиною (рис.106:2) – діаметри: вінця – 2,5 см; шийки – 1,4 см; тулуба – 1,8-2,0 см; денця – 2,0 см; розміри вушок – 0,5x0,9 см; ширина вушок – 0,4-0,5 см; товщина стінок – 0,2 см. Інша, реставрована з уламків, посудинка має майже тотожні

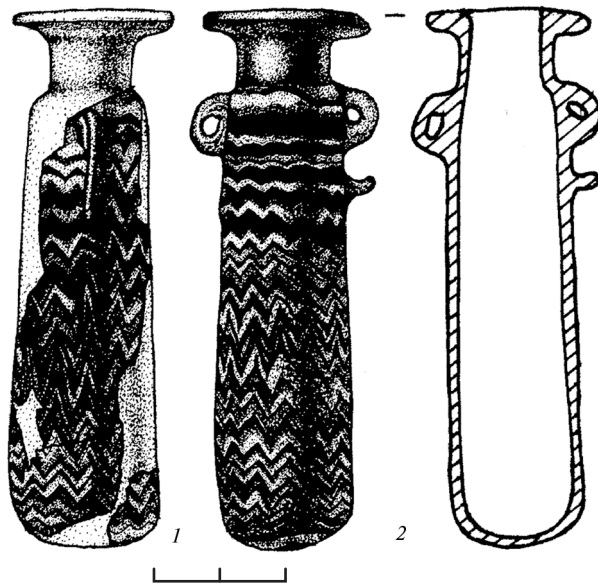

Рис. 106. Перещепине І. Курган № 2(24)/2001 р. Арибали. Скло.

розміри, хоча відзначається дещо конічнішою, зі звуженням до верху, формою тулуба (рис.106:1).

Наведемо деякі аналогії виявленим арибалам. Згадаємо, для прикладу, групу подібних посудинок з Ольвійського некрополя, де саме синьоскляні зразки належать виробам V ст. до н.е. (Козуб, 1974, с.79-81, рис.34), а прямою аналогією є арибал з поховання № 5/1905 р. (Там само, с.80, рис.34:6), разом із арибалом з колекції Пітсбурзького Карнегі-музею природничої історії (*Ancient...Glass, 1980, p.21, pl.*). Перелік характеристик ряду подібних посудинок наведений вже згаданими одеськими дослідниками (Дзиговский, Островецьков, 2000, с.94-97). Саме арибали з синьоскляною основою у декорі характерні для продукції ряду середземноморських центрів V ст. до н.е., прикладом чого може бути посудинка з Ольвії у зібранні ОАМ НАН України (*Одесский археологический... 1983, с.38, № 60*), флакони з Толедського музею мистецтв (*Klein, Dan and Lloyd Ward, 1989, p.17:1,4*), схожий алабастрон з могили 6/1885 р. Німфейського некрополя (*Vickers, 2002, p.50-51, pl.19*), а також знахідка стінки подібного арибалу на Книшівському городищі в басейні Середнього Псла (*Гавриш, 2000, с.136, 218, рис.XXXV:16*). Більш пізньою продукцією цього ж склоробного

центру є арибали з кургану № 22 поблизу с.Петухівка під Ольвією (*Полин, 1992, с.36, рис.2; Дзиговский, Островецьков, 2000, с.83, рис.24:4*), з території Пантікапею зі збірки ОАМ НАН України (*Одесский археологический... 1983, с.38, № 61*) та з Капуї (*Drahotova, 1985, s.17, № 17*), датовані вже IV ст. до н.е. Отже, виявлені у більському похованні флакони варто розглядати як середземноморські імпорти першої половини V ст. до н.е.

52. Шматочок сірки жовто-бурого кольору, видовженої аморфної форми, зі складу поховального інвентаря. Розміри – 0,5 x 0,4 x 0,8 см.

53. Крупики мінерально-органічної суміші – фарби яскравого рожевого кольору – рум'ян. Розміри таких крупинок досягали 0,3 x 0,4 x 0,2 см. Виявлено 7-8 рознесених грабіжниками шматочків фарби та розтерта пляма на площі в 0,2 кв.м.

54. Уламки пісковикової тарелі («блюда») видовжено-підпрямокутної форми, виготовленого з плитки місцевого крихкого пісковика сіро-коричнюватого кольору, з добре відшліфованою зовнішньою і менш старанно – зворотньою поверхнями. Неповний розвал тарелі виявлений у заповненні грабіжницького ходу 1. Бічні грані виробу добре затерті і скошені донизу, поперечний перетин – підтрапецієподібний. Довжина плитки – 36,4 см; ширина – 9,7-15,4 см; товщина – 1,3-1,6 см (рис.107). Збереглося 15 уламків тарелі (розміри – від 2,9 x 4,1 до 4,9 x 11,0 см), частина з яких склеїлася (6 од.).

Кам'яні тарелі («блюда»), переважно видовжених форм, з бортиками або фігурними завершеннями вужчих боків, нерідко зустрічаються серед інвентаря жіночих поховань. Вони характерні для поховального обряду племен скіфської доби Посулля, Поділля і Правобережного Лісостепу (*Ильинская, 1968, с.150-151*). Відзначені знахідки тарелей, щоправда, дещо простіших форм, й у Поворсклі (*Ковпаненко, 1967, с.156*). Ці вироби частіше зустрічаються серед інвентаря комплексів ранньоскіфського часу, а для округи Більського городища першої половини – середини V ст. до н.е. – видозмінюються до найпростіших плиток, на зразок

уламка плитчастого пісковика з поховання кургану № 20/2000 р. Перещепинського курганного некрополя II (Мурзин, Ролле, Хери, Скорый, Махортых, Белозор, 2001, с.8-9, рис.5:2). Саме до таких типів цих виробів і належить описана знахідка. В.А.Іллінська відкинула поширювані рядом дослідників старожитностей раннього залізного віку гіпотези щодо призначення таких каменів в якості жертвників або домашніх вівтарів (Смирнов, 1964, с.166-167; Петренко, 1967, с.36), запропонувавши найпростішу утилітарну атрибуцію – своєрідних туалетних столиків для розтирання мінеральних фарб на жировій основі (Ильинская, 1968, с.151). Зрештою, і поверхня знахідки з кургану № 2/2001 р. вкрита більш темним шаром пропитування якимось жиром.

Досить яскравими речовими знахідками комплексу є деталі античного імпортного намиста зі склопасту та золота. Всі вони виявлені на дні склепу і репрезентують, імовірно, дві низки намиста з різних матеріалів. Шкода лише, що від комплектів намиста, внаслідок діяльності грабіжників, збереглися поодинокі предмети.

Фаянсове і скляне намисто:

55. *Намистина* фаянсова, округла, з наміченою біконічністю, виконана неохайно

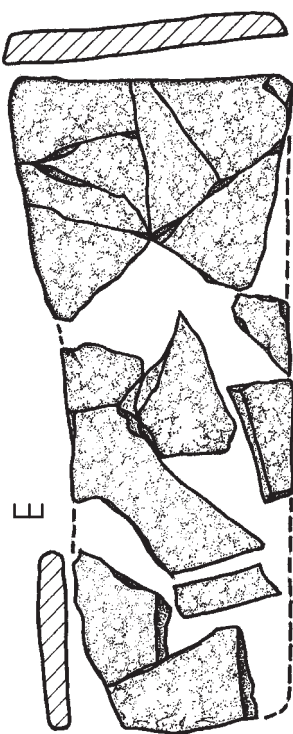

Рис. 107.
Перещепине I.
Курган
№ 2(24)/2001 р.
Плита-таріль.
Пісковик.

(рис.108:5; вкл.ІІІ, рис.1). Виготовлена з пористого фаянсу світло-жовтого кольору, полива жовтіша та гладенька. Висота – 0,4 см; діаметр корпусу – 0,45 см; діаметр отвору – 0,2 см.

Тип I намиста з єгипетського фаянсу, за К.М.Алексеевою, відомого за знахідками в похованнях ольвійського некрополя VI-V ст. до н.е. (Алексеева, 1975, с.31, табл.5:1).

56. *Намистина* скляна кільчасто-очкова подвійна, з двох намистинок стиснутої округлої форми, з'єднаних трьома тонкими стриженьками по корпусу між очками, виготовлена з брунатно-лілового, майже непрозорого скла, сіро-коричневого на вигляд, з трьома прошаркуватими очками, де на тонкий білий диск непрозорого скла накладений темно-синій, а поверх останнього – склопастове біле кільце. Висота намистинок – 0,25-0,30 см; загальна висота обох – 0,55 см; діаметр – 0,55 см; діаметр каналу отвору – 0,20-0,25 см (рис.108:6). Напевне, останні є виробничим напівфабрикатом, який, із огляду на оригінальні ажурні форми, пішов у продаж (вкл.ІІІ, рис.1).

Належать до типу 25, варіанту «в» або «г» очкового склопастового намиста другої половини VI-V ст. до н.е., за К.М.Алексеевою (Алексеева, 1975, с.59, табл.16:50-52). Подібна більській знахідка такої «комбінованої» подвійної очкової намистини нам ще невідома.

Металеve намисто:

57-58. *Намистини* рубчасті пустотілі, овальної у перетині форми, виготовлені із золотої фольги, спаяні з двох штампованих половинок, скріплених між собою тонкими кільцями золотого дроту по краях. Орнаментовані поперечними канельованими смужками та розділеними насічкою більш широкими валиками з рифленням вздовж довгої вісі виробу (рис.108:2-3). Їх розміри: висота – 1,3 см; діаметр корпусу – 0,95-1,00 см; товщина фольги – 0,05 см (вкл.ІІІ, рис.1); проба металу – 500°, маса – 0,55 г. На корпусі намистин помітні незначні деформації. 2 од.

Це продукція античних ювелірів, що має чимало аналогій у похованнях V-IV ст. до н.е. Пряма аналогія – намистина з кургану № 1/1994 р. Більського

Рис. 108. Перещепине I. Курган № 2(24)/2001 р. Прикраси.

1-4, 7 – золото; 5-6 – склопаста.

курганного некрополю «Б» (Супруненко, 1996, с.99, 100, 105, рис.10:4). Від намиста з сусіднього перещепинського кургану № 1/2001 р. (Кулатова, Супруненко, 2003, с.1-4 обкл.) ці вироби відрізняються ширшими смужками рифлених пружок та числом поперечних продавлених рисочок на них.

59-61. Намистинки (бісер) біконічно-скругленої форми, що складаються із двох спаяних між собою, штампованих із золотої фольги напівсферичних половинок, з наскрізним отвором для нанизування (рис.108:4). Висота – 0,30-0,35 см; діаметр – 0,40-0,45 см; товщина фольги – 0,20 мм; проби металу – 500-580°, маса – 0,05-0,07 г (вкл.ІІІ, рис.1). Всього 3 од.

Зразки таких золотих прикрас широко розповсюджені у поховальних пам'ятках Степу і Лісостепу V-IV ст. до н.е. Більші пропорції та охайність у виконанні такого дрібного намиста вказують на більш ранній час їх виготовлення – V ст. до н.е. З більських аналогій назвемо подібні намистинки з сусіднього кургану № 1/2001 р. та кургану № 1/1995 р. в ур.Марченки (Кулатова, Супруненко, 2001, с.102-104, рис.10:9).

Інші золоті прикраси:

62-63. Бляшки – прикраси головної убору нашивні, підтрикутної форми, з трійчастою композицією із розеток у вигляді круглих квіточок з 5-7-ми рельєфними пелюстками, переданими круглими виступами й об'єднаними у стилізоване суцвіття (рис.108: 1, 7). Центральні частини квіточок передані більшими перлинами, між ними – ще один напівкруглий виступ, що єднає композицію. Бляшки виготовлені із золотої фольги штампуванням. Краї рівно загнуті до середини, деталі добре пророблені. На звороті та по краях

отвори або вушка для нашивання відсутні. Вірогідно, прикраси наклеювалися на якусь основу чи нашивалися стібками поперек квіточок, перехрещеними у вигляді трикутника. Висота прикрас – 0,8-0,9 см; ширина – 0,9 см; товщина – 0,15-0,20 см; товщина фольги – 0,015 см; проба металу – 500°, маса – 0,45-0,49 г (рис.108: 1, 7; вкл. ІІІ, рис.2). 2 од.

Бляшки-нашивки у вигляді строених розеток походять з кургану IV ст. до н.е. № 9/1912 р. групи «Частих курганів», курганів IV – першої третини III ст. до н.е. № 11/16 поблизу с.Мастюгіне та № 4 поблизу с.Дурівка у Середньому Подонні (Либеров, 1965, табл. 33:6; Пузикова, 1995, с.5, рис.6; 2001, с.92, рис.19:1,1а; с.220, рис.18:8). Є вони і в окремих комплексах Лісостепоного Правобережжя IV-III ст. до н.е. (Петренко, 1967, с.29, рис.19:16-17; Ковпаненко, Бессонова, Скорый, 1989, рис.41:49). Нещодавно одна схожа бляшка виявлена у кургані № 1 Більського некрополю в ур.Марченки, датованому кінцем V – початком IV ст. до н.е. (Кулатова, Супруненко, 2001, с.103-105, рис.10:7).

64. Найвидатніша знахідка серед вцілілих речей поховального інвентаря – золотий чоловічий перстень-печатка – яскравий і високохудожній зразок класичної античної торевтики. Перстень має сплюснений овальний щиток із загостреннями на кінцях, гранену шинку без потовщення до низу зі стременоподібним профілем, і відноситься до типу II «Б», за О.Я.Неверовим. Подібні персні датуються другою чвертю – серединою V ст. до н.е. (Неверов, 1986, с.19). Щиток прикрашає різьблене зображення колісниці з парою коней та майже оголеною фігурою візничі, переданих у профіль (рис.109). За спиною у молодого наїздника, що тримається за реміні упряжі в пориві вперед, звивається плащ. Шинка персня знизу зберігає сліди заповірного з'єднання. Розміри персня: висота – 2,45 см; розміри щитка – 1,29x2,45 см; товщина щитка – 0,13 см; перетин шинки – 0,12x0,15 см; проба металу – 700°, маса – 10,72 г (вкл.ІІІ, рис.4).

Наведемо деякі міркування відносно кола аналогій цьому унікальному витвору античного ювеліра, дібраних за характером виконання гравіювання та типом

щитка і шинки. Перш за все, це електричний перстень із зображенням перського воїна та золотий перстень із фігурою жінки з Пантікапею, зі збірки Державного Ермітажа (Неверов, 1986, с.145, 147, табл.1:4,6; 3:3). Як здається, це роботи одного майстра з певного іонійського центру, можливо, Мілету, розгромленого персами на початку V ст. до н.е. Перегукується за характером моделювання обличчя вершника на більському персні з профільним зображенням обличчя Гермеса на щитку подібного золотого виробу з Пантікапея (Scythian Gold, 1999, p.187, № 74). За повідомленням доктора Майкла Вікера, в колекції Музею мистецтва й археології Оксфордського університету є перстень V ст. до н.е. з подібним, хоча і не тотожним сюжетом. Проте, оксфордський перстень, що походить з могили 1(В) або V/1885 р. не має яскравих зображень, хоча точно повторює форму щитка і шинки (Vickers, 2002, p.52-53). Він датований серединою V ст. до н.е. (Boardman, 1970). Німфейський некрополь репрезентує і кілька стилістично близьких за характером нанесення зображень перснів, які мають аналогічну підтрикутну шинку та значно вужчий щиток (Vickers, 2002, p.27, pl.7).

Щодо атрибуції сюжету, можна поки що лише гіпотетично розглядати його як образ Ахілла і пов'язувати з культом цього бога-героя, розповсюдженим на території Ольвійського поліса та його хори (Русяева, 1976, с.180-182; Русяева, Супруненко, 2003, с.181-185). В цьому контексті варто згадати й деякі зображення героя на колісниці, які пов'язують з участю у спортивних святах на честь Ахілла населення Ольвії та її хори. Зокрема, саме так трактується сюжет зображення свинцевої платівки з поселення Кателіне I (Рубан, 1982, с.55-58). Можливо, через Ольвію до Більська й потрапив цей перстень, свого часу виконаний на замовлення заможного мешканця цього міста, або ж в якості нагороди за участь у подібних змаганнях.

З огляду на знахідки вже відомих бронзових перснів зі Східного укріплення Більського городища (Шрамко, 1987, с.161, рис.74), виявлення високоякісного зразка золотої печатки вказує на розповсюдженість подібних витворів торевтики

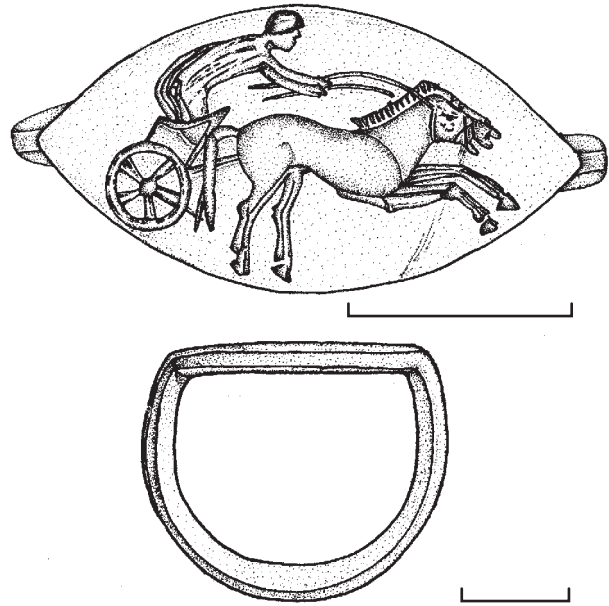

Рис. 109. Перещепине I. Курган № 2(24)/2001 р. Перстень-печатка.
Золото.

у середовищі населення Гелону, можливо, на користування ними в якості особистих печаток, а також на широкі контакти з північнопричорноморськими античними центрами, через які до мешканців фортеці на вододілі Ворскли і Псла потрапляли рідкісні, цінні та якісні зразки давньогрецького художнього ремесла класичної доби (Супруненко, 2002, с.2 обкл.; 2002а, с.34-35).

VI. Невизначені залишки.

65. Рештки розвалу шкіряно-деревозалізного виробу, змішані із зотлілими кістками, що перетворилися на брекчію (рис.87:10). Шматочки цієї маси лежали тонким (до 1,5 см) «коржем» на овальній у плані площі 12 x 15 см і були розкидані у фрагментах поруч на втричі більшій площі в перекопі. Гіпотетично, в ході розкопок, розглядалися як залишки шкіряного захисного обладунку, хоча останнє було, вірогідно, бажанням виявити рештки такого виробу. На 2-х фрагментах цієї маси виявлені відбитки тканин. Зокрема, на фрагменті розміром 0,5 x 0,9 см є відтиски тонковолокнистої, з простим полотняним переплетенням, тканини, зверху до яких прикипів шматочок шкіри (визначення С.В.Маєвської).

Таким чином, за типом поховальної споруди, характером і датуванням речових знахідок, із залученням їх аналогій, досліджений курган належить до комплексів *другої – початку третьої чверті V ст. до н.е.*, засвідчуючи далеко не рядовий майновий та соціальний статус похованих в ньому і наявність на Західному укріпленні чи на сусідньому поселенні в ур.Лісовий Кут досить заможних родин, пов'язаних, певно, із торгівлею чи ін. контактами з давньогрецькими центрами Північного Причорномор'я.

Курган № 3 (25) / 2001 р.

Знаходився за 230 м на південний схід – південь від воріт УКПГ, у північно-західній частині майданчика свердловини № 170, під відвалами ґрунту з насипу кургана № 13/1997 р. та за 49 м на південний захід від кургану № 2 (24)/2001 р., зліва від старої дороги на вододіл і до ур.Холодівщина (рис.20).

Чорноземний *насип* круглої у плані форми пошкоджений розорюванням і ймовірним нівелюванням під час роботи важкої техніки. Висота кургану – 0,45 м, його діаметр – 13,5 м (рис.110:1). Місцями у насипу траплялися поодинокі вуглини, а на рівні похованого чорнозему – кілька шматочків стінок розбитої античної амфори.

У центрі виявлений кільцевий, овальний в плані суглинково-материковий *викид*, діаметром 5,2 x 6,0 м, потужністю від 0,15 до 0,30 м, що оточував і частково перекривав прямокутну у плані *поховальну камеру* розміром 2,45 x 3,20 м (7,8 кв. м), зорієнтовану по вісі південний захід – північний схід (рис.110:1-2). Яма мала глибину 0,80 м від вершини кургана, або 0,38 м від рівня стародавньої поверхні (рис.110:3), і була доведена до межі похованого ґрунту з материком. Стінки рівні, рівне дно ледь понижувалося до центра.

Саме тут був влаштований *склеп*, розміром 1,75 x 2,20 м (3,8 кв. м), стінки якого кріпилися двома дошками з кожної зі сторін, що спиралися на чотири кутових отесаних стовпи перетином від 12 x 15 до 20 x 22 см. Висота стовпів не перевищувала

глибини ями – 0,40 м. Від стовпів-обрубків збереглася труха у заповненні та ледь помітні вдавлення на дні. Тип склепу – 2, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоновою, С.А.Скорим.

Долівку ями вкривала *підлога* у вигляді повздовжно викладених неошкурених знизу дощок (отесу), шириною 18-20 см. За підрахунками, таких дощок довжиною 2,1-2,2 м було вісім. Дощки викладалися на дві поперечні лаги, влаштовані край коротших стінок склепу. Від лаг довжиною 1,70-1,75 м збереглися продавлені у материк канавки з відбитками дерева трапецієподібного перетину (шириною 17-22 см і глибиною 3-5 см), що вказували на характер їх отесування. Ближче до західної стінки, по центру ями виявлені рештки ще одного стовпа, що підтримував перекриття. Поряд із ним – сліди згорілої скалки чи дерев'яного світильника у вигляді круглої купки вуглин діаметром 6 см (рис.110:3).

Про наявність *накатника* свідчили рештки двох поперечних отесаних плах поряд із короткими стінками склепу. Накатник викладався поперек ями в один шар, спираючись кінцями плах на ущільнююче заповнення між стінками склепу і котловану ями. Цей проміжок у 0,35-0,60 м був закиданий материково-суглинковим ґрунтом викиду і щільно втоптаний (рис.110:3).

Заповнення склепу зверху містило суглинковий масив ґрунту викида, що підстилався двома шарами дернин з рештками дерева від накатника, а нижче – чорнозем, з окремими вуглинами. Нижній шар останнього був зритий грабіжниками.

Поховання виявилось *пограбованим* за пізньосередньовічної епохи та наприкінці XIX – на початку XX ст. Більш давній *грабіжницький хід 1* прямував до північно-східного кута поховання дугоподібним у плані лазом, відкопаним з північної поли кургана. Його загальна довжина складала майже 9 м при ширині 0,8 м (рис.110:3). Досліджена нижня частина цього ходу, у змішаному затічному заповненні якого траплялися дернини, шматки обгорілого ґрунту, поодинокі вуглини. Перекоп від цього ходу практично знищив східну третину склепа.

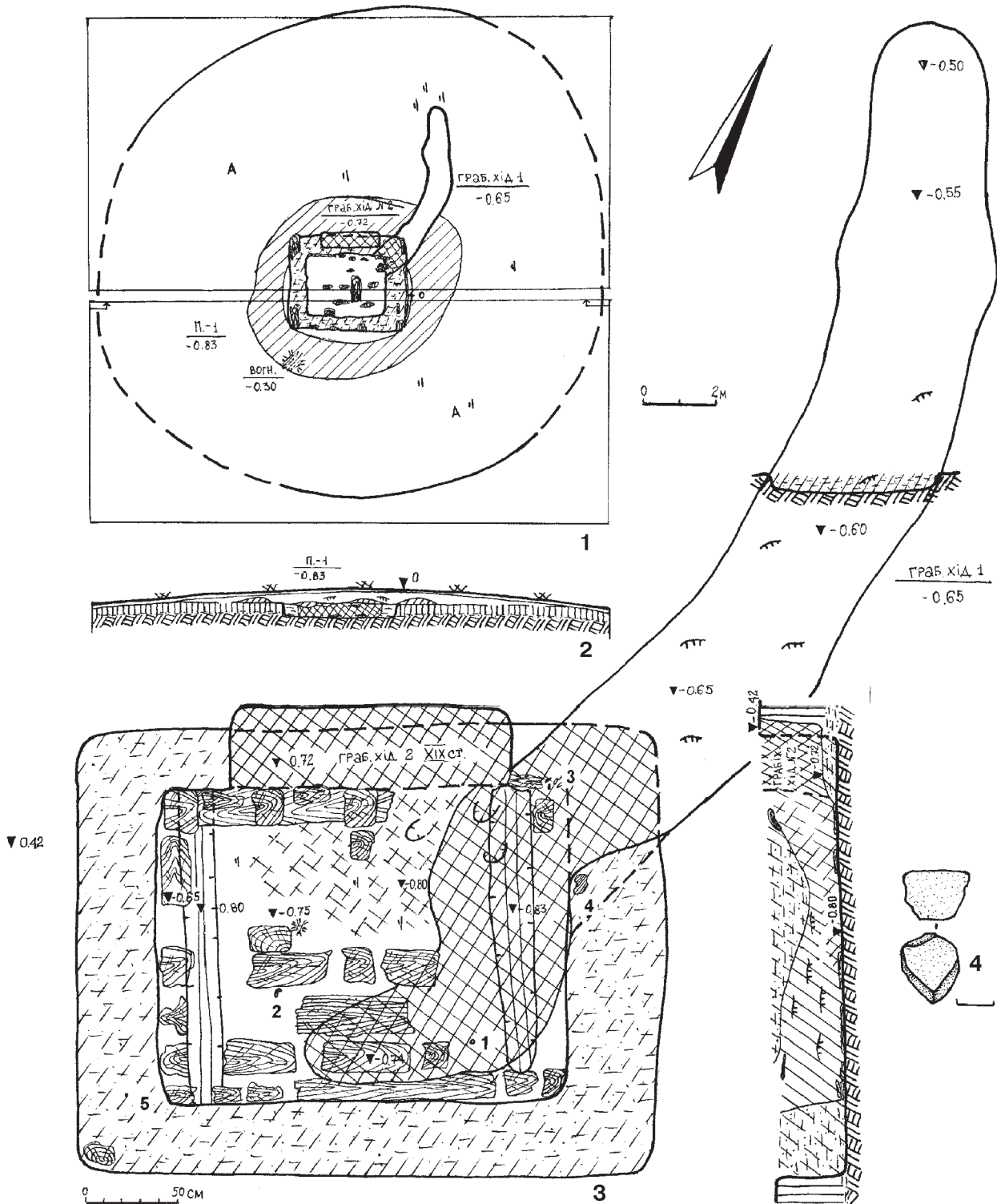

Рис. 110. Перещепине I.
Курган № 3(25)/2001 р.

- 1 – план; 2 – профіль бровки;
- 3 – план і перетин поховання;
- 4 – уламок точильця, пісковик.

На плані поховання: 1 – намистина, склопаста; 2 – уламок ручки амфори; 3 – кістки дитини; 4 – корозований виріб, залізо; 5 – уламок точильця, пісковик.

Грабіжницький хід 2 виявився характерним для Більська й околиць підкопом новітнього скарбощукача через просів над поховальною ямою «до-» чи «післягородцовського» часу: прямокутний підкоп-«щілина» 0,50 x 1,55 м – доведений до рівня дна поховання, а звідти здійснювалося перебирання заповнення у пошуку дрібних дорогоцінностей. Останній грабіжник найретельніше перерив усе непорушене заповнення (рис.110:3). Цей хід досить чітко датувався знахідками подрібненого гончарного череп'я рубежу XIX – XX ст. поблизу вершини кургана.

Враховуючи повне пограбування поховання, сподіватися на якісь знахідки не доводилося, хоча рештки останніх все ж були виявлені. В основі грабіжницького ходу 1 трапилися кілька уламків променевих кісток рук та фаланга великого пальця ноги дитини (віком близько 10-12 років). У щільному заповненні між стінкою склепа та ями, край цього ж ходу, – зотлілий уламок невизначеного залізного виробу (рис.110:3). В такому ж заповненні неподалік від західної стінки – фрагмент точильця із жовтого крихкого пісковіку (рис.110:3-4:5). Зі вцілілих речей виявлені: склопастова намистина у південно-східному кутку склепу (рис.110:3:1; 112) та ручка античної амфори по центру – на дні камери (рис.110:3:2; 111).

Рис. 111.
Перещепине I.
Курган
№ 3(25)/2001 р.
Уламок ручки
амфори.

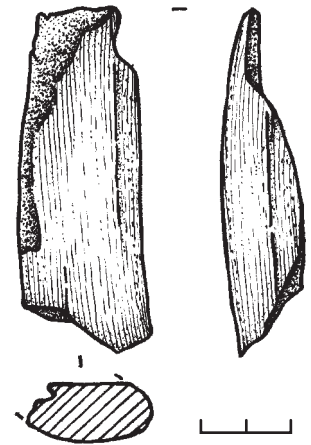

Рис. 112. Перещепине I.
Курган № 3(25)/2001 р.
Намистина. Скло.

Таким чином, поховання належало дитині або жінці із дитиною, з огляду на розміри склепа, і було зорієнтоване головами на північний захід. Комплекс датується, вірогідно, V ст. до н.е.

2.5. Кургани в ур.Перещепине I за розкопками 2002 р.

Восени 2002 р. проведені дослідження на майданчику під розташування газорозвідувальної свердловини № 215, на південно-східній периферії Перещепинського курганного некрополя I (рис.18), де на протязі 2000-2001 рр. вже велися рятівні розкопки, а в 1997 р. – роботи Українсько-німецької археологічної експедиції ІА НАН України і Німецького науково-дослідного товариства на чолі з В.Ю.Мурзіним та Р.Ролле (Мурзин, Ролле, Хери, Махортых, Белозор, 1998, 60с.; Супруненко, Кулатова, 2002, с.70-72; Кулатова, Супруненко, 2002, с.167-168;

Супруненко, 2002, с.1-2 обкл.; див. також Звіти за 2000 та 2001 рр.: Супруненко, Кулатова, 2000, арк.1-67; Кулатова, Супруненко, 2001, арк.1-120).

Два з досліджених курганів, вивчених у ході робіт 2002 р., дали винятково яскраві матеріали та дозволили чи не вперше за час розкопок некрополя отримати детальне уявлення про поховальний обряд населення, що залишило могильник, за рештками неушкоджених грабіжниками могил. Доречно нагадати, що інформація про розкопки поховальних комплексів вже

з'являлася на сторінках наукових видань, проте мала попередній характер (Кулатова, Супруненко, 2002, с.123-129; Кулатова, 2003, с.2 обкл.).

Досліджені кургани знаходилися у південній ділянці Перещепинського некрополя I, обмеженій асфальтованим під'їздом до Більської УКПГ із заходу та польовою дорогою, що прямує до неї ж з північного сходу. Загальний перепад висот вздовж схилу на південь і південний схід тут становить більше 4,5 м. Поверхня має сучасне задернування, хоча раніше розорювалася. В умовному трикутнику між цими дорогами, здебільшого на північний схід, північ та північний захід від майданчика свердловини, вище по схилу, розташований ланцюжок розораних курганів (напрямок – південний схід – північний захід). Ці кургани не були відомі за попередніми обстеженнями, адже виявилися відкритими лише під час суцільного зняття дернових нашарувань у ході робіт 2002 р. Всі вони мали розорані насипи, висотою 0,15-0,50 м та діаметром від 7,5 до 18 м, і належали до південного угруповання курганів могильника. Насипи, що розкопувалися, розташовані на схилі плато, за 210-242 м на південний схід від воріт УКПГ, під полотном чи справа від польової дороги до с.Більськ (рис.20).

Курган № 1/2002 р.

Перший із розкопаних невеличких курганів, незважаючи на пограбування пізньосередньовічного часу, надав уявлення про характер поховального обряду представників менш заможного населення. Існування кургану вгадувалося за наявністю ледь підвищеного рівня трав'яного покриву ще при розкопках 2001 р.

Насип знаходився за 242 м на схід – південний схід від воріт УКПГ, у північно-східній частині майданчика свердловини № 215, між курганами №№ 1 і 2/2001 р., зліва від польової дороги (рис.20: I).

У відслоненнях північної межі майданчика свердловини № 170, за 3,5-9,0 м на захід від кургану, виявлені розкидані, певно, на рівні стародавньої поверхні, фрагменти плічка, стінок і ніжки червоно- і

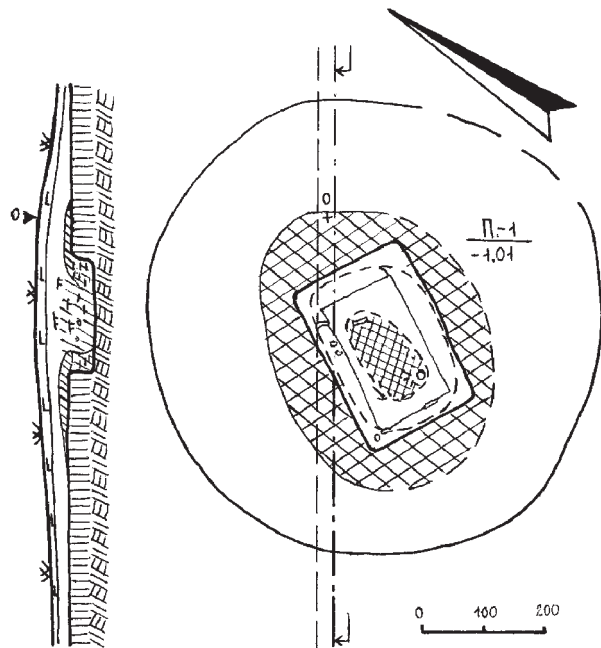

Рис. 113. Перещепине I. Курган № 1/2002 р.
План і профіль центральної бровки.

коричневоглиняних хіосської, протофасоської і невизначеної амфор (від 3-х посудин), а також у південній полі на дорозі – уламок стінки ліпної товстостінної посудини скіфського часу. Скупчення амфорного бою варто розглядати як рештки тризни, пов'язаної зі спорудженням сусіднього кургану № 2/2001 р.

Чорноземний насип круглої у плані форми був дуже розораний (рис.113). Висота кургану – 0,50 м, його діаметр – 7,5 м. Місцями у насипу траплялися поодинокі вуглини, у центрі – шар дернин, а на рівні похованого чорнозему – кілька дрібних фрагментів античного гончарного та ліпного місцевого посуду скіфської доби (рис.113).

У центрі виявлений кільцевий в плані, без розриву, чорноземно-материковий викид, розміром 3,5 x 4,7 м і максимальною потужністю 0,2 м, що перекривав зі всіх боків прямокутну в плані поховальну яму. Остання влаштована без входу, мала загальні розміри 2,20 x 2,95 м (близько 6,5 кв. м), та була зорієнтована за віссю північний схід – південний захід (рис.113). Масив викиду по краях переходив у тонку смугу суглинкового натопту, рознесеного учасниками поховального обряду.

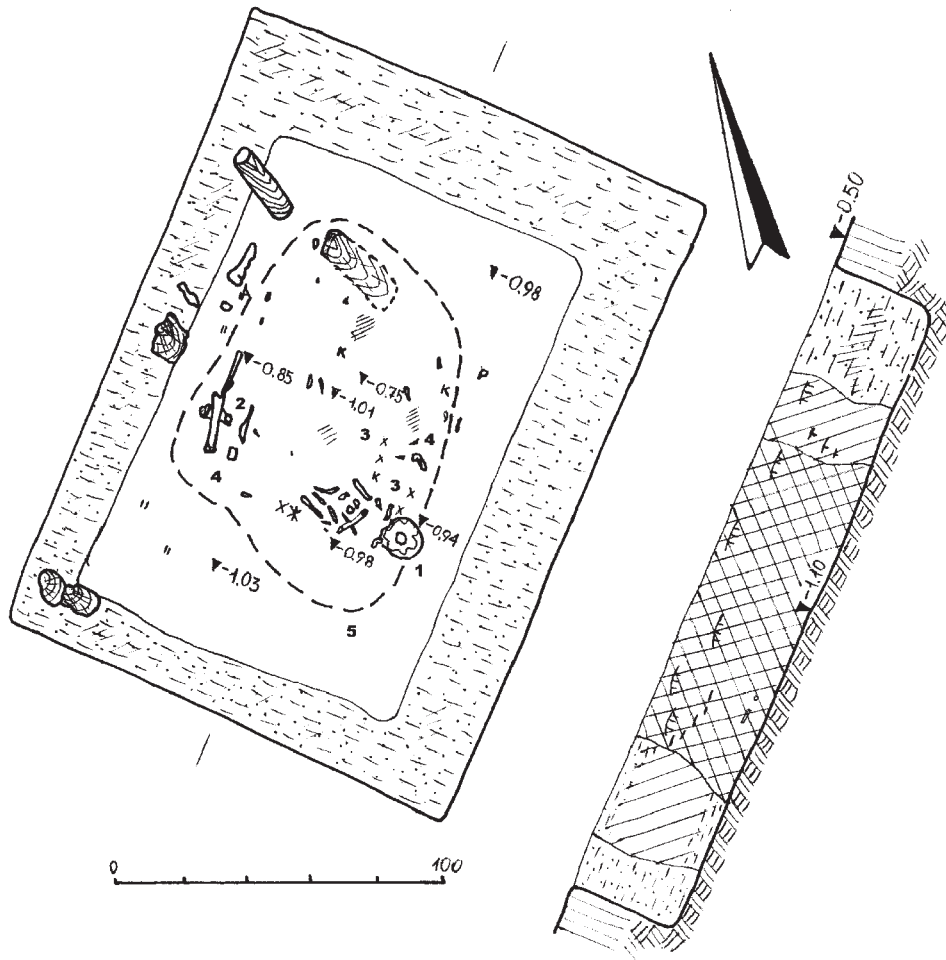

Рис. 114.
Перещепине І.
Курган
№ 1/2002 р.
План і перетин
поховання.

1 – череп людини; 2 – ніж, залізо; 3 та х – уламки дзеркала, бронза; 4 – наконечники стріл, бронза; 5 – межі грабіжницького перекопу.

Поховання здійснене в ямі, трохи заглибленій у материк, глибина якої – 1,03 м від УЦ або 0,53 м від рівня стародавньої денної поверхні. Стінки ями рівні, вирівняна долівка ледь понижувалася до південного заходу на 4-5 см (рис.114). Змішано-суглинкова частина викиду була використана для ущільнення конструкції прямокутного в плані склепу (тип 1, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоновою, С.А.Скорим), розміщеного посеред ями (1,5 x 2,2 м, площа – 3,3 кв. м), і втрамбована між стінками склепу та котловану. Слідів внутрішньої дощатої частини склепу, через незначну глибину залягання поховання, виявити не вдалося, не рахуючи легкого деревного тліну вздовж утрамбованого суглинкового заповнення по краях. Вірогідно, склеп був влаштований без поперечних лаг на материковому дні, з використанням якоїсь підстилки із рослинної сировини чи шкіри. Та про наявність дерев'яної обшивки стін свідчили рівні краї суглинково-чорноземного ущільнення понад ними.

Склеп перекривав поперечний *накатник* в один шар, що складався із частково отесаних плах і кругляків (перетин – 0,15 x 0,20 см та діаметр близько 0,10 м), довжиною 2,2-2,3 м. Накатник лежав на краях ями й утримувався залишками масиву викиду, на який спиралися кінці плах перекриття (рис.114). Рештки накатника виявлені як у заповненні, так і вздовж північно-західної стінки ями. Накатник зверху перекривався одним-двома шарами дернин. У центрі перекриття закидалося шматками дерну і ґрунтом з рештками тризнового вогнища, а далі – закладалося шарами дернин і чорноземом, взятим з околу. Слідів ровика під насипом кургану не виявлено.

Заповнення зверху і по краях ями містило прошарки ґрунту викида, по центру – переміщені у провалі грабіжницького колодязя шари дернин, з домішками суглинку, попелу та вуглин. Все це підстилялося рештками дерева від накатника, нижче – тонким прошарком чорнозему з вуглинами, дернинами та шматочками

обгорілого ґрунту. Нижній шар заповнення був зритий грабіжниками, крім невеликих ділянок по кутах ями (рис.114).

Поховання виявилось *пограбованим*, вірогідно, за доби пізнього українського середньовіччя. *Грабіжницький перекоп* підпрямокутним колодязем, розміром 1,2 x 1,4 м, був направлений безпосередньо на центр поховання і досяг його дна. Він закладався з вершини насипу – над провалом накатника. Цей перекоп мав прямі аналогії із грабіжницькими підкопом марченківського кургану у Більську (*Кулатова, Супруненко, 2001, с.99-105*) і може датуватися XVII ст.

Нижня частина *заповнення* склепу була зрита і перемішана грабіжниками. Та все ж, розміщення виявлених кісток похованого засвідчувало його викладання головою на південний схід і ймовірно випростане положення, з ледь підігнутими ногами. У заповненні, ближче до південно-східної стінки, знаходився череп, що лежав мозковим відділом вниз (рис.114); поряд містилося скупчення потрощених кісток рук, ребер, шийних і спинних хребців; вздовж північно-західної стінки лежали кістки ніг й окремі фаланги пальців рук та ніг. За визначенням А.В.Артем'єва, кісткові залишки належали літньому, як на той час, *чоловікові*, віком 50-55 років. Разом із його останками виявлено й ряд кісток, що не були ідентифіковані як належні до чоловічого скелету. Вони могли належати *жінці* зрілого віку, що вказує на парний характер поховання.

Порівняно нечисленні *рештки інвентаря*, напевне, засвідчували його ординарність. По-перше, не потрощеним зберігся на дні поховання суцільнозалізний ніж із невеликим лезом, горбатою спинкою та простою металевою ручкою (рис.114:2; 115:7). По-друге, поряд із черепом та кістками ніг лежали чотири бронзові тригранні втульчасті наконечники стріл (рис.114:4; 115:1-4). По-третє, поряд із кістками ребер і рук знаходилися невеликі уламки потрощеного бронзового дзеркала (рис.114:3; 115:5). Крім того, у перекопаному грабіжниками заповненні, по центру поховання, виявлені 6 фрагментів ліпного мініатюрного горщика, а біля північно-західної

стінки – два дрібні уламки стінки античної рожево-коричневоглиняної амфори, сколи черепків від цієї амфори (рис.114: к, а; 115:б), уламок стінки масивнішого ліпного горщика із шерехатою поверхнею. Поблизу кісток рук похованого відзначений розвал невизначеного залізного предмета розміром 0,5 x 0,8 см (рис.114:хж). Все це доповнювалося численними дрібними вуглинами у межах грабіжницького перекопу, які були рештками скалки або смолоскипу, використаних при пограбуванні, і відрізнялися яскравочорним маслянистим блиском від раніше виявлених у насипу й у непорушених ділянках заповнення.

Нижче подається детальніший опис знахідок.

I. *Кераміка. Ліпна:*

1-6. *Фрагменти* вінця і стінок *горщика*, від невеликої посудини з добре заглаженою поверхнею, виявлені у заповненні та на дні склепу (рис.114:к). Це горщик з відігнутим і прямо зрізаним вінцем, краї якого мали пальцево-відтягнуті вдавлення. Діаметр вінця посудини не перевищував 8 см, діаметр тулуба – 10-11 см (рис.115:б). Розміри уламків – від 0,8x1,1 до 1,9x3,4 см. 6 од.

7. *Фрагмент* стінки ліпного *горщика* від посудини середніх розмірів, що мала шерехату, дещо заглажену поверхню, виявлений у заповненні. Розміри – 2,8 x 3,1 см.

II. *Кераміка. Гончарна:*

8-10. *Уламки* стінок рожево-коричневоглиняної, зі світлорожево-палевим ангобуванням зовнішньої поверхні та рівномірно розміщеними блискітками слюди в тісті, вірогідно, самоської *амфори*, з тонко відмуленим тістом та домішками дрібного піску. Виявлені у заповненні і на дні. Розміри – незначні, більшого уламка – 3,1 x 4,4 см (рис.114:а). 3 од.

III. *Предмети озброєння.*

11-14. *Наконечники стріл* бронзові – 4 од. (рис.114:4), всі – втульчасті тригранні. Вони входили до складу жмутка стріл у складі поховального інвентаря і виявлені у переденні заповнення склепу та грабіжницького перекопу:

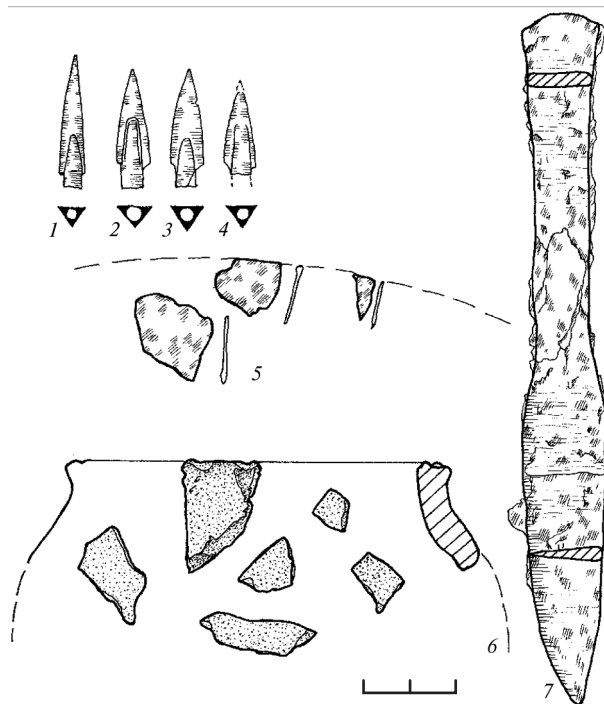

Рис. 115. Перещепине I. Курган № 1/2002 р. Знахідки.

1-5 – бронза; 6 – кераміка; 7 – залізо.

1) трикутний, зі звуженою високою голівкою, гранями, зведеними «баштово» на останній третині висоти, двома зрізаними майже під прямим кутом до втулки прямими гранями й однією, зведеною нанівець (рис.115:1), з видовженим овальним отвором на втулці. Довжина – 2,9 см.

Належить до III відділу, одного з варіантів 2-го типу, за Г.І.Мелюковою і В.Г.Петренком (Мелюкова, 1964, с.14-16; Петренко, 1967, с.44-46). Подібні наконечники виявлені у комплексах другої половини V-IV ст. до н.е., в т.ч. й на Перещепинському некрополі у Більську (Шрамко, 1996, с.48, рис. XVII:18; Мурзін, Ролле, Білозор, 1996, с.143, рис.3);

2-4) наконечники підтрикутні, з невеликою виділеною втулкою, зрізаними під гострим і прямим кутами до втулки кінцями лопатей. Втулка позначена на гранях П-подібним заглибинами і профілюванням. Мають несталі пропорції та різну ширину голівки, що відрізняється масивністю (рис.115:2-4). Довжина – 1,8-2,6 см. 3 од.

Це наконечники стріл III відділу, 2-го варіанту 2-го типу, за Г.І.Мелюковою і В.Г.Петренком (Мелюкова, 1964, с.14-16;

Петренко, 1967, табл.34). Мали широке розповсюдження і побутування у другій-третьій чвертях V ст. до н.е. (Полін, 1987, с.31, 32, рис.11-13).

З аналогії назвемо наконечники стріл з кургану № 4 у Берестнягах, поховання 2 кургану № 2 у Корніївці, кургана № 3 Стеблівського некрополя (Там само, с.31,32, рис.11:22-23; 12:31-32; 13:2). Відомі такі наконечники й за більськими знахідками – інвентарем кургану № 11/1975 р. могильника Скоробір (Шрамко, 1994, с.113, рис.7:4), похованням № 2/2000 р. Перещепинського некрополя I (Супруненко, Кулатова, 2000, арк.8-10).

IV. Побутові речі.

15. Уламки бронзового литого дзеркала (рис.114:3x; 115:5) дрібні, з потовщеним і злегка профільованим бортиком, діаметром диску близько 16 см, напевне, з боковою ручкою. Розміри фрагментів – від 0,3 x 0,9 до 1,4 x 1,7 см. Подібний розвал дзеркала виявлений у кургані № 2/2001 р. (Кулатова, Супруненко, 2001, арк.43; 2009).

16. Розвал залізного суцільнометалевого ножа (3 фрагменти), з горбатою спинкою, ледь вигнутим коротким лезом, із суцільною підпрямокутною рукояткою (рис.114:2), трохи розширеною до кінця, прямокутною у перетині і скругленою на завершенні (рис.115:7). Ніж мав невеличкі шкіряні піхви, відбитки яких збереглися на лезі, сліди покриття шкірою залізного руків'я. Виявлений на дні склепу. Входив до складу поховального інвентаря. Загальна довжина – 14,8 см; довжина руків'я – 7,4 см; його ширина – 1,2-1,8 см; товщина – 0,35 см; довжина леза – 7,5 см; його ширина – 1,9 см; товщина спинки – 0,3 см (рис.115:7); довжина піхов – близько 6 см. Він належить до III групи, 1-го типу ножів з металевими ручками, за Б.А.Шрамком (Шрамко, 1983, с.54, 80, табл. 6:III-1).

Таким чином, досліджений курган з, вірогідно, парним похованням, належить до поховальних пам'яток населення скіфської доби і датується *серединою – третьою чвертю V ст. до н.е.*

Курган № 2/2002 р.

Цей, майже зовсім непомітний на тлі схилу, курган поставив питання про обов'язкове дослідження піл навіть невеликих насипів і пошук рівчаків навкруги них, а також упевнив у думці, що під незначними рештками насипів можуть зберігатися виразні та науково значимі комплекси з яскравими знахідками.

Рештки насипу знаходилися на південний схід від воріт Більської УКПГ, на відстані 30 м від кургану № 2/2001 р. (Супруненко, 2002, с.2 обкл.), справа від асфальтованої дороги (рис.20:2). Насип по вісі північний захід – південний схід, трохи зачіпаючи північно-східний кут поховання, перерізала траншея газоконденсатопроводу, прокладеного в середині 1970-х рр., і доведеного до глибини 1,20 м від рівня сучасної денної поверхні (рис.116).

Рештки вирівняного оранкою чорноземного насипу круглої в плані форми мали висоту 0,15-0,20 м і діаметр 14,3 м, були ушільнені накатом ґрунтової дороги. Місцями у насипу траплялися поодинокі вуглини, у центрі – кілька шарів дернин, а на рівні похованого чорнозему – подрібнені шматочки перепаленого суглинку – від перебування у вогнищі. Майже по краю решток насипу виявлений круглий у плані рів, діаметром 12 м і шириною 0,8-1,2 м, що мав глибину 0,55-0,60 м від УЦ та 0,35-0,45 м від рівня стародавньої денної поверхні. Рів дещо варіював, за шириною і глибиною, в межах наведених параметрів, мав розрив з північного сходу, шириною

2,4 м, що слугував проходом. Форма рівчака у перетині наближалася до напівкруглої або заоваленої, заповнення було інтенсивно чорним чорноземним, із незначними суглинковими затьюками у передденні (рис.116). Вірогідно, обсяг ґрунту з рівчака відповідав об'єму масиву ґрунту насипу кургану. Відповідно, його спорудження починалося з вибирання дерну, що пізніше йшов на закладання накатника, а далі здійснювалася підсипка насипу чорноземом. Завершення спорудження кургану полягало в оконтуренні його суглинком з підчищеного дна рівчака.

У насипу, навкруги нього та у заповненні рівчака, виявлено 46 фрагментів ліпного й античного тарного посуду, представленого уламками вінця, ручок, стінок приденних частин червоно-, світлокоришнево- і коричневоглиняних амфор, в т.ч. хіосського виробництва, зокрема, пухлогорлої, що належали 4-м посудинам, а також фрагментами стінок масивної корчаги, дна великого ліпного горщика з утором, з діаметром денця близько 13 см, дрібними уламками тонкостінних невеликих ліпних посудин скіфського часу. На викиді виявлені шматки перепаленого суглинку від поминального вогнища, незначні уламки ліпного горщика із заглаженою поверхнею і недостатнім випалом, фрагменти стінок нижньої частини тулуба оранжевоглиняної амфори з блискітками слюди і дрібними вапняковими включеннями в тісті та подібної коричнево-оранжевоглиняної амфори, ймовірно, фасоського виробництва.

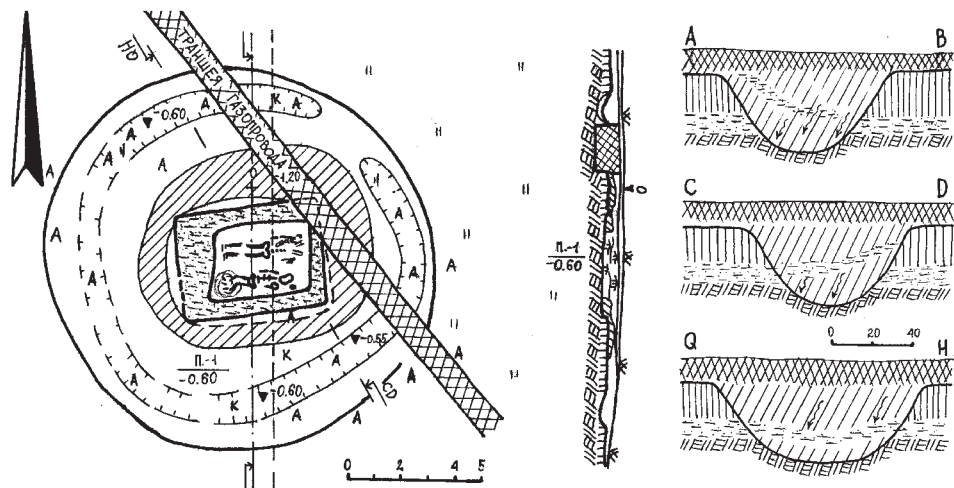

Рис. 116.
Перещепине I.
Курган
№ 2/2002 р.
План, перетин
і профілі перетину
рівчака.

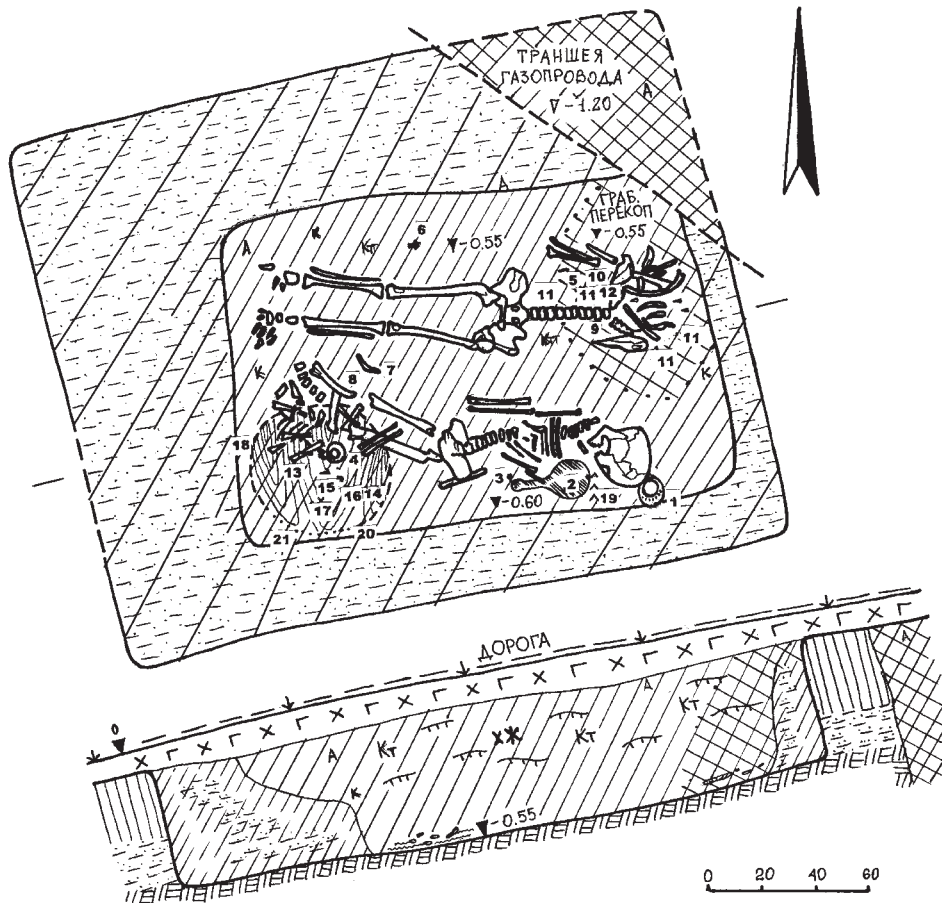

Рис. 117.
Перешепине І.
Курган № 2/2002 р.
План і перетин
поховання.

- 1 – горщик, кераміка; 2 – дзеркало, бронза; 3, 6 – пряслиця, кераміка; 4 – мисочка, кераміка; 5 – розвал ножа, залізо; 7 – ніж заклепковий, залізо, кістка; 8, 15, 16, 20 – розвали деталей тачі, залізо; 9 – жовтопастова очкова намистина, глухе скло; 10 – бляшка, золото; 11 – намистинки, золото; 12 – бісер, фаянс; 13 – кістки тварини; 14, 18, 19 – уламки шпильок, залізо; 17 – розвал заклепкового ножа, залізо, кістка; 21 – рештки тачі, дерево.

Отже, до складу комплексу посуду, використаного у тризновій відправі, входили: з ліпних – корчага, горщик, кілька невеликих горщикоподібних посудин; з гончарних – 4 амфори, в т.ч. по одній – хіосській та фасосській.

У центрі виявлений кільцевий у плані, вузький, без розриву, чорноземно-материковий *викид*, розміром 7,0 x 8,5 м і максимальною потужністю 0,15 м, що перекривав зі всіх боків прямокутну в плані *поховальну яму*. Остання була споруджена без входу, мала загальні розміри 2,00 x 2,55 м (близько 5,1 кв. м), й була зорієнтована за довшою віссю схід – захід, з невеликим відхиленням до північного сходу – південного заходу (рис.116).

Поховання здійснене в ямі, лише доведеної до рівня материка, глибина якої – 0,60 м від УЦ або 0,45 м від рівня стародавньої денної поверхні. Стінки ями рівні, вирівняна долівка понижувалася на схід на 5 см (рис.117). Майже весь мішано-суглинковий *викид* був використаний для ущільнення конструкції підпрямокутного

в плані *склепу*, розміщеного ближче до південно-східного кута ями, зі зміщенням вісі безпосередньо у широтному напрямку (1,25 x 1,90 м, площа – 2,4 кв. м), і втрамбований між стінками склепу та котловану (рис.117). Були помітні лише сліди внутрішньої дощатої частини склепу (тип 1, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоною, С.А.Скорим), позначені деревним тліном вздовж стінок. Через незначну глибину залягання поховання рештки дощок навіть на дні виявити не вдалося, не рахуючи легкого деревного тліну понад втрамбованим суглинковим заповненням по краях та його тоненького прошарку на дні. Вірогідно, склеп був влаштований із дощатою підлогою, без використання поперечних лаг для її утримування над материковим дном, з укладанням коши чи іншого типу підстилки поверх дерева. Крім того, про наявність дощатої конструкції свідчили рівні краї суглинково-чорноземного ущільнення понад стінками (рис.117).

Склеп перекривався поперечним *накатником* в один шар, що складався з

невеликих плах і жердин, довжиною понад 1,5-1,6 м. Накатник лежав на краях суглинково-чорноземного ущільнення в ямі і практично не зберігся, крім тонких смужок-слідів зотлілого дерева у заповненні. Накатник зверху перекривався не менше ніж двома шарами дернин. У центрі перекриття закидалося шматками дерну і ґрунтом із рештками тризнового вогнища, кістками коня і дрібної рогатої худоби, вуглин, а далі – закладалося шарами дернин і чорноземом, взятими із рівчака навколо кургану (рис.117).

Заповнення зверху і по краях ями містило тонкі прошарки ґрунту викида, по центру – два шари дернин, із домішками чорнозему, дрібні вкраплення попелу і вуглин від скиданих на перекриття решток тризнового вогнища, разом із порубаними кістками коня і дрібної рогатої худоби, корозованими уламками залізного ножа (рис.117:хж). Все це підстиалося залишками дерева від накатника, а нижче – тонким прошарком чорнозему. Частина заповнення у північно-східному кутку була зрита новітніми скарбощукачами 1970-х рр., що намагалися із траншеї газоконденсатопроводу докопатися до могили.

Отже, поховання не було *пограбованим* у давнину. Його лише частково пошкодили новітні шукачі антикваріату, що зрили заповнення північно-східного кутка склепу у пошуках дрібних золотих намистин і бляшок. *Гробіжницький перекоп* здійснений із дна прокладеної траншеї під

газоконденсатопровід. Звідти ножем чи саперною лопаткою була зрита нижня частина ділянки заповнення розміром близько 0,5 x 0,8 м. Цей перекоп знищив череп і верхню частину скелету однієї з похованих (рис.117; 118).

Не дивлячись на спробу пограбування, поховання збереглося у порівняно задовільному стані. У склепі виявлене парне поховання *жінки*, віком 25-30 років, та *дівчинки*, у віці 6-8 років, зорієнтованих головами на схід (рис.3). Жінка була покладена випростано вздовж північної стінки склепу на спині, руки – вздовж тулуба. Її череп відсутній, а верхня частина скелета зрита і переміщена грабіжниками. Дівчинка лежала паралельно жінці, у схожій позі, дещо завалено на лівий бік, руки – вздовж тулуба, ноги – зміщені північніше від вісі поховання, внаслідок розташування у південно-західному кутку склепа дерев'яної таці. Череп дівчинки завалився на ліву скроневу частину.

Похованих супроводжував порівняно численний *інвентар*. Доросла жінка мала дорожочинні прикраси головного убору та намиста. Серед скупчення зритих кісток верхньої частини скелету виявлені 6 дрібних золотих намистинок-бісерин (рис.117:11), дрібні жовтопастова й очкова намистини (рис.117: 9, 12), невелика золотофольгова бляшка-нашивка у вигляді фігурки зайця (рис.117:10). Тут же знайдено і дуже корозований фрагмент залізного ножа (рис.117:5). Біля правої ноги жінки

Рис. 118.
Перещепине I.
Курган № 2/2002 р.
Поховання.

Із заходу. Східний куток перерізаний траншеєю газоконденсатопроводу.

знаходилося керамічне пряслице посудинкоподібної форми, викладене зрізаною основою на захід (рис.117:6). Вірогідно, дерев'яна вісь веретена лежала паралельно правій нозі похованої. Край лівої ноги жінки знаходився залізний заклепковий ніж із кістяною ручкою (рис.117:7), розвал якого зберігся.

Більш різноманітні супутні речі виявлені поряд зі скелетом дівчинки. Зліва від її черепа стояв невеликий ліпний горщик (рис.117:1), поряд знаходився розвал з трьох уламків залізної шпильки (рис.117:19); на грудях (змістилося на кістки лівої руки) лежало кругле із боковою ручкою бронзове дзеркало античної роботи (рис.117:2), а неподалік його ручки, зліва від похованої, було викладене керамічне пряслице, направлене верхньою основою на схід (рис.117:3). В ногах похованої знаходилися зотлілі рештки великої дерев'яної таці із загнутими доверху невисокими краями, вінця якої скріплювалися тонкими залізними платівками на залізних, повністю знищених корозією, цвяшках (рис.117:21). Таця-«блюдо» мала чотири виступи-утримувачі у вигляді залізних накладок овальної форми із короткими скобами-штифтами (рис.117: 8, 15, 16, 20). Серед розвалів вищезгаданих накладок трапився залізний виріб підтримкутної форми з рештками зверху – дротяного утримувача, посередині – отвору із залізною віссю, призначення якого може розглядатися в якості обойми-утримувача перехрещених ремінців (рис.122:7). Посеред таці стояла невелика ліпна мисочка, заповнена вуглинками, вірогідно, світильник (рис.117:4), а на рештках блюда лежали кістки коня і вівці (рис.117:13) та залізний вигнутий ніж з горбатою спинкою і кістяним руків'ям, скріпленням залізними заклепками (рис.117:17). Біля західної стінки склепа виявлений рознесений землеріями розвал ще однієї масивнішої залізної шпильки (рис.117:18).

І. Кераміка. Ліпна:

1. *Горщик* мініатюрний тонкостінний, з ледь відведеним вінцем, короткою шийкою та кулястим тулубом, на звуженому і виділеному денці із незначним утором

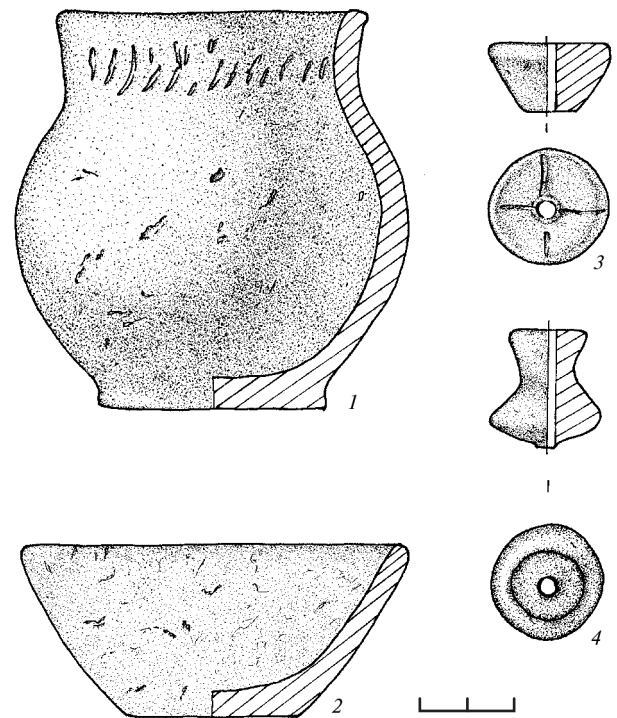
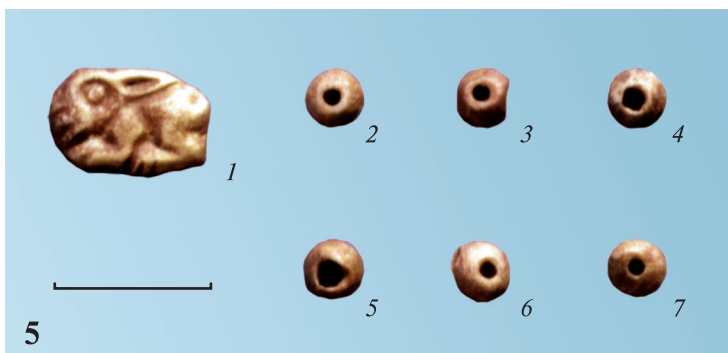

Рис. 119. Перещепине І. Курган № 2/2002 р.
Знахідки. Кераміка.

(рис.117:1). Посудина прикрашена нерівним горизонтальним рядом вертикальних нігтьових відтисків на шийці. Її поверхня заглажена (вкл.IV, рис.2). На ній помітні відбитки зернівок домашніх рослин від підсипки при формуванні: вівса, проса, шматочків подрібненої соломи і висівок (*визначення канд. іст. наук С.А.Горбаненка*). На денці – чіткий відбиток тканини полотняного переплетення. Поверхня ангобована, зверху – із задимленими плямами. Висота – 9,0 см; діаметри: вінця – 6,6 см; шийки – 5,4 см; тулуба – 7,6 см; денця – 4,9 см. Товщина стінок – 0,4-0,6 см (рис.119:1).

2. *Мисочка* мініатюрна тонкостінна, зрізано-конічної форми, з широко відведеними стінками, скругленим зрізом вінця і плоским денцем (рис.117:4). Поверхня посудинки заглажена, із незначними тріщинами, що виникли при випалюванні. На ній також помітні відбитки зернівок домашніх рослин від підсипки при формуванні та замішаних до тіста: вістюки вівса, проса, шматочків подрібненої соломи. Поверхня ангобована, коричнево-сірого кольору. Висота – 3,6 см;

Більськ, Перещепине I. Курган № 2/2002 р.

1. Дослідження поховання. Робочий момент. *Р.Рейда*. 2. Горщик ліпний. 3. Дзеркало. *Бронза*. 4. Дзеркало, деталь. 5. Прикраси: бляшка і намистини. *Золото*.

діаметри: вінець — 8,6 см; денця — 3,7 см. Товщина стінок — 0,5-0,6 см, денця — 0,9 см (рис.119:2). Мисочка могла використовуватися як своєрідний світильник або курильниця, адже містила при виявленні всередині купку вуглин.

3. *Пряслице* посудинкоподібної форми, у вигляді стилізованого глека, із верхньою маленькою зрізаною основою, горлоподібним циліндричним звуженням, біконічної форми масивнішим тулубом, із наскрізним вертикальним отвором (рис.117:4). Поверхня злегка заглажена; тісто — зі значними домішками дрібного кварцевого піску. Висота — 2,7 см; діаметри: зрізаної основи — 1,5 см; «шийки» — 1,1 см; тулуба — 2,5 см; діаметр отвору — 0,4 см (рис.119:4). Пряслице належить до поховального інвентаря дорослої жінки. Виявлене викладеним вздовж правого стегна похованої, за положенням *in situ*, зрізаною основою вниз, тобто, держак веретена був покладений паралельно тілу, дерев'яною частиною до рук.

Належить до порівняно рідко вживаних типів знарядь прядіння, за класифікацією В.Є.Радзівської, — типу XVII (*Радзівська, 1979, рис.1; Шрамко, 1983, с.91, табл. 17: XVII*), а за А.Л.Щербанем — до типу 6 (посудинкоподібних), підтипу 2 (*Щербань, 2007, с.175, табл.6:2*).

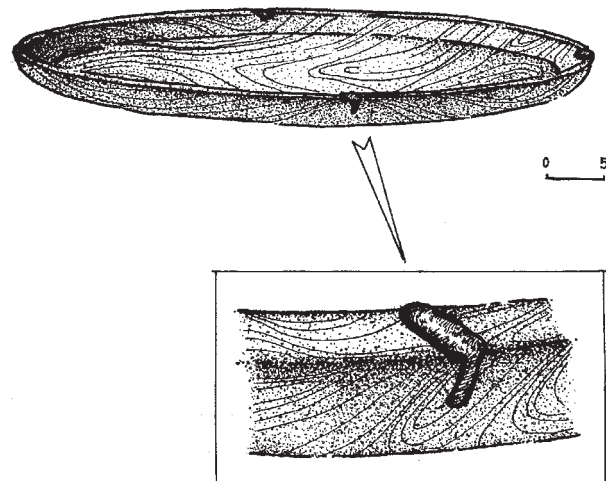
4. *Пряслице* зрізаноконічної форми, з чітко сформованою заглаженою основою, на якій нанесений прокреслений прямий хрест — солярний знак, що не може бути розміткою під отвір, котрий проколювали знизу (рис.117:3). Поверхня заглажена, на вузькій основі — стерта спрацьована смужка. Тісто — із домішками дрібного кварцевого піску. Висота — 1,3 см; діаметр зрізаної основи — 2,5 см; діаметр отвору, пробитого знизу, — 0,4 см (рис.119:3).

Належить до досить розповсюдженого на городищі типу пряслиць, які неодноразово знаходили у похованнях Перещепинського некрополя. За класифікацією В.Є.Радзівської — це тип I, варіант 1, з деяким проміжним положенням до типу II, варіанту 1 (*Радзівська, 1979, рис.1:1-2; Шрамко, 1983, с.91, табл. 17: I-II*), за А.Л.Щербанем — тип 1 (конічні), підтип 2, варіант 1 (*Щербань, 2007, с.172, табл.1:2:1*).

II. Дерев'яний посуд.

5. *Таця-«блюдо»* велика, круглої форми, суцільнодерев'яна, напевне, точена, з невисоким відхилено-вертикальним, загнутим до верху бортиком по краю, висотою 2,5-3,0 см (рис.117:2I). Таця знаходилася в ногах у дівчинки, мала діаметр 52-53 см. Саме на ній була викладена м'ясна їжа, від якої залишилися кістки, стояла мисочка-світильник, лежав ніж (рис.121). Товщина вінця такої посудини складала близько 2,0 см. Краї вінця, напевне, скріплювалися тонкими залізними платівками на залізних, повністю знищених корозією, цвяшках, рештки яких, у вигляді пофарбованих корозованим залізом смужок ґрунту і золілих стриженьків довжиною 0,8-1,2 см при діаметрі 0,07-0,10 см, траплялися серед трухлявини знищеного часом дерева. Таця мала чотири виступи-утримувачі та скріплювачі вінець, у вигляді залізних накладок овальної форми, із короткими скобами-штифтами (рис.117: 8, 15, 16, 20), що охоплювали бортик і вганялися у дерево, маючи загострені загнуті потовщення (рис.122:4). Розміри овальних накладок — близько 1,0-1,1 x 2,2 см, при товщині в 0,3 см. Довжина сплосчених стриженьків-«ніжок» — 1,2-1,5 см; їх перетин — 0,3 x 0,4-0,5 см. На зворотному боці накладок помітні чіткі відбитки струганого дерева від вінця таці

Рис. 120. Перещепине I. Курган № 2/2002 р. Поховання. Дерев'яна таця та скоба-утримувач вінця. Реконструкція Т.В.Менчинської.

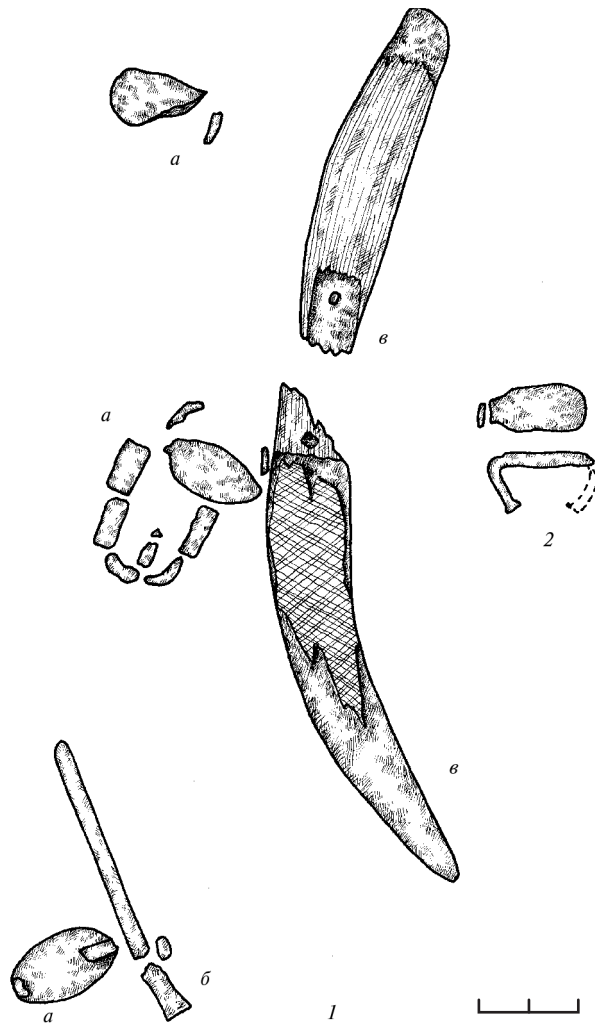

Рис. 121. **Перещепине I. Курган № 2/2002 р.** Поховання. Деталь. Вироби із заліза у південно-західному кутку склепа (1) та скоба-утримувач вінця таці (2).

Польова прорисовка.

(рис.122:4 – внизу). На с.111 подаємо уявний вигляд такого блюда, за реконструкцією старшого наукового співробітника ЦОДПА Т.В.Менчинської (рис.120).

III. Побутові речі.

6. Розвал залізного черешкового ножа (2 фрагменти), ймовірно, із уступом внизу та горбатою спинкою і коротким лезом (рис.117:5). Ніж мав невеличку дерев'яну ручку, відбитки якої збереглися на черешку, і був переламаний навпіл. Виявлений у верхньому прошарку заповнення склепу, над слідами накатника. Входить до складу решток тризни. Загальна довжина уламків – 5,3 см; довжина черешка – 3,0 см;

ширина леза – понад 0,6 см; товщина – 0,3 см (рис.122:3). Він належить до I групи, 1-го типу черешкових ножів, за Б.А.Шрамком (Шрамко, 1983, с.54, 79, табл. 5:І-1).

7. Розвал залізного заклепкового вигнутого ножа (4 фрагменти), з горбатою спинкою, прогнутим довгим лезом, із кістяною накладчастою, профільованою за довжиною, рукояткою, звуженою і закругленою до кінця, котра складається з двох підпрямокутних у перетині накладок, що трималися на двох залізних заклепках. Черешковий залізний виступ під колодочку ножа досягав 2/3 руків'я (рис.122:5). Ніж мав шкіряні піхви, відбитки яких збереглися на лезі. Можливо, належав до числа спеціалізованих садівничих (?) ножів. Виявлений на дні склепу, зліва від стегнової кістки жінки. Входить до складу поховального інвентаря. Загальна довжина – 18,2 см; довжина руків'я – 9,1 см; його ширина – 1,6 см; товщина – 0,5-0,8 см; довжина леза – 10,2 см; його ширина – 1,5-1,7 см; товщина спинки – 0,35 см (рис.122:5); довжина піхов – близько 11,0 см. Належить до заклепкових ножів II групи, підгрупи «Б» та їх 1-го типу, за Б.А.Шрамком (Там же, с.54, 79, табл. 5:ІІ«Б»-1).

8. Розвал залізного заклепкового широкого ножа (3 уламки), із ледь горбатою спинкою, коротким широким, трохи прогнутим лезом, скошеним біля жала, з кістяною рукояткою з двох підпрямокутних у перетині накладок, що трималися на двох парах залізних заклепок. Залізний виступ під колодочку ножа був більше за довжиною 2/3 руків'я (рис.122:6). Належав до числа спеціалізованих м'ясних «розділювальних» ножів. Виявлений на дні склепу, посеред дерев'яної таці, в ногах дівчинки (рис.117:7; 121:8). Входить до складу поховального інвентаря. Загальна довжина – більше 14,5 см; довжина руків'я – близько 7-8 см; його ширина – 1,8 см; товщина – 0,6-0,8 см; довжина леза – 9,2 см; його ширина – 2,1 см; товщина спинки – 0,45 см (рис.122:6). Належить до числа заклепкових ножів II групи, підгрупи «Б» та їх 2-го типу, за Б.А.Шрамком (Там же, табл. 5:ІІ«Б»-2).

9. Залізний виріб підтрикутної форми – обойма-утримувач ременців до таці – із рештками зверху дротяного відгалуження,

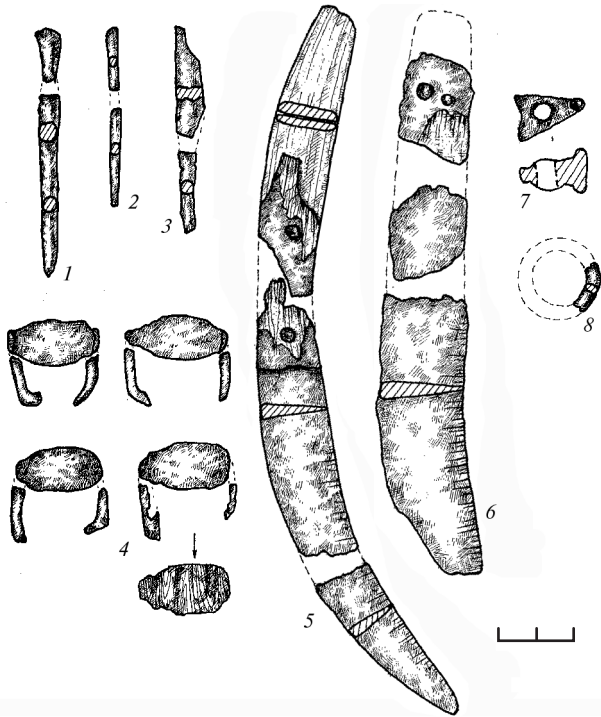

Рис. 122. Перещепине I. Курган № 2/2002 р. Поховання. Вироби із заліза.

1-4, 7, 8 – залізо; 5, 6 – залізо, кістка.

посередині – отвору із рештками залізної вісі (рис.122:7). Призначення цього виробу все ж остаточно не встановлене. Виявлений серед розвалу залізних деталей укріплення вінця таці, дещо вище останніх, на глибині – 0,75 м. Висота – 1,8 см; ширина максимальна – 1,1 см; товщина – 1,0 см; діаметр отвору – 0,4 см.

III. Предмети туалету, прикраси.

10. *Фрагмент залізного кованого кільця* круглої форми – деталь прикраси-підвіски (рис.122:8). Це пласке кільце, діаметром – 2,1 см, у перетині має розміри – 0,15 x 0,30 см. Виявлене серед порушених скарбушукачами кісток грудного відділу жіночого скелету (рис.117:15).

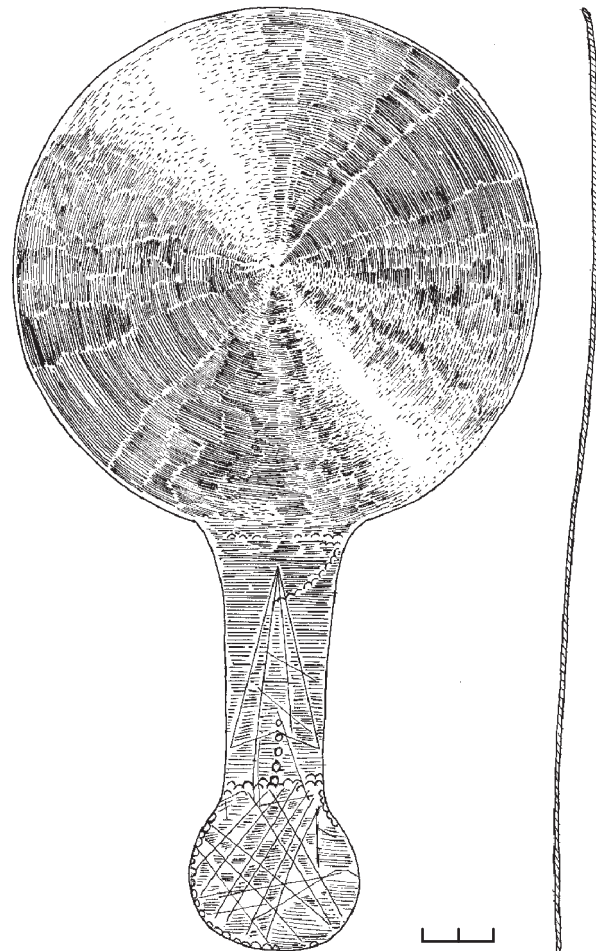
11. *Уламки стрижня* масивної залізної шпильки, круглої у перетині, із невеликим потоншенням вгорі, під цвяхоподібною (?) голівкою (рис.122:1). Знайдені поряд із дерев'яною тацею, у південно-західному кутку склепу (рис.117:11; 121:1б). Збережені на довжину – 6,3 см, діаметр – 0,30-0,45 см. 2 од.

12. *Уламки стрижня* залізної шпильки, круглої у перетині (рис.122:2). Виявлені

біля черепа дівчинки та на скупченні металевих речей на таці (рис.117: 14, 19). Збережені на довжину – 4,6 см, діаметр – 0,25 см. 2 од.

13. *Дзеркало «пелопонеського» типу*, суцільнобронзове односкладове, вирізане з листа металу, з боковою ручкою (рис.123). Диск круглої форми, випукло-ввігнутої конфігурації, зі ввігнутою робочою площиною та затертою орнаментациєю, у вигляді пуансонних крапок по краю, із незначним бортиком вздовж робочого боку і гладким гуртом (вкл.IV, рис.3). Бокова ручка зі стволом, ледь звуженим донизу, характерна для дзеркал IV типу, завершується овальним пласким закругленням із прокресленою і пуансонною орнаментациєю (Кузнецова, 1982, с.13-14, рис.1а; 1987, с.22-25). Робоча площина ствола ручки та його овальне завершення відділені від диску напівкруглим

Рис. 123. Перещепине I. Курган № 2/2002 р. Поховання. Дзеркало «пелопонеського» типу. Бронза.

фестоном з ов, у вигляді нанесених пуансоном напівкруглих дужок. В основі ствола – стрілоподібне прокреслене зображення підтрикутних обрисів, із рядом круглих кільцевих пуансонних відбитків у вигляді древка стріли. Овальне завершення ручки обрамлене аналогічними напівкруглими пуансонними відбитками та неохайно прокреслене різнонаправленими лініями у трьох напрямках. Складається враження, що останні елементи декорування були нанесені найпізнішим власником, можливо, більського походження, адже закресленими виявилось й стрілоподібне зображення, і перші елементи орнаменталії (рис.123; вкл.IV, рис.4).

Висота – 25,6 см; діаметр диска – 14,7 см; ширина ствола ручки – 3,1 см; діаметр її завершення – 4,7 см; товщина дзеркала – 0,20-0,22 см.

З аналогій знахідці назвемо безінвентарні дзеркала з НМІУ та Шостерниці, досить подібне – з поховання 1 кургану № 27 Аксьоновського могильника та Ольвії (Кузнецова, 1991, с.51-52, 112, 135-137, рис.10-12; 2002, с.121). Датуються такі дзеркала V – початком IV ст. до н.е. й є продукцією майстрів материкової Греції фіналу класичної епохи (Кузнецова, 1982, с.13-14). За останньою роботою Т.М.Кузнецової, дзеркало належить до I класу, II відділу, V типу, II виду, з ознаками 1-го та 2-го варіантів (Кузнецова, 2002, с.93, 120-121, 214).

14. *Дрібні намистини (бісер)* біконічно-скругленої форми, що складаються із двох спаяних між собою, штампованих із золотої фольги, напівсферичних половинок, з наскрізним отвором для нанизання (рис.117:11). Висота – 0,25-0,35 см;

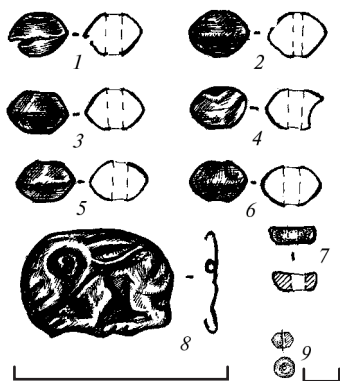

Рис. 124.
Перещепине І.
Курган
№ 2/2002 р.
Поховання.
Прикраси.
1-6, 8 – золото;
7, 9 – фаянс.

діаметр – 0,3-0,4 см; товщина фольги – 0,01-0,02 см. Всього – 6 од. (рис.124:1-6; вкл. IV, рис.5:2-7).

Зразки подібних золотих прикрас широко розповсюджені у поховальних пам'ятках Степу і Лісостепу скіфської доби. Вони датуються V-IV ст. до н.е. Дрібні пропорції та охайність у виконанні намиста вказують на раніший час їх виготовлення – другу половину – кінець V ст. до н.е. З суто більських аналогій згадаємо подібні намистинки з Марченківського кургану № 1/1995 р., кургану № 9/1998 р. Більського курганного некрополя «Б», курганів №№ 1 та 2/2001 р. Перещепинського некрополя (Кулатова, Супруненко, 2001, с.102-104, рис.10:9; 2001а, арк. 27, 47).

15. *Намистинка-бісерина* короткоциліндрична, світложовтого кольору, фаянсова. Висота – 0,09 см; діаметр – 0,20 см; діаметр каналу отвору – 0,08 см (рис.117:12; 124:7). Це зразок бісеру 7-го типу з єгипетського фаянсу, за К.М.Алексеевою (Алексеева, 1975, с.31-32), аналогії якому мали поширення серед старожитностей Лівобережжя Дніпра кінця VI-V ст. до н.е., зокрема, відомі й на Полтавщині – курган № 8/1981 р. Василівського некрополя під Диканькою та курган поблизу с.Баранівка на Пслі (Кулатова, Луговая, Супруненко, 1993, с.82, 86-87).

16. *Намистина* невелика склопастова очкова, дещо стиснутої округлої форми, виготовлена із жовтого глухого скла, зі слідами керамічного стрижня в отворі, з трьома слоїстими очками, де на диск білого непрозорого скла накладено темно-сині склопастові круглі цятки, що майже повністю відслоїлися. Висота – 0,40 см; діаметр – 0,65 см; діаметр каналу отвору – 0,20 см (рис.117; 124:9).

Належить до типу 28, варанту «г» очкового склопастового намиста кінця VI-V ст. до н.е., за К.М.Алексеевою (Алексеева, 1975, с.60, табл.16:52).

17. *Нашивна бляшка* – прикраса головного убору чи одягу, у вигляді профільної фігурки зайця, з притисненими вухами і підігнутими у стрибку ногами, виготовлена із золотої фольги шляхом штампуння. Прикраса рельєфна, з добре проробленими деталями. На звороті по краях,

вздовж довгої вісі виробу, напаяні два маленькі кільцеві вушка із тонкого дроту для нашивання (діаметр вушок – 0,06-0,07 см; діаметр дроту – 0,02-0,03 см). Висота прикраси – 0,48 см; довжина – 0,7 см; товщина – 0,18 см; товщина фольги – 0,02 см (рис.117:10; 124:8; вкл.IV, рис.5:1).

Бляшки подібного типу мали поширення у поховальних пам'ятках Дніпровського Лівобережжя V-IV ст. до н.е. і вважаються виробами місцевих майстрів (*Ильинская, 1968, с.142*). Серед подібних прикрас назовемо продукцію давніх ювелірів з кургану Баби, насипу А поблизу Басівки, курганів Роменської групи, кургану № 1 неподалік с.Мгар у Посуллі (*Там же, с.137, 142, рис.38:2; Галанина, 1977, с.51, табл.27:16; Кулатова, Супруненко, 1996, с.325, 331, 333, рис.14:4; 17*), курганів № 5 в ур.Осняги та № 19/1975 р. в ур.Скоробір у складі більських некрополів (*Городцов, 1909, табл.III:10; Ковпаненко, 1967, с.106, 135, рис.51:10; 53:122; Шрамко, 1987, с.152, рис.72:15; 1994, с.120, рис.11:5*). Перекликаються, за сюжетом, з такими прикрасами бляшки із зображенням тварини з кургану № 3 в ур.Галушине неподалік від Пастирського городища, датовані другою половиною V ст. до н.е. (*Петренко, 1967, с.94, табл.19:29*). Звертає на себе увагу певна охайність виконання бляшки, вірогідно, виготовленої античним майстром у другій половині V ст. до н.е. Про це свідчить і знахідка аналогічної бляшки у могилі 1 (В)/1885 р. Німфейського некрополю (*Vickers, 2002, p.22-23, pl.5*).

Отже, досліджений курган належав до поховальних пам'яток населення скіфської доби, вірогідно, селища Лісовий Кут у північно-західній частині Більського городища, і датується другою другою половиною – кінцем V ст. до н.е. Окремі предмети зі складу цього комплексу вже кілька разів використовувалися в публікаціях (*Кулатова, 2003, с.2 обкл.; Кулатова, Супруненко, 2003, с.33-42; Супруненко, 2007, після с.82, вкл. X*).

Курган № 3/2002 р.

На особливу увагу заслуговує третій із розкопаних у 2002 р. курганів, що, як

не дивно, містив чи не перше з досліджених на Перещепинському некрополі зовсім непограбоване впускне поховання 1 (*Кулатова, Супруненко, 2004, с.27-32; Білоусько, Супруненко, 2004, с.139*), що визнане однією з найяскравіших археологічних знахідок 2002 р. України (*Гаврилюк, 2004, с.5*). Крім того, цей курган відзначався й унікальною для курганних некрополів у Більську кількістю поховань – трьома могилами, першу з яких досліджено ще восени 2000 р. – поховання № 2¹/2000 р. (*Супруненко, Кулатова, 2002, с.71*) (рис.29; 125).

Рештки кургану знаходилися на південний схід від УКПГ, під старою ґрунтовою дорогою на вододіл Більського струмка і р.Суша Грунь, що майже збігалася із торованою вибалком трасою давнього шляху до поселення скіфського часу в ур.Холодівщина-1 (рис.20; 125).

Залишки чорноземного насипу круглої у плані форми були пошкоджені прокладанням траншей газоконденсатопроводів і кабелів у 1960-х рр. (рис.125; 127), виявилися розтягнутими внаслідок розорювання і пов'язаних із ним ерозійних процесів в бік схилу та через ґрейдування потужною технікою полотна дороги упродовж 40 років. Висота решток кургану – 0,65 м, його діаметр – 18,0 x 18,5 м (рис.20; 125). Місцями у залишках насипу траплялися поодинокі вуглини, у центрі – кілька шарів дернин, а на рівні похованого чорнозему – окремі фрагменти стінок розбитих у давнину античних амфор та уламки ліпного посуду скіфської епохи.

Орієнтовно, давній діаметр кургану мав складати 11,0-12,0 м, висота – 1,5 м. Первісний насип окреслений на рис.125:І суто реконструктивно, за щільністю ґрунту. Його зведення було пов'язане з основним похованням 2. Зі здійсненням поховання 2¹/2000 р. край його північно-західної поли, курган підсипався. Впуск чергового поховання 1 призвів до нових добудов, які збільшили діаметр до 16,0-17,0 м. Висота такого кургану мала становити не менше 2,5 м. Зафіксований розкопками насип (рис.125:II) вже був розтягнутими залишками кургану, де в 2002 р. досліджено два поховання – основне – 2 та впускне – 1 (рис.126-127).

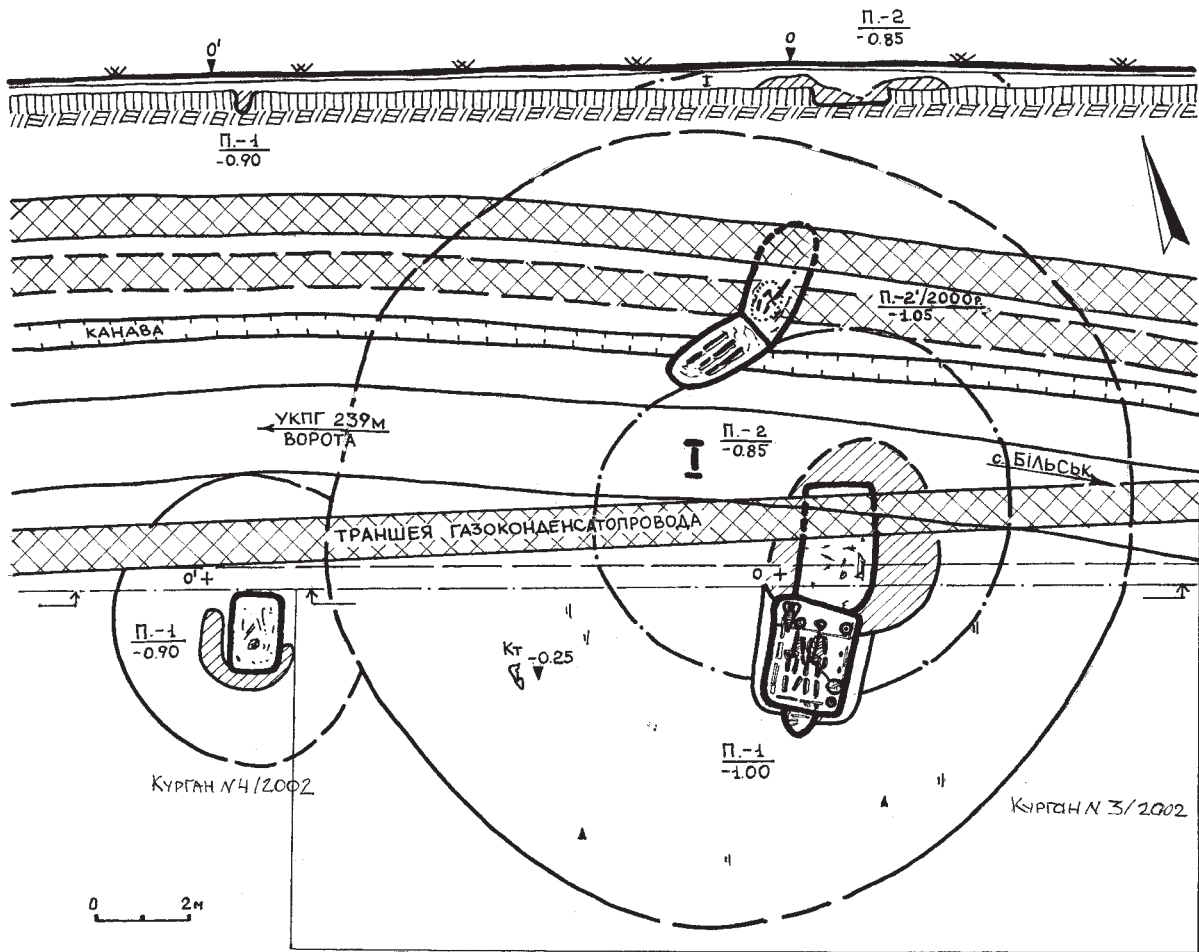

Рис. 125. Перещепине I. Кургани №№ 3 і 4/2002 р.
План та перетини залишків насипів.

Основне *поховання 2* знаходилося майже в центрі решток насипу, було дещо зміщене на схід, за 0,4 м від УЦ (рис.125).

З похованням у південно-західному секторі кургану, на рівні стародавнього горизонту, можна пов'язати рештки тризни, виявлені за 5,2 м на захід – північний захід та в 2,1 м на південний захід від УЦ (рис.125). Це розвал черепа коня в оточенні окремих вуглин, що залягав на рівні похованого чорнозему, на глибині 0,25 м. У масиві насипу виявлені також вуглини і дрібні сколи стінок амфор.

Саме зі влаштуванням поховання 2 пов'язана поява круглого у плані викиду, діаметром 4,4 x 4,0 м, у вигляді дещо зміщеного на схід кільця, котре оточувало майже меридіонально зорієнтовану прямокутну, видовжену у плані поховальну яму (рис.127), розміром – 2,2 x 3,4 м (площа – 7,5 кв. м). Глибина ями від рівня УЦ – 0,85 м, від рівня стародавньої похованої поверхні – близько 0,30 м (рис.126). Яма була впушена з рівня похованого чорнозему, мала дещо скруглені кути. Один із них – південно-східний – перерізаний і знищений

Рис. 126. Перещепине I. Курган № 3/2002 р. План і перетини поховань 1 та 2.

Поховання 1: 1 – амфора; 2 – наконечники стріл, *бронза*; 3, 22 – фрагменти заклепкового ножа, *залізо*; 4, 23 – уламки стрижнів, *залізо*; 5 – пряслице, *кераміка*; 6 – корчага із залишками шкіри всередині; 7 – корчажка; 8 – горщик; 9 – уламки алабастрів, *алабастр*; 10 – наконечники списів і втулка списа, *залізо*; 11 – рештки втулки списа, *залізо*; 12 – ворворки, *залізо*; 13 – мисочка; 14 – кістки коня; 15 – меч, *залізо*; 16 – рештки згорілого сагайдака; 17 – зотлілі дрова стріл, *дерево*; 18 – щелепа коня; 19 – рештки таці, *дерево*; 20 – підтоки, *залізо*; 21 – пластини від піхов меча; к – уламки ліпної кераміки; а – фрагменти амфор; в – залишки повсті; тк – сліди тканини.

Поховання 2: 1, 3, 4 – уламки заклепкового ножа, *залізо*; 2 – кістки коня.

Рис. 127.
Перещепине І.
Курган
№№ 3/2002 р.
Поховання 2 і 1
(зачистка дна).

З півночі – північного сходу. На передньому плані – три траншеї кабелів і газоконденсатопроводу. Зліва зверху – частина збереженого викиду з поховання 2.

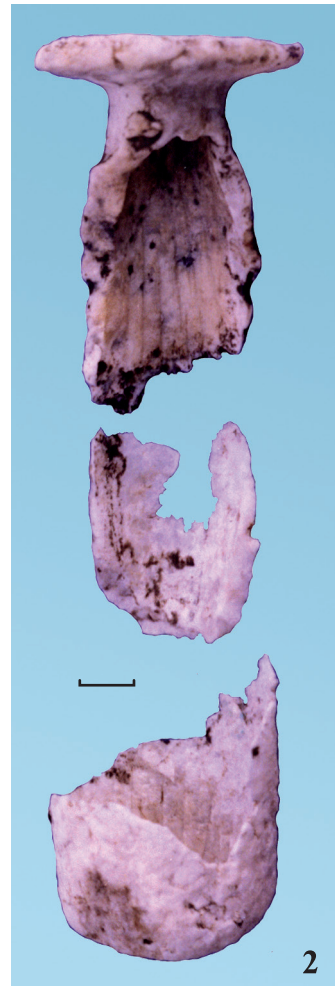
Рис. 128.
Перещепине І.
Курган
№№ 3/2002 р.
Поховання 1.
Вхід і дно ями.
З північного сходу.

пізнішим похованням 1 (рис.126). Навколо ями виявлені ділянки добре збережених масивів змішаного суглинково-чорноземного викиду, перекритих прошарком злежаних дернин (рис.125; 127).

Яма (тип 4, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоновою, С.А.Скорим) перекривалася дерев'яним повздожнім накатником в один шар, викладеним на поверхню похованого чорнозему й спрямованим за віссю північ-південь. Він складався із 6-7 ледь отесаних

дерев'яних колод, діаметром 0,2-0,4 м та довжиною понад 3,5 м. Чорноземне, із суглинистою лінзою, заповнення поховальної ями включало поодинокі вуглини, окремі кістки домашніх тварин зі складу тризни – вівці та коня (рис.126), що лежали над просілими на дно ділянками накатника. У складі решток тризни, в південній частині ями, трапилися: розвал залізного заклепкового, із кістяними накладками, ножа та кілька уламків ліпного

Більськ, Перещепине I. Курган № 3/2002 р.
 1. Поховання у процесі розчистки. З південного заходу. 2. Алабастр. Алабастр. 3. Амфора. 4. Корчага ліпна. 5. Корчажка ліпна.

посуду скіфської епохи (рис.126: пох. 2: 1, 3-4; к).

Дно ями виявилось рівним, із незначним пониженням на південь. На останньому знайдені лише кілька плямистих купок попелу. Майже вся північна половина ями виявилася пошкодженою (перерізаною) трасами двох кабелів зв'язку та газоконденсатопроводу (рис.126-127). На наш погляд, саме у цій частині ями і розміщувався грабіжницький хід, через який шукачі наживи вщент «очистили» поховання.

Опис поховальної споруди доповнений характеристикою знахідок.

I. Кераміка. Лінна:

1. *Фрагмент* стінки товстостінного, із шерехатою поверхнею *горщика*, розміром 2,2 x 2,7 см. Товщина стінки – 0,85 см (рис.126: пох. 2: к; 129:1).

2. *Фрагмент* стінки іншого товстостінного, із ледь заглаженою поверхнею, *горщика*, розміром 1,8 x 2,4 см. Товщина стінки – 0,7 см (рис.126: пох. 2: к; 129:2). Обидва уламки – зі складу тризни.

II. Побутові речі.

3. *Розвал* залізного заклепкового *ножа* (3 фрагменти), із ледь горбатою спинкою, широким лезом, з кістяним накладчастим руків'ям, що складається із двох підпрямокутних у перетині накладок, які трималися на трьох залізних заклепках, розташованих в один ряд вздовж довгої вісі виробу. Залізний виступ під колодочку ножа складав близько половини довжини руків'я (рис.126: пох. 2: 1, 3, 4; 129:3). Ніж входив до складу залишків тризни. Загальна довжина збережених фрагментів – більше 10,6 см; довжина уламків руків'я – близько 6,3 см; ширина – 1,7 см; товщина – 0,5-0,6 см; довжина уламка леза – 3,4 см; його ширина – 1,8 см; товщина спинки – 0,3 см (рис.129:3). Належить до числа заклепкових ножів II групи, підгрупи «Б» та їх 2-го типу, за Б.А.Шрамком (*Шрамко, 1983, с.54, 79, табл. 5:II«Б»-2*).

Вірогідно, поховання належить до числа комплексів *кінця VI – початку V ст. до н.е.*

Впускне *поховання 1* знаходилося дещо південніше основного, за 0,55 м від УЦ. Воно було впущене в масив вже збудованого кургану таким чином, що перерізало з боку південної поли частину ями поховання 2. Здійснене у підпрямокутній ямі, розміром близько 2,5 x 3,0 м, доведеної до рівня похованого чорнозему (рис.125). Саме ця первинна яма у полі кургану і слугувала за своєрідні заплічки для спорудження поховальної камери і входу впускної могили. Остання відривалася досить акуратно, з напівкруглою сходиною-входом з південного боку. Поховальна яма була зорієнтована за довгою віссю – північний схід – північ – південний захід – південь. Вона мала прямокутну в плані форму, дещо скруглені кути і розміри – 2,5 x 3,6 м (площа – 9,0 кв. м). Її глибина від рівня УЦ досягала 1,0 м, а від рівня стародавньої поверхні – 0,7 м (рис.125). Як вже зазначалося, з південного боку яма мала напівкруглу сходинок-вхід, розміром 0,80 x 1,35 м, влаштовану на глибині 0,63 м від УЦ. Зі сходиною загальна площа поховальної споруди становила понад 10 кв. м (рис.126).

Посеред ями був влаштований склеп (тип 4, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоною, С.А.Скорим), розміром 2,1x3,1 м (площа – 6,5 кв. м), простір між стінками якого і стінками ями забутовувався втрамбованим мішаним суглинково-чорноземним ґрунтом викиду. Склеп спирався на покладені на дно поперек ями дві дерев'яні лаги, розташовані паралельно коротшим стінкам, на віддалі в 1,85 м. Від цих лаг на дні ями збереглися продавлені у суглинку напівкруглого перетину канавки, шириною 0,1-0,2 м та довжиною 2,45 м (рис.126;

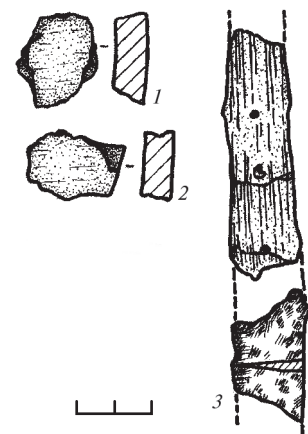

Рис. 129.
Перещепине I.
Курган № 3/2002 р.
Поховання 2.
Знахідки.

1, 2 – кераміка;
3 – залізо і кістка.

128). Конструкція склепу складалася з дощок шириною 0,2-0,3 м, і була влаштована, напевне, у три вінця. Їх кріплення встановити важко, проте, по кутах ями збереглися рештки стовпчиків-горбилів напівдіаметром 14-18 см, які підтримували всю конструкцію. Ймовірна товщина дощок складала 3-4 см, їх рештки були добре помітні вздовж всіх стінок ями, на відстані 0,2-0,3 м.

Дно склепу встилала поперечно викладена з дощок дерев'яна підлога, що трималася на 6-ти брусах, викладених вздовж довгої вісі ями на лаги основи. Довжина таких брусів мала складати на менше 3,0 м. Дощки настилу підлоги викладалися впоперек ями, мали довжину не менше 2,1 м. Їх ширина коливалася від 0,16 до 0,35 м. Всього до настилу входило 10 дощок (рис.126). Сліди цих конструкцій збереглися у вигляді різнонаправлених ділянок деревного тліну на дні ями.

Склеп перекривався поперечним дерев'яним накатником в один шар, що складався із 12-15-ти масивних отесаних плах, довжиною 2,2-2,3 м та перетином 0,07-0,10 x 0,20-0,40 м. Аналогічним чином перекривався і вхід — рядом поперечно викладених жердин й шматками отесу від виготовлення плах. До речі, край сходники, звернений до поховання, підпирався масивними обрубками плах і кількома дошками (рис.126).

Заповнення містило чорноземний, зі вкрапленнями суглинку, ґрунт досипки насипу, внизу — з окремими уламками ліпного й амфорного посуду, подрібненими кістками коня, вівці або кози, а також — вуглинами. Все це підстиалося залишками зотлілого просілого накатника. Над центром ями проглядався новітній перекоп, який, проте, не зруйнував поховання.

У склепі містилося перше з виявлених на Перещепинському некрополі І непограбоване поховання. Вздовж довгої вісі ями — по центру та край його північно-західної стінки — лежали у випростаному положенні два скелети *чоловіків* зрілого віку (рис.126; 133), зорієнтованих головами до північного сходу — півночі. Основний з них, по центру, — «воїн» — мав вік 30-35 років; інший

— «слуга» — 25-30 років. Положення скелетів похованих відрізнялися лише позиціями рук. Так, у «воїна» — права рука знаходилася на животі, кисть — біля руків'я меча; у «слуги» — ліва рука була дещо зміщена до останків «воїна». Голова «слуги» спиралася на амфору у північно-західному кутку склепу, внаслідок чого череп з часом змістився під посудину. Скелети збереглися в анатомічному порядку. Лише кістки правої руки «слуги» та гомілкорова кістка його лівої ноги і стопи були винесені у заповнення землеріями.

Поховання супроводжувалося численним інвентарем. У північно-західному кутку склепа стояла прихиленою до стінки амфора (рис.126:1; 132). У протилежному кутку знаходилася ліпна велика корчага (рис.126:6; 131). В середині корчаги виявлені рештки шкіряної струхлої покришки (?). У південно-східному кутку поховання була встановлена невелика ліпна корчажка із добре заглаженою поверхнею (рис.126:4; 134). Між двома останніми посудинами, вздовж південно-східної стінки склепу, лежали два залізних фрагментованих наконечники списів (рис.126:10), втулка від одного із яких знаходилася за 0,1 м на південь від спаяних корозією вістер. Залізні підтоки древок списів лежали ближче до південно-східного кутка поховання (рис.126:7), за 2 м від наконечників. Отже, при здійсненні поховального обряду древка списів не були переламані перед вміщенням до могили. Ймовірна їх довжина повинна була складати 2,0-2,2 м. Поряд із наконечниками списів виявлені й дві конічної форми залізні ворворки, із рештками перевитих шкіряних шнурів, які утримували китиці край основи вістер під втулками (рис.126:12). Це свідчення того, що на наконечниках списів були вдіті захисні чохла. Поряд із наконечниками списів розмішувалися уламки залізного заклепкового ножа (рис.126:3); фрагменти алабастру, виготовленого із давньоєгипетського алабастру (рис.126:9; 135). Тут же стояли: невеликий ліпний горщик (рис.126:8) та ліпна мисочка (рис.126:13). Навколо виявлено чимало бронзових наконечників стріл (рис.126:2), рознесених до цієї частини склепу землеріями.

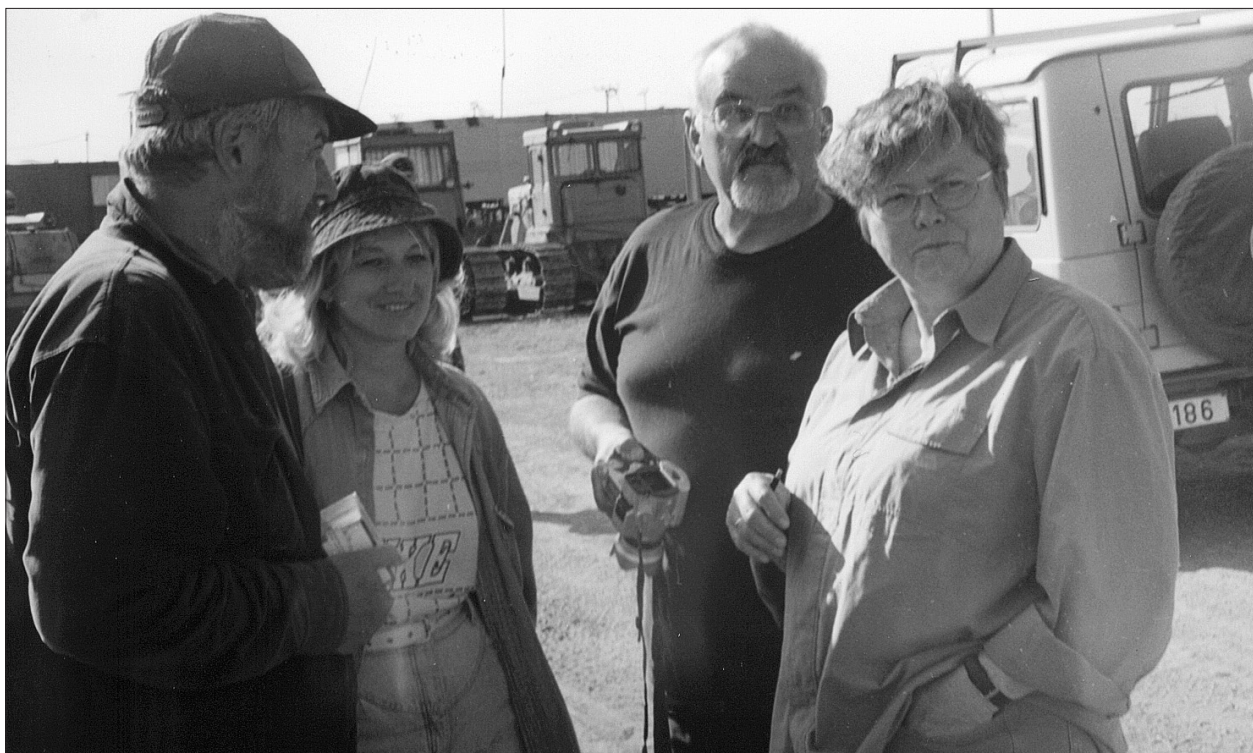

Рис. 130. Перещепине І. Курган № 3/2002 р.
Зустріч з німецькими колегами: О.Б.Супруненко, І.М.Кулатова, В.Херц та Р.Ролле.

Рис. 131. Перещепине І. Курган № 3/2002 р.
Поховання 1. Східний кут. Фрагмент.

Рис. 132. Перещепине І. Курган № 3/2002 р.
Поховання 1. Амфора.

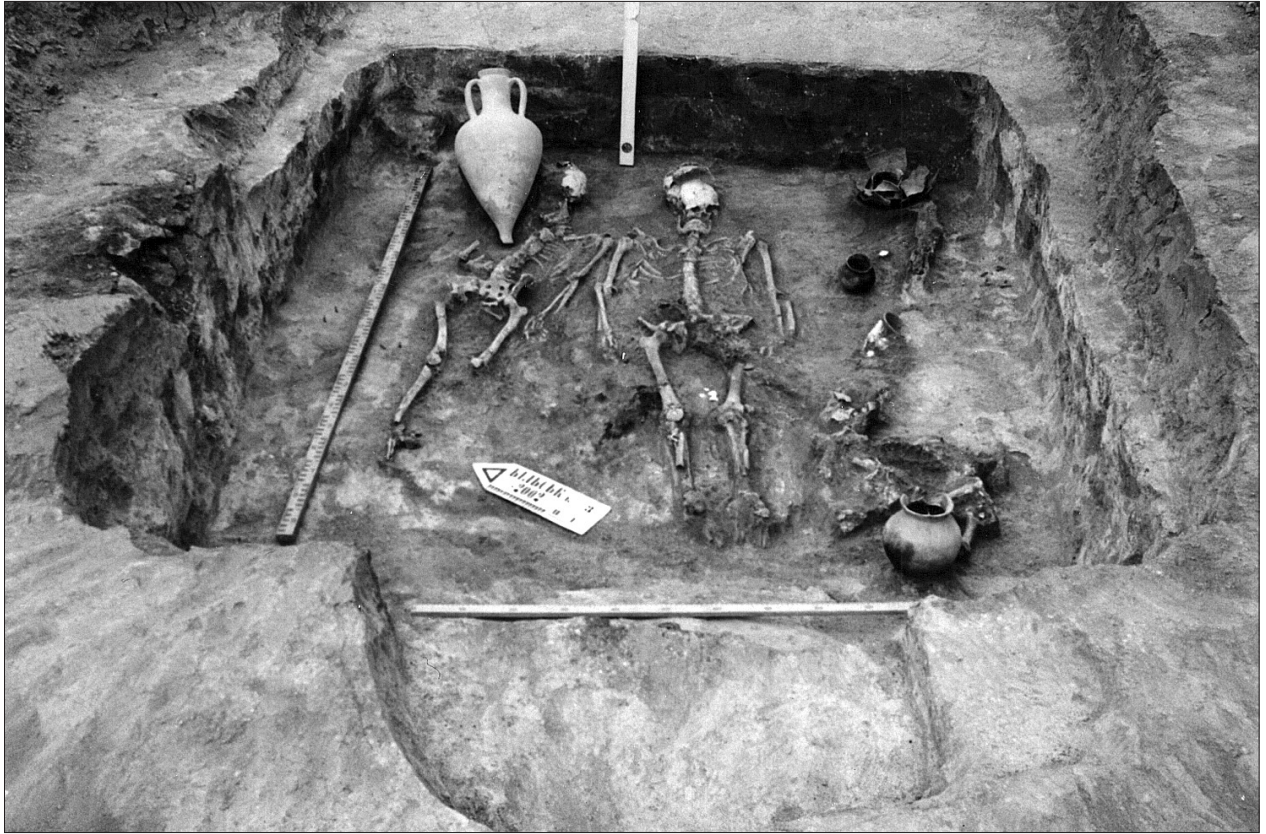

Рис. 133. Перещепине I. Курган № 3/2002 р. Поховання 1.
З південного заходу.

Рис. 134. Перещепине I. Курган № 3/2002 р.
Поховання 1. Корчажка
у південно-східному кутку.

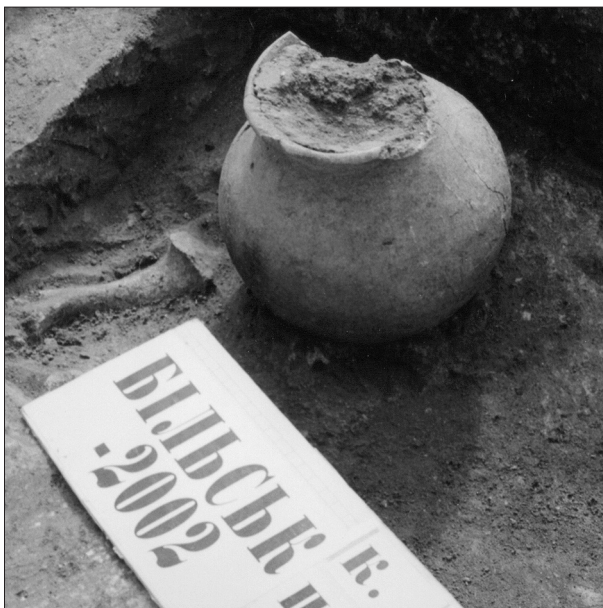
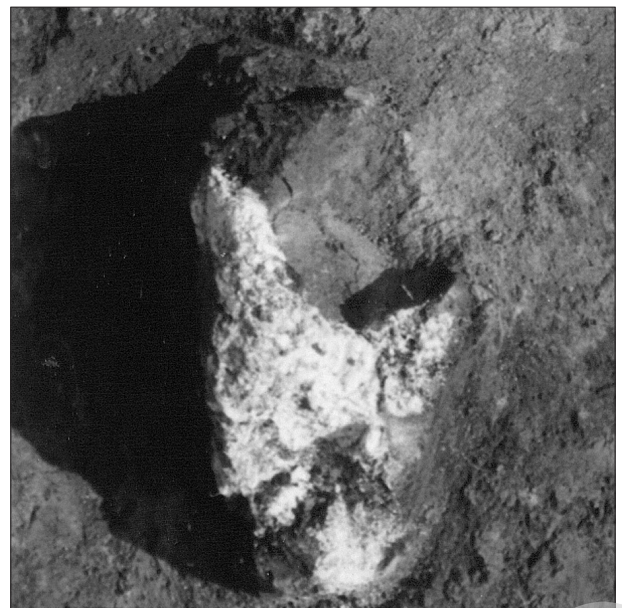

Рис. 135. Перещепине I.
Курган № 3/2002 р.
Поховання 1. Розвал алабастра.

Поряд із корчагою знаходилося ліпне керамічне пряслице (рис.126:5), яке лежало, фактично, на плічку посудини. Вірогідно, вміщене до поховання веретено було поставлене вертикально, спираючись на корчагу, і мало дерев'яну частину довжиною 0,25-0,30 м. Ближче до південно-східного кутка розміщувалися рештки дерев'яної таці круглої у плані форми, діаметром 0,64 м, вірогідно, подібної до посудини, виявленої у кургані № 2/2002 р. (рис.126:19). На цьому «блюді» спочатку лежали шматки засмаженого м'яса – частини тулуба вівці, коня, в тому числі – голова коня, від яких збереглися численні кістки зі слідами перебування у вогні (рис.126:19; вкл.V, рис.1), шматочки леза ножа, уламки залізних стрижнів (рис.126:4) та рознесені землеріями бронзові наконечники стріл із рештками древок, зі складу сагайдачного набору (рис.126:2).

Ряд предметів виявлені на скелеті «воїна». Перш за все, це рештки шкіряно-повстяного шолому або головного убору, збережені навкруги черепа похованого і під ним, представлені шматками зотлілої шкіри, підбитої повстю. Часом на них із повстяного боку простежувалися невиразні відбитки тканини, вірогідно, полотняного переплетення (рис.126: *тк, в*). Вздовж правої руки похованого також була помітна смужка шкіряного тліну, шириною 2-3 см, подібна до відбитків ременю, довжиною понад 0,4-0,5 м. Вона завершувалася обгорілими залишками дерево-шкіряного сагайдака (рис.126:16), розміром близько 0,4 x 0,5 м, знищеного вогнем поставленого на сагайдак дерев'яного світильника. Цікаво, що кругла горіла пляма від світильника, діаметром 4-5 см, знаходилися поверх залишків сагайдака і була скупченням мастких вуглинок, товщиною 0,8-0,9 см. У горілих рештках підсумку для стріл виявлено 10 бронзових наконечників, зміщених до кісток похованого внаслідок існування кротовини (рис.126:2). Поряд із сагайдаком виявлений розвал залізної застібки конічної форми, висотою близько 1,4 та діаметром 2,0 см в основі (рис.126:12).

На поясі похованого знаходився залізний меч (рис.126:15; 133), що розслоївся від корозійних процесів. Поряд із ним виявлені розвалені рештки тонких залізних

платівок аморфної форми, розміром від 2,1 x 3,5 до 2,8 x 5,0 см, вірогідно, від основи і декорування піхов меча, а ближче до правої руки – розвал ще одного алебастрового алабастра (рис.126:23), від якого збереглися лише тонкі крихкі фрагменти стінок циліндричного тулуба. На кістках похованого «воїна» та між ними знаходилося 15 бронзових наконечників стріл (рис.126:2).

Предметний ряд супутнього інвентаря другої, на наш погляд, залежної особи, покладеної біля північно-західної стінки склепа, обмежувався єдиною знахідкою. Під шийним відділом хребта виявлена фаянсова намистина із покриттям світло-синього, ближче до блакитного (!) кольору (рис.146:7). На кістках скелету і навколо нього також знайдено більше десятка бронзових наконечників стріл (рис.126:2), рознесених землеріями.

Крім того, перелік знахідок із поховання буде неповним, якщо не згадати розвал корозованого залізного виробу – леза ножа (?) у заповненні сходинки (рис.126:*хж*), дрібних уламків самоської (?) і хюської амфор в заповненні та у рештках насипу, фрагменти вінця, шийки і стінок трьох ліпних горщиків, в т.ч. із пальцевими защипами по зрізу та рядом круглих отворів під ними (рис.138), розвал ще однієї фаянсової намистини округлої форми.

Нижче наводимо більш детальний опис знахідок.

І. Кераміка. Ліпна:

1. *Корчага*, середніх розмірів, з відігнутим вінцем, короткою циліндричною шийкою, сплющено-овальним тулубом, що має виділене звуження до денця. Поверхня добре заглажена, нижня частина димлена.

Висота – 26,4 см; діаметри: вінця – 12,7 см; шийки – 8,8 см; тулуба – 23,8 см; денця – 10,4 см (рис.136; 141; вкл.V, рис.4).

Належить до порівняно розповсюджених типів корчаг V ст. до н.е. на Більському городищі, відомих за численними знахідками (*Шрамко, 1987, с.111, рис.51*).

2. *Корчажка*, малих розмірів, з нерівномірно відігнутими вінцями, короткою шийкою, опуклим кулястим тулубом, звуженим донизу. Поверхня добре заглажена, до лискування.

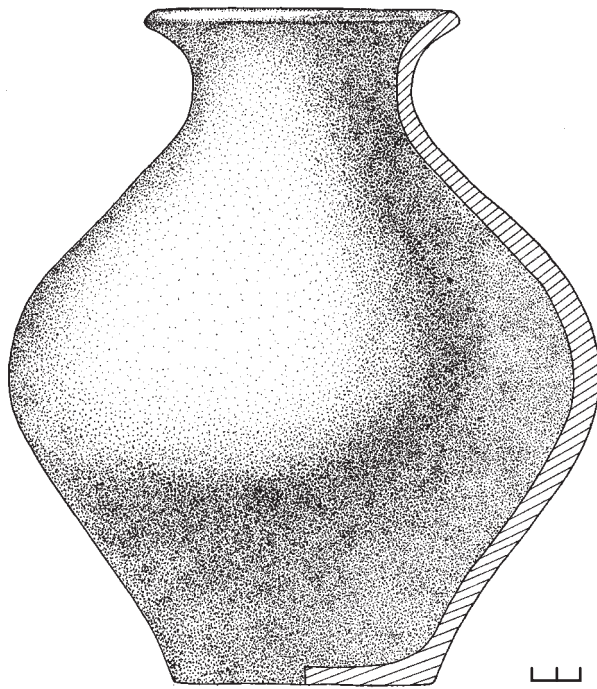
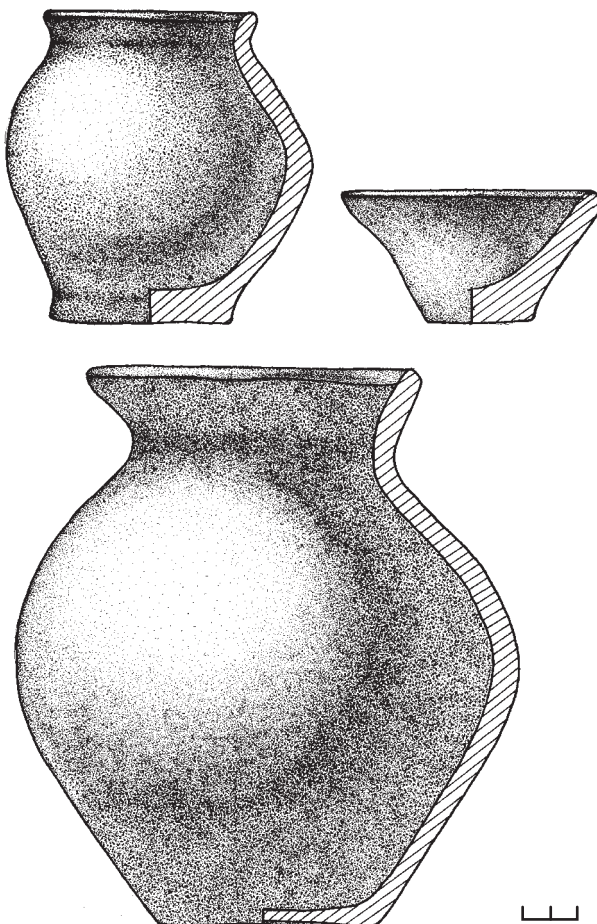

Рис. 136. Перещепине I. Курган № 3/2002 р. Поховання I. Корчага ліпна.

Рис. 137. Перещепине I. Курган № 3/2002 р. Поховання I. Ліпний посуд.

Висота – 19,1 см; діаметри: вінця – 11,8 см; шийки – 9,2 см; тулуба – 17,6 см; денця – 7,8 см (рис.137:3; 142; вкл.V, рис.5).

Репрезентує поширений тип посудин, характерних для населення Більського городища (Там же, с.108, III, рис.47:5;50:6).

3. *Горщик* маленький, приземистої форми, з трохи відігнутим назовні вінцем, виділеною невеликою шийкою, кулястим тулубом, зі звуженням до низу і незначним утором. Поверхня заглажена, до лискування.

Висота – 10,8 см; діаметри: вінця – 7,4 см; шийки – 7,0 см; тулуба – 10,8 см; денця – 6,3 см (рис.137:1; 143:2).

4. *Мисочка* маленька, зрізано-конічної форми, із ледь відігнутими назовні скругленими вінцями, з виділеним звуженням плоским денцем та вмістилищем близької до сферичної форми. Поверхня заглажена.

Висота – 4,6 см; діаметри: вінця – 9,2 см; денця – 4,0 см (рис.137:2; 143:1).

5. *Фрагмент* шийки товстостінного, з ледь заглаженою поверхнею, *горщика*, розміром 4,8 x 3,7 см. Товщина стінки – 0,75 см (рис.138:1). Належить до решток тризни.

6-7. *Фрагменти* стінок від двох товстостінних, із шерехатою поверхнею, *горщиків*, розміром від 1,6 x 1,8 до 1,8 x 3,2 см. Товщина стінок – 0,70-0,85 см (рис.139:1-2). Зі складу тризни. 6 од.

8. Дрібний *фрагмент* вінця із ледь заглаженою поверхнею від *горщика*, прикрашеного пальцевими защипами по зрізу та рядом проколів під ним, розміром 1,1x1,2 см (рис.138:2). З решток тризни.

9. *Пряслице* зрізанобіконічної форми, з чітко сформованою заглаженою основою, на якій нанесене окреслене кільце навколо отвору (рис.146:4). Поверхня сіро-чорного кольору заглажена до лискування, на вужчій основі – сліди спрацьованості. Тісто – із домішками дрібного кварцевого піску, відбитками мішаних висівок. Висота – 1,8 см; діаметр зрізаної більшої основи – 1,7 см; меншої основи – 0,7 см; діаметр отвору, пробитого знизу, – 0,4 см (рис.146:4).

Належить до порівняно розповсюдженого на городищі типу пряслиць, які неодноразово знаходили й у похованнях Перещепинського некрополя. За класифікацією В.Є.Радзівської, – це тип II, варіант 1 (Радзівська, 1979, рис.1:1-2; Шрамко,

1983, с.91, табл. 17: II), за А.Л.Щербанем – тип 1, підтип 1, варіант 2.1 (Щербань, 2007, с.163, № 18).

II. Кераміка. Гончарна:

10. Дрібні фрагменти шийки та стінок амфори, із тістом світлорожево-коричневого кольору, без помітних візуально домішок. Виявлені у заповненні поховання та в насипу, на глибинах від 0,5 до 0,7 м. Походять, вірогідно, з решток тризни. Розміри – від 1,4 x 2,6 до 3,6 x 4,7 см. 6 од. (рис.61: 2-3, 5; 138:4-5).

11. Уламки стінок амфори, із тістом оранжевого кольору, із домішками блискіток слюди та білих вапнякових включень. Виявлені у насипу. Походять, напевне, з решток тризни. Розміри – від 1,9 x 2,2 до 2,0 x 3,1 см (рис.61:1-2). 2 од.

12. Фрагмент вінця амфори, з ледь вираженою пухлогорлістю, із тістом оранжевого кольору, із домішками блискіток слюди та білих вапнякових включень. Виявлений у насипу. Походить із решток тризни. Розміри – 3,9 x 5,5 см, реконструйовані діаметри: вінця – 7,4 см горла – 7,0 см (рис.139:3).

Вірогідно, це уламок хіосської амфори «розвиненого варіанту IV-B пухлогорлого типу», за В.В.Рубаном, або «пізнього варіанту раннього типу», за І.Б.Брашинським (див.: Зеест, 1960, табл. III, рис.11: а, б, е; Рубан, 1982, с.107; Брашинский, 1980, с.15, 16; Туровский, Николаенко, Горячук, Ладюков, 2001, с.12-15). З найближчих територіально паралелей назвемо подібні цілі форми амфор з сс. Протопопівка та Коротич на території сусідньої Харківської області (Бандуровський, 2001, с.70, 71-72, рис.1:10-12), а також північнопричорноморські знахідки – з будинку № 24 Керкінітіди, ольвійської ями № 421/1979 р., патрейського складу № 2 та ряду ін. пам'яток (Абрамов, Масленников, 1991, табл. 1-15; Монахов, 1999, табл. 22:2; 23:1; 24:1-6; 26:1-2). На сьогодні такі амфори датують у межах 80 – 70-х рр. V ст. до н.е. (Монахов, 1999, с.63).

13. Амфора, з високим роздутим у верхній частині горлом, відігнутих назовні трапецієподібним вінцем, стрімко профільованими вигнутими ручками, овальної у перетині форми, високою гострореберною

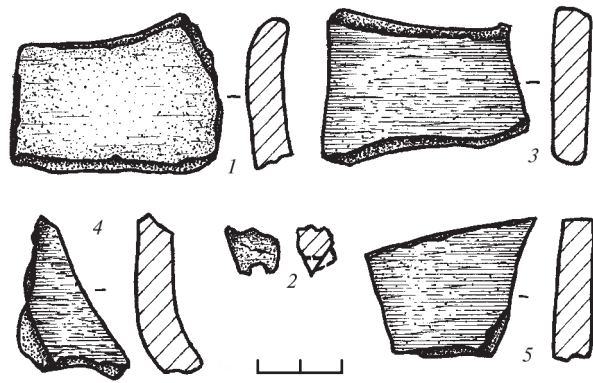

Рис. 138. Перещепине I. Курган № 3/2002 р. Поховання 1. Уламки гончарного (3-5) та ліпного посуду (1-2) посуду.

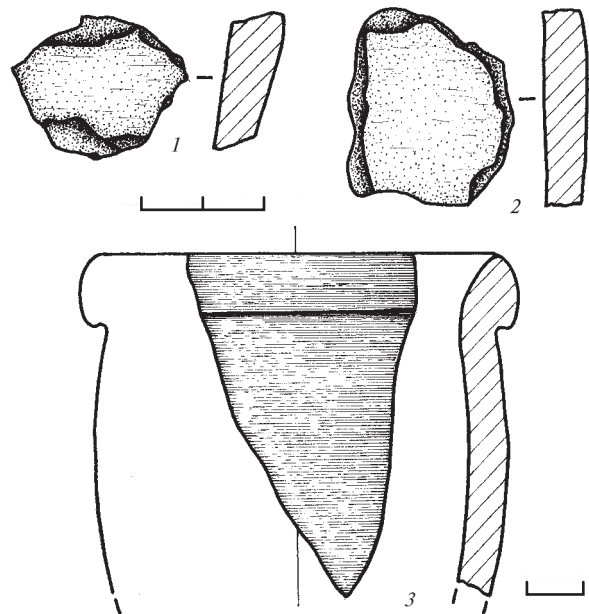

Рис. 139. Перещепине I. Курган № 3/2002 р. Насип. Фрагменти кераміки.

ніжкою з виїмкою в основі (рис.140). Глина світлорожево-коричневого кольору, із домішками дрібних включень слюди. Виявлена у північно-східному кутку склепу (рис.126:1; 132; 133).

Висота – 54,4 см; діаметри: вінця – 10,0 см; основи вінця – 8,4 см; горла – 7,9-8,0 см; тулуба – 25,4 см; ніжки – 3,5 см; заглибини в ніжці – 2,1 см; перетин ручок – 2,0 x 3,9 см; глибина амфори від вінця – 50,7 см; глибина виямки в ніжці – 0,8 см. (рис.140; 144).

Подібні амфори виконані у відповідності із фасоськими типо-стандартами і

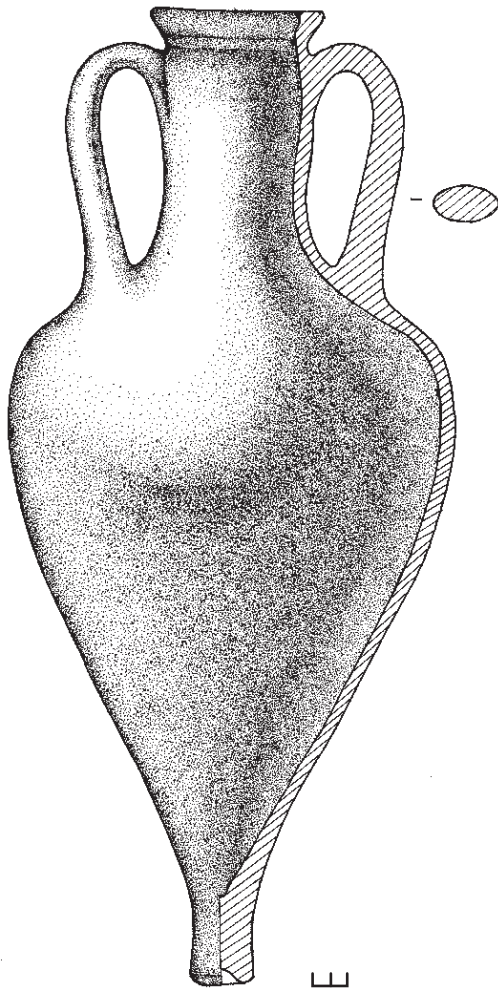

Рис. 140. Перещепине І.
Курган № 3/2002 р. Поховання І. Амфора.

наслідують елементи тари Фасоса. Вперше виділені І.Б.Зеест як амфори «кола Фасоса» (Зеест, 1960, с.90). С.Ю.Монахов вважає, що такі серії амфор випускалися у полісах фракійського узбережжя, які знаходилися у сферах політичного й економічного впливу Фасоса, або ж – на острівних центрах Північної Егеїди і Пропонтіди (Монахов, 1999, с.129-133). Виявлена у Більську амфора, за формою, знаходить відповідності серед «амфор кола Фасоса» другої-третьої чвертей V ст. до н.е. (Туровский, Николаенко, Горячук, Ладюков, 2001, с.47-48, рис. 28:2-4; 29:1-2).

III. Предмети озброєння.

14. *Наконечник списа* залізний втульчастий, лавролистний, із вузьким ребром посеред пера, що не переходить на втулку конічної форми, з невеликим

перехватом-стяжкою в основі (рис.145:2). Співвідношення ширини до довжини пера становить 1:5. Наконечник, імовірно, на вістрі мав дерево-шкіряний чохол, скріплений тонкими залізними пластинами, знищений корозією. Вочевидь, на пері до очищення простежувалися сліди дерева та шкіри, рештки дрібних залізних платівок.

Довжина – понад 41,0 см; довжина пера – 27,5 см; ширина пера – 5,0 см; товщина пера – 1,1 см; довжина втулки – 13,4 см; діаметри втулки: в основі пера – 2,8 см; максимальний – 3,0 см; діаметр отвору під древко – 1,7 см (рис.145:2). Наконечник, за типологією Г.І.Мелюкової, належить до I-го відділу, 2-го типу, 2-варіанту (Мелюкова, 1964, с.37-38), і має чимало аналогій серед зразків наступальної зброї кінця VI – V ст. до н.е. (Там же, с. 11-12, табл. 19:9).

Виявлений у дуже корозованому стані, у фрагментах, в т.ч. спаяним з іншим наконечником на спис.

15. *Наконечник списа* залізний втульчастий, гостролистний, з вузьким ребром посеред пера, що не переходить на втулку конічної форми. Співвідношення ширини до довжини пера становить 1:4,6. Наконечник мав дерево-шкіряний чохол, скріплений тонкими залізними пластинами, знищеними корозією. Кінець вістря пера – втрачений; довжина втулки лише на 3,0-3,5 см менша за довжину пера.

Довжина – понад 29,4 см; довжина пера – 17,3 см; ширина пера – 3,7 см; товщина пера – 1,0 см; довжина втулки – 14,0 см; діаметри втулки: в основі пера – 2,7 см; максимальний – 3,9 см; діаметр отвору під древко – 2,3 см (рис.145:1). Наконечник, за Г.І.Мелюковою, належить до II-го відділу, 1-го типу (Там же, с.40). Виявлений у дуже корозованому стані, з обламаним жалом пера, спаяним з іншим наконечником на спис.

Обидва списи мали древка довжиною 2,0-2,2 м, що завершувалися залізними підтоками.

16. *Підток* залізний, циліндричної форми, із незамкненим нижнім кінцем, виготовлений із зігнутої у ручку металевої пластини. Довжина – 9,5 см; діаметр – 2,6 см; діаметр отвору під древко – 1,4 см (рис.145:4).

Рис. 141. Перещепине I. Курган № 3/2002 р. Поховання 1. Корчага ліпна.

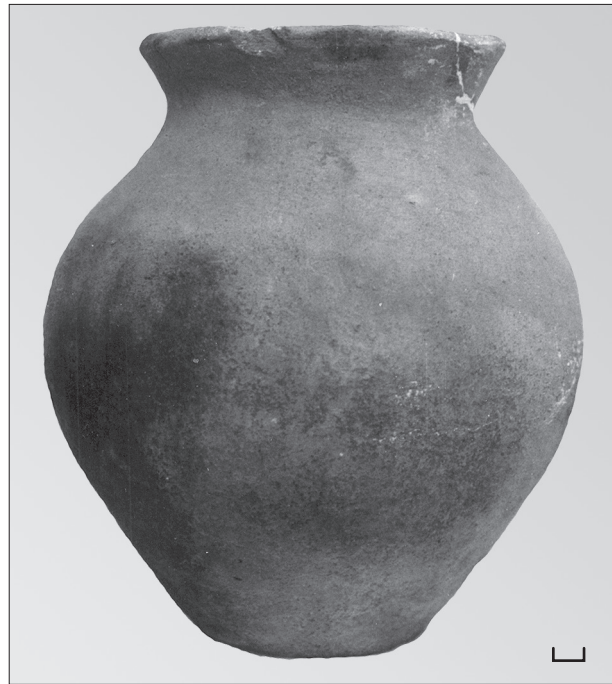

Рис. 142. Перещепине I. Курган № 3/2002 р. Поховання 1. Корчажка ліпна.

17. Підток залізний, близької до циліндричної профільованої, із розширенням до верху і низу, форми, із незамкненим нижнім кінцем, виготовлений із зігнутої профільовано у рурочку металевої пластини.

Довжина – 9,6 см; діаметр – 2,4-3,2 см; діаметр отвору під древко – 1,6 см (рис.145:3).

Перший із підтоків належить до типових другорядних частин списів незмінної упродовж всього скіфського часу форми; другий – репрезентує менш поширений

тип завершень древок (Мелюкова, 1964, с.45).

Деталлю дерево-шкіряних чохлаів на списи, вірогідно, були шнурові прикраси у вигляді китиць або бунчуків, що завершувалися розгалуженнями шнурів із підв'язаним кінським волоссям, яке утримували дві залізні ворворки. Їх знахідка також є ще одним підтвердженням наявності чохлаів на гострих деталях зброї.

18. Ворворка залізна, конічної форми, масивна. Довжина – 1,8 см; діаметри основ

Рис. 143. Перещепине I. Курган № 3/2002 р. Поховання 1. Ліпні миска і горщик.

Рис. 144. Перещепине І. Курган № 3/2002 р. Поховання І. Амфора.

– 1,1 та 1,7 см; діаметр отвору – 0,5-0,6 см (рис.146:5:а-в).

19. *Ворворка* залізна, конічної форми, також масивна. Довжина – 1,6 см; діаметри основ – 0,9 та 1,5 см; діаметр отвору – 0,5 см (рис.146:6:а-в).

Обидві ворворки належать до типу І, за В.Г.Петренко (*Петренко, 1967, с.41, табл. 32: 16, 18*).

20. *Меч* залізний, з антенним навершям, трактованим у тваринному стилі, середньої довжини. Навершя передане у вигляді загнутих до середини трискладових кігтів орла, із незначними виступами на максимальному розширенні навершя, що мають вигляд своєрідних «вушок». Стрижневе руків'я обгорнуте смужкою металу, скріпленого внаслідок ковальського зварювання, від чого на ньому збереглися сліди двох швів. Перехрестя метиликоподібної форми

приварене до клинка з двох платівчастих половинок. Клинок широкий, трикутної у плані форми, з рівномірним звуженням до низу. На клинку помітні шість рельєфних смужок долу. Перетин клинка – лінзоподібний, у верхній частині – із незначним профілюванням посередині (рис.147).

Загальна довжина меча – 72,3 см; *навершя*: довжина – 5,7 см; ширина – 10,0 см; товщина – 0,6-1,0 см; *руків'я*: довжина – 10,0 см; ширина – 2,0 см; товщина – 0,7-1,0 см; довжина обхвату руків'я – 8,1 см; *перехрестя*: довжина – 5,0 см; ширина – 6,9 см; товщина – 1,7 см; *клинок*: довжина – 55,3 см; максимальна ширина – 6,8 см; товщина – 0,8 см.

Меч належить до поширених у V ст. до н.е. зразків озброєння. II відділ, II підвідділ, I тип, за Г.І.Мелюковою. Практично аналогічний меч відомий з числа випадкових знахідок з Катеринославської губернії (*Мелюкова, 1964, с.55-56, табл.20:11*).

Порівняно добре збереглася лише верхня частина – корозоване навершя із руків'ям і перехрестям. Виходячи з розмірів, меч відноситься до категорії довгих рублячих (*Скорий, 1981*).

21. *Наконечники стріл* бронзові – 74 од. (рис.48), 72 із яких – трилопатеві, 2 – тригранні. Вони входили до складу сагайдачного набору (рис.126:2).

Трилопатеві наконечники:

1) *баштоподібні*, з виступаючою втулкою, видовженою до верху голівкою і порівняно вузькою основою, у деяких – грані злегка ввігнуті; втулка підкреслена П-подібною заглибиною на кожній із граней, де найчастіше проступають рельєфні контури втулки (рис.148:1-28). 28 од. Висота – від 3,3 до 3,5 см, втулки двох наконечників втрачені. Належать до II-го відділу, 10-го типу, 10-го і 12-го варіантів, за Г.І.Мелюковою (*Там же, с.28, рис.1*). Подібні наконечники стріл мають найширше розповсюдження саме у басейні Середньої Ворскли та окрузі Більського городища, де їх виявляли у комплексах 2-ї чверті-середини V ст. до н.е.

2) *баштоподібні*, з виступаючою втулкою, видовженою до верху голівкою і вузькою основою, із гранями, що злегка ввігнуті, та рельєфними контурами втулки на кожній із граней (рис.148: 29-32, 35-38, 41, 43-46, 50,

52, 60, 63-66). Краї лопатей зрізані під прямими чи тупими кутами до втулки, рідко – подовжені до її основи, часом – загострені у вигляді шипа. Для ряду наконечників втулка ледь виступає за краї лопатей, таким чином, створюючи враження прихованої. 20 од. Висота – від 2,8 до 3,4 см. Належать до II-го відділу, 10-го типу, 11-го варіанту, за Г.І.Мелюковою (Там же, с.28, рис.1). Досить подібні до попередніх наконечників і побутують ближче до середини V ст. до н.е.

3) *трикутні у плані* втульчасті, з рівними гранями, виділеною, трохи подовженою втулкою, часом завуженою голівкою (рис.148: 33-34, 39, 47-49, 51, 59). Краї лопатей зрізані під прямим чи тупим кутами до втулки, часом – загострені у вигляді шипа. 8 од. Висота – від 2,4 до 3,4 см. Належать до II-го відділу, 4-го типу, 8-го та 11-го варіантів, за Г.І.Мелюковою (Там же, с.22, рис.1).

4) *трикутний у плані* втульчастий, з рівними стрімкими гранями, невеликою виділеною втулкою, звуженою голівкою (рис.148:40). Краї лопатей зрізані під прямим чи тупим кутами до втулки. Висота – 3,3 см. Належить до II-го відділу, 4-го типу, 8-го варіанту, за Г.І.Мелюковою (Там же, с.22, рис.1).

5) *трикутний*, з рівними широкими гранями, виділеною втулкою (рис.148:53). Краї лопатей зрізані під тупим кутом до втулки. Висота – 2,9 см. Належить до II-го відділу, 11-го типу, 2-го варіанту, за Г.І.Мелюковою (Мелюкова, 1964, с.22, рис.1).

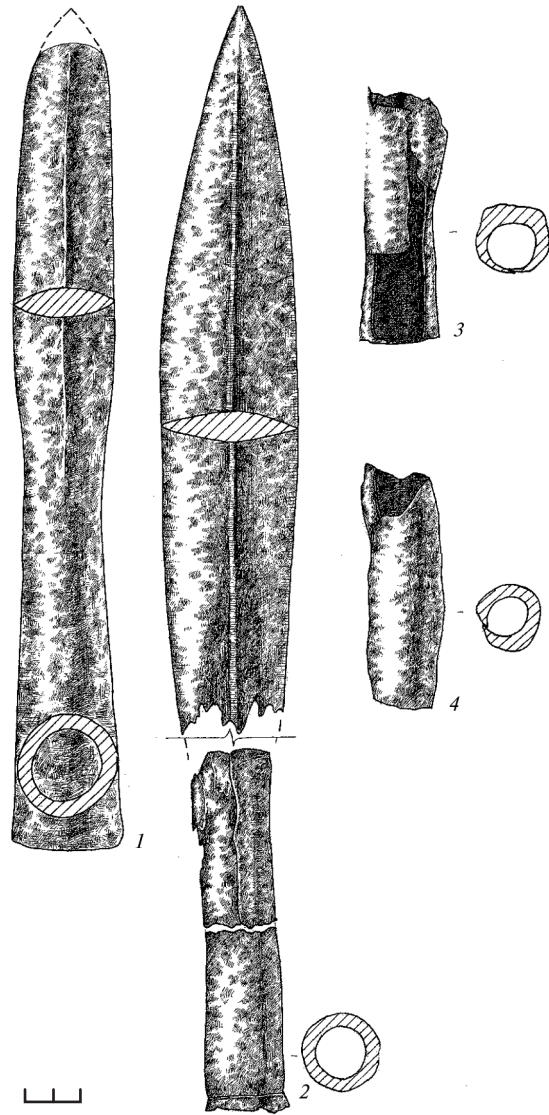

Рис. 145. Перещепине I. Курган № 3/2002 р. Поховання 1. Наконечники списів і підтоки. Залізо.

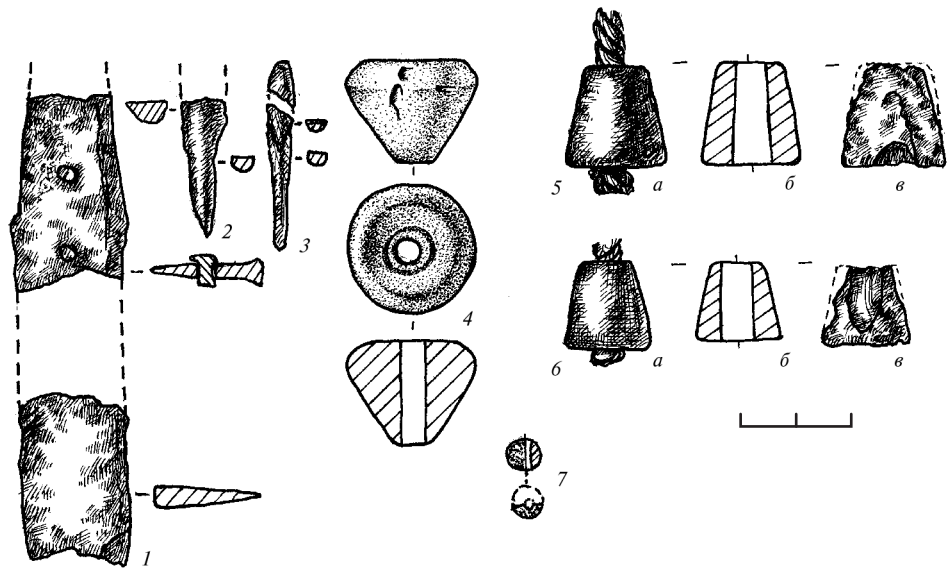

Рис. 146. Перещепине I. Курган № 3/2002 р. Поховання 1. Знахідки. 1-3, 5, 6 – залізо; 4 – кераміка; 7 – склопаста.

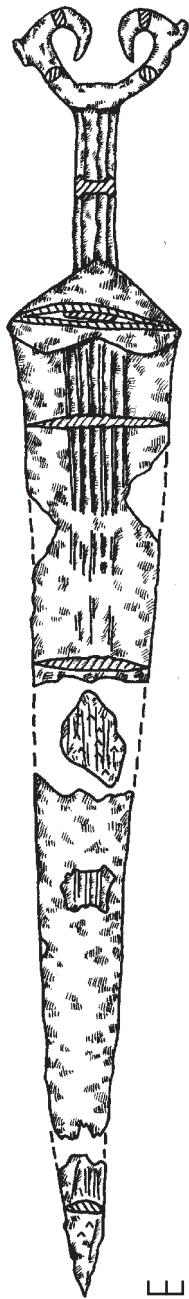

Рис. 147. Перещепине
I. Курган № 3/2002 р.
Поховання 1. Меч.
Залізо.

б) трикутні втульчасті, зі стрімкими гранями, котрим надано деякої баштоподібності, та двома заглибинами, що підкреслюють контури втулки (рис.148: 42, 54). Краї лопатей зрізані під прямими та тупими кутами до втулки. 2 од. Висота – 2,7 і 3,1 см. Належать до II-го відділу, 5-го типу, 8-го варіанту, за Г.І.Мелюковою (Там же).

7) трикутні, з прихованою втулкою, із гранями, яким часом заточуванням надано деякої баштоподібності, та Л- і П-подіними заглибинами, що підкреслюють контури втулки (рис.148:55-58). В одному випадку помітний незначний виступ втулки

(рис.148:57). Краї лопатей зрізані під прямими та тупими кутами до втулки, деякі – загострені, утворюючи своєрідний шип. 4 од. Висота – від 2,4 до 2,7 см. Належать до II-го відділу, 8-го типу, 1-го варіанту, за Г.І.Мелюковою (Там же, с.21-22, рис.1).

8) трикутні, із прихованою втулкою, із гранями, яким часом надано обриси баштоподібності, з підкресленими контурами втулки; голівки наконечників мають різні пропорції та варіюють за шириною основи (рис.148: 61-62, 67-72). В одному випадку помітний незначний виступ від решток втулки (рис.148:67). Краї лопатей зрізані під прямими та тупими кутами до втулки, один – загострений, що утворює шип-виступ. 8 од. Висота – від 2,4 до 3,2 см. Належать до II-го відділу, 6-го типу, 4а варіанту, за Г.І.Мелюковою (Там же).

Тригранні наконечники:

9) Трикутні, із прихованою втулкою, прямими гранями, з ледь підкресленими краями прямозрізаних лопатей (рис.148:73-74). 2 од. Жала обламані. Висота – 1,7 і 2,1 см. Належать до III-го відділу, 4-го типу, 1-го варіанту, за Г.І.Мелюковою (Там же, с.22-23, рис.1).

У ряді випадків у втулках стріл збереглися шматочки конічно загострених частин деревок, в т.ч. довжиною 2,1-2,2 см та діаметром 0,2-0,3 см (рис.148:75-76). В одному випадку визначена деревина виготовлення – груша, у другому – верба.

Виявлені наконечники стріл мали поширення у другій-третьій чвертях V ст. до н.е. і набули розповсюдження у Лівобережному Лісостепу, зокрема, в Поворсклі. З аналогій назвемо комплекси курганів № 4 поблизу Берестнягів, № 2 з розкопок Д.Я.Самоквасова в Аксютинцях на Посуллі, 1-ї Завадської могили, кургану № 3 у Стеблеві та ін. (Полін, 1987, с.31-32, рис.11-13).

IV. Побутові речі.

22. Розвал залізного заклепкового ножа (2 фрагменти), з прямою (?) спинкою, порівняно широким, напевне, прогнутим лезом, із кістяною накладчастою рукояткою, з двох підпрямокутних у перетині накладок, що трималися на двох залізних, поставлених в ряд, заклепках. Виступ під

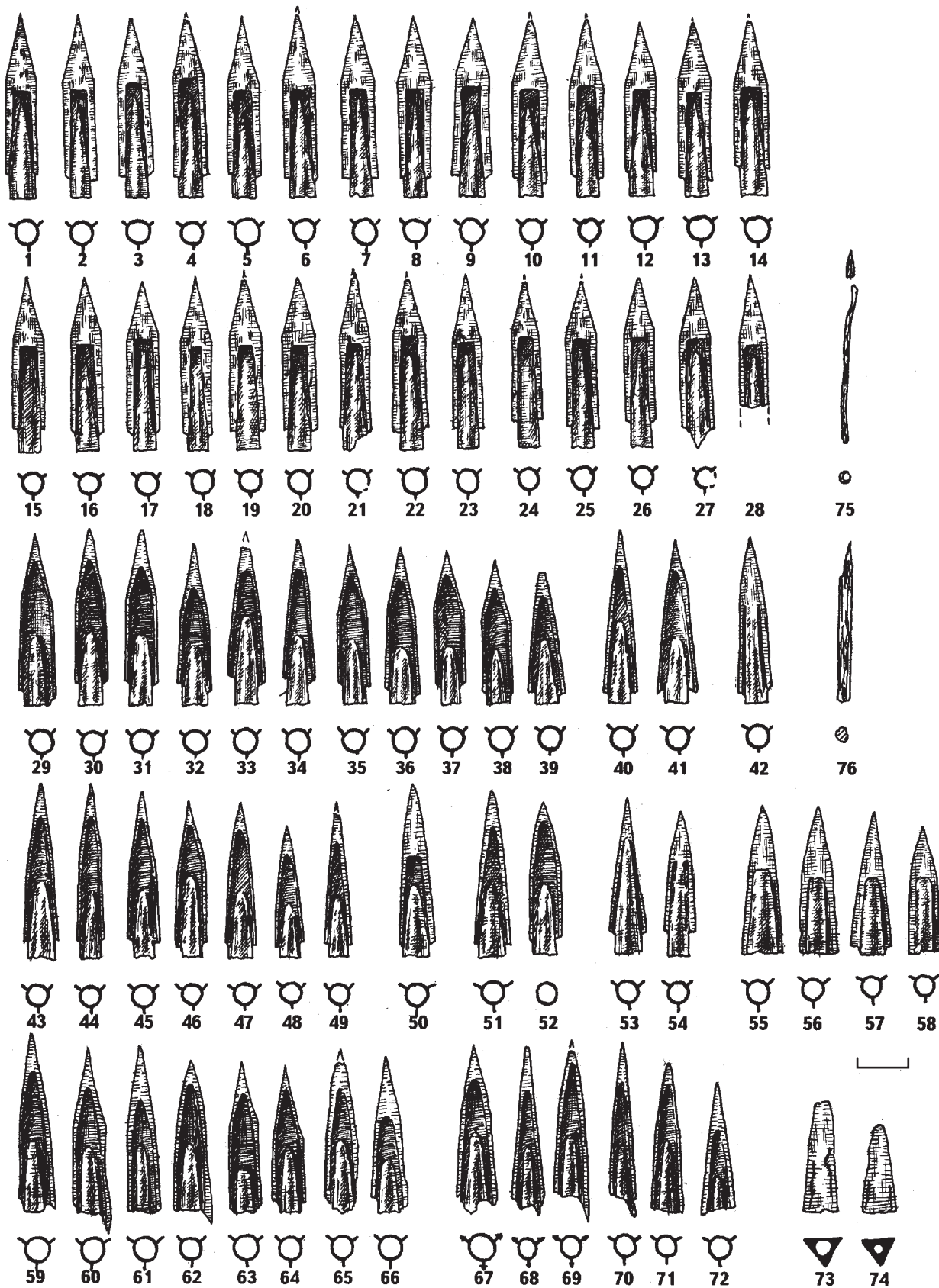

Рис. 148. Перещепине I.
Курган № 3/2002 р.
Поховання 1. Наконечники
стріл та рештки древок.
Бронза, дерево.

колодочку ножа був не більше за половину руків'я (рис.146:1). Виявлений на дні склепу. Загальна довжина обох фрагментів – більше 8,5 см; довжина уламка руків'я – близько 3,5 см; його ширина – 2,0 см; товщина – 0,3 см; довжина фрагмента леза – 3,2 см; його ширина – 1,9 см; товщина спинки – 0,4 см. Належить до числа заклепкових ножів II групи, підгрупи «Б», за Б.А.Шрамком (Шрамко, 1983, с.54, 79, табл. 5:II«Б»).

23. Фрагмент залізного черешкового ножа, ймовірно, із уступом внизу та горбатою спинкою, коротким лезом (рис.146:2). Імовірно, ніж мав невеличку дерев'яну ручку, відбитки якої збереглися на черешку. Виявлений серед кісток від м'ясної напутньої їжі на залишках дерев'яної таці. Довжина уламка – 2,3 см; довжина черешка – 1,5 см; ширина леза – понад 0,7 см; товщина – 0,3 см. Належить до I групи, 1-го типу черешкових ножів, за Б.А.Шрамком (Там же, табл. 5:І-1).

24. Фрагмент залізного, загостреного, сплющеного з одного боку, стрижня, з відбитком дерева. Вірогідно, деталь кріплення дерев'яної таці. Виявлений серед кісток від м'ясної їжі на залишках дерев'яної таці. Довжина двох уламків – 3,3 см; ширина – 0,3 см; товщина – 0,2 см (рис.146:3).

V. Вироби з дерева.

25. Таця-«блюдо» велика, круглої форми, суцільнодерев'яна, напевне, точена, з незначним вертикальним, загнутим до верху бортиком по краю, висотою 2,0-3,0 см (рис.126:19). Таця мала діаметр 64 см. На ній свого часу було викладене м'ясо, лежав ніж. Про товщину вінця такої посудини судити важко. Краї вінця, напевне, скріплювалися якимись залізними платівками на залізних стриженьках, на зразок описаної вище таці. Напевне, мала подібний вигляд до «блюда», виявленого в кургані № 2/2002 р. (рис.120).

26. Від світильника збереглася кругла горіла пляма, діаметром 4 x 5 см, що знаходилися поверх залишків сагайдака і була скупченням мастких вуглинок, товщиною 0,8-0,9 см. Вірогідно, світильник мав вигляд розширеної до верху, конічної за перетином, посудинки незначної висоти.

VI. Прикраси, предмети туалету.

27. Намистина округла, наближеної до біконічної форми, гладка, із поверхнею блакитно-бірюзового кольору, з крихкою основою брунатних тонів, вкритою тонким шаром склоподібної поливи. Висота – 0,4 см; діаметри: тулуба – 0,55 см; отвору – 0,12 см.

Тип 3, варіант «а» намиста із єгипетського фаянсу, за К.М.Алексеевою (Алексеева, 1975, с.31, табл.5:1), поширеного у другій половині VI – першій половині V ст. до н.е.

28. Намистина округла, гладка, із поверхнею, напевне, блакитно-бірюзового кольору, з крихкою основою брунатних тонів, вкритою тонким шаром склоподібної поливи. Перепалена, розпалася. Висота – 0,5 см; діаметри: тулуба – 0,6 см; отвору – 0,17 см (рис.146:7). Швидше за все, це один із варіантів 3-го типу намиста із єгипетського фаянсу, за К.М.Алексеевою (Там же, с.31, табл.5:1), що мало поширення наприкінці VI – у першій половині V ст. до н.е.

29. Алабастр, у розвалі, виготовлений із єгипетського алабастру, циліндричної форми, з овальним у плані вінцем із

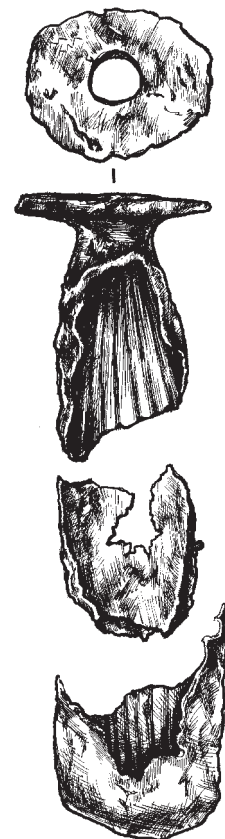

Рис. 149.
Перещепине I.
Курган № 3/2002 р.
Поховання I.
Алабастр.
Єгипетський алабастр.

широкими крисами у вигляді плиточки, вузькою маленькою циліндричною шийкою, циліндричним, розширеним до низу тулубом, із ледь скругленим денцем (рис.149). Посудинка для в'язких парфумів виточена із м'якого біло-сірого із прожилками каменю північноєгипетського походження, внутрішня частина вмістилища має чіткі сліди металевого жолобчастого різця, яким через вузьке горло здійснювалося вибирання внутрішньої порожнини. Верхня частина посудини заполірована. Виявлений у розвалі в похованні.

Висота близько – 16,0 см; діаметри: вінця – 3,6 х 4,4 см; шийки – 1,8 см; тулуба – 3,0-4,0 см; отвору – 1,2 см (рис.149; вкл.V, рис.2).

30. Розвал *алабастру*, з того ж матеріалу, з тулубом циліндричної форми. Аналогічна посудинка із м'якого біло-сірого із прожилками каменю північноєгипетського походження. Виявлений у дрібних фрагментах поряд зі скелетом «воїна» (рис.135).

Даних щодо висоти, діаметру вінця, шийки – немає; діаметр тулуба реконструюється в межах 3,0-4,0 см. Вірогідно, належав аналогічній вище описаній посудинці. Посудинки можуть розглядатися як вмістилища для пахучої олії, ліків, зокрема, лікувальних бальзамів, а то і – для зберігання отрути, необхідної воїнам для намазування наконечників стріл чи на крайній випадок.

VII. Рештки виробів із тканих матеріалів та шкіри.

31. Рештки шкіряно-повстяного шолому або головного убору представлені шматками зотлілої шкіри, підбитої повстю. Часом на них із повстяного боку простежувалися невиразні відбитки тканини, вірогідно, полотняного переплетення (рис.126: *тк, в*). Повсть низької якості, з переважаючою кількістю остьових волокон (близько 55%), виготовлена в основному з овечої шерсті, з невеликою домішкою собачої (35%) та певною часткою органічних залишків рослинного походження (10%). Рослинні залишки у повсті (коріння злакових рослин) – наслідок дешевого виробництва такого матеріалу,

засвідчений етнографічними даними (*Иакинф, 1851, с.58; Українська минувшина, 1993, с.66*). Серед можливих причин долучення таких домішок: здешевлення виробництва низькоякісної повсті, що мала «технічне» призначення; збільшення товщини матеріалу при збереженні його термічних властивостей; підвищення гігроскопічності та ін. (*Маєвська, 2003, с.98; 2006, с.47-48*).

Привертають увагу накипілі на метал рештки текстилю і відбитки тканин. Особливо багаті на такі знахідки предмети озброєння, що дуже дбайливо обгорталися тканиною перед вміщенням до поховання (*Маєвська, 2006, с.48*).

32. Залишки шкіряно-дерев'яних чохлів на списи. Відбитки (велика кількість) тестильної структури грубоволокнистого типу, з тониною нитки приблизно 0,5 мм, нерівномірного прядіння, можливо, з льону чи коноплі, з простим полотняним переплетенням. Розглядається як текстильна обгортка предметів озброєння, здійснена поверх чохлів. Судячи з розміщення тканин, обидва наконечники мали свої окремі шкіряні або дерево-шкіряні чохла невідновленого крою, але були разом із тим поверх загорнуті ще й тканиною (*Там само, с.49-50*).

У розломі накипу шкіри на гостролистному наконечнику є окремі волокна тканини з тониною нитки близько 0,3 мм, розміщені через досить рівні інтервали. Така тканина могла слугувати набивкою або підкладкою чохла.

Деталлю чохлів на списи були, вірогідно, і шнурові прикраси у вигляді китиць або бунчуків, що завершувалися розгалуженням шнурів із прив'язаним до них кінським волоссям, яке утримувалося за допомогою залізних ворворок.

Звертає на себе увагу наявність на втулці лавролистого наконечника списа окремих волокон, тониною 0,2-0,3 мм. Вони не переплетені між собою, збереглися у вигляді озалізненних, накипілих на метал решток (фрагмент 2,8 х 1,1 см). Цей фрагмент може розглядатися як залишки бахроми або бунчука, який прикрашав чохол наконечника списа (*Маєвська, 2006, с.49-50*).

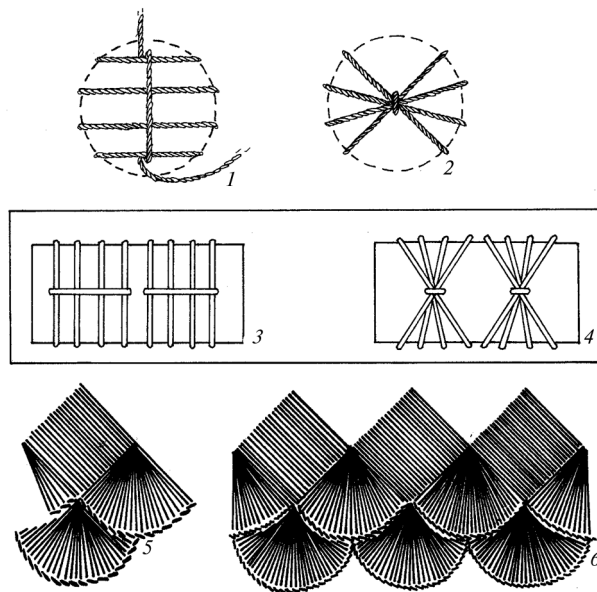

Рис. 150. Перещепине І. Курган № 3/2002 р. Рештки елементів текстильного декору та їх реконструкція. За С.В.Маєвською.

33. На рештках чохлів і наконечниках, ближче до вістер, є відбитки та прикипілі фрагменти іншої тканини, з нитками значної тонини, розрідженою структурою ткання і простим полотняним переплетенням. Кількість ниток у квадраті 1х1 см становить: 26 ниток основи і 32 нитки підткання. Структура ткання при цьому надзвичайно щільна, що свідчить про використання для виготовлення тканини горизонтального ткацького верстату (Садыкова Ф., Садыкова Д., Кудряшова, 1989, с.43). Текстильний матеріал, вірогідно, виготовлений за китайською технологією, і належить шовку. Він може бути рештками підстилаючої дощату підлогу тканини або савану (Маєвська, 2006, с.50).

34. Відбитки текстильних виробів на підтоках (рис.150). Перший з підтоків зберіг відбитки тканини з дещо розрідженою структурою, можливо, в результаті зношення. Кількість ниток в її основі – 7-8 в 1 см, по підтканню – 14 в 1 см. На фрагменті в 1,7 х 2,3 см збереглися залишки вишивки: а) гладьові шви зі стібків, довжиною близько 4 мм, розміщені радіально, що заповнювали сегмент кола близько 45°. По колу, з правого боку сегмент обведений стебловим швом, з довжиною стібка в 3 мм. Тонина нитки гладі – 0,5 мм, тонина нитки стеблового шва

– 0,6-0,7 мм. Різниця може пояснюватися використанням різних ниток, що, можливо, відрізнялися за кольором (рис.150:5); б) сегмент більшого розміру, – зліва і нижче від першого. Також заповнений радіально розміщеними гладьовими стібками нитки, тонинною 0,2-0,4 мм. Збереглися і два стібки стеблового шва; в) ромб, заповнений паралельними гладьовими стібками, що виконані зліва-зверху – направо-вниз. Тонина нитки – 0,4 мм; г) частина сегмента, лівіше і нижче ромба, зі стібками ниткою, що аналогічна першому елементу орнаменту (рис.150:6).

На другому підтоці, поверх залишків відбитка вже згаданої вище тканини, збереглися відбитки і залишки окремих волокон витого шнура S-подібного кручення, з кроком витка 2 мм. Він міг бути обв'язкою обгортки підтоків (Маєвська, 2006, с.50).

35. Сагайдак. Залишки збереглися біля правої руки похованого «воїна» у вигляді смужки шкіряного тліну, шириною 2-3 см. Належить ремню, довжиною понад 0,5 м. Корпус дерево-шкіряного сагайдака реконструюється за обгорілими контурами підсумку для лука і стріл (рис.126:16) підпрямокутної форми, розміром близько 0,4 х 0,5 м.

36. Рештки покривки корчаги виявлені всередині посудини, належали зотлілому, вірогідно, округлому шматку тонкої шкіри, діаметром більше 20 см.

37. Відбитки залишків одягу. Крім, відбитків підстилки або савану, вже описаної обгорткової тканини, у розвалі меча один з уламків зберіг прикипілий фрагмент надзвичайно тонких ниток тканини, яких у квадраті 1х1 см містилося по основі 19-20, а по підтканню – 26-28. Переплетення ниток – проста рогожка 2х2. Вірогідно, це шовк (?) або, що менш імовірно, індійська бавовна (Кукин, Соловьев, Кобляков, 1989, с.61-65). Зіжмаканість і складочки, як і Z-кручення нитки, впевнюють у визначенні тканини як шовку – продукції середньоазійських китайських факторій (Там же, с.52). Фрагмент тканини, вірогідно, належав одягу. На цьому ж фрагменті меча є й відбиток вишитої квіточки або зірочки (рис.150:2), виповнений «швидкою гладдю», із закріпленням швів вузликом,

з ниток, тониною 0,8-0,9 мм (рис.150:1) (Маєвська, 2006, с.50-51).

Таким чином, досліджений курган містив три поховання під насипом, одне – основне (поховання 2) та два впускних – поховання 1 і 2¹/2000 р. Останнє із них виявлене за випадкових обставин, досліджене 2000 р. та описане вище. Курган є *далеко не типовою поховальною пам'яткою* населення скіфської доби селища в ур.Лісовий Кут, розташованого у північно-західній частині Більського городища. Початок спорудження насипу датується *кінцем VI ст. до н.е.*, а здійснення двох впускних поховань припадає на *першу половину – середину V ст. до н.е.*

Крім надзвичайно виразного інвентаря, виявленого у похованні 1, детально простежених елементів обряду, тут же, чи не вперше для Більського городища, зафіксована наявність найпростіших форм декорування одягу вишивкою, використання для одягу та поховального обряду шовкових тканин, що дозволяє значно ширше уявити коло торгових, військових та інших контактів населення Середнього Поворскля за скіфської епохи.

Курган № 4/2002 р.

Рештки невеликого кургану були виявлені під час зйомки масиву нашарувань польової дороги до УКПГ, над просівом поховальної ями і ледь помітним підвищенням грейдованого полотна. Існування кургану вгадувалося поза дорогою за наявністю ледь підвищеного рівня трав'яного покриву.

Насип знаходився за 239 м на схід – південний схід від воріт УКПГ, під польовою дорогою, і безпосередньо прилягав до насипу кургану № 3/2002 р. (рис.20; 126: к.4).

Чорноземний *насип* круглої в плані форми був зрізаний грейдерами і розораний. Максимальна висота решток кургану – 0,40 м, його діаметр – 6,2 м. Грунт насипу щільний, з окремими поодинокими вугликами, на рівні похованого чорнозему – кілька більш дрібних вуглинок.

У центрі виявлений напівкільцевий в плані чорноземно-материковий *викид*,

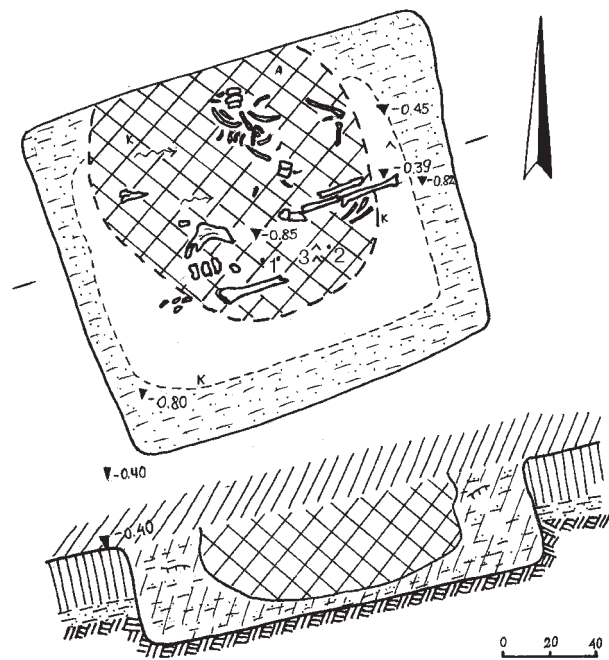

Рис. 151. Перещепине I. Курган № 4/2002 р.
План поховання і його перетин.

1 – пряслице, *кераміка*; 2 – намистина очкова, *склопаста*; 3 – шкіряний тлін.

розміщений з південно-західного боку від поховання, розміром 1,6 x 2,1 м і максимальною потужністю – 0,15 м, що перекривав з південного боку підпрямокутну в плані *поховальну яму*. Остання не мала спеціально влаштованого входу. Її розміри – 1,45 x 1,70 м (близько 2,5 кв. м), розміщена за віссю північний схід – південний захід (рис.126).

Поховання здійснене у ямі, на третину заглибленій в материк. Її глибина – 0,85 м від УЦ або 0,45 м від рівня стародавньої денної поверхні. Стінки ями рівні, вирівняна долівка ледь понижувалася до центру в межах 4-5 см (рис.151). Змішано-суглинкова частина викиду була використана для ущільнення конструкції прямокутного в плані *склепу* (тип 1, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоновою, С.А.Скорим), розміщеного посеред ями (1,00 x 1,35 м, площа – 1,35 кв. м), і втрамбована між стінками дерев'яної конструкції та котловану. Слідів склепа, через незначну глибину залягання поховання, виявити майже не вдалося, не рахуючи легкого деревного тліну понад втрамбованим суглинковим заповненням по краях. Вірогідно, він не мав поперечних лаг на материковому дні і був перекритий поперек довгої вісі жердинами і

невеликими плахами, на дні – мав підстилку зі шкіри, сліди якої відзначені під час розкопок. Про наявність склепу свідчили також рівні краї суглинково-чорноземного ущільнення понад стінками. Перекриття було закидане шматками дерну і ґрунтом, взятим з околу (рис.151).

Заповнення по краях ями мало прошарки чорнозему і мішаного ґрунту викида, по центру – переміщені у провалі грабіжницького колодязя шари дернин, з домішками суглинку, попелу і вуглин. Все це було надто ущільнене довготривалим існуванням дороги і проникненням до провалу грабіжницького колодязя дощових вод, що залишили затьоки. Заповнення зрите грабіжниками, крім невеликих ділянок під стінками склепу. Деякі кістки похованих винесені скарбощукачами вище рівня похованого чорнозему (рис.151:план).

Отже, поховання виявилось *пограбованим*, найвірогідніше, ще за доби пізнього українського середньовіччя. *Грабіжницький перекоп* овальним колодязем, розміром 1,05 x 1,20 м, був направлений практично на центр поховання, досяг його дна. Він закладався з вершини насипу, над просівом накатника. Цей хід, напевне, був проритий тими ж таки грабіжниками, що здійснили пограбування 1-го марченківського і кургану № 1/2002 р. Перещепинського некрополя I у Більську (Кулатова, Супруненко, 2001, с.99-105). Він може датуватися XVII ст.

Склад і розміщення виявлених у перекопі та переміщених грабіжниками кісток похованих засвідчувало наявність у склепі трьох похованих – *чоловіка*, віком 20-25 років (зуби), *жінки* того ж зрілого віку і *дівчинки*, віком 9-10 років, та їх розміщення головою на північний захід, імовірно випростано, з підігнутими ногами. Конкретніших даних встановити не вдалося. У заповненні, по центру ями

на різній глибині лежали потрошені кістки ніг і рук, тазу жінки, розвал її нижньої щелепи, окремі фаланги пальців рук і ніг, ближче до південно-західної стінки – скупчення потрошених кісток рук, ребер, шийних і спинних хребців, зубів чоловіка, дитини і жінки (рис.151).

Від *решток інвентаря* збереглося лише кілька предметів. Всі вони виявлені у центральній частині ями, близько дна. Це – керамічне пряслице (рис.151:1; 152:1); велика і масивна жовтопастова очкова намистина, яка могла слугувати пряслицем серед супутніх предметів дитячого інвентаря (рис.151:2); шматочок шкіряного тліну розміром 0,7x0,8 см із цяточкою срібних окислів (рис.151:3). Крім цих знахідок, тут же виявлено два дрібних уламки стінок ліпних мініатюрного та середнього розміру горщиків скіфського часу (рис.151:ж), скол стінки рожево-коричневоглиняної амфори (рис.151:а). Варто відзначити й сліди шкіряного тліну, віднайдені на дні поховання, які могли бути рештками підстилки або одягу.

Нижче подаємо опис знахідок.

I. Кераміка. Ліпна:

1. *Фрагмент* стінки *горщика*, від посудини з шерехатою поверхнею скіфського часу, виявлений у перекопі посеред склепа, на глибині 0,65 м. Зі складу супутнього інвентаря. Розміри – 1,2 x 3,7 см (рис.153:4).

2. *Фрагмент* стінки, дрібний, мініатюрного *горщика*, від посудини зі злегка заглаженою поверхнею, виявлений там же, на глибині 0,7 м. Розміри – 0,6 x 0,7 см (рис.153:2).

II. Кераміка. Гончарна:

3. *Скол* стінки *амфори*, з тістом рожево-коричнюватого кольору, без візуально помітних домішок. Походить, вірогідно, від решток тризни. Розміри – 0,5 x 0,8 см (рис.153:1).

III. Побутові предмети та прикраси.

4. *Пряслице* керамічне приплюснуте, зрізано-біконічне, з двома зрізаними широкими основами, наближене до циліндричної форми. Належить до типу V, за В.Є.Радзівською (Радзівська, 1979, рис.1:5;

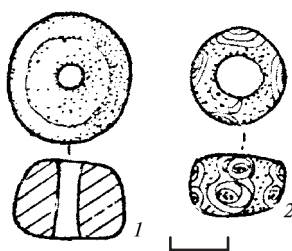

Рис. 152.
Перещепине I.
Курган № 4/2002 р.
Поховання. Пряслице і намистина.
1 – кераміка; 2 – склопаста, скло.

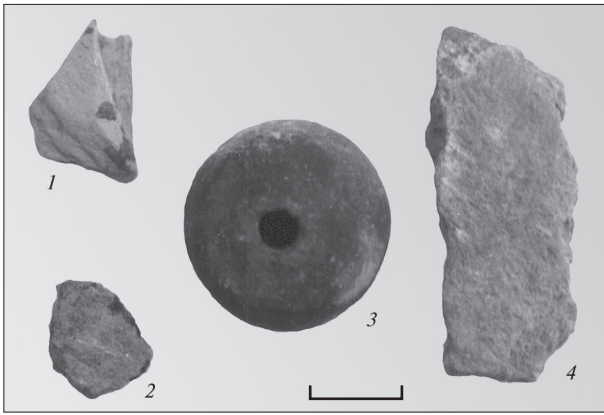

Рис. 153. Перещепине I. Курган № 4/2002 р. Поховання. Знахідки. Кераміка.

Шрамко, 1983, с.58, 91, табл.17:V) або, за А.Л.Щербанем, – тип 1, підтип 2, варіант 2.1 (Щербань, 2007, с.172). Виявлене у грабіжницькому перекопі в центрі поховальної ями. Висота – 1,2 см; діаметри: верхньої основи – 1,9 см; нижньої – 1,6-1,7 см; корпуса – 2,2 см; отвору, пробитого дещо неохайно й асиметрично зверху, – 0,40-0,45 см; поверхня заглажена й задимлена, чорно-коричневого кольору, тісто – коричнево-рожеве, із домішками дрібного піску (рис.152:1; 153:3).

5. *Намистина* склопастова очкова масивна, округлої, поперечносиснутої форми, виготовлена із глухого яйцево-жовтого скла, прикрашена 8-ма очками, розташованими по 4 навколо кожного отвору (рис.152:2). Очка утворені наслоєними один на один чотирма дисками із білого глухого та синьо-блакитного прозорого блідуватого скла. У каналі широкого отвору – відбитки керамічної основи, використаної під час виготовлення прикраси (вкл.VI, рис.5). Належить до типу 130 очкових намистин із багатоколірного скла, за К.М.Алексєєвою, час виготовлення яких припадає на середину V ст. до н.е. (Алексєєва, 1975, с.72, табл. 16:56).

Висота – 0,8-1,1 см; діаметри: корпуса – 1,8 см; отвору – 0,85 см.

К.М.Алексєєва засвідчує порівняно довгий час побутування таких намистин упродовж V-IV ст. до н.е., переважно у вигляді амулетів (Там же, с.72). У конкретному випадку ми схильні припустити використання намистини в якості пряслиця у складі супутнього інвентаря наймолодшої

похованої. Про це опосередковано може свідчити відсутність будь-яких намистин у похованні при досить детальному перегляді його заповнення.

6. *Фрагмент шкіри* із цяточкою від срібних окислів, ймовірно, частина головного убору зі срібними прикрасами. Розміри – 0,7 x 0,8 см; розміри плями окислів округлої в плані форми – 0,1 x 0,2 см.

Досліджений курган може належати до числа поховальних пам'яток некрополя селища скіфського часу в ур.Лісовий Кут у північно-західній частині Більського городища і датується, згодом, *останньою третьою V – початком IV ст. до н.е.*

Курган № 5/2002 р.

Рештки кургану виявлені під час очищення від дернового шару майбутнього майданчика свердловини у його північно-східній частині, за ледь помітним підвищенням трав'яного покриву. Насип знаходився за 215 м на південний схід від воріт УКПГ, майже поряд із рештками насипу кургану № 3/2002 р. (рис.20:к.5).

Чорноземний *насип* круглої в плані форми був дуже розораний (рис.154:1). Висота решток кургану – 0,25 м, його діаметр складав 11,0-12,0 м. Грунт насипу щільний, з поодинокими вуглинами, на рівні похованого чорнозему і в рівчаку – з кількома більшими вуглинами, уламками стінок ліпних горщиків і гончарних світло-червоноглиняних амфор (рис.154:1; 158).

Майже в центрі виявлений кільцевий, підпрямокутний у плані, зі скругленими кутами, чорноземно-материковий *викид*, розміром 2,6 x 2,5 м і максимальною товщиною – 0,25 м, що перекривав зі всіх боків прямокутну в плані *поховальну яму* розміром 1,85 x 2,75 м (близько 5,1 кв. м). Остання мала з північного сходу вузький вхід-сходинку, напівовальної у плані форми, шириною близько 1,05 м і довжиною 0,27 м, опущену не більше, ніж на 0,15 м нижче від рівня стародавньої поверхні (рис.154:2; 155-156). Сходинка була пошкоджена грабіжницьким ходом 1. Яма зорієнтована за довгою віссю – північний схід – південний захід (рис.154:2; 155).

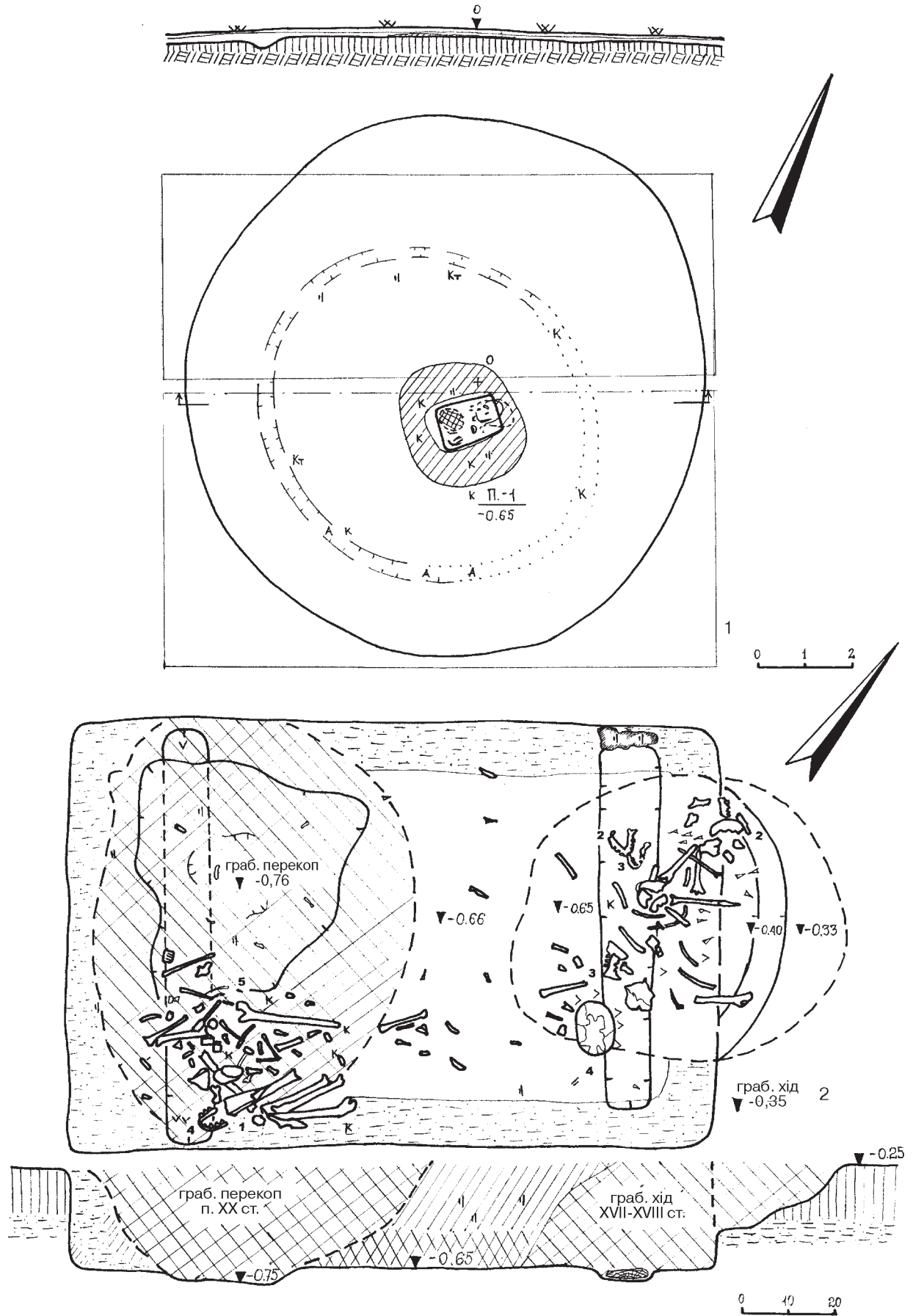

Рис. 154. Перещепине I. Курган № 5/2002 р. План і перетин насіпу (1) та поховання (2).

1 – лопатка і кістки коня; 2 – череп людини 1; 3 – череп 2; 4 – череп 3; 5 – платівка, кремень.

Рис. 155.
Перещепине I.
Курган № 5/2002 р.
Поховання.
З південного заходу.

Рис. 156.
Перещепине I.
Курган № 5/2002 р.
Поховання. Вхід
та скупчення
кісток в основі
грабіжницького
ходу 1.
Із заходу.

Поховання здійснене в ямі, на третину заглибленій у материк. Її глибина – 0,76 м від УЦ або 0,50 м від рівня стародавньої поверхні. Стінки рівні, вирівняна долівка понижувалася до південного заходу на 10 см (рис.154:2). Змішано-суглинкова частина викиду була використана для ущільнення конструкції прямокутного у плані *склепу*, розміщеного посеред ями (1,4 x 2,4 м, площа – 3,4 кв. м), і втрамбована між стінками склепу та котловану. Сліди склепа (тип 4, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоною, С.А.Скорим), через незначну глибину

залягання поховання, простежені за окремими деталями, як-то: рештками легкого деревного тліну понад втрамбованим суглинковим заповненням по краях, аналогічними – на дні, залишками від лаг для влаштування підлоги. Склеп тримався на двох поперечних лагах, встановлених край коротших стінок ями, від яких на материковому дні простежені заглиблення у вигляді канавок (рис.154:2), в т.ч. із рештками дерева. Довжина цих канавок – 1,52 і 1,78 м, ширина – 0,20-0,25 м, глибина – 0,05-0,10 м. Яма була перекрита поперек

довгої вісі плахами, рештки однієї з яких простежені у північно-західному кутку та в заповненні.

Склеп перекривався плахами, викладеними на краї суглинково-чорноземного ущільнення понад стінками, поверх якого закидався шматками дерну і ґрунтом, взятими з рівчака навколо (рис.154:2). Кільцевий ровик навколо поховання був неглибокий, близько 0,3-0,4 м. Він мав скруглено-овальну у плані форму, загальний діаметр – до 7,0-7,5 м, простежувався з південного заходу за інтенсивно чорним чорноземним заповненням з кістками тварин і поодинокими фрагментами ліпного місцевого та імпортного амфорного посуду (рис.154:1). З північного сходу – виявився майже непомітним; його трасу можна було вгадати за чорноземним затічним заповненням у похованому чорноземі. Перетин ровика – напівовальний. До речі, ця частина насипу знаходилася на 0,4-0,6 м вище на схилі і використовувалася для підсіпки частини насипу кургана № 3/2002 р., пов'язаної із похованням № 1. Таким чином, курган № 5/2002 р. мав значно менший діаметр – на 4,5-5,0 м, і висоту близько 1,5 м до початку інтенсивного розорювання у ХХ ст.

Заповнення склепа по краях і в кутках ями містило прошарки чорнозему із рознесеним грабіжниками мішаним ґрунтом викиду, по центру – переміщені у перекопах дернини, із домішками суглинку, попелу та вуглин. Зрите грабіжниками заповнення виявилось ущільненим від довготривалого проникнення талих вод через провали грабіжницьких лазів, від чого залишилися численні затьоки. Практично все заповнення було зрите скарбошукачами. Деякі кістки похованих виявилися винесені ними навіть вище рівня похованого чорнозему (рис.155).

Поховання *грабувалося двічі*, вірогідно, за доби пізнього українського середньовіччя та на початку ХХ ст. *Грабіжницький хід 1* похилим коротким підкопом округлої в плані форми був впушений зі сходу, поблизу від вершини насипу, неподалік просіву над поховальною камерою (рис.154:2). Він простежений на довжину не більше 1,5 м. Його розміри – 1,2 x 1,4 м, глибина

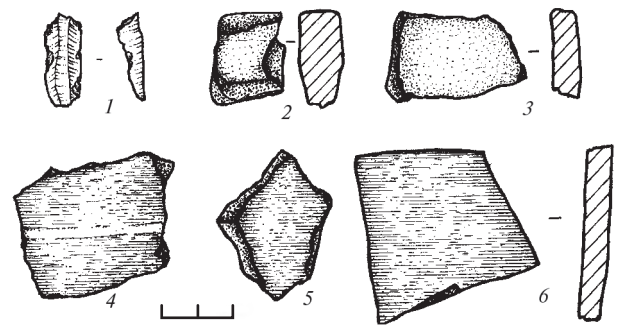

Рис. 157. Перешепине І. Курган № 5/2002 р. Поховання і насип. Знахідки.

1 – кремій; 2-4 – кераміка ліпна;
5-6 – кераміка гончарна.

– доведена до дна поховальної камери. Грабіжники частково скопали вхідну приступку і частину північно-східної стінки та згребли до основи ходу переважно більшість верхніх частин скелетів похованих, кістки їх рук, ребер, шийних і спинних хребців (рис.155-156). У скупченні кісток на дні ходу знаходилися уламки трьох черепів людей (рис.154:2:2-4) – двох *чоловіків*, віком 30-35 та 30-40 років, і *жінки*, у віці 16-22 років, кістки ще однієї *дорослої особи* (на наш погляд, *жінки*), кілька кісток коня від напутньої їжі (рис.154:2:1) і два невиразні уламки стінок ліпного горщика із шерехатою поверхнею (рис.154:2:к).

Грабіжницький перекоп 2 вертикальним колодязем підтрикутних обрисів, розміром 1,0 x 1,6 м, з вершини насипу досяг материкового дна і був заглиблений у нього на 0,10-0,15 м в південно-західній частині поховання (рис.154:2; 155). Про новітній характер перекопу свідчили рівні стінки, зачищені залізною лопатою, зарубки від заступу на кістках і характерний «почерк» скарбошукача, відзначений у курганах №№ 1 і 2/2001 р., який міг належати лише селянину-власнику землі після столипінської реформи. Не виключено, що такого роду пошуки дорогоцінностей відбувалися і в роки визвольних змагань чи до середини 1920-х рр. Грабіжником зрито південно-західну половину склепу, а більшість кісток ніг, тазів похованих, їх ребер і хребців, фаланг пальців ніг і рук, ключиць, шматки черепа і нижня щелепа одного із похованих, разом із лопатковими

і великими кістками ніг коня, кількома його зубами, згорнуто до південно-східного кутка склепу і лазу, практично до верхньої частини перекопу. У скупченні кісток біля дна ходу знайдені також кілька дрібних фрагментів стінок ліпних горщиків та вінця миски (рис.154:2:к), уламки стінок корчаги і невелика пластина з кременю із виїмкою, вірогідно, анкош мезолітичної епохи, що потрапила до поховання, швидше за все, із основи чорноземного шару або була вміщена в нього як своєрідний давній амулет одного із похованих (рис.154:2:5; 157:1).

Розміщення виявлених у перекопі кісток вказувало, найвірогідніше, що поховані були покладені поперек довгої вісі ями і склепу, на настил підлоги випростано, головою на південний захід. Більш конкретніших даних встановити не вдалося.

Від *решток інвентаря* збереглися лише зазначені вище уламки ліпних горщиків, корчаги і миски, фрагменти стінок амфор та пластина із кременю, від залишків напутньої їжі – частина скелету тулуба коня.

Нижче подаємо опис нечисленних знахідок.

I. *Кераміка. Ліпна:*

1. *Фрагменти* стінок невеликого *горщика*, із заглаженою до лискування поверхнею, чорного кольору, виявлені у заповненні поховальної камери, на глибинах від 0,25-0,65 м. З решток тризни. Розміри – від 1,1 x 1,2 до 1,9 x 2,7 см. 5 од.

2. *Уламок* стінки *горщика* середніх пропорцій, зі злегка заглаженою поверхнею коричневого кольору, знайдений в насипу, на глибині 0,35 м. Зі складу решток тризни. Розміри – 2,3 x 3,8 см (рис.157:3).

3. *Фрагменти* стінок *корчаги*, із лисковою світло-коричневого кольору поверхнею, виявлені у поверхневому шарі насипу та заповненні ями, на глибині від 0,15-0,72 м. З решток поховального інвентаря. Розміри – від 0,5 x 1,0 до 3,0 x 4,1 см. 4 од. (рис.157:5).

4. *Фрагмент* стінки іншої *корчаги*, із заглаженою поверхнею та з пролощеною горизонтальною лінією, виявлений у заповненні на глибині 0,6 м. Зі складу решток тризни (?). Розмір – 3,6 x 4,7 см (рис.157:4).

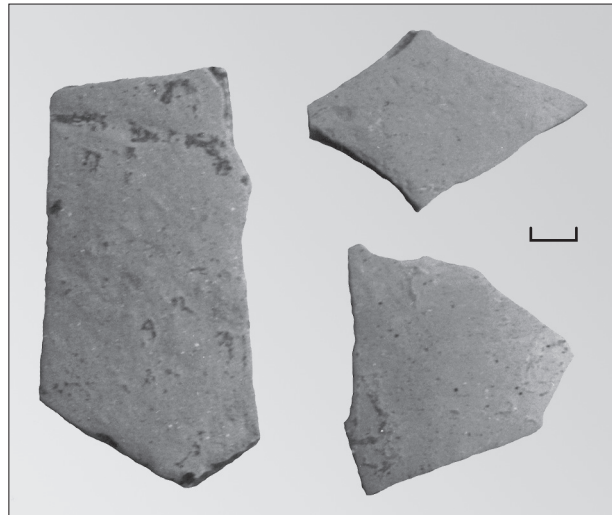

Рис. 158. Перещепине I. Курган № 5/2002 р. Уламки амфор.

5. *Уламки* стінок і денця невеликого *горщика*, з шерехатою поверхнею, що походять із заповнення з глибини 0,55-0,75 м та скупчення кісток. Зі складу супутнього інвентаря. Фрагменти цього горщика були й серед знахідок з верхніх частин перекопів. Розміри – від 0,8 x 1,3 до 2,1 x 2,8 см. 6 од.

6. *Фрагмент* вертикального, прямоїзлого *вінця миски*, із заглаженою поверхнею, прикрашеного незначним проглаженим валиком нижче зрізу. З поверхневого шару насипу, з решток тризни. Розмір – 1,8 x 2,3 см (рис.157:2).

II. *Кераміка. Гончарна:*

7. *Уламки* стінок оранжевоглиняної *амфори*, дрібні, від посудини з щільним тістом і дрібними включеннями слюди та білими крупинками вапняку, виявлені як у заповненні, так і в масиві насипу, на глибинах від 0,2 до 0,55-0,60 м. Залишки тризни. Розміри – від 0,5 x 0,7 до 4,2 x 4,7 см (рис.158). 5 од.

III. *Інші знахідки.*

8. *Пластина* сірого непрозорого *кременю* патинована, із бічною виїмкою, сформованою крутою ретушшю, – анкош (рис.157:1), що має паралелі серед знярядь мезолітичної епохи. На це також вказує і молочно-біла патина на поверхні. Довжина – 2,3 см; ширина – 0,9 см. Виявлена у перекопі найпізнішого грабіжника на глибині 0,78 м, в поховальній камері.

Таким чином, до складу поховально-го інвентаря входили, як мінімум, – ліпні корчага і горщик, а серед побитого під час тризни посуду були – антична амфора, кілька горщиків, миска і корчага.

Досліджений курган належить до числа поховальних пам'яток некрополя селища

скіфської епохи Лісовий Кут в північно-західній частині Більського городища і датується, вірогідно, *першою половиною V ст. до н.е.*, як і курган № 4/2000 р. Його поховання містить найбільшу кількість похованих – 4 осіб.

2.6. Грунтові поховання 1 і 2/2002 р.

Рештки ґрунтового некрополя виявлені при зйомці дернового і передматерикового шару майбутнього майданчика свердловини, у південно-західній його частині (рис.159). Вони не мали будь-яких візуально помітних ознак на поверхні. Два досліджені поховання знаходилися за 210 і 213 м на південь – південний захід від воріт УКПГ, за 20-30 м на північ і північний захід від насипів курганів № 13/1997 р. та № 3/2001 р., під відвалами ґрунту, зміщеними після розкопок 1997 р. Українсько-німецької експедиції (рис.20). У нижній частині чорноземного шару, напевне, похованого чорнозему, на північний схід від поховань, виявлені 3 уламки корінфської амфори, з тістом червоно-коричнюватого кольору та виразними домішками великих білих включень кремнистого вапняку і крупної фракції кварцевого піску (Монахов, 1999, с.373; Кулатова, 2006, с.35).

Поховання 1/2002 р. відкрите північно-західніше, на схилі (рис.162:1), у шарі передматерикового суглинку. Сліди ями

не простежувалися. Стратиграфічно над похованням вирізнявся дерновий, свого часу орний, чорноземний шар товщиною 0,15 м, під яким залягав прошарок не порушеного чорнозему – до рівня 0,3 м від денної поверхні. Нижче знаходився семи-десятисантиметровий шар передматерикового суглинку, в якому на глибині 0,4 м, на межі із материком – палевого кольору суглинком, – і залягало поховання (рис.162:1).

Чоловік, у віці 40-45 років, був вміщений до неглибокої, вірогідно, прямокутної за обрисами, ями, глибиною 0,38-0,40 м від поверхні (рис.160). Він був покладений впространо на спині, з викладеними вздовж тулуба руками і зведеними у стопах ногами, головою на північний схід. Збереглися в анатомічному порядку лише кістки черепа, великі кістки рук і ніг (всі інші зотліли), що своїм положенням засвідчували вміщення людини до могили у савані, тобто, загорнутої у щільну тканину. Загальна довжина скелета складала 1,58 м (рис.162:1). Поховання безінвентарне.

Рис. 159.
Перещепине І.
Зняття поверхневих нашарувань ґрунтового могильника.

Рис. 160.
Перещепине I.
Поховання 1/2002 р.
Зі сходу.

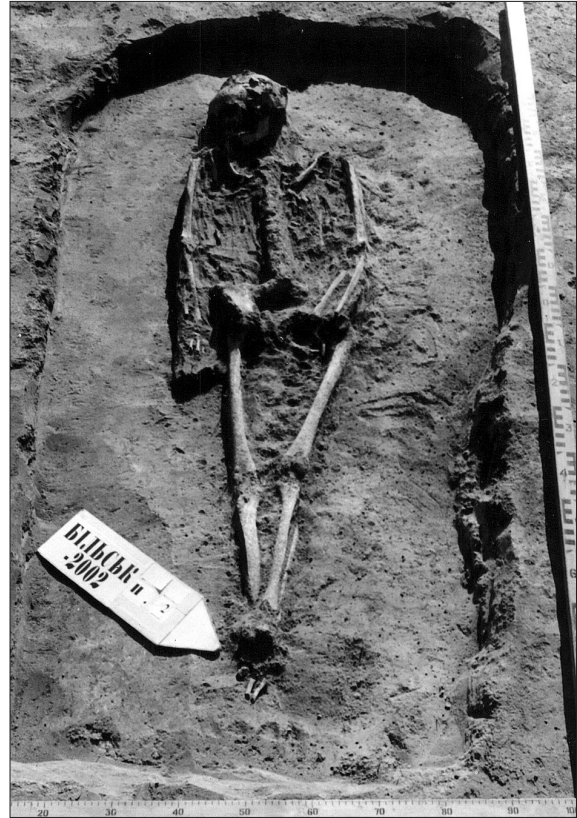
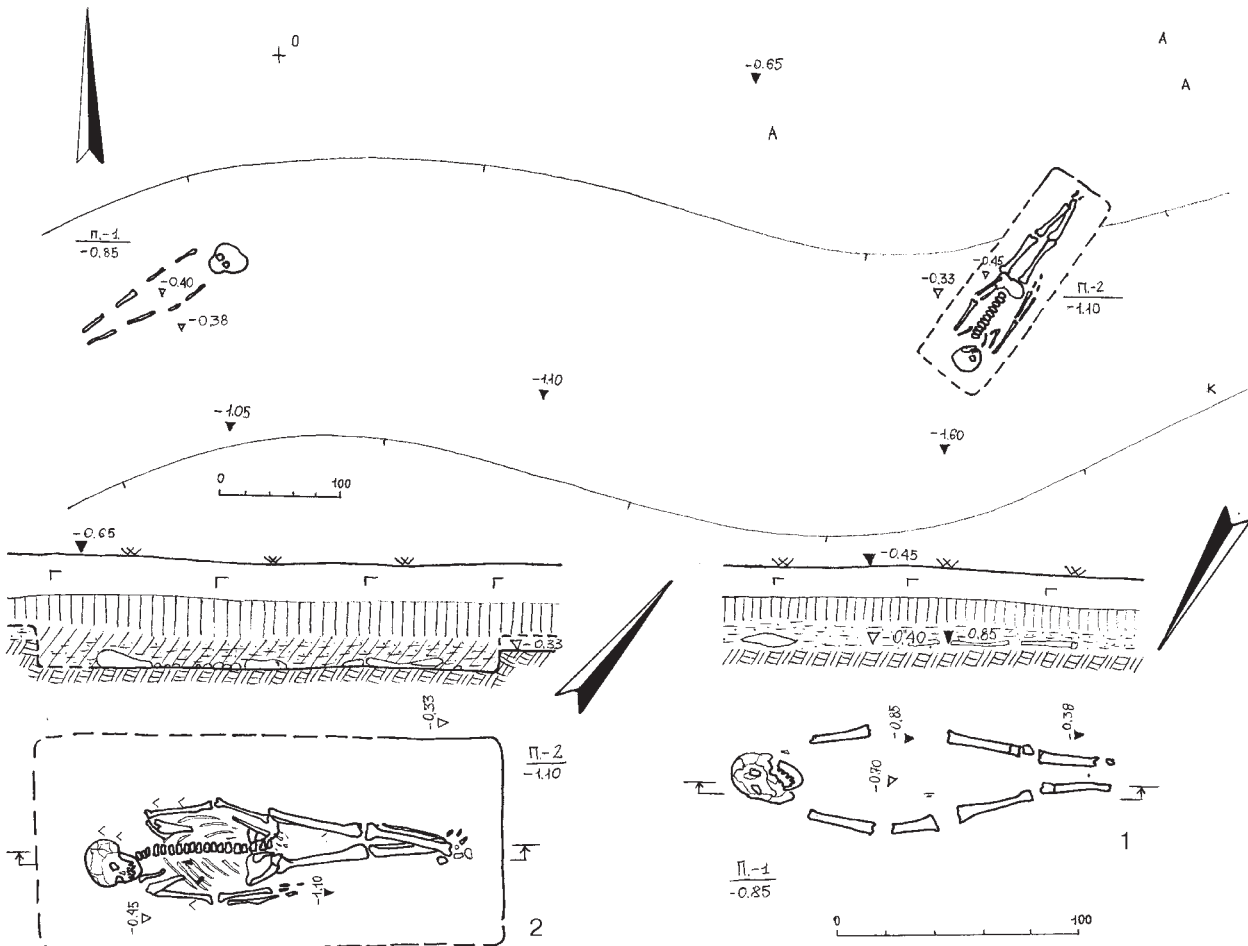

Рис. 161.
Перещепине I.
Поховання 2/2002 р.
З південного заходу.

Рис. 162. Перещепине I. Грунтовий некрополь. План і плани поховань 1 (1) та 2 (2) / 2002 р.

Поховання 2/2002 р. досліджене майже за 6 м на схід від першого, на менш похилій ділянці плато (рис.162:2), у злегка заглибленій в материк ямі. Остання мала розміри – 0,85 x 1,95 м і простежувалася краще у північно-східній частині, з рівня основи передматерика. Яма впущена з давньої поверхні на глибину – 0,45 м. Її стінки і дно – рівні. Стратиграфічне положення поховання аналогічне попередньому (рис.162:2).

Чоловік (?), віком 30 років, був покладений випростано на спині, з викладеними вздовж тулуба руками, кисть лівої – на миску, та зі зведеними у стопах, навіть перехрещеними, ногами. Похований зорієнтований головою на південний захід. Збереглися в анатомічному порядку практично всі кістки. Загальна довжина виявленого скелета становила 1,61 м (рис.161). Поховання також безінвентарне. Під кістками відзначена наявність шкіряного

тіну, ймовірно, від підстилки-кошми (рис.162:2).

Встановлення культурно-хронологічної атрибуції поховань ускладнене відсутністю супутніх речей. Про належність поховань скіфській епосі може посередньо свідчити знахідка уламка стінки червоноглиняної амфори на межі чорноземного і передматерикового прошарків ґрунту, за 2,5 м на північний схід від поховання 1. Але при порівнянні цих поховальних комплексів із досить бідним інвентарним похованням № 5/2000 р. V-IV ст. до н.е. (Супруненко, Кулатова, 2002, с.72), віднесення зазначених захоронень до пізнього етапу скіфської епохи не викликати сумнівів. Вірогідно, саме такий тип захоронень превалював у межах та в окрузі Більського городища, як і на території Дніпровського лісостепового Лівобережжя, для рядових мешканців наприкінці V – IV ст. до н.е. (Кулатова, 2006, с.37).

2.7. Роботи на Перещепинському некрополі I у 2006 р.

Навесні 2006 р. проведені чергові рятувочні дослідження кургану скіфського часу на ділянці під проходження нафтопроводу – шлейфу від свердловини № 402 до УКПГ «Більськ» в ур.Перещепине. Вони включали нагляд за прокладанням траншеї нафтопроводу, загальною протяжністю 328 м і з реальною зоною відчуження в 1 м на південно-західній периферії Перещепинського курганного некрополя I (Кулатова, 1996). Внаслідок цього виявлені об'єкти скіфського часу, один із яких вже досліджувався (розкопаний курган № 20/2000 р., рів) (Мурзин, Ролле, Херц, Скорый, Махортых, Белозор, 2001, с.7-10; Супруненко, Кулатова, Тимошук, Шерстюк, 2006, 139 арк.), а другий – досі невідомий курган № 1/2006 р. (Супруненко, Кулатова, Тимошук, 2007, с.355-360)

Курган № 1/2006 р.

Невеликий курган № 1/2006 р. знаходився безпосередньо впритул (із півночі) до дослідженого С.В.Махортих насипу

№ 20/2000 р. і був пошкоджений прокладанням через центр траншеї шлейфу. Він розташовувався за 170 м на південний захід від західного кута огорожі Більської установки комплексної переробки газу.

Рештки насипу простежені за ледь помітним підвищенням навколо виявленого поховання та в зачистці профілів стінок траншеї. Діаметр насипу – 6,5 м, його збережена висота – до 0,2 м. Ґрунт насипу – чорнозем. Слідів рівчака не виявлено.

Поховання містилося у центрі під насипом. Яма (тип 4, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоновою, С.А.Скорим) впущена з рівня стародавньої поверхні на глибину 0,75 м, до залягання передматерика, тобто, мала глибину близько 0,5 м (рис.163), майже квадратну форму, зі скругленими кутами. Її розміри становили 2,2 x 2,3 м, площа – 5 кв. м. Довшою віссю вона зорієнтована у близькому до широтного напрямку. Стінки рівні, дно також вирівняне. Заповнення вказувало на швидке просідання малопотужного дерев'яного накатника, від якого

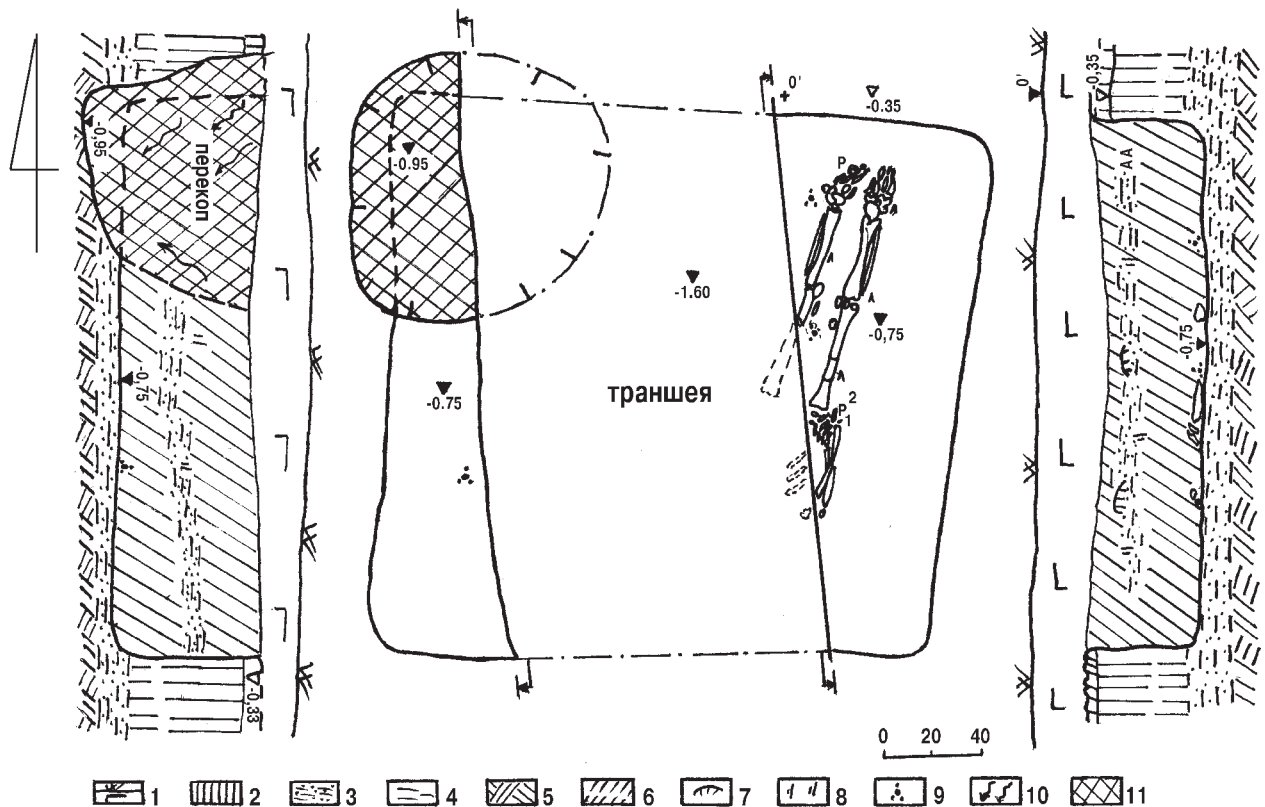

Рис. 164. Перещепине I. Курган № 1/2006 р. План і перетин поховання.

1 – розвал персня, залізо; 2 – мушля каури; P – уламки каури.

Умовні позначення: 1 – дерен; 2 – похований чорнозем; 3 – суглинок; 4 – суглинисті включення; 5 – материк; 6 – чорноземне заповнення; 7 – дернини; 8 – вуглини; 9 – крейда; 10 – затьоки; 11 – перекоп.

збереглися, хіба що, сліди деревного тліну, внаслідок чого відбулося наповнення ями чорноземом насипу із дернинами, а в центрі – рештками суглинкового викиду.

Середня частина поховання зруйнована прокладанням траншеї. Внаслідок перебирання відвалів винесеного екскаватором ґрунту виявлені кістки похованих, які ідентифіковані А.В.Артем'євим. Установлено, що до камери були вміщені двоє похованих, – чоловік, у віці 18-20 років, та молода жінка, віком 14-16 років. Отже, поховання було парним. Збереглася *in situ* нижня частина скелету жінки, покладеної у східній частині камери у випростаному положенні на спині, головою на південний захід – південь (рис.164), з прямо випростаними ногами, дещо підігнутою вздовж тулуба правою рукою, з кистю на тазу. Частина кісток жінки і всі чоловіка – потрапили у відвал.

З особливостей поховання варто відзначити використання в обряді крупинок крейди, окремі дрібні грудочки якої

виявлені у збережених частинах поховання на дні; наявність у похованій решток текстильного одягу (штанів-?), сліди тліну тканини яких прослідковані вздовж та під кістками ніг (рис.164:ν).

На фаланзі вказівного пальця правої руки помічені відбитки заліза від дротового персня, розвал якого лежав трохи нижче кісток (рис.164:І), а на зап'ясті тої ж руки – прикраса-підвіска до одягу – мушля каури, з вирізаним отвором для привішування (рис.164: 2, P). Можливо, прикраса була деталлю найпростішого засобу стягування рукава одягу (?). Принаймні, про це може свідчити і знахідка розвалу ще однієї каури біля кисті лівої ноги похованої, якщо остання не була перенесеною землерями або грабіжниками окрасою одягу на не збереженій лівій руці.

У північно-західному кутку поховання виявлені сліди грабіжницького ходу, у вигляді простого, овального у плані колодязя, пробитого зверху над просівом насипу. Грабіжницький хід, характерний для

селянських пошуків поч. ХХ ст. в окрузі Більська, знишив північно-західний кут поховання, заглибившись на 0,2 м нижче рівня його дна. Розміри цього «колодязя» становили 1,0 x 1,1 м, глибина – 0,95 м від сучасної розкопкам поверхні. Його заповнював щільний затічний чорнозем. Форма колодязя і неакуратність його спорудження вказували саме на пошуки дорогоцінностей місцевим населенням часу революційних збуджень 1905-1906 чи 1917-1920 рр.

Знахідки. 1. *Розвал* дротового простого залізного *персня*, кільцевої форми. Реконструюється за зібраними уламками діаметр – 1,85 x 1,90 см, перетин дроту сплющено-овальної форми – 0,15 x 0,20 см (рис.165:2; вкл.VI, рис.6:1).

2. *Прикраса-підвіска* до одягу – мушля каури (ряд мезогастроподи, родина порцелянових, рід *Суррага* (циррей) – *Суррага монета*), з вирізаним отвором овальної форми для підвішування з одного боку. Розміри – 2,1 x 1,6 x 0,7 см (рис.165:1). Поверхня заплірована від використання, є сліди затертості від шнурка (вкл.VI, рис.6:2). Належить до розповсюджених типів прикрас на Більському городищі (*Шрамко, 1987, с.146*), яких досьгодні виявлено кількості. Існує думка про традиційне використання таких каури, привезених з узбережжя Індійського океану, не тільки в якості прикрас, а й як допоміжного платіжного засобу у місцевій торгівлі, поряд із бронзовими наконечниками стріл.

Комплекс частково дослідженого поховання кургану № 1/2006 р. може бути віднесений до старожитностей *середини-другої половини V ст. до н.е.* і належати представникам однієї з родин мешканців селища скіфського часу в ур. Холодівщина-1 або в ур. Лісовий Кут, розташованих неподалік Перещепинського курганного некрополя I.

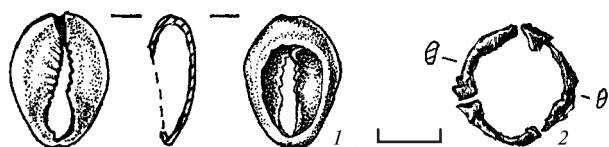
Знахідки із грабіжницьких пошуків. Того ж року досить виразна група уламків та археологічно цілих форм ліпного посуду виявлена гр. О.О.Ломакіним – керівником пошукового військово-патріотичного підприємства «Історична Полтавщина», за його словами, у перекопах 1960-1970-х рр. однієї з господарських ям неподалік

УКПГ чи на селищі в ур.Лісовий Кут. Істотніших пояснень щодо походження знахідок не отримано, крім спроби надання іншої інформації про виявлення посуду в ямі на досі невідомому селищі в районі Лісових Полян, на північно-східній околиці Полтави, яке так і не вдалося виявити добре обізнаним зі старожитностями околиць Полтави авторам (*Супруненко, Кулатова, Тимошук, 2007, с.357-358, рис.3: 1-6*). Передана добірка кераміки, найвірогідніше, репрезентує керамічний комплекс поховання V ст. до н.е., в цілому характерного саме для Перещепинського курганного некрополя або округи Більського городища, та здобута в околицях Більська під час пошукових робіт з виявлення поховань воїнів часу Другої світової війни.

1. *Розвал* ліпного *горщика* тюльпано-подібної форми з шерехатою поверхнею, плавно відігнутими назовні вінцями, прикрашеними пальцево-нігтьовими защипами і нечисленними наскрізними проколами під ними, опуклими плічками і пласким дном з утором (рис.166:1). Реконструйовані: висота – 32,2 см; діаметри: вінця – 19,7 см; шийки – 17,2 см; тулуба – 26,6 см; денця – 12,2 см. Фрагменти, до речі, подібних горщиків виявлені у розкопі I/2000 р. на селищі в ур.Лісовий Кут (*Мурзин, Ролле, Хери, Скорый, Махортых, Белозор, 2001, с.21-22, рис.13:3,5*), де посудина і могла бути виготовлена.

2. Неповний *розвал* невеликої опуклобокої ліпної *корчагоподібної посудини* з петельчастою ручкою на плічку, зі слабко відігнутими назовні вінцями, звуженими до низу стінками і пласким денцем із незначним утором та підлискованою поверхнею темно-коричневого кольору. Це майже археологічно ціла корчажка, зі втраченою вінцевою частиною. Реконструйовані:

Рис. 165. Перещепине I. Курган № 1/2006 р. Знахідки. 1 – мушля; 2 – залізо.

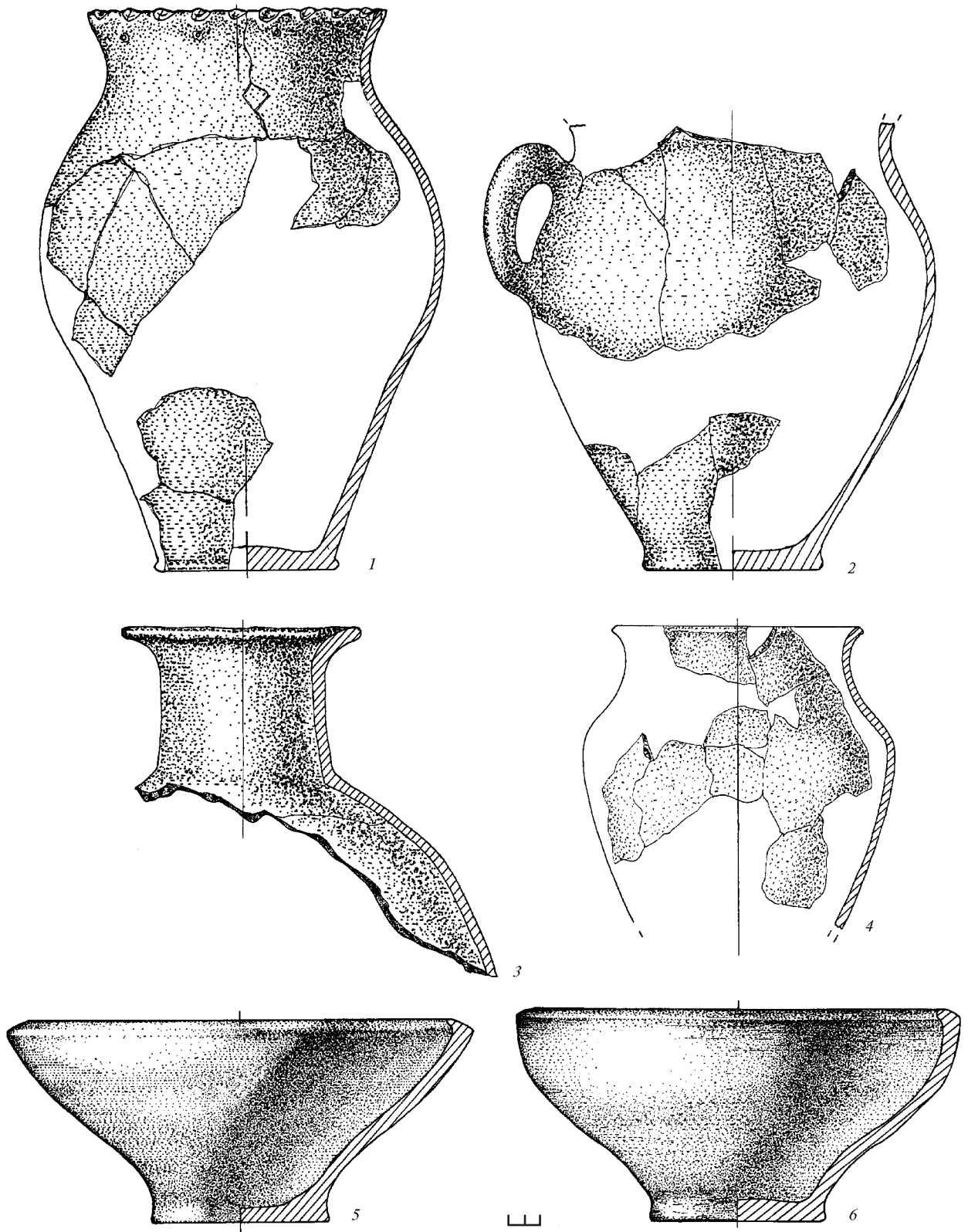

Рис. 166. Перещепине І-?.

148 Ліпний посуд зі зруйнованого поховання.

висота – 29,2 см; діаметри: вінця – орієнтовно 23,3 см; шийки – 21,2 см; тулуба – 26,7 см; денця – 11,6 см (рис.166:2).

3. Уламок верхньої частини ліпної корчаги з ручкою, різко відігнутими, майже горизонтальними крисами вінця, циліндричною, злегка розширеною донизу шийкою й овально-видовженим широким тулубом, з підлискованою поверхнею (рис.166:3). Висота горла корчаги – 8,3 см; діаметри: крис вінця – 14,5 см; шийки – 10,0-10,4 см; тулуба – 35,6 см. З найближчих аналогій згадаємо посудини з ями № 7/2001 р. на селищі в ур.Лісовий Кут (Гейко, 2001, 3 обкл., рис.1:1,5). Складається враження, що всі ці досить подібні корчаги, вірогідно, виконані одним і тим же майстром-гончарем неподалік від Перещепинського некрополя.

4. Фрагменти верхньої частини опуклобокого ліпного корчагоподібного горщика, із підлискованою поверхнею темнокоричневого кольору, незначно відігнутими назовні вінцями, короткою, звуженою шийкою і похилими профільованими плічками (рис.166:4). Ця, майже археологічно ціла посудина, відтворена графічно за уламками. Реконструйовані: висота – 20,0 см; діаметри: вінця – 17,3 см; шийки – 15,4 см; тулуба – 21,4 см.

5. Миска ліпна вазоподібна, конусоподібної форми відкритого типу, із

загладженою поверхнею темнокоричневого кольору, загнутими всередину профільованими скошеним зрізом вінцями та пласким дном, чітко відділеним від стінок посудини, в основі – ледь намічений утор (рис.166:5). Висота – 11,3 см; діаметри: вінця (внутрішній) – 26,2 см; тулуба максимальний – 29,1 см; дна – 11,1 см.

6. Миска ліпна відкритого типу, близької до конусоподібної форми, із загладженою поверхнею темнокоричневого кольору, загнутими всередину профільованими незначним скошеним зрізом вінцями та пласким дном, відділеним від вигнутих зі скругленням у верхній частині стінок, в основі – з наміченим утором. Склеєна з уламків (рис.166:6). Висота – 11,7 см; діаметри: вінця (внутрішній) – 26,6 см; тулуба – 27,7 см; дна – 10,9 см.

Опубліковані зразки кераміки, вірогідно, виготовлені гончарами селищ в ур. Лісовий Кут або Холодівщина. Їх походження остаточно поки що не встановлене, але сам факт передачі останніх директором приватного підприємства має бути відомий дослідникам, з огляду на ведення О.О.Ломакіним несанкціонованих пошуків старожитностей. Цілком імовірно, що внаслідок таких «розкопок» знищений ще один поховальний комплекс Перещепинського некрополя або кургану в окрузі відомого археологічного комплексу.

3. КУРГАН в ур. МАРЧЕНКИ

Рис. 167. Більськ, Царина, ур.
Вигляд на курганні некрополі
Марченки, Осняги, Скоробір.
Фото О.Б.Супруненка, 1995.

Влітку 1995 р. досліджений один з курганів могильника в ур.Марченки, розташованого на південний захід від с.Більськ (Супруненко, 1995, арк.1-16; Кулатова, Супруненко, 2001, с.99-105) (рис.168:Г). Курган входив до складу групи, свого часу обстеженої В.О.Городцовим (1906 р.) (Городцов, 1909, с.94, рис.97), яка безпосередньо прилягала із північного заходу до курганного поля в ур.Скоробір.

Місцезнаходження кургану. Розорана «пляма» від напіврозтягнутого насипу і викиду кургану знаходилася за 2,6 км на південний захід від с.Більськ, зліва від польової дороги до ур.Скоробір та с.Батьки Зіньківського району, за 35 м від неї (рис. 167; 169:Г). Курган входив до складу невеликої групи з чотирьох насипів і двох майданів, розташованої за 1,1 км на південний захід від решток хутора Марченки (Марченків), що свого часу знаходився на виступі першої тераси лівого берега р.Суха Грунь.

Кургани групи виявилися дуже розораними. Вони мали висоту 0,2-0,6 м при діаметрі 7-28 м (рис.169). Майдани збереглися дещо краще і розташовані на південний схід від курганів, за 50-70 м. Висота майданів – 0,7-1,0 м, розміри – 20 х 25 та 30 х 50 м. Перший з них має кільцеподібну в плані форму, у вигляді замкненого валу, другий – «напівмісячного» в плані валу з буртами – «вусами» вздовж «крил» майдану.

Обраний для розкопок курган (№ 1/1995 р.) займав центральне положення

в групі, знаходячись на підвищенні плато другої тераси лівого берега річки. Висота ділянки плато тут складала понад 30 м над рівнем заплави.

Курган вирізнявся «плямою» напіврозораного насипу і суглинково-чорноземного викиду, діаметром 10,0 х 11,7 м. Його висота становила 0,3 м. На поверхні траплялися дуже подрібнені фрагменти ліпного посуду скіфської доби (рис.170:4), а також один черепок – епохи раннього бронзового віку (рис.175:Г).

Стратиграфічні і планіграфічні особливості. Умовний центр кургану мав нівельовану висоту 0,31 м від рівня навколишньої денної поверхні. Найкраще стратиграфічна ситуація простежена за східним профілем центральної бровки. Вона виглядала таким чином: 0-0,2 м – орний шар; 0,1-0,3 м – ґрунт насипу – чорнозем, зі включеннями передматерикового суглинку від діяльності землерийв; 0,3-1,1 м – похований чорнозем; 1,1-1,3 м – передматериковий суглинок; з 1,3-1,4 м – материк – світло-палевий суглинок (рис.170:4).

У центрі кургану виявлений кільцевий суглинково-чорноземний викид з ями, розміром 5,3 х 6,2 м, з максимальною потужністю 0,3 м, який з південного заходу мав протоптану ділянку проходу шириною 0,6-1,2 м (рис.170:4). Тут товщина викиду обмежувалася натоптом у 0,05-0,10 м. Західніше від цього проходу в «кільці» викиду, за його межами, знаходилися рештки *вогнища* у вигляді тонкого шару вуглин і

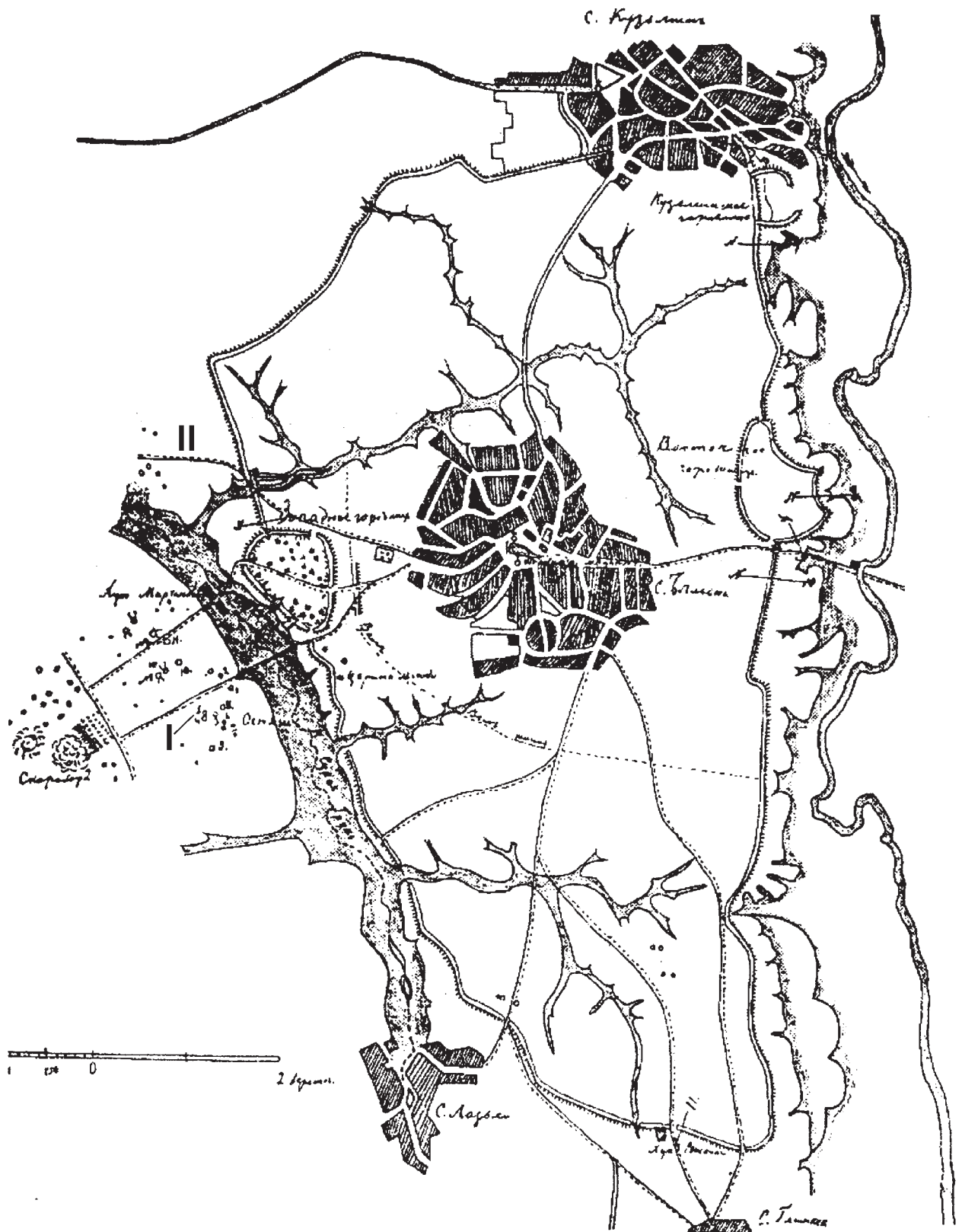

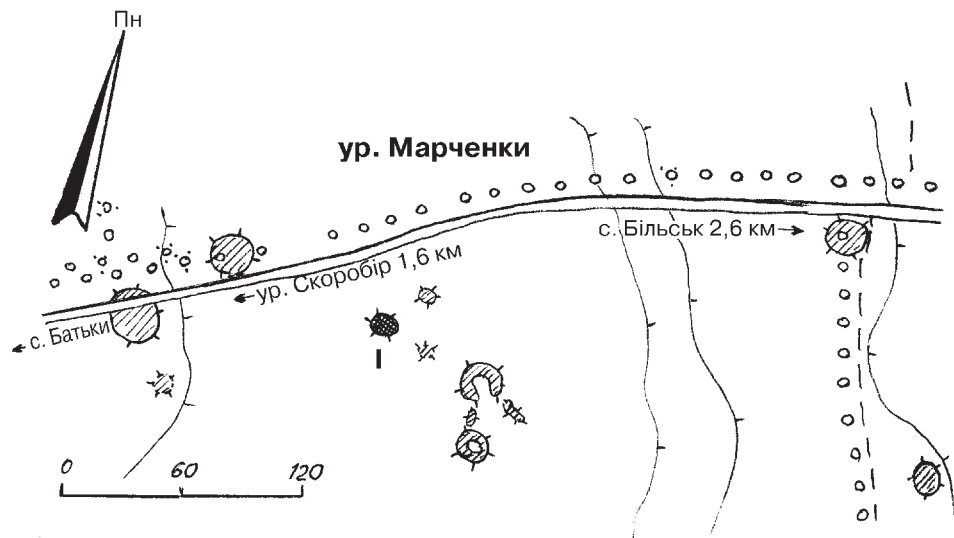
Рис. 168. Більське городище та його округа.

Схема місцезнаходження дослідженого кургану на плані В.О.Городцова.

I – курганний могильник в ур. Марченки;
 II – курганний некрополь в ур. Перещепине II.

Рис. 169.
Марченки, ур.
Схематичний
план групи
курганів.
I – досліджений
курган.

обгорілого дерева на рівні похованого чорнозему (0,3 м від УЦ). Залишки вогнища мали круглу в плані форму, діаметр 0,7 м і товщину 1-2 см (рис.170:4).

У центрі кургану виявлена поховальна камера підквадратної у плані форми, розміром 3,1 x 3,2 м (площа – близько 10 кв. м) (рис.170:1:4), зорієнтована за віссю північний схід – південний захід. Вона мала прямовисні вертикальні стінки, дещо скруглені кути, рівне горизонтальне дно, із незначним пониженням до північного сходу. Стінки у материку зберегли нечіткі сліди знаряддя, яким відкопувалася яма, з шириною робочої частини (леза) в 3-4 см.

Поховальна камера зберегла вздовж країв рештки перетрухлого дерев'яного (дубового) *перекриття* на глибині 0,8-1,1 м, що просіло під тиском ґрунту насипу (рис.171). Воно складалося з основи у вигляді чотирьох масивних, добре отесаних, підквадратних або підпрямокутних плах, довжиною понад 3,0 м і перетином 0,3-0,4 x 0,3-0,6 м, викладених вздовж довгої вісі ями (рис.170:1:6). Основа перекриття вкривалася менш масивними плахами і горбильями поперек каркасу. Такі плахи отесу мали перетин 0,15-0,2 x 0,2-0,25 м і довжину понад 3,0 м.

Накатник тримався на дерев'яній конструкції склепа (тип 2, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоновою, С.А.Скорим), вміщеній до поховальної ями майже по центру. Склеп влаштований з опорою на

південно-західну стінку ями, у проміжку між якою і стінками знаходився «вхідний» простір – *вхід* (рис.170:2).

Розміри склепу – 2,0 x 2,2 м (4,4 кв. м) – близькі до прямокутних; параметри вхідного простору, обмеженого із широтних боків повздовжними стінками ями – 0,55 x 1,90 м (незначно більше 1 кв. м).

Простір між стінками склепу і стінками ями був заповнений материковим суглинком, вийнятим під час копання поховальної камери, у верхній частині – мішаним ґрунтом (рис.170:2-3). Заповнення суглинком внутрішніх обсягів додатково сприяло міцності дерев'яної конструкції.

Стінки склепу (разом з тим і входу) зводилися з горбилів і дощок шириною 10-15 і товщиною 3-5 см, уламки яких виявлені у заповненні.

Дно склепу встигалася тонкими дошками, зорієнтованими за довгою віссю ями. Їх ширина становила 10-20 см. Всього настил підлоги, за підрахунками, мали вкривати 12 дощок, які лежали на лагах поперечного каркасу, – основі. Це були дві масивні підтесані плахи шириною 14-22 см і товщиною 10-15 см підпрямокутного перетину, довжиною 1,75 м (рис.170:2).

Напевне, після замощування входу, склеп був з ритуальною метою «очищений вогнем», що опалило підлогу, нижню частину стінок та внутрішню – пере́криття. Ця «пожежа» припинилася із завершенням доступу повітря після пере́криття накатника дернинами. Сліди обпалювання

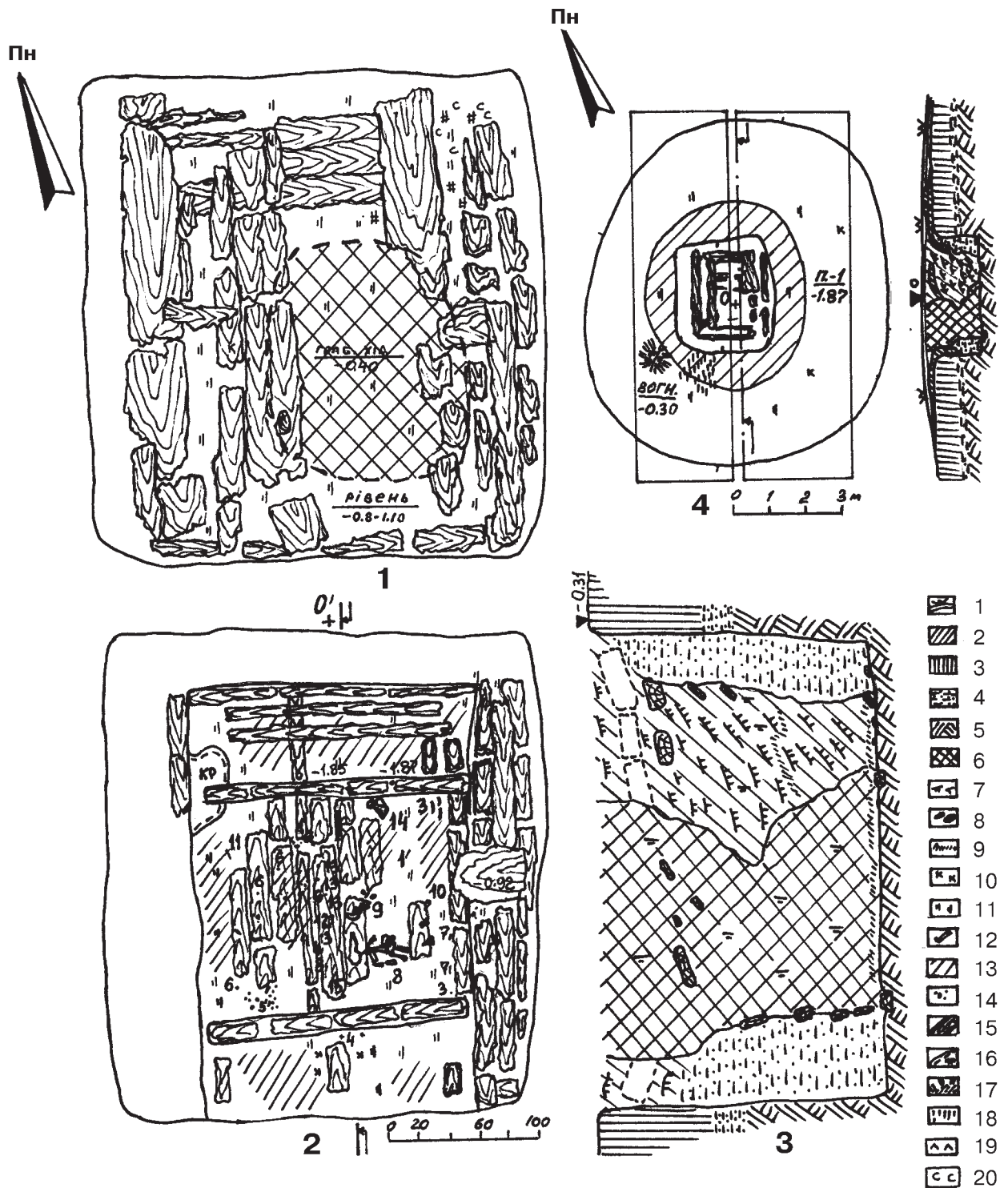
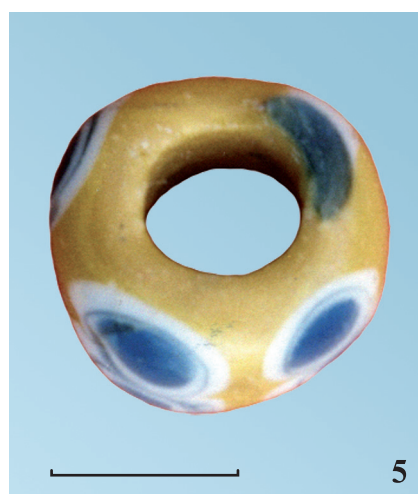
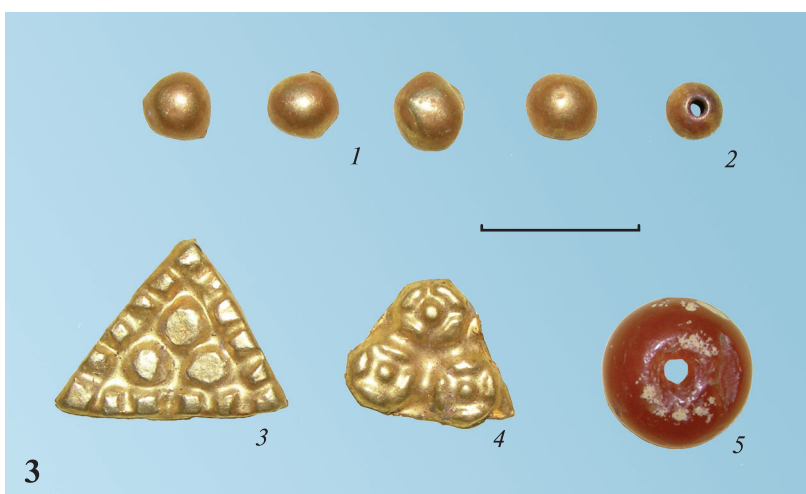

Рис. 170. Марченки, ур. Курган № 1/1995 р. План (4), план решток накатника (1), план і перетин поховання (2, 3).

Цифрами на плані поховання (2) позначені: 1 – бляшка трикутної форми, золото; 2 – бляшка із трьома розетками, золото; 3 – бісер і намистинка, золото; 4, 15 – уламки дзеркала, бронза; 5 – намистина, бронза; 6 – намисто, склопаста; 7 – зуби вівці; 8 – кістки лошати і вівці; 9 – зуб людини; 10 – лезо ножа, залізо; 11 – руків'я ножа, залізо, кістка; 12 – хребець вівці; 13 – розвал шпильки, залізо; 14 – горловина гончарного глека; К – фрагменти кераміки.

Умовні позначення: 1 – орний шар; 2 – викид у перетині; 3 – похований чорнозем; 4 – суглинок; 5 – материк; 6 – перекоп – грабіжницький хід; 7 – дернини; 8 – дерево; 9 – попіл; 10 – фрагменти кераміки; 11 – вуглини; 12 – кістки; 13 – масив викиду в плані; 14 – крейда; 15 – обгоріле дерево; 16 – кротовини; 17 – вогнище; 18 – напт; 19 – шкіряний тлін; 20 – шкарлупиння яєць.

Більськ, Марченки, ур. (1-4), Перешепине I (5-6).

Курган № 1/1995 р. 1. Видгляд на ур. Марченки. З північного сходу. 2. Верхня частина гончарного глека. 3. Прикраси.

1-4 – золото; 5 – сердолик. 4. Намисто. Склопаста.

Курган № 4/2002 р. 5. Намистина. Склопаста.

Курган № 1/2006 р. 6. Знахідки. 1 – залізо; 2 – мушля каури.

Рис. 171.
Марченки, ур.
Курган № 1/1995 р.
Рештки
накатника.
З північного сходу.

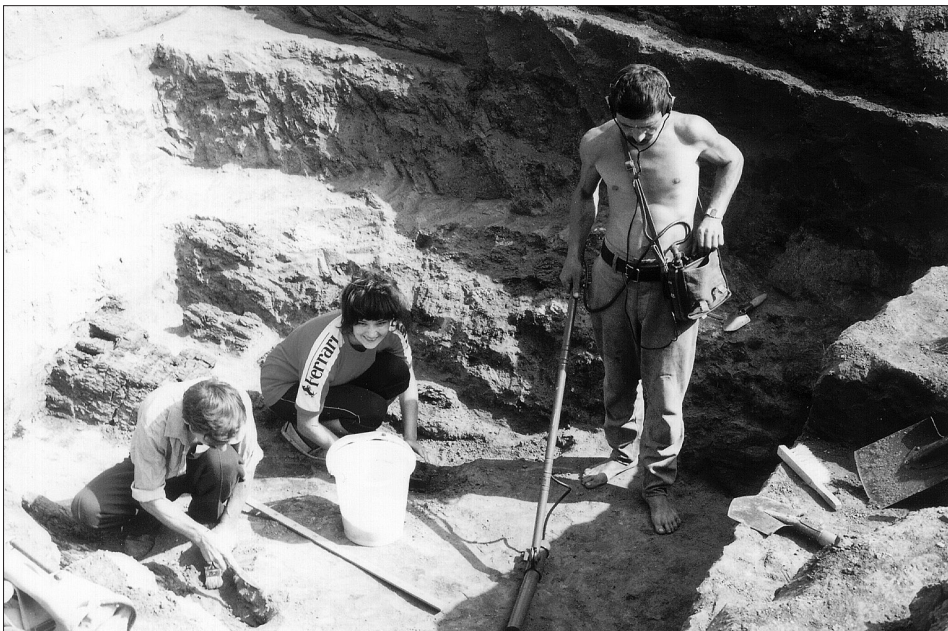

Рис. 172.
Марченки, ур.
Курган № 1/1995 р.
Робочий момент.
Використання
металодетектора.

збереглися й на материковому дні камери (рис.170:2).

Як вже зазначалося, проміжки між стінками ями і склепа були заповнені переважно материковим суглинком, а внутрішній обсяг, з перетрухлим дерев'яним перекриттям, просівши, – чорноземно-затічним ґрунтом насипу, з 5-8 шарами великих дернин (рис.170:3). Зрідка між ними були помітні прошарки суглинку. По контуру склепу простежені рештки дерев'яних дощок, на різних рівнях заповнення – окремі уламки плах від накатника (рис.170: 2-3; 172). Обсяг входу був заповнений менш

щільним суглинком, з домішками чорнозему та окремих вуглин.

У заповненні південної частини ями простежений *грабіжницький перекоп* у вигляді підпрямокутного в плані колодязя через центр насипу, розміром 1,3-1,5 x 1,6-1,9 м, позначений перемішаним ґрунтом, наявністю вуглин, менш інтенсивною щільністю, присутністю знахідок і фрагментів кісток у нижній частині (рис.170:1). Виходячи з характеру пограбування, перемішування у процесі неквапливого перегляду заповнення поховальної камери, час здійснення цього проникнення

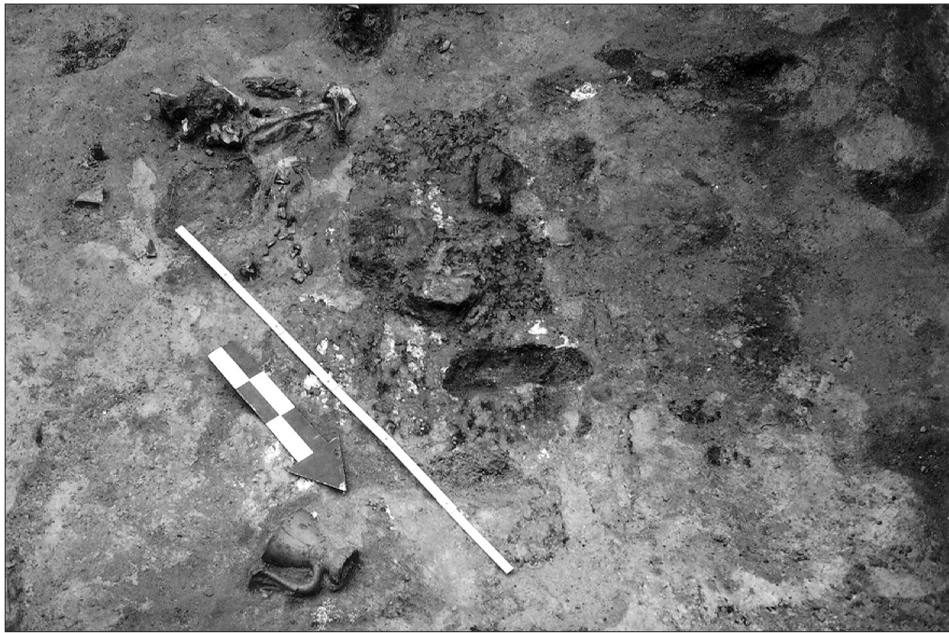

Рис. 173.
 Марченки, ур.
 Курган № 1/1995 р.
 Центральна частина поховання.
 Рештки інвентаря та кістки людини і тварин.

грабіжників припадає на кінець XIX – початок XX ст. Можливо, поховання відвідувалося грабіжниками й раніше – за скіфської доби. Про це може свідчити незначна щільність заповнення вхідного обсягу.

Практично вздовж довгої вісі камери, по центру, знаходилися більшість переміщених грабіжниками знахідок (рис.173). У південній частині ями на долівці – скупчення кісток лошати (рис.170:2:8), в т.ч. шматок нижньої щелепи (тварина віком 3-4 місяців), та кілька великих кісток рук і ніг, зуб людини (рис.170:2:9). Дві стегнові кістки ніг людини лежали в північній частині ями (рис.170:2). В центрі камери виявлені й кілька кісток вівці свійської (рис.170:2:7). У північно-західному кутку камери трапилося кілька ребер людини, шматочки крейди і шкіряного тліну (рис.170:2).

Ближче до північно-західного кутка ями знаходився розвал горловини античного глека з ручкою (рис.170:2:14; 174), окремі черепки від якого були рознесені грабіжниками по всій ямі. На дні в різних місцях були зібрані фрагменти леза і кістяного накладчастого руків'я заклепкового залізного ножа (рис.170:2:10-11); у центрі – уламки залізної шпильки (рис.170:2:13); кілька невеликих шматочків бронзових пластинок, певно, від розслоєного дзеркала (рис.170:2:15). У південно-східному кутку знайдена невеличка бронзова пронизка (рис.170:2:5). Тут же, вздовж східної

стілки, знаходився розсип з 32-х склопастових намистин, що, здебільшого, розтріскалися (рис.170:2:6). У центрі ями виявлені сердолікова та маленька пустотіла золота намистини (рис.170:2: 3, 5); трохи південніше – уламки бронзового литого дзеркала (рис.170:2:4). Вздовж західної стінки камери та по центру ями виявлені 4 маленькі напівсферичної форми золоті бляшки – нашивки до головного убору чи одягу (рис.170:2:3). Ще одна бляшка більших розмірів, з рельєфним штампованим візерунком у вигляді розеток, трапилася посеред камери (рис.170:2:2); золота бляшка трикутної форми – поблизу західної стінки, у перекопі (рис.170:2:1).

У заповненні та на дні ями виявлені подрібнені фрагменти вінець, стінок і денечь ліпних горщика, черпака та миски з лисковою поверхнею, що належали до залишків тризни (рис.175). Напевне, розрізнені кістки вівці також потрапили до заповнення камери як рештки тризної відправи, залишки якої були розкидані поверх накатника. Кістки лошати мали відношення до решток напутньої їжі, вміщеної до поховання.

Цікавою деталлю поховального обряду є вміщення до могили, разом із прикрасами, косметичної фарби темно-червоного та яскраво-червоного кольорів, сліди якої у вигляді відбитків були зафіксовані на поверхні намистин і шматочка дзеркала.

Ймовірно, що все це знаходилося в якійсь дерев'яній шкатулці.

Відзначимо також наявність у нижній частині заповнення поодиноких вуглин та п'яти камінців-гальок овально-видовженої форми, шкарлупиння яєць домашніх птахів (качка свійська). Останнє, вірогідно, потрапило до поховання у новітній час в якості здобичі хижака (лисиці).

Кераміка. У заповненні камери і входу виявлено понад 20 фрагментів ліпного посуду від залишків тризни. Дрібно побиті ще в давнину, ці посудини можна віднести до кількох типів – горщика, черпака та миски.

1. Чотири уламки належать *горщику* із заглаженою поверхнею, коротким, ледь відігнутих назовні вінцем, який нижче зрізу орнаментувався невисоким пригладженим валиком, розчленованим відбитками нігтя (рис.175:2). Вірогідно, це був слабо профільований горщик середньої висоти (близько 20 см), з огляду на шматок товстого денця з утором. Товщина стінок цієї посудини коливається у межах 0,7-0,9 см.

2. Два фрагменти від *глекоподібного черпака* з підлискованою поверхнею, в т.ч.

Рис. 174. Марченки, ур. Курган № 1/1995 р. Горловина античного глека.

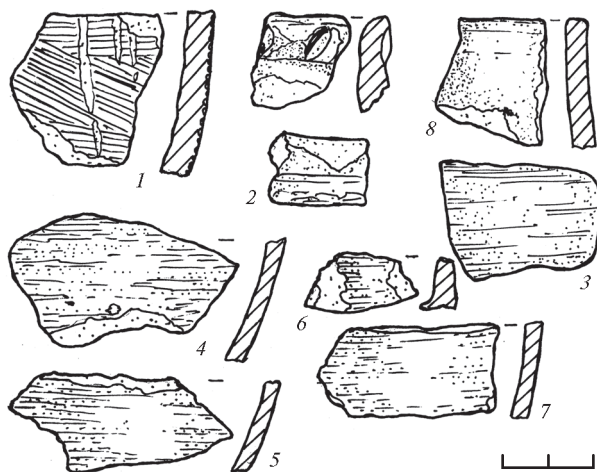

Рис. 175. Марченки, ур. Курган № 1/1995 р. Знахідки. Кераміка.

трохи нахилене до середини посудини вінце, з прямим зрізом (рис.175:8). Перший з них має розміри – 2,4 x 2,8 см, другий – дрібний уламок стінки – 1,4 x 2,1 см.

3. Три незначні уламки належать *мисці* невизначеного типу, з чорно- та жовтокоричневою лискованою поверхнею (рис.175:3) Розміри фрагментів – від 1,8 x 2,1 до 2,4 x 3,8 см.

4. У насипу кургана знайдено також стінку *посудини* пізньоямного часу, орнаментовану гребінцевим різнонаправленим заглажуванням зовнішньої та внутрішньої поверхонь (рис.175:1). Фрагмент потрапив до насипу разом із дернинами, взятими з околу.

Перелік керамічних знахідок буде неповним, якщо не згадати розвал античної гончарної посудини, що виявлена на дні камери.

5. Збереглася верхня частина – горловина і ручка амфороподібного *одноручного глека* (рис.174; вкл.VI, рис.2), з вінцем, потовщеним пружкою, конусоподібним горлом і розширеними плічками, плоским денцем (рис.175:5-7). Глек мав овальну в перетині ручку, що з'єднувала під прямим кутом основу плічок і шийку. Тісто посудини – теракотового рожево-коричневого кольору, з блискітками слюди. Висота збереженої частини – 15,5 см; висота горловини – 13,3 см; діаметр вінця – 6,7 см; діаметр шийки вверху – 4,5 см, у основі – 9,1 см; перетин ручки – 1,7-2,9 см (рис.176).

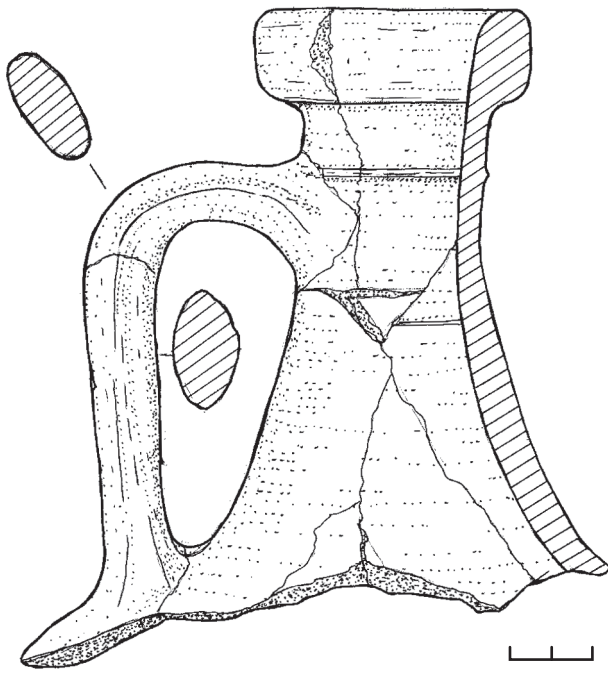

Рис. 176. Марченки, ур. Курган № 1/1995 р. Частина античного глека.

Залізні вироби. 6. Два фрагменти псалия S-подібного профілю – верхня частина з голівкою – кулястим потовщенням, та стрижень із незначним перегином. Перетин стрижня виробу – від овального до сплющено-овального (рис.178:2). Довжина уламків – 1,7 та 2,1 см. Належать, вірогідно, дводирчастому виробу з кулькою на кінці, що характерний для V–IV ст. до н.е. (Могилев, 2008, с.37).

7. Фрагментована шпилька з конічною, ближче до кулястої, голівкою, круглим у перетині стрижнем, що потоншується до вістря, довжиною 7,6–8,0 см. Вістря втрачене. Діаметр голівки – 0,55 см; стрижня – 0,25–0,40 см. Довжина збереженої частини виробу у фрагментах – 6,7 см (рис.178:3).

8. Ніж фрагментований, з прямою, злегка прогнутою, ближче до загострення леза, спинкою та двонакладчастим

кістяним руків'ям, у вигляді підпрямокутних платівок, вирізаних із трубчастої кістки тварини, скріплених між собою і з лезом трьома залізними заклепками (рис.178:1). На лезі помітні рештки дерев'яних піхов. Значна частина леза і завершення руків'я – втрачені. Реконструйована довжина збереженої частини знаряддя – 17,1 см; довжина леза – 9,5 см; його ширина – 1,6 см; товщина (по спинці) – 0,4 см; ширина кістяних накладок – 1,3 см; їх довжина, – орієнтовно, 9,5 см; діаметр заклепок – 0,2 см; діаметр отворів під них – 0,3 см.

Бронзові вироби. 9. Уламок дзеркала круглої форми, з бортиком у вигляді підтрикутного виступу по краю (рис.178:5). Вірогідний діаметр люстерка – понад 15,0 см; його товщина – 0,20–0,25 см; розміри уламка – 2,0 x 3,0 см.

10. Намистинка сплющено-конічного перетину, кругла, з отвором у центрі, діаметром 0,5 см; висотою – до 0,2 см; діаметр отвору – 0,15 см (рис.178:4).

Вироби з крейдяної породи. 11. Фрагментована короткоциліндрична пронизка-намистина діаметром 0,70 та висотою 0,55 см, з отвором 0,30 см (рис.178:13).

12. Шматочки крейди розміром від 0,5 x 1,0 x 1,2 до 1,2 x 2,2 x 1,3 см, кулястої та близької до неї форми (7 од.).

Склопастові прикраси. 13. Діжкоподібні, поперечно-стиснуті намистини, з темно-коричневою поверхнею, виготовлені зі світло-бурого глухого скла (4 од.). Висота – 0,7–0,8 см; діаметр – 0,8–0,9 см; діаметр отвору – 0,3 см (рис.177; вкл.VI, рис.4). Більш стиснуті за висотою менші намистини, висотою 0,3–0,5 і діаметром 0,4–0,6 см, з отвором у 0,2–0,3 см (4 од.) та до 15 од. в уламках (рис.178:11–12). Крім того, виявлені розвали ще 9 намистин, найближчих

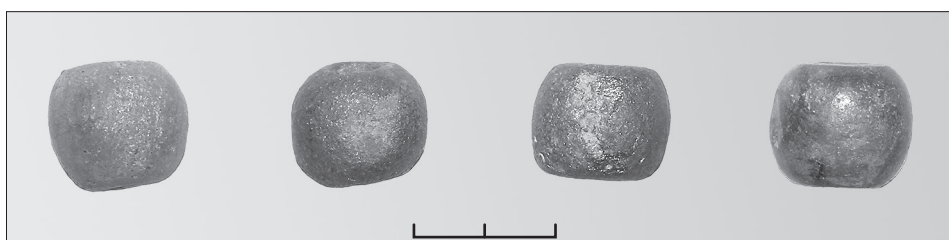

Рис. 177. Марченки, ур. Курган № 1/1995 р. Намистини.

Склопаста.

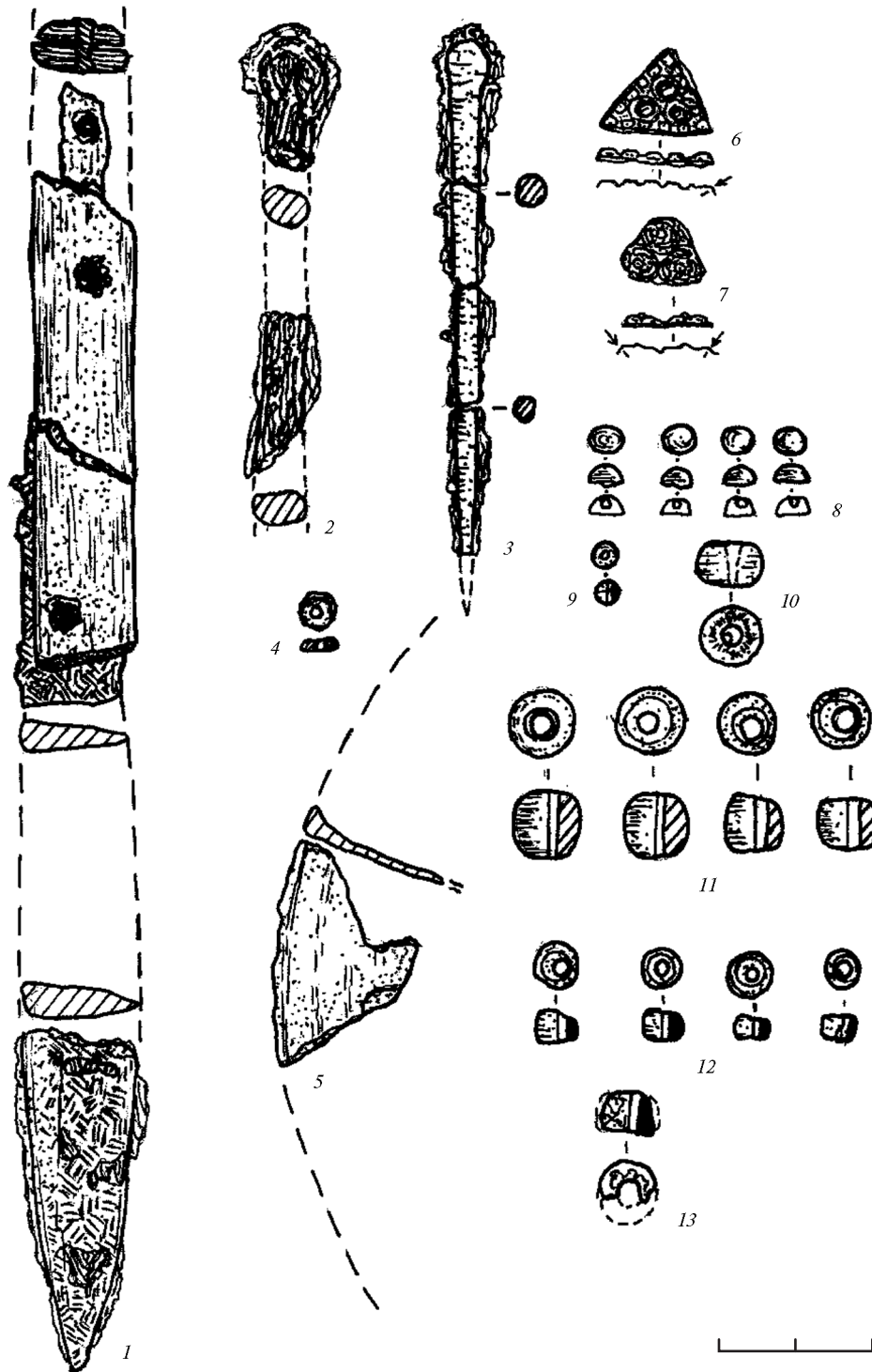

Рис. 178.
Марченки, ур.
Курган № 1/1995 р.
Знахідки.

1 – залізо, кістка; 2-3 – залізо; 4-5 – бронза; 6-9 – золото; 10 – сердолик; 11-12 – склопаста; 13 – крейдяна порода.

за формою до типу 18 скляних прикрас, за класифікацією К.М.Алексеевої (Алексеева, 1978, с.65), а за матеріалом – до намистин 14 типу (Там само, с.64). Поверхня менших намистин свого часу була вкрита позолотою.

Вироби із золота. 14. Намистинка-бісерина біконічно-округлої форми, складається з двох спаяних між собою напівсферичних половинок, з наскрізним отвором для

нанизування. Висота – 0,3 см; діаметр – 0,3 см; дм. отвору – 0,08 см (рис.178:2;9; вкл. VI, рис.3:2).

15. Гладенькі напівсферичні та злегка видовжено-овальні за формою (внаслідок деформації) *бляшки-нашивки* («гудзички»), з маленькою петелькою для нашивання зі зворотного боку, яка припаяна у центрі до штампованої з фольги напівсфери (рис.178:8). Краї прикрас часом

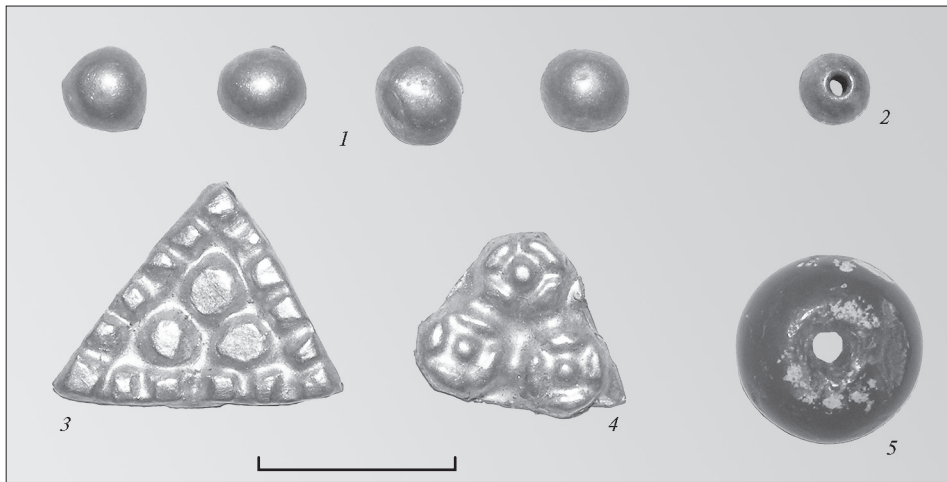

Рис. 179.
Марченки, ур.
Курган № 1/1995 р.
Прикриси.
Золото, сердолик.

мають незначні виступи різної форми, що утворилися при розклепуванні листочка фольги.

Їх розміри: діаметр відповідно – 0,40 x 0,35, 0,35 x 0,35, 0,40 x 0,43 та 0,42 x 0,44 см; висота – 0,23-0,30 см; розміри вушка – від 0,19 x 0,10 до 0,09 x 0,12 см. 4 од. Товщина фольги – 0,02 см (рис.179).

16. Бляшка-нашивка у вигляді трикутника, заповненого по краях рядами псевдозернин, трапецієподібної форми, у центрі – з нанесеними у вигляді трикутника круглими псевдозернинами зрізано-циліндричної форми (рис.178:6). Краї бляшки загнуті зі зворотного боку на 1 мм під кутом в 90° до орнаментованої площини. На одній з вершин – тонка прорізка в 1,5 мм для нашивання на текстильну основу. Розміри бляшки: висота – 1,10 см; ширина (по більшій основі) – 1,48 см; «товщина» – 0,10-0,11 см. Товщина фольги – 0,015 см (рис.178; вкл.VI, рис.3:3).

17. Бляшка-нашивка штампована, трикутної форми, з композицією із трьох розеток – чотирипелюсткової квітки з центральним круглим виступом маточки (рис.178:7). Краї бляшки також загнуті донизу. У двох кутках в основі – маленькі отвори для нашивання.

Розміри: висота – 0,79 см; ширина – 1,10 см; «товщина» – 0,25 см; товщина фольги – 0,02 см (рис.179; вкл.VI, рис.3:4).

Вироби із сердоліку. 18. Намистина поперечно-стиснута, джкоподібна, свердлена з одного боку на конус, із прозорого сердоліку червоно-жовтуватого кольору

(рис.178:10). На одній із вершин і на тубі – дрібні забитості, що виникли при виготовленні, заповнені білою пастою. Належить до 4 типу намиста із сердоліку, за К.М.Алексєєвою (Алексєєва, 1982, с.16). Висота – 0,55 см; діаметр – 0,90 см; діаметр каналу отвору зверху – 0,2 см, знизу – 0,08 x 0,10 см (рис.179; вкл.VI, рис.3:5).

Досліджений курган містив парне – чоловіче (кістки не збереглися) та жіноче поховання (Артем'єв, 2001, с.105), здійснене у дощатому склепі. Перекрытие такого склепу влаштувалося на кшталт дослідженого Б.А.Шрамком 1976 р. кургану № 2 на сусідньому Скороборі (Шрамко, 1987, с.144). Про час спорудження кургану і здійснення поховання красномовно свідчать залишки інвентаря, що має численні аналогії у поховальних пам'ятках Подніпров'я V-IV ст. до н.е.

Так, подібний залізний, з кістяним руків'ям, заклепковий ніж виявлено у похованні кургану № 2/1994 р. IV ст. до н.е. Більського курганного некрополя «Б» (Супруненко, 1996, с.114, 115, рис.26:5, 7). Аналогічний – походить з кургану № 2/1985 р. поблизу Олефірщини у Середньому Поворсклі (Кулатова, Луговая, Супруненко, 1993, с.14, 15, рис.6:1). Останній комплекс датується другою половиною – кінцем V ст. до н.е.

Цікавим є співставлення відомих в літературі шпильок з марченківською знахідкою. Подібна їй – шпилька з конічною голівкою другого варіанту типу 16, за В.Г.Петренко (Петренко, 1978, с.8, табл.1:3),

походить з Пожарної Балки (Андрієнко, 1996, с.354, 355, рис.1:6). Цю шпильку датовано VI ст. до н.е. (Там само, с.357), хоча її аналогії, що походять із зольників №№ 11 та 12 Західного укріплення Більського городища, можуть належати й до більш пізнього часу (Шрамко, 1987, с.44, 46, рис.12:3; 14:3). Для шпильок із Західного укріплення характерне таке чи рівномірне звуження залізного стрижня до жала (Там само, рис.14:4). Якщо згадати в цілому схожу зазначеній бронзову шпильку з «шишечкою»-голівкою з кургану № 18 Мачухського могильника VI ст. до н.е. (Ковпаненко, 1967, с.154, рис.53:96), то можна припустити, що такі архаїчні за типом виробу у невеликій кількості існували й у пізньоскіфський час, зокрема, в окрузі Більського городища.

Щодо фрагментів псалія, то найближчі територіально аналогії останньому можемо знайти у комплексах вже згаданого кургану № 2/1985 р. Олефіршинського некрополю (Кулатова, Луговая, Супруненко, 1993, с.15,16, рис.6:5) та кургану № 1/1994 р. Більського некрополю «Б» (Супруненко, 1996, с.103-104, рис.16:2-4), датованих серединою-кінцем V – початком IV ст. до н.е. Вірогідно, псалій мав кулясту голівку-завершення і два отвори.

Певним чином впливають на визначення хронології марченківського комплексу і дрібні золоті прикраси, широко розповсюджені у поховальних пам'ятках Степу та Лісостепу скіфської епохи. Зокрема, бляшки-нашивки у вигляді строєних розеток походять з кургану IV ст. до н.е. № 9/1912 р. групи «Частих курганів» у Середньому Подонні (Лузикова, 1995, с.5, рис.6). Є вони й у датованих комплексах на Правобережжі (Петренко, 1967, с.29, табл.19:16-17). Такі прикраси одягу і головного убору переважно датуються IV-III ст. до н.е. (Ковпаненко, Бессонова, Скорый, 1989, с.333, рис.41:49).

Бляшки трикутної форми з пуансонним візерунком типу псевдозернин мають

ще більше розповсюдження переважно у комплексах IV ст. до н.е. Назвемо найбільш відомі з них – Товста Могила (Мозолевський, 1979, с.56-58, рис.38:2-3), Мелітопольський курган (Тереножкин, Мозолевский, 1988, с.89, рис. 95:2-4; 104), Великий Рижанівський курган (Chochorowski, Rydzewski, Skoryj, 1999, s.53, рис.33). Це ж саме стосується і золотого бісеру (Петренко, 1967, с.34, табл.19:3) та дрібних «гудзичків» (Тереножкин, Мозолевский, 1988, с.97, рис.95: 7,17).

Зауважимо, що виявлені зразки дрібних золотих прикрас відрізняються (бляшки) від названих серед аналогій деталями штампованого візерунку, його дещо кращою проробкою, що може вказувати на більш ранній час їх виготовлення – кінець V-IV ст. до н.е.

Про це може свідчити і наявність у марченківському похованні намистини з прозорого малоазійського сердоліку, з одностороннім свердленням каналу отвору, що було характерним для намиста з поховань 1911 р. Ольвійського некрополю VI-V ст. до н.е. (Алексеева, 1982, с.17). Уламок бронзового дзеркала належить виробу, напевне, з боковою ручкою, які за Т.М.Кузнецовою, переважно мають підтрикутний у перетині бортик і датуються V-IV ст. до н.е. (Кузнецова, 1982, с.14-16, рис.1; 2; 1987, с.19, рис.1а).

Таким чином, аналогії речовому комплексу і наведені зауваження щодо побутування цих предметів дозволяють датувати досліджений курган *кінцем V – початком (ймовірно, першою третьою) IV ст. до н.е.*, й віднести його до числа поховальних пам'яток заможного населення на той час ще існуючого передгороддя Західного укріплення Більського городища – селища в ур. Царина. Матеріали досліджень комплексу істотно доповнюють дані, отримані під час розкопок перещепинських курганів.

ВИСНОВКИ

Рис. 180. Більськ с., Перемірки, ур.
Вал і рів Західного укріплення.
З південного сходу.
Фото В.М.Грицюка, 2006.

Під час науково-рятівних досліджень курганів у західній окрузі Більського городища впродовж 1999-2006 рр. експедиціями Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації досліджено 18 курганів та 4 окремі поховання скіфського часу. Крім того, залишки ще 3-х поховальних комплексів виявлені наглядними обстеженнями Історико-культурного заповідника «Більськ» та за випадкових обставин. Вся ця досить репрезентативна добірка археологічних джерел вводиться до наукового обігу в нашій праці.

Розглядаючи некрополі найближчої округи Більського городища, дослідники завжди вважали їх кладовищами заможного населення величезного археологічного комплексу лісостепового лівобережного населення скіфської епохи (*Шрамко, 1987, с.142*). Зокрема, Перещепинський курганний некрополь отримав атрибуцію кладовища військової аристократії – вершників – елітного прошарку населення Більського городища (*Махортых, 2009*).

На час заснування такого некрополя на обох берегах Більського струмка нібито вказують поодинокі великі кургани над могилами заможних кіннотників VII ст. до н.е. як в урочищі Перемірки (к. № 1/1999 р.), так і на Перещепинському курганному «полі» (к. № 1/1993 р.) (*Шрамко, 1987, с.154; Мурзін, Ролле, Скорий, 1995, с.63-65; Кулатова, Супруненко, 2002б, с.155-173*).

Вірогідно, на ранньому етапі існування цього кладовища саме кургани військової еліти утворювали перші «ряди» насипів над заплавою Більського струмка – Тарапуньки. Якщо найбільш раннім та найближчим до Західного укріплення дійсно був могильник в ур. Перемірки (VII – поч. VI ст. до н.е.), то Перещепинський курганний некрополь II у гирлі струмка і над правим берегом Сухої Груні продовжив традицію вшанування представників вершницького прошарку у VI – на поч. V ст. до н.е. (*Махортых, 2009*).

Імовірно, з початку V ст. до н.е., з виникненням у північно-західному куті Велико-го укріплення Більського городища поселення в ур. Лісовий Кут (*Скорий, 2007, с.138-140*), ця традиція поховання військової еліти дещо змінилася. На Перещепинському могильнику I, вище давніх курганів, почали зводитися насипи над похованнями найзаможніших власників садибних комплексів сусіднього селища. Звісно, ці садиби належали воїнам-вершникам та представникам пішого війська, які, певно, і несли сторожову службу з охорони цієї частини укріплень та північно-західного в'їзду до городища (кк. №№ 1/2001 р., 3/2002 р.). Поряд з ними починають споруджуватися і насипи над могилами членів їх родин, вірогідно, дещо пізніше – близьких родичів. Перещепинський курганний могильник I отримує своєрідне «кушове» планування, де навколо одного-двох великих насипів зводяться чимало невели-

ких курганів над похованнями людей, які знаходилися у родинних, а то і, до певної міри, залежних умовах до очільників цих родин. Отже, некрополь Перещепине I перетворюється з V ст. до н.е. у кладовище заможного населення конкретного селища в ур. Лісовий Кут. Можливо, внаслідок певних трагічних обставин, могили частини вільних мешканців цього селища також потрапляють до груп родинних курганів. Саме на це на Перещепинському кладовищі I може вказувати наявність невеликих курганів з маленькими склепами, груповими похованнями та небагатим супутнім інвентарем.

На початок IV ст. до н.е. поміж курганів, напевне, починають ховати представників простого населення, яким належать невеликі за розмірами могили з накатником. А пізніше, замість підкурганних захоронень еліти, з'являються поховання рядового населення у простих ґрунтових ямах (пп. 1 і 2 /2002 р.), що займають навколо-курганний простір.

Зважаючи на формування курганних некрополів скіфського часу в басейні Ворскли групами жителів кількох (двох-трьох) селищ (Гейко, 2003, с.109-113), варто нагадати про місцезнаходження неподалік, на захід від ур. Перещепине, ще одного селища в ур. Холодівщина I, а також іншого – на південний захід – напівзруйнованого на разі поселення Саранчівка II (Кулатова, Гейко, Супруненко, 2003, с.25-26). Мешканці цих селищ, імовірно, також могли використовувати курганний могильник в якості місця поховання місцевої знаті.

Цілком імовірно, що на чолі кожного з таких селищ стояли саме представники військового прошарку – кінні дружинники-вершники та піші воїни, які і склали ядро ополчення округи Більського городища. Кожного з них оточувало певне коло помічників та слуг, які також могли претендувати на поховання поряд з родинним кладовищем свого зверхника.

Подібна модель існування курганних кладовищ цілком вірогідна для поселенських структур широкої округи Більського городища. В такому разі, більшість могил рядового населення повинна була групу-

ватися у сусідніх з курганами ґрунтових некрополях, перші поховання яких вже виявлені на могильнику Перещепине I (Кулатова, 2006, с.36-38). На думку ряду дослідників, ґрунтовий тип поховань для представників більшості (перш за все, осілого) населення доби раннього залізного віку у Поворсклі, як і на теренах всього Лісостепу, був превалюючим.

Мікрогрупування курганів в окремих «ланцюжках», «скупченнях» у складі курганного «поля» в ур. Перещепине, можливо, відповідає певному територіальному відособленню кладовищ представників знаті окремих сусідніх селищ чи родів. Проте, подібні висновки краще зробити вже після суцільного дослідження всіх насипів курганів.

Повертаючись до досліджених комплексів в ур.Перещепине, необхідно зазначити, що лише 4% (або 1 курган) були зведені у VII ст. до н.е. Переважна більшість вивчених поховань (68%) з'явилася тут у V ст. до н.е., ближче до його середини – другої половини. Саме до цієї епохи розквітту поселень території Великого укріплення Більського городища належать і найбільш багаті та виразні за інвентарем поховальні комплекси. Близько 23% поховань з'явилося вже наприкінці V – IV ст. до н.е. Масштаби поховальних споруд і супутній інвентар в них виявилися значно скромнішими, відображаючи затухання економічного життя в межах фортеці на вододілі Ворскли і Псла. До IV ст. до н.е. можна віднести, хіба що, 2 ґрунтові безінвентарні поховання (пп. 1-2/2002 р.).

Практично всі досліджені кургани (88%) належать до угруповання центральної та північно-західної частин Перещепинського некрополя I. Виявлені в них типи поховальних споруд, їх розміри, характер розміщення небіжчиків вказують на усталений впродовж століть обряд з використанням двох типів поховальних камер – простих ям з накатником та настилом на дні, з варіантами влаштування входу-приступки або без неї (11), а також склепів з дерева, споруджених у таких же ямах із забутовуванням простору між стінками ями і деревом склепу ґрунтом викиду (9). Ці два типи поховальних споруд

можуть відповідати як двом суто етнічним традиціям у поховальному обряді, так і, що більш імовірно, вказувати на соціальний статус похованих.

Для кількох найбільших курганів розрахована їх первісна висота – 2,00-3,00 м, за наявності рівчака (рову) у 6-ти випадках – первісний діаметр (12-22 м). Для таких курганів встановлений факт спорудження насипу переважно із ґрунту викиду ями, рівчака, в окремих випадках – використання масиву піл сусідніх, більш давніх насипів.

Характер конструювання насипу добре простежений за дослідженнями кургану №2/2002 р., а саме: випалювання травостою, викопування ями і рову, вміщення масиву отриманого ґрунту і викидів у простір, оточений рівчаком, влаштування склепу та накатника, перекривання останніх двома шарами дернин, котрі зняті на початку земляних робіт, підсипання утвореної конструкції передматериковим ґрунтом і лесом із рову.

Напевне, завершенням спорудження кургану було покривання його поверхні шаром широких дернин, знятих поблизу насипу. Подібна модель спорудження курганів була характерною для порівняно невеликих насипів висотою 0,5-1,5 м.

Орієнтування поховальних споруд Перещепинського та й сусідніх некрополів одноманітне – північний схід – південний захід. Воно зберігається впродовж всього часу існування кладовищ, навіть залишаючись незмінним для ґрунтових поховань IV ст. до н.е. Проте, серед загального масиву досліджених комплексів є й винятки з широтним спрямуванням (наприклад, к. № 1/2006 р.).

Розміри поховальних ям знаходяться у межах – від 2,00х2,55 до 3,80х5,40 м, а склепів, за площею, – 2,40-10,2 кв. м. Двадцять два відсотки поховань належать чоловікам, у 23% поховань чоловіка супроводжує жінка, у двох випадках – чоловік-слуга, у 18% – до чоловічого поховання вміщені кілька жінок та дітей. Є і суто жіночі поховання – 14%, в т.ч. із залежними особами, є дитячі – 8%. Заслуговує на увагу вміщення до дитячої могили молодої жінки-годувальниці? (п.2 (7) /2001 р.).

Положення похованих переважно випростане, для служниці зі згаданого п.2 (7) /2001 р. – зібгане на боці. Орієнтування похованих у 27% точно встановлених випадків – північне – північно-західне, 32% випадків – південно-західне, для 3-х поховань – ближче до східного. Ці дані, можливо, варто враховувати при вивченні етнічних складових населення Більського городища.

Віковий склад населення Перещепинського некрополя I, проаналізований А.В.Артем'євим (2002, 2003), засвідчує існування на могильнику поховань маленьких дітей (23%), підлітків (9%), вміщених до могил, вірогідно, в якості залежних осіб, чоловіків – у вікових проміжках від 18-20 до 40-45 років, відповідно, жінок – від 16-25 до 35-40 років, – 13% і 9%. Є поховання і порівняно літніх людей, зокрема, чоловіка у віці 50-55 років (к. №1/2002 р.). Стан зубощелепної системи похованих вказує на досить значний потенціал здоров'я, відсутність хворобливих змін у кісткових тканинах. Встановлені випадок саркоми у чоловіка зрілого віку та травмування воїна внаслідок калічення стрілою (п.2/2000 р.).

Переважає більшість поховань є основними та поодинокими під насипами курганів. В одному випадку встановлений факт влаштування у кургані трьох поховань воїнів (к. №3/2002 р.), з добудовою насипу і впуском в нього останньої могили (п.1). Можливо, впускним у насип значного зруйнованого кургану виступало і п.5/2000 р.

Вісімдесят два відсотки поховань пограбовані за пізньосередньовічної епохи, 40% – повторно, а 26% – тричі відвідувалися грабіжниками за новітньої доби. Очевидних підтверджень пограбування могил у скіфський час не отримано. Грабіжники не знайшли лише 2 поховання зі складу всіх досліджених комплексів.

Унаслідок численних пограбувань маємо доволі неповний склад предметів супутнього інвентаря, значні втрати артефактів, проте, і наявні дані дозволяють зробити певні висновки.

Зокрема, тільки 5 досліджених курганів містили предмети озброєння та вузди,

що засвідчує належність цих комплексів до групи поховань вершницького військового прошарку. В найбільш ранньому к. № 1/1999 р. в ур. Перемірки (VII ст. до н.е.), крім решток меча, списа, платівок від захисного обладунку та наконечника стріли, був наявний уламок залізного навершшя, а в двох похованнях курганів №№ 1 та 2/2001 р. середини V ст. до н.е. — уламки мечів, списів, наборного поясу. На вершницьку належність цих поховальних комплексів вказує і наявність 1-2, а у випадку з курганом № 1/2001 р. — 4-х комплектів вузди, в т.ч. з унікальним для Дніпровського лісостепового Лівобережжя біметалевим, плакованим сріблом псалієм, оригінальним нахрапником тощо.

Поховання піших воїнів з кургану № 3/2002 р. (п.2¹/2000 р. та п.1) містили чи не найкраще збережені комплекти спорядження, а саме: залишки лука і сагайдачних наборів з 51 та 74 наконечниками стріл, меч і кинджал, наконечники списів з підтоками, рештки шкіряно-повстяного шолому. Предмети спорядження коня в цих комплексах були відсутні зовсім.

Таким чином, могили представників військового прошарку склали лише близько 23 відсотків (тобто, менше чверті) від числа всіх досліджених поховань.

Останні поховальні комплекси належали представникам заможного населення сусіднього селища в ур.Лісовий Кут. Типовим для їх супутнього інвентаря виявилось вміщення до ям і склепів ліпного посуду місцевого виробництва, репрезентованого як уламками в рештках від тризн, так і безпосередньо поставлених до могил. Це ліпні горщики з шерехатою поверхнею, лисковані кубки, корчаги, мисочки, світильники, в т.ч. виготовлені на поселенні в ур. Лісовий Кут, в одному випадку — глек. Кількість такого посуду в похованнях представників військового прошарку вдвічі, а то і втричі перевищувала його кількісний склад в ординарних комплексах. Таким чином, ліпна кераміка була представлена у близько 77 відсотках досліджених поховань.

Імпортна гончарна кераміка, переважно у складі решток тризнових відправ, репрезентована в 10 комплексах (45%).

Здебільшого — це уламки та ціла форма амфор, представлені у комплексах поховань представників військового прошарку V ст. до н.е. В деяких з них наявні окремі зразки чорнолакового та коричневолакового посуду, поліхромні скляні та алебастрові арибали й алабастри.

У 2-х похованнях виявлені рештки дерев'яних посудин — таць («блюд»), в одному — дерев'яної посудини з металевими оковками.

Обов'язковим елементом поховального обряду скіфського часу західної округи Більського городища було вміщення до могил заклепкових ножів з кістяними накладками, різноманітних за призначенням, керамічних пряслиць від веретен або ж самих веретен (принаймні, рештки двох з яких вдалося відзначити у первісному положенні), в поодиноких випадках — кам'яних точилець, пісковикових плит-туалетних столиків. В більшості комплексів виявлені залишки шкіряних і текстильних виробів, а в двох — шовкових тканин. У 23% жіночих поховань наявні бронзові люстерка, в т.ч. рідкісний зразок цілого дзеркала «пелопонеського» типу (к. № 2/2002 р.). З типових прикрас виявлені залізні шпильки (3), склопастове, фаянсове, обсидіанове, бурштинове і сердолікове намисто (45% поховань). В інвентарі найзаможніших поховань представлені деталі золотих прикрас, пронизки та бляшки із золота і срібла. Більша частина з них належала до високохудожніх зразків продукції античних торевтів, які працювали у північнопричорноморських полісах. В одному з таких комплексів відзначені й залишки шкатулки з коштовного дерева, шкіряного чохла на дзеркало, в кількох — рум'яна, сірка тощо.

Таким чином, проведені дослідження курганів західної округи Більського городища надали досить цінні та виразні матеріали до вивчення поховального обряду і матеріальної культури населення цієї непересічної пам'ятки, певним чином вплинули на розуміння особливостей формування та хронології Перещепинського курганного некрополю I, поставили питання про існування ґрунтових могильників поблизу цієї пам'ятки.

До речі, саме проведення широко-масштабних земляних робіт з поетапним розкриттям великих площ у кільका гектарів, як це відбувається на захід від Більського городища, в зоні діяль-

ності Більського газоконденсатного родовища Солохівського промислу ГПУ «Полтавагазвидобування», і дозволить з часом отримати відповідь на чимало поставлених у праці питань.

Список умовних скорочень, використаних у таблицях 2-3 (с.168-171)

Табл.2. Характеристика поховального обряду

Типологія поховальних споруд – за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоновою, С.А.Скорим (1989, с.165).

Грунтові ями:

Тип 1. Проста яма.

Тип 2. Яма з дромосом.

Тип 3. Яма з дромосом, стовпами і накатником.

Тип 4. Яма зі стовпами і накатником.

Склепи:

Тип 1. Простий склеп.

Тип 2. Склеп зі стовпами.

Тип 3. Склеп зі стовпами і дромосом.

Тип 4. Склеп з дромосом (входом).

Положення похованих у могилі:

в – випростане, ск – скорчене (зібгане).

Стать похованих:

ч – чоловік, ж – жінка, д – дитина.

* - впускне поховання.

Табл. 3. Комплекси поховань

Посуд ліпний: г – горщик, гл – глек, кб – кубок, кр – корчага, м – миска, мисочка, св – світильник, ч – черпак, ін. – інші.

Посуд гончарний: а – амфора, гл – глек, кч/л – коричнево-червонолакова, п/г – проста гончарна, ч/л – чорнолакова.

Посуд дерев'яний – д, *посуд металевий* – м.

Зброя: м – меч, к – кинджал, сп – спис, пт – підток, пр – праща, саг – сагайдак, ст – стріли, л – лук, п – панцир, пс – пояс, ш – шолом.

Вузда: у – удила, п – псалій, н – нахрапник, б – бляха, в – ворворка, к – кільце.

Знаряддя праці: в – веретено, н – ніж, п – пряслице, с – сокира, т – точильце, ш – шило.

Предмети побуту: ар – арибали, б – «блюдо» – кам'яна таріль, дз – дзеркало, тк – тканини, ш – шкатулка.

Прикраси: б – бісер, бл – бляшки, г – гривна, н – намисто, п – підвіска, пр – перстень, ш – шпилька.

Характеристика

№ п/п	Урочище	Курган, поховання	Висота, діаметр (м)	Наявність рову	Характеристика					
					В матеріку		Перекриття		Орієнтація могили	Розміри поховальної споруди (м)
					Яма	Склеп	Складне	Накагник		
1.	Перемирки	1/1999 п.1	0,6/30х36	+	—	1	—	+	пн.сх-під.зх.	3,25х 3,75
2.	Перещепине I	26, п.1/2000	0,2/11	—	4	—	—	+	пн.сх-під.зх.	3,3х 3,6
3.	Перещепине I	3/2002, *п.21/2000	0,65/18	—	3	—	—	+	зх.-сх.	1,5х3,5+ 2,5х1,7
4.	Перещепине I	к., п.3/2000	0,15/9	+	4	—	—	+	пн.сх.-під.зх.	2,7х2,9
5.	Перещепине I	4/2000, п.1	0,4/10	—	4	—	—	+	пн.сх.-під.зх.	2,2х2,8
6.	Перещепине I	к., п.5/2000	зруйн.	—	4	—	—	+	пн.сх.-під.зх.	1,05х2,30
7.	Перещепине I	к., п.1 (6)/2001	0,5/10	—	4	—	—	—	пн.зх.-під.сх.	2,8х3,1
8.	Перещепине I	к., п.2 (7)/2001	0,6/14	—	4	—	—	+	пн.сх.-під.зх.	2,50х2,85
9.	Перещепине I	1/2001, п.1	0,75/33х38	+	—	3	—	+	пн.сх.-під.зх.	3,8х5,4
10.	Перещепине I	2/2001, п.1	0,72/24х26	+	—	4	—	+	пн.сх.-під.зх.	3,2х5,4
11.	Перещепине I	3/2001, п.1	0,45/13,5	—	—	2	—	+	пн.сх.-під.зх.	2,45х3,20
12.	Перещепине I	1/2002, п.1	0,5/7,5	—	—	1	—	+	пн.сх.-під.зх.	2,20х2,95
13.	Перещепине I	2/2002, п.1	0,2/14,3	+	—	1	—	+	сх.-зх.	2,00х2,55
14.	Перещепине I	3/2002, п.2	0,65/18,0	—	4	—	—	+	пн.-пн.сх.-під.-під.зх.	2,2х3,4
15.	Перещепине I	3/2002, *п.1	0,65/18,0	—	—	4	—	+	пн.-пн.сх.-під.-під.зх.	2,5х3,6 + 0,8х1,35
16.	Перещепине I	4/2002, п.1	0,4/6,2	—	—	1	—	+	пн.сх.-під.зх.	1,45х1,70
17.	Перещепине I	5/2002, п.1	0,25/12	+	—	4	—	+	пн.сх.-під.зх.	1,85х2,75 + 0,27х1,05
18.	Перещепине I	п.1/2002	грунт.	—	1	—	—	—	пн.сх.-під.зх.	—
19.	Перещепине I	п.2/2002	грунт.	—	1	—	—	—	пн.сх.-під.зх.	0,85х1,95
20.	Перещепине I	1/2006, п.1	0,2/6,5	—	4	—	—	+	сх. — зх.	2,2х2,3
21.	Перещепине I	зруйн. п.	?	—	—	—	—	—	—	—
22.	Марченки	1/1995, п.1	0,3/10х11,7	—	—	4	+	+	пн.сх.-під.зх.	3,1х3,2

Табл. 2

поховального обряду

поховань				Використання вогню (вогнища)	Поховання тварин	Кістки тварин	Дата (ст. до н.е.)	Примітка
Площа склепу, ями (кв.м)	К-ть похованих, стать	Положення похованих: випростане, скорчене	Орієнтування похованих (головою)					
5,7	2 (ч, ж)	—	пн.-?	+	—	—	VII	На дні - канавки
11,8	2 (ч, ж)	в	пн.зх-зх.	—	—	+	1 пол. – сер. V	
5,0	1 ч	в-?	пн.	—	—	—	1 пол. V	Впускне, з широким входом
7,5	1 д	—	—	—	—	—	V	
6,0	4 (ч, 3 ж)	в-?	пд. зх.	—	—	—	V – п. IV	
2,4	1 ж	в	пд. зх.	—	—	+	V – п. IV	
8,6	2 ч	в	пд. зх.	—	—	—	V – IV	
7,0	2 (ж, д)	ск	зх. – пн.зх.	—	—	—	к. V – IV	
10,2	2 (ч, ж)	—	пн. зх.	—	—	+	сер. V	Рештки канавок на дні
6,5	3 (ч, ж, д)	—	—	—	+	+	сер. V	Уступ для накатника
3,8	1 д	—	—	—	—	—	V	Канавки на дні
6,5	2 (ч, ж)	—	—	—	—	—	сер. – 3-чв. V	
2,4	2 (ж, д)	в	сх.	—	—	+	2 пол. – к. V	
7,5	?	—	—	+	—	+	к. VI. – п. V	
6,5	2 ч	в	пн.сх. - пн.	—	—	+	сер. V	Канавки на дні
2,5	3 (ч, ж, д)	в	пд. зх.- ?	—	—	—	к. V. – п. IV	
3,4	4 (2ч, 2ж)	в	пд. зх.- ?	—	—	+	1 пол. V	Канавки на дні
—	1 ч	в	пн. сх.	—	—	—	IV	
1,6	1 ч	в	пд. зх.	—	—	—	IV	
5,0	2 (ч, ж)	в	пд. зх. – пд.	—	—	—	2 пол. V	
—	—	—	—	—	—	—	п. V	
4,4	1 ж	в	—	—	+	+	к. V – п. IV	Уступ для накатника, канавки на дні

Комплекси

№ п/п	Урочище	Курган, поховання	Посуд			Зброя			
			Ліпний	Гончарний	Дерев'яний, металевий	Наконечники стріл	Меч, кинджал	Спис, підток	Праця
1.	Перемірки	1/1999 п.1	г, кб, кр, м, ч	—	—	1	м	с	—
2.	Перещепине I	26, п.1/2000	г, м	а	—	1	—	—	—
3.	Перещепине I	3/2002, *п.21/2000	2 г	—	—	51	к	с	—
4.	Перещепине I	к., п.3/2000	кб	—	—	—	—	—	—
5.	Перещепине I	4/2000, п.1	2 г, 2 св	а	—	—	—	—	—
6.	Перещепине I	к., п.5/2000	г, м	—	—	—	—	—	—
7.	Перещепине I	к., п.1 (6)/ 2001	—	—	—	—	—	—	—
8.	Перещепине I	к., п.2 (7)/ 2001	г, гл, кр	—	—	—	—	—	—
9.	Перещепине I	1/2001, п.1	4 г, гл, м, кружка	2 а, ч/л	—	16	м	с	пр
10.	Перещепине I	2/2001, п.1	2 г, кб, кр, св	2 а, кч/л, лекіф	м	6	м	с	—
11.	Перещепине I	3/2001, п.1	—	а	—	—	—	—	—
12.	Перещепине I	1/2002, п.1	2 г	а	—	4	—	—	—
13.	Перещепине I	2/2002, п.1	г, м	—	д\м	—	—	—	—
14.	Перещепине I	3/2002, п.2	2 г	—	—	—	—	—	—
15.	Перещепине I	3/2002, *п.1	3 г, 2 кр, м	3 а	д	74	м	2 с, 2 пт	—
16.	Перещепине I	4/2002, п.1	2 г	а	—	—	—	—	—
17.	Перещепине I	5/2002, п.1	3 г, 2 кр, м	а	—	—	—	—	—
18.	Перещепине I	п.1/2002	—	—	—	—	—	—	—
19.	Перещепине I	п.2/2002	—	—	—	—	—	—	—
20.	Перещепине I	1/2006, п.1	—	—	—	—	—	—	—
21.	Перещепине I	зруйн. п.	2 г, 2 кр, 2 м	—	—	—	—	—	—
22.	Марченки	1/1995, п.1	г, м, ч	гл	—	—	—	—	—

Табл. 3

ПОХОВАНЬ

Панцир, пояс, шолом	Вузда	Ворворки	Знаряддя праці	Предмети побуту	Прикраси			Інші знахідки	Дата (ст. до н.е.)
					Шпильки	Намісто, підвіски	Гривна, перстень		
п	4п, в	2	н	—	—	н	—	ул. наверхя	VII
—	—	—	—	—	—	—	—	фр. шкіри з бронз. прикрасою	1 пол. — сер. V
—	в	2	н	—	—	н	—	рештки лука та сагайдака	1 пол. V
—	—	—	—	—	—	—	—	сліди тканин, в т.ч. шовку	V
—	—	—	п	—	1	н	г	—	V — п. IV
—	—	—	п	—	—	—	—	—	V — п. IV
—	—	—	—	—	—	—	—	—	V — IV
—	—	—	п	—	—	—	—	—	к. V — IV
—	7-8 п, 2 в, н, б, к	—	2 н, ш, с-?, п	дз, шк	—	н, б, бл	—	рум'яна, фарба	сер. V
п	п, в, к	1	5 н, п	2 а, дз, б	—	н, б, бл	п	рештки сагайдака, за- хисного обладунку зі шкіри, дерева, металу	сер. V
—	—	—	т, н-?	—	—	н	—	рум'яна, сірка	V
—	—	—	н	дз	—	—	—	—	сер. — 3 чв. V
—	—	—	3 н, 2 п, в	дз	2	н, б, бл, п	—	—	2 пол. — к. V
—	—	—	н	—	—	—	—	—	к. VI. — п. V
ш-?	—	2	3 н, п, в	2 а	—	н	—	шкіряна покришка, слі- ди тканин, в т.ч. шовку	сер. V
—	—	—	п	—	—	н	—	фр. шкіри зі срібн. при- красою	к. V. — п. IV
—	—	—	—	—	—	—	—	кремінь	1 пол. V
—	—	—	—	—	—	—	—	сліди ткан. савану	IV
—	—	—	—	—	—	—	—	сліди кошми	IV
—	—	—	—	—	—	2 п	п	каурі, сліди тканини	2 пол. V
—	—	—	—	—	—	—	—	—	п. V
—	п	—	н	дз	1	н, б, бл	—	крейда	к. V — п. IV

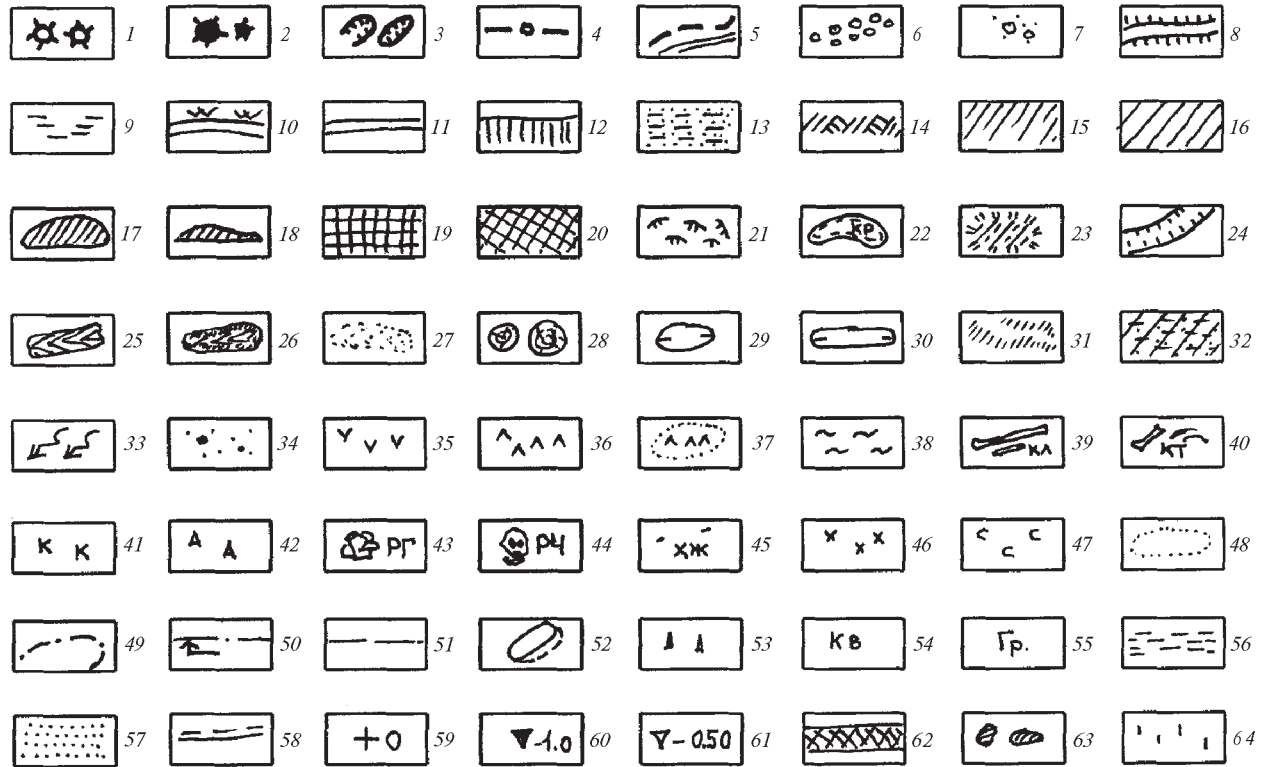

Рис. 181. Умовні позначення.

1 — кургани; 2 — досліджені кургани; 3 — кар'єри, оголення; 4 — лінії електропередач; 5 — польові дороги; 6 — лісосмуги; 7 — куші; 8 — вали; 9 — болота; 10 — дерновий шар; 11 — орний шар; 12 — похований ґрунт; 13 — суглинок; 14 — материк; 15-16 — чорноземне заповнення різних кольорів та відтінків; 17-18 — викиди в плані і перетині; 19-20 — перекопи різного часу; 21 — дернини; 22 — кротовини, нори; 23 — рештки вогнищ; 24 — рови, рівчаки; 25 — дерево; 26 — обгоріле дерево; 27 — сліди дерева; 28 — стовпи; 29 — ямки, ями; 30 — канавки, заглибини; 31 — попіл; 32 — чорноземно-суглинкове заповнення; 33 — затьоки, обвали; 34 — крейда; 35 — деревний тлін; 36 — шкіряний і повстяний тлін; 37 — контури шкіряно-текстильних предметів; 38 — рештки органіки; 39 — кістки людини; 40 — кістки тварин; 41 — уламки кераміки; 42 — фрагменти античного гончарного посуду; 43 — розвали горщиків (посудин); 44 — розвал черепа; 45 — уламки невизначених залізних виробів; 46 — фрагменти бронзових виробів; 47 — шкарлупіння яєць; 48 — невиразні контури, межі; 49 — реконструйовані контури; 50 — профілі перетинів фіксованих бровок; 51 — межі траншей; 52 — видимі і невидимі контури; 53 — наконечники стріл; 54 — уламки кварциту; 55 — шматки граніту; 56 — глина; 57 — пісок; 58 — запліли поверхні в перетині; 59 — умовні центри, репери; 60 — рівень від умовного центру; 61 — рівень фіксації; 62 — канави, траншей; 63 — камені; 64 — мінералізовані залишки та кальциновані кістки.

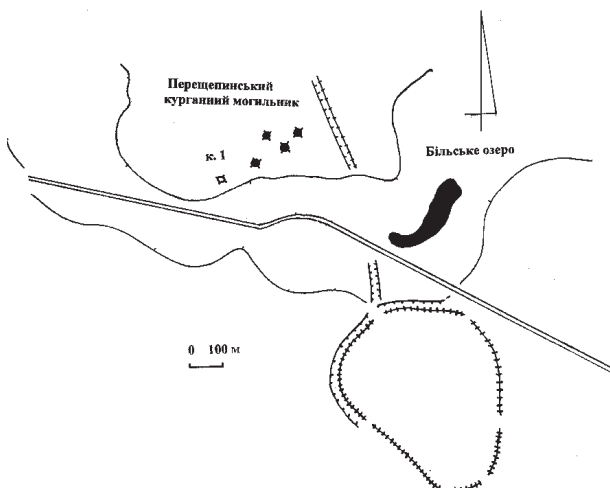

Поховальні комплекси з наглядних робіт Історико-культурного заповідника «Більськ»

Під час спостережень за прокладанням шлейфів газоконденсатопроводів, інгібітопроводів та кабелів на прилеглій до Західного укріплення Більського городища території, а саме – могильниках в ур. Перемірки і Перещепине I, за останні роки науковими співробітниками Історико-культурного заповідника «Більськ» під керівництвом В.В.Приймака, виявлені два поховання.

У 2006 р. на курганному некрополі в ур.Перещепине I, в його південно-західній ділянці, ближче до колишнього хут. Холодівщина, у траншеї під прокладання електричного кабелю (рис.182) досліджені рештки поховання *кургану № 1*. Він знаходився за 0,55 км на північний захід – захід від Більського озера та за 0,1 км на північ від шосе Більськ – Саранчівка, на пониженому краю уступа другої тераси Більського струмка, за 0,25 км на південний захід від місця досліджень експедиції ЦОДПА 2001 р. (Кулатова, Супруненко, 2001, с.167-168; Супруненко, 2002а, с.34). Курган був споруджений за 0,1 км південно-західніше майже повністю зруйнованого насипу № 10/1997 р., дослідженого Є.В.Черненком

Рис. 182. Перещепине I. Курган № 1/2006 р. з досліджень ІКЗ «Більськ». Схеми розташування.

(Мурзин, Ролле, Хери, Махортых, Черненко, 1997, с.4, рис.1-2).

Насип виявився повністю знівельованим багаторічною оранкою та ерозійними процесами. На користь цього свідчила відсутність передматерика і слідів викиду з ями, знищених розорюванням. Курган відкритий за перетином траншеєю основи кільцевого рівчака у материковому суглинку. Рів мав зовнішній діаметр 12,0 м, був заглиблений у лесоподібний суглинок на 0,2-0,3 м, з початковою глибиною близько 0,8 м, враховуючи потужність ґрунтового покриву надсхилля. Ширина цієї штучної кільцевої заглибини становила 0,95-1,20 м. Її заповнення було чорноземним затічним, зі вкрапленнями суглинку, без помічених знахідок (рис.183:1).

Залишки поховання знаходилися у центрі і досліджувалися в розкопі-прирізці до траншеї, розбитому над рештками ями. Контури поховальної ями (склеп типу 1, за Г.Т.Ковпаненко, С.С.Бессоновою, С.А.Скорим, – 1989, с.165) виявлені на глибині 0,3-0,4 м від рівня навколишньої поверхні, з основи орного шару, у материк. Яма мала глибину – 1,25 м від рівня сучасної денної поверхні, розміри – 1,65x2,20-2,30 м (її площа – 3,6 кв. м), була зорієнтована кутами за сторонами світу або північний схід – південний захід, що характерно для поховань Перещепинського некрополя (рис.183:2).

Поховальна камера – прямокутної форми, з прямими вертикальними стінками, рівним дном, викопаним у материковому суглинку. Про наявність дерев'яної конструкції свідчили вертикальні вузькі стовпчасті масиви материкового ґрунту викиду, вміщені вздовж стінок ями, шириною 0,2-0,6 м, внутрішній бік яких виявився рівним, зі слідами обмеження дошками склепу. На наявність накатника вказували рештки зотлілого дерева у зритому грабжниками заповненні (рис.183:2).

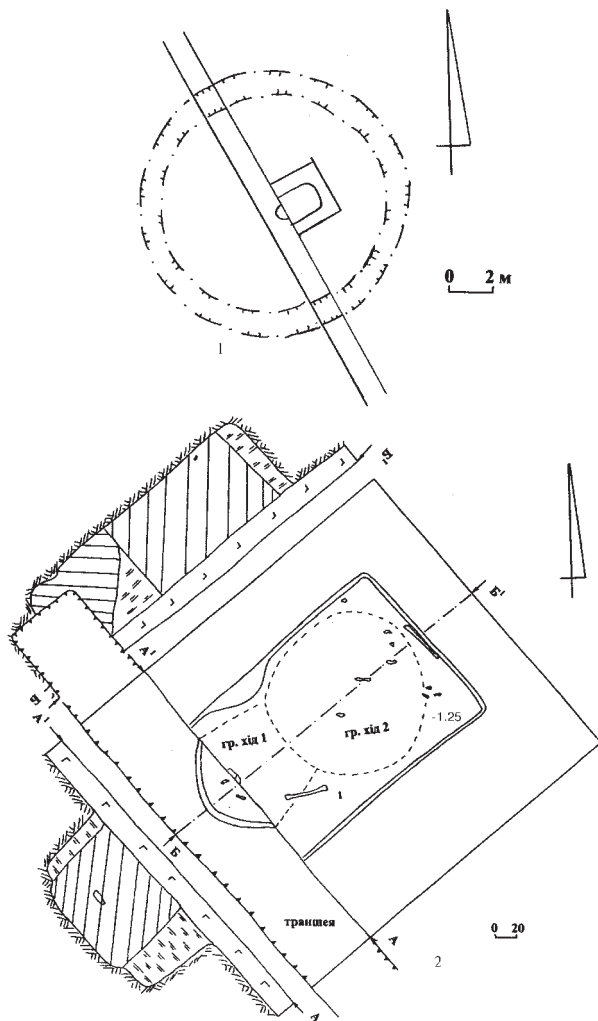
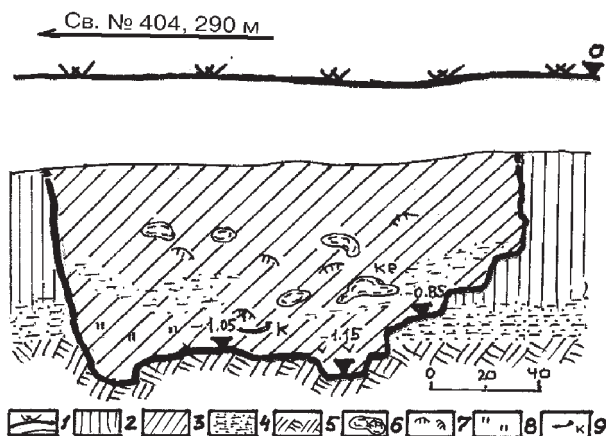

Рис. 183. Перещепине І. Курган № 1/2006 р. з досліджень ІКЗ «Більськ». Плани насипу та поховальної камери.

Рис.184. Перемірки, ур. Курган № 6/2007 р. Перетин північної частини ями поховання у стінці траншеї. За В.В.Приймаком.

Умовні позначення: 1 – дерен; 2 – похований чорнозем; 3 – чорноземне заповнення; 4 – суглинок; 5 – материк; 6 – кротовини; 7 – дернини; 8 – вуглини; 9 – уламки ліпної вази.

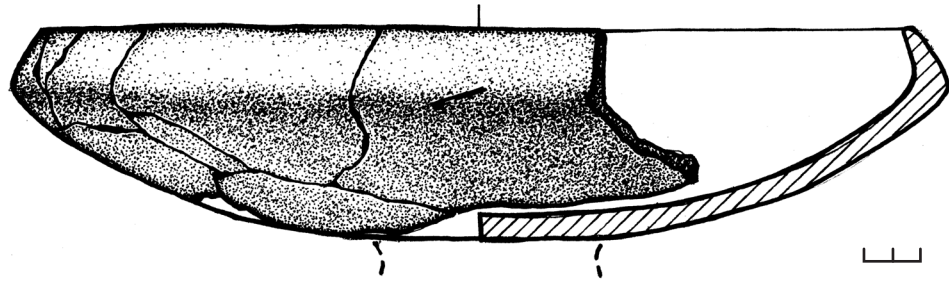
Поховання повністю пограбоване. Скарбощукачі натрапляли на нього двічі. Перше пограбування здійснене у пізньосередньовічний час через вузький хід-лаз, шириною 1,1 м, пробитий з південно-східного боку склепу (рис.183:2). Друге пограбування вчинене вже на початку ХХ ст., шляхом прокопування вертикального колодязя діаметром 1,4-1,5 м через центр насипу. Грабіжники вибрали практично все заповнення, а потім прокопали материкове дно поховальної камери ще на 0,2-0,3 м.

У рештках заповнення склепу та грабіжницьких перекопах виявлені фрагментовані кістки людини (уламки черепа, трубчастих кісток рук і ніг, тазу) – жінки, у віці 30-40 років, зростом 154,0-155,0 см (визначення А.В.Артема, 2009 р.), що були переміщені та подрібнені грабіжниками. З масиву перемішаного скарбощукачами заповнення також походять два невеликих фрагменти ліпного горщика з шерехатою поверхнею скіфського часу, що, зрештою, дає можливість віднести поховання до V – початку IV ст. до н.е.

Рештки поховання кургану № 6 некрополя в ур.Перемірки виявлені у грудні 2007 р. В.В.Приймаком та О.Б.Супруненком під час прокладання траншеї конденсатопроводу за 290 м на південний захід від свердловини 404 Більського НГКР, в 0,25 км на північний схід від кургану № 1/1999 р. (рис.3:6). Слідів насипу, знищеного ерозією та розорюванням, майже не простежено. Отриманий профіль перетину північного краю поховання, влаштованого у прямокутній, орієнтованій з північного сходу на південний захід, ямі з накатником та дащатим настилом, з двома канавками на дні. Встановлена (за перетином) ширина ями – 1,7 м, глибина поховання – 1,15 м від рівня сучасної денної поверхні (рис.184). Цілком можливо, що яма мала з південно-західного боку вхід – у вигляді однієї-двох сходинок, споруджених на глибині 0,65-0,85 м. Ширина помосту, влаштованого на материковому дні, напевне, – близько 0,9-1,0 м, відстань між канавками від опор-лаг – 0,6-0,7 м, ширина канавок – 0,15-0,20 м, їх глибина відносно рівня дна – 10-12 см (рис.184). У сіро-коричнюватому чорно-

Рис. 185.
Перемірки, ур.
Курган № 6/2007 р.
 з досліджень ІКЗ
 «Більськ».
 Уламки лискова-
 ної вази.

земному заповненні, зритуому кротовинами, відзначені сліди дерева від накатника, дернини, включення суглинку.

Майже по центру перетину поховання виявлена вінцева частина розвалу ліпної лискованої *вази* на пустотілій ніжці (піддоні) конічної форми (рис.185), аналогічної знайденій у кургані № 1/1999 р. (Кулатова, Супруненко, 2002б, с.164, 166, рис.6). Побутування таких вишуканих мисок-ваз у басейні Ворскли відноситься переважно до фіналу архаїчної епохи – VII-VI до н.е.

Вмістилище вази має загнутий до середини, скруглений край вінця, виражений ребром злам тулуба, дещо сплюснену основу, до якої кріпився піддон. Поверхня чорно-сіро-коричнева, добре відлискована, без орнаментатії. Діаметр вінця реконструюється у межах – 30,0-30,5 см, діаметр тулуба – 32,4 см, висота без ніжки – 7,1 см (рис.185).

З огляду на зимовий час наглядових досліджень та посіви багаторічних трав, розкопки поховання відкладені на польовий сезон 2010 р.

Та все ж, отримані дані дозволяють віднести комплекс до кола старожитностей келермеського часу – *середини – кінця VII ст. до н.е.* Відкриття поховання на схід від основного угруповання курганів в ур.Перемірки розширює межі архаїчного некрополя на лівому березі Більського струмка, поряд із Західним укріпленням Більського городища, принаймні, ще на 200-300 м, і в майбутньому дозволить виявити нові поховальні пам'ятки початку освоєння населенням скіфської доби теренів одного з найбільших у Східній Європі укріплень раннього залізного віку.

Супруненко О.Б., Коротя О.В.

Палеоетноботанічні дані з розкопок курганів 2000 р. в ур. Перещепине

У 2000 р. в ур. Перещепине I поблизу Більського городища експедицією Полтавського Центру охорони та досліджень пам'яток археології під керівництвом О.Б.Супруненка проводилися археологічні дослідження зруйнованої ділянки курганного могильника скіфського часу. Під час розкопок були виявлені фрагменти кераміки з порожнинами. Дослідження в лабораторних умовах під мікроскопом виявили, що вони утворилися в результаті потрапляння зернівок рослин у глиняне тісто. Відбитки з добре виявленими морфологічними ознаками трапилися на кераміці лише на 3-х фрагментах – денцях посуду з поховань 1/2000 р. та кургану (поховання) № 4/2000 р. Всього визначено 5 відбитків зернівок культурних рослин.

Поховання 1.

1. Відбиток проса (*Panicum miliaceum*); розміри 2,0 x 1,5 мм.

2. Відбиток проса (*Panicum miliaceum*); розміри 2,0 x 1,8 мм.

Курган (поховання) № 4.

1. Відбиток проса (*Panicum miliaceum*); розміри 2,0 x 1,6 мм.

2. Відбиток ячменя півчастого (*Hordeum vulgare*); розміри 7,0 x 2,0 мм.

3. Відбиток пшениці двозернянки (*Triticum dicosson*); розміри 6,2 x 2,4 мм.

Додавання рослинних решток у глиняне тісто при виготовленні кераміки – відомий технологічний прийом у давніх землеробських племен. Рештки рослин або інші домішки додавали до керамічної маси для того, щоб зменшити усадку глиняного тіста. Введення цих домішок прискорювало і покращувало процеси сушіння та випалювання (Бобринский, 1978, с.101-102; Янушевич, Маркевич, 1970, с.83-110). Крім того, велика кількість відбитків зернівок на денцях навела дослідників на думку, що вони використовувались також як підсипка під горщики. Підсипання під денце здійснювалося для того, щоб глина не приставала до лави або підставки, на якій посуд виготовлявся. Коли майстрові потрібно було

повернути посуд навколо своєї осі, підсипка виконувала функції своєрідного «шарикопідшипника» (Пашкевич, Гейко, 1998, с.38-39). Найбільш придатними, а, отже, і вживаними для цього були зернівки проса (*Panicum miliaceum*), найменші серед зернових – їх розміри зазвичай не перевищують 2 мм. До того ж, у порівнянні із зернівками інших злакових, вони мають оптимальну за розмірами і майже округлу форму.

Цей шлях попадання культурних рослин у глину набув широко розповсюдження. Він відноситься до одного з трьох найбільш інформативних засобів вивчення палеоетноботанічних матеріалів у глиняному тісті (Кравченко, Пашкевич, 1985, с.179). Прикладами використання зернівок у якості підсипки на формувальний стіл (під днища глиняного посуду) є матеріали, що походять з поселень скіфського часу поблизу сс. Глинське та Мачухи у Поворсклі, Свиридівка на Сулі (Пашкевич, Гейко, 1998, с.39).

Доволі широкі і відомі в науковій літературі палеоетноботанічні дослідження матеріалів скіфської епохи переконливо свідчать про те, що просо було найбільш розповсюдженою культурою. Ячмінь півчастий та пшениця двозернянка також відігравали одну з провідних ролей у землеробстві лісостепових племен скіфського часу (Janushevich, 1981, s.87-93; Моруженко, Янушевич, 1984, с.128-140; Шрамко, Янушевич, 1985, с.47-64; Янушевич, 1986, с.30-35; Пашкевич, 1991, с.3-5; Гаврилюк, Пашкевич, 1991, с.51-64). Однак, незначна кількість матеріалів, що публікується, не дає можливості встановити палеоетноботанічний спектр для Більського городища. Ця обставина зумовлює і появу в майбутньому дослідження, присвяченого вказаній темі, яке варто провести на великій кількості матеріалів, виявлених на Більському городищі впродовж останніх років.

ЛІТЕРАТУРА ТА АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

Література

Абрамов А.П., Масленников А.А. Амфоры из раскопок на мысе Зюк // СА. – Москва: Наука, 1991. – № 3. – С. 234-252.

Алексеева Е.М. Античные бусы Северного Причерноморья // САИ. – Москва: Наука, 1975. – Вып. Г 1-12. – 95, 19 с.

Алексеева Е.М. Античные бусы Северного Причерноморья // САИ. – Москва: Наука, 1978. – Вып. Г 1-12. – 104 с.

Алексеева Е.М. Античные бусы Северного Причерноморья // САИ. – Москва: Наука, 1982. – Вып. Г 1-12. – 108 с.

Андриенко В.П. Булавки с поселения у с. Пожарная Балка // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. – Полтава: Археологія, 1996. – С. 353-358.

Артемов А.В. Дані антропологічного визначення по знахідці зуба з кургану в ур. Марченки // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2001. – № 2 (10). – Додаток. – С. 105.

Артемов Андрей. Застывшие моменты жизни // Дент-арт. – Полтава, 2002. – № 2. – С. 59-65.

Артемов А.В. Изучение антропологических коллекций из раскопок курганов скифского времени у Бельска // АБУ 2001-2002 рр. – Київ: Шлях, 2003. – С. 335-339.

Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В., Дегтярь А.К. Новые исследования курганов скифского времени в окрестностях г. Люботина // Люботинское городище. – Харьков: Регион-Информ, 1998. – С. 115-145.

Бандуровський О.В. Античні амфори з курганів скифського періоду Лівобережної Лісостепової України // Археологія. – Київ: вид. ІА НАНУ, 2001. – № 1. – С. 68-79.

Барцева Т.Б. Цветная металлообработка скифского времени. – Москва: Наука, 1981. – 126 с.

Бессонова С.С. Курганы лесостепного Побужья // Древности скифов. – Киев: изд. ИА НАНУ, 1994. – С. 3-33.

Білоусько О.А., Супруненко О.Б. Давня історія Полтавщини (XX тисячоліття до н.е. – V ст. н.е.): Підручник. – Полтава: Оріяна, 2004. – 160, 8 с.

Більське городище у контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи / Наук. ред. і

упорядн. Супруненко О.Б. – Полтава: Археологія, 1996. – 408 с.

Більське городище скифського часу VII-III ст. до н.е.: Буклет / Авт. Супруненко О.Б. – Полтава: Археологія, 1996а. – 8 с.

Битковский О.В., Полин С.В. Скифский курган у с. Богдановка на Херсонщине: (К проблеме хронологии памятников V-IV вв. до н.э.) // Скифы Северного Причерноморья. – Киев: Наукова думка, 1987. – С. 74-84.

Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы: Источники и методы изучения. – Москва: Наука, 1978. – 272 с.

Брашинский И.Б. Греческий керамический импорт на Нижнем Дону в V – III вв. до н.э. – Ленинград: Наука, Лен. отделение, 1980. – 268 с.

Бучневич В.Є. Полтавські підземелля / Підг. до друку та коментарі Супруненко О.Б., Коваленко О.В. – Полтава: Археологія, 1999. – 16 с.

Варв'янська Т.В., Супруненко О.Б. Розрита могила. – Полтава: Археологія, 1996. – Серія «Пам'ятки археології Полтавщини». – Вип. 1. – 48 с.

Від редколегії / Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Шрамко Б.А. та ін. // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. – Полтава: Археологія, 1996. – С. 9-16.

Видавничий центр «Археологія»: Буклет / Укл. Супруненко О.Б. – Полтава: Археологія, 1998. – 6 с.

Вязмітіна М.І., Покровська Є.Ф. Поселення VII-VI ст. до н.е. в околицях с. Жаботин // АП УРСР. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. – Т. 6. – С. 38-47.

Гаврилюк Н.О. Від редакції // АБУ 2000-2001 рр. – Київ: вид. ІА НАНУ, 2002. – С. 1 обкл., 5-7.

Гаврилюк Н.А. Від редакції // АБУ 2002-2003 рр. – Київ: Шлях, 2004. – С. 5-6.

Гаврилюк Н.А., Пашкевич Г.А. Земледельческий компонент в экономике степных скифов конца V-IV вв. до н.э. // СА. – Москва: Наука, 1991. – С. 51-64.

Гавриш П.Я. Племена скифського часу в лісостепу Дніпровського Лівобережжя (за матеріалами Прип'їлля). – Полтава: Археологія, 2000. – 232 с.

Гавриш П.Я. Продовження розкопок зольника № 7 в Західній фортеці Більського городища // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2002. – № 1 (9). – С. 73-74.

- Гавриш П.Я.** Історія дослідження курганного могильника в урочищі Скоробір поблизу Більського городища // Історична пам'ять. – Полтава: АСМІ, 2006. – № 1. – С. 152-159.
- Галанина Л.К.** Скифские древности Поднепровья: (Эрмитажная коллекция Н.Е.Бранденбурга) // САИ. – Москва: Наука, 1977. – Вып. Д 1-33. – 68 с.
- Гейко А.В.** Набір тарного посуду скіфської доби з Більського городища // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2002. – № 1 (11). – С.3, 4 обкл.
- Гейко А.В.** До питання виділення так званих «селищних кушів» на пам'ятках скіфського часу Нижнього Поворскля // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2003. – № 2/2002 – 1/2003 (12-13). – С. 109-113.
- Городищев В.А.** Дневник археологических исследований в Зеньковском уезде, Полтавской губернии, в 1906 году // Труды XIV Археологического съезда. – Москва: изд. МАО, 1909. – Т. III. – С. 93-161.
- Граков Б.А.** Древности Яблоновской курганной группы из собрания Д.Я.Самоковасова // Труды секции археологии РАНИОН. – Ленинград, 1928. – Вып. II.
- Греч Н.Л.** Гребень и ожерелье из кургана Куль-Оба (две реконструкции) // Античная торевтика. – Ленинград: изд. ГЭ, 1986. – С.75-90.
- Грінченко В.** Зі старої культури // Знання. – Харків, 1925. – № 4. – С. 17.
- Дзиговский А.Н., Острроверхов А.С.** Стекланная посуда как историческое явление в памятниках скифо-сарматского времени Украины, Молдовы и Российского Подолия (VI в. до н.э. – IV в. н.э.). – Одесса: изд. ИА НАНУ, 2000. – 260 с.
- До державності** крізь століття: Буклет / Авт. Мокляк В.О., Супруненко О.Б. – Полтава: Археологія, 2000. – 6 с.
- Зеест И.Б.** Керамическая тара Боспора // МИА. – Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1960. – № 83. – 178 с.
- Золотницький Б.І.** Первісний вигляд курганів Більського курганного некрополя «Б» (варіант реконструкції) // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. – Полтава: Археологія, 1996. – С. 172-178.
- Иакинф.** Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древнее время. – Санкт-Петербург, 1851. – 254 с.
- Ильинская В.А.** Скифы Днепровского лесостепного Левобережья: (Курганы Посулья). – Киев: Наукова думка, 1968. – 203, LXII, 2 с.
- Ильинская В.А.** Раннескифские курганы бассейна р.Тясмин (VIII-VI вв. до н.э.). – Киев: Наукова думка, 1975. – 224 с.
- Ильинская В.А., Мозолевский Б.Н., Тереножкин А.И.** Курганы VI в. до н.э. у с. Матусов // Скифия и Кавказ. – Киев: Наукова думка, 1980. – С. 31-63.
- Каравайко Д.В., Скорый С.А., Приймак В.В.** Селитроварение на Полтавщине (в свете новейших археологических раскопок на Бельском городище). – Полтава: Полтавский литератор, 2008. – 76, 4 с.
- Клочко В.И., Скорый С.А.** Курган Вакулина Могила // Проблемы археологии Северного Причерноморья. – Херсон: изд. Херсон. ист.-археол. музея, 1991. – С. 99-109.
- Ковпаненко Г.Т.** Племена скіфського часу на Ворсклі. – Київ: Наукова думка, 1967. – 188 с.
- Ковпаненко Г.Т.** Курганы раннескифского времени в бассейне р.Рось. – Киев: Наукова думка, 1981. – 160 с.
- Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А.** Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья. – Киев: Наукова думка, 1989. – 336 с.
- Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А.** Новые погребения раннего железного века в Поросье // Древности скифов. – Киев: изд. ИА НАНУ, 1994. – С. 41-63.
- Козуб Ю.І.** Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. – Київ: Наукова думка, 1974. – 184 с.
- Косиков В.А.** Производство бронзовых художественных изделий в Скифии в VII-V вв. до н.э. – Донецк: Аверс К° ЛТД, 1994. – 210 с.
- Кравченко Н.М., Пашкевич Г.А.** Некоторые проблемы методики палеоботанических исследований: (По материалам Обуховской территориальной группы памятников I тысячелетия н. э.) // Археология и методы исторических реконструкций. – Киев, 1985. – С. 177-190.
- Кузнецова Т.М.** Зеркала с боковыми ручками из скифских памятников // КСИА. – Москва: изд. ИА РАН, 1982. – Вып. 170. – С.13-19.
- Кузнецова Т.М.** О терминах для описания зеркал из скифских памятников // СА. – Москва: изд. ИА РАН, 1987. – № 2. – С.18-30.
- Кузнецова Т.М.** Этюды по скифской истории. – Москва: изд. ИА РАН, 1991. – 148 с.
- Кузнецова Т.М.** Зеркала Скифии VI–III века до н.э. – Москва: Индрик, 2002. – 351 с.
- Кукин Г.Н., Соловьев А.Н., Кобляков А.И.** Текстильное материаловедение (волокна и нити). – Москва: Легпромбытиздат, 1989. – 349 с.
- Кулатова И.Н.** Женское погребение IV в. до н.э. из могильника у с.Олефирщина // Археологические исследования на Полтавщине. – Полтава: изд. ПКМ, 1990. – С. 67-75.
- Кулатова І.М.** Хрестовидна бляха скіфської доби з Єнківець у Посуллі // ПАЗ. – Полтава: Полтавський літератор, 1995. – Ч. 3. – С. 139-147.
- Кулатова І.М.** Археологічні пам'ятки території та найближчої округи Більського городища (за розвідками 1994 р.) // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. – Полтава: Археологія, 1996. – С. 121-137.

- Кулатова І.М.** Поховання із дзеркалом в околицях Більська // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2003. – №№ 2/2002 – 1/2003 (12-13). – С. 2 обкл.
- Кулатова І.М.** Верхня частина зооморфно прикрашеного біметалевого псалія з кургану № 1/2001 р. Перещепинського курганного некрополя I // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2003а. – №№ 2/2002 – 1/2003 (12-13). – С. 1 обкл., 234.
- Кулатова І.М.** Рештки ґрунтового некрополя в урочищі Перещепине поблизу Більська // Полтавський краєзнавчий музей: Зб. наук. статей. 2005 р.: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. – Полтава: Дивосвіт, 2006. – [Вип. III]. – С. 33-38.
- Кулатова І.М.** Рятівні дослідження на поселенні скіфського часу в ур.Лісовий Кут у Більську // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2008. – № 1-2 (23-24). – С. 137-149.
- Кулатова І.М.** Колективне поховання на Перещепинському курганному некрополі в Більську // Полтавський краєзнавчий музей: Зб. наук. статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. – Полтава: Дивосвіт, 2008. – Вип. IV. – Кн.1. – С. 177-185.
- Кулатова І.М., Гейко А.В., Супруненко О.Б.** Рятівні дослідження на поселенні скіфського часу Холодівщина поблизу Більська на Полтавщині // АБУ 2001-2002 рр. – Київ: Шлях, 2003. – С. 25-28.
- Кулатова І.М., Луговая Л.Н., Супруненко А.Б.** Кургани скифского времени междуречья Ворсклы и Псла. – Москва-Полтава: изд. ПКМ, 1993. – 108 с.
- Кулатова І.М., Луговий Р.С.** Архаїчне дзеркало з Більського городища скіфської доби // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2003. – № 2/2002 – 1/2003 (12-13). – С. 83.
- Кулатова І.М., Супруненко А.Б.** Первый Мгарский курган // Більське городище у контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. – Полтава: Археологія, 1996. – С. 318-338.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.** Курган скіфського часу в урочищі Марченки поблизу Більська // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2001. – № 2 (10). – С.99-105. – Вкл.IV.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.** Охоронні дослідження на Перещепинському курганному некрополі у Більську 2001 року // АБУ 2000-2001 рр. – Київ: вид. ІА НАНУ, 2002. – С. 167-168.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.** Ранньоскіфський курган поблизу Більського городища // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький: Золоті литаври, 2002а. – Вип. 13. – С. 52-71; *передрук з доп.*: Ранньоскіфський курган поряд з Більським городищем // Старожитності Степового Подніпров'я і Криму. – Запоріжжя: вид. Запорізьк. держ. ун-ту, 2002б. – Т.Х. – С.155-173.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.** Кургани скіфського часу Перещепинського некрополя у Більську (за розкопками 2002 р.) // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2003. – № 2 (14). – С. 30-61.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.** Нові матеріали з досліджень Більських курганних некрополів // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2003а. – № 2. – С. 1-4 обкл.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.** Охоронні дослідження на Перещепинському курганному некрополі у Більську в 2002 р. // АБУ 2002-2003 рр. – Київ: Шлях, 2004. – Вип.6. – С. 27-32.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.** Два поховання курганного некрополя скіфського часу в ур.Перещепине в околицях Більська // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2006. – № 2 (20). – С. 40-46.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.** Курган в урочищі Перещепине поблизу Більського городища // Епоха раннього заліза: Сборник, посвященный 60-летию С.А.Скорого. – Киев-Полтава: изд. ИА НАНУ, 2009. – С. 222-249.
- Леви Е.И.** Ольвийская агора // МИА. – Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1956. – № 50. – С. 35-118.
- Либеров П.Д.** Памятники скифского времени на Среднем Дону // САИ. – Москва: Наука, 1965. – Вып. Д 1-31. – 112, 2 с.
- Масвська С.В.** Зразки тканин та нетканих матеріалів з поховань Верхньо-Салтівського могильника IV // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2003. – №№ 2/2002 – 1/2003 (12-13). – С. 98.
- Масвська С.В.** Текстиль та неткані матеріали з Перещепинського курганного некрополя // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2006. – № 2 (20). – С. 47-51.
- Махортых С.В.** К истории изучения курганных некрополей Бельского городища // Эпоха раннего железа: Сборник, посвященный 60-летию С.А.Скорого. – Киев-Полтава: изд. ИА НАНУ, 2009. – С. 268-278.
- Махортых С.В., Ролле Р.А.** Некоторые итоги исследований Бельского городища и его округи Украинско-Немецкой экспедицией // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2006. – № 1 (19). – С. 3-10.
- Мелюкова А.И.** Вооружение скифов // САИ. – Москва: Наука, 1964. – Вып. Д 1-4. – 91 с., 23 табл.
- Миллер А.А.** Раскопки в районе древнего Танаиса // ИАК. – Санкт-Петербург, 1910. – Вып. 35. – С. 106-112.
- Міхєєв В.К., Шрамко Б.А.** Археологія залізного віку Східної Європи. – Харків: Каравела, 2000. – 224 с.
- Могілов О.Д.** Спорядження коня скіфської доби у Лісостепу Східної Європи. – Київ - Кам'янець-Подільський: вид. ІА НАНУ, 2008. – 439 с.
- Мозолевський Б.М.** Товста Могила. – Київ: Наукова думка, 1979. – 251 с.
- Мозолевський Б.М.** Скифские курганы в окрестностях г.Орджоникидзе на Днепропетровщине

(раскопки 1972-1975 гг.) // Скифия и Кавказ. — Киев: Наукова думка, 1980. — С. 70-154.

Монахов С.Ю. Греческие амфоры в Причерноморье: Комплексы керамической тары VII-II вв. до н.э. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1999. — 680 с.

Монахов С.Ю. Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-экспортеров товаров в керамической таре: Каталог-определитель. — Москва-Саратов: Киммериды, изд-во Саратов. ун-та, 2003. — 252 с.

Монахов С.Ю., Абросимов Э.Н. Новое о старых материалах из Херсонесского некрополя // Античный мир и археология. — Саратов: Изд-во Саратов. ГУ, 1993. — Вып. 9. — С. 121-126.

Моруженко А.А., Янушевич З.В. Новые данные о развитии земледельческого хозяйства на поселениях VII-III вв. до н.э. в бассейне Ворсклы // Проблемы археологии Поднепровья. — Днепропетровск: Изд-во Дн. гос. ун-та, 1984. — С. 128-141.

Мурзін В.Ю., Ролле Р., Скорий С.А. Дослідження курганів на території Більського городища // ПАЗ. — Полтава: Полтавський літератор, 1995. — Ч. 3. — С. 79-86.

Мурзін В.Ю., Ролле Р., Скорий С.А. Дослідження Перещепинського курганного могильника // Археологія. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1995. — № 2. — С. 63-72.

Мурзін В.Ю., Ролле Р., Білозер В.П. Про подальші дослідження Перещепинського могильника // Археологія. — Київ: Наукова думка, 1996. — № 4. — С. 141-149.

Мурзін В.Ю., Ролле Р., Скорий С.А. Археологічні дослідження спільної Українсько-німецької експедиції у Більську в 1994 році // АДУ 1994-1995 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2000. — С. 112-115.

Мурзін В., Ролле Р., Супруненко О. Більське городище. — Київ-Гамбург-Полтава: Археологія, 1999. — 104 с.

Мурзин В.Ю., Ролле Р., Херц В., Махортых С.В., Черненко Е.В. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 1996 г. — Київ: изд. ІА НАНУ, 1997. — 11, 12 с.

Мурзин В.Ю., Ролле Р., Херц В., Махортых С.В., Белозер В.П. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 1997 г. — Киев: изд. ІА НАНУ, 1998. — 22, 39 с.

Мурзин В.Ю., Ролле Р., Херц В., Махортых С.В., Белозер В.П. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 1998 г. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1999. — 61 с.

Мурзин В.Ю., Ролле Р., Херц В., Скорий С.А., Махортых С.В., Белозер В.П. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 1999 г. — Киев: изд. ІА НАНУ, 2000. — 72 с.

Мурзин В.Ю., Ролле Р., Херц В., Скорий С.А., Махортых С.В., Белозер В.П. Исследования

совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 2000 г. — Киев: изд. ІА НАНУ, 2001. — 72 с.

Мурзин В.Ю., Ролле Р., Херц В., Скорий С.В., Махортых С.В., Белозер В.П. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 2001 году. — Киев: изд. ІА НАНУ, 2002. — 87 с.

Мурзин В.Ю., Скорий С.А. Исследование курганов в окрестностях Бельська // АДУ 1993 р. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1997. — С. 94.

Наукова концепція державного археологічного заповідника «Більське городище скіфського часу» / Укладач, наук. редактор Супруненко О.Б. — Полтава: Археологія, 1996. — 64 с.

Неверов О.Я. Металлические перстни эпохи архаики, классики и эллинизма из Северного Причерноморья (опыт классификации) // Античная торовтика. — Ленинград: изд. ГЭ, 1986. — С. 17-27.

Нестуля А.А. Охрана памятников археологии Полтавщины в первые годы советской власти // Охорона та дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. наук.-практ. семінар / ТД. — Полтава: Вид-во «Полтава», 1990. — С. 3-5.

Одесский археологический музей АН УССР: Альбом / Отв. ред. Дзис-Райко Г.А. — Киев: Наукова думка, 1983. — 196 с.

Онайко Н.А. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII-V вв. до н.э. // САИ. — Москва: Наука, 1966. — Вып. Д 1-27. — 117 с.

Охотников С.Б. Нижнее Поднепровье в VI-V вв. до н.э. — Киев: Наукова думка, 1990. — 86 с.

Охріменко А.І., Приймак В.В., Приймак В.М. Археологічні пам'ятки північної периферії Більського городища // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2006. — № 1 (19). — С. 122-125.

Пашкевич Г.А. Палеозотоботанические находки на территории Украины. Памятники I-го тыс. до н.э. — II тыс. н.э.: Каталог I. — Препринт. — Киев: изд. ІА НАНУ, 1991. — 48 с.

Пашкевич Г.О., Гейко А.В. Палеоботаничні дослідження та деякі питання виготовлення кераміки скіфського часу з Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1998. — № 1-2 (3-4). — С. 38-39.

Переводчикова Е.В. Язык звериных образов: Очерки искусства Евразийских степей скифской эпохи. — Москва: Наука, 1994. — 208 с.

Петренко В.Г. Правобережье Среднего Поднепровья в V-III вв. до н.э. // САИ. — Москва: Наука, 1967. — Вып. Д 1-4. — 179 с.

Петренко В.Г. Украшения Скифии VII-III вв. до н.э. // САИ. — Москва: Наука, 1978. — Вып. Д 4-5. — 144 с.

- Полін С.В.** Хронологія ранньоскіфських пам'яток // Археологія. — Київ: Наукова думка, 1987. — № 59. — С. 17-36.
- Полін С.В.** От Скифии к Сарматии. — Киев: изд. ИА АНУ, 1992. — 201 с.
- Полтавський краєзнавчий музей:** Буклет / Авт. Білоус Г.П., Супрун Т.Ю., Супруненко О.Б. — Полтава: Криниця, 1993. — 24 с.
- Полтавщина:** Енциклопедичний довідник. — Київ: Українська енциклопедія, 1992. — 1024 с.
- Полтавщина:** Сторінки історії: Буклет / Авт. Мокляк В.О., Супрун Т.А., Супруненко О.Б. — Полтава: Археологія, 1998. — 8 с.
- Пузикова А.И.** Скифы Среднего Дона (Белгородская и Воронежская области): Альбом. — Москва: Практик-А, 1995. — 32 с.
- Пузикова А.И.** Курганные могильники скифского времени Среднего Подонья: (Публикация комплексов). — Москва: Индрик, 2001. — 272 с.
- Радзівєвська В.Є.** Техніка прядіння у населення лісостепової Скіфії // Археологія. — Київ: Наукова думка, 1979. — № 32. — С. 19-26.
- Рубан В.В.** Литое свинцовое изображение группы фигур из поселения Кателино I // Новые памятники древней и средневековой художественной культуры. — Киев: Наукова думка, 1982. — С. 55-58.
- Рубан В.В.** О хронологии раннеантичных поселений Бугского лимана: (По материалам хиосских амфор) // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. — Киев: Наукова думка, 1982. — С. 97-113.
- Русяева А.С.** Вопросы развития культа Ахилла в Северном Причерноморье // Скифский мир. — Киев: Наукова думка, 1976. — С. 174-185.
- Русяева А.С., Супруненко А.Б.** Исторические личности эллино-скифской эпохи (культурно-политические контакты и взаимовлияния). — Киев-Комсомольськ: Археологія, 2003. — 320 с.
- Садькова Ф.Х., Садькова Д.М., Кудряшова Н.И.** Текстильное материаловедение и основы текстильных производств. — Москва: Легбыт-промиздат, 1989. — 287 с.
- Секерская Н.М.** Аттическая чернолаковая керамика V-IV вв. из Тиры // Исследования по античной археологии Юго-Запада Украинской ССР. — Киев: Наукова думка, 1980. — С. 39-51.
- Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я.** Довідник з археології України. Полтавська область. — Київ: Наукова думка, 1982. — 108, 2 с.
- Скорый С.А.** Скіфські довгі мечі // Археологія. — Київ: Наукова думка, 1981. — Вип. 36. — С. 19-26.
- Скорый С.А.** Стеблев: скифский могильник в Поросье. — Киев: изд. ИА НАНУ, 1997. — 174 с.
- Скорый С.А.** Селище в урочище Лисовый Кут на Большом укреплении Бельского городища (исследования 1999-2001, 2004 гг.) // Ранній залізний вік Єврозії: До 100-річчя від дня народження О.І.Тереножкіна. — Київ-Чигирин: вид. ІА НАНУ, 2007. — С. 138-140.
- Скорый С.А.** Селище в урочище Лисовый Кут на Большом укреплении Бельского городища (материалы раскопок 1999-2001, 2004 гг.) // Revista archeologică. — Кишинев, 2008. — Serie nouă. — Vol. — Nr.1. — С. 146-179.
- Смирнов К.Ф.** Савроматы: Ранняя история и культура сарматов. — Москва: Наука, 1964. — 379 с.
- Стени** Европейской части СССР в скифо-сарматское время // Археология СССР. — Москва: Наука, 1989. — 464 с.
- Супруненко О.Б.** Розкопки Більського курганного некрополю «Б» // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава: Археологія, 1996. — С. 88-120.
- Супруненко Олександр.** До питання про пограбування курганів за козацької доби // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — Київ: вид. ЦП НАНУ, УТОПІК, 2000. — Вип.9. — С. 86-91.
- Супруненко О.Б.** Античний перстень з Більська // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2002. — № 1 (11). — С. 1-2 обкл.: кольор. фото, рис.
- Супруненко О.Б.** Унікальна находка накануне «года Коня» // Древний мир. — Киев, 2002а. — № 3. — С. 34-35.
- Супруненко О.Б., авт. тексту, укл.** До таїн прадавнього міста: Більське городище — перлина старожитностей Полтавщини / Буклет. — Полтава: Археологія, 2005. — 6 с.
- Супруненко О.Б.** Поховання Більського курганного некрополю «Б» (за розкопками 1995 р.) // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2006. — № 2 (20). — С. 114-121.
- Супруненко О.Б.** З історії археологічних досліджень на Полтавщині: Короткий нарис. — Київ-Полтава: Вид-во «Гротеск», ВЦ «Археологія», 2007. — 124, XII с.
- Супруненко О.Б., Кулатова І.М.** Рятівні роботи на Перещепинському курганному некрополі у Більську // АБУ 2000-2001 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2002. — С.70-71.
- Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Тимошук А.І.** Дослідження на Більському городищі та в його окрузі у 2005-2006 рр. // АДУ 2005-2007 рр. — Київ-Запоріжжя: Дике поле, 2007. — Вип. 9. — С. 355-359.
- Супруненко О.Б., Шерстюк В.В., Пуголовок Ю.О.** Селітроварницький комплекс в ур. Поле 2-ї бригади на Більському городищі // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2009. — № 1(25). — С. 78-97.
- Супруненко О.Б., Шерстюк В.В., Пуголовок Ю.О.** Селітроварницький стан на Більському городищі. — Київ: вид. ЦП НАНУ і УТОПІК, ЦОДПА, 2010. — 96, 4 с.

Тереножкін А.И., Мозолевский Б.Н. Мелитопольский курган. — Киев: Наукова думка, 1988. — 262 с.

Туровский Е.Я., Николаенко М.Ю., Горячук В.Н., Ладюков И.В. Древние амфоры в Северном Причерноморье: Справочник-определитель. — Киев: изд. журн. «Древний мир», 2001. — 110, 18 с.

Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. — Київ: Мистецтво, 1993. — 236 с.

Фіалко Е.Е. Памятники скифской эпохи Приднепровской террасовой лесостепи. — Киев: изд. ИА НАНУ, 1994. — 54 с.

Черненко Е.В. Скифский доспех. — Киев: Наукова думка, 1968. — 191 с.

Черненко Е.В. Защитный доспех из курганов Перещепинского могильника // Мурзин В.Ю., Ролле Р., Херц В., Махортых С.В., Белозор В.П. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 1998 г. — Киев: изд. ИА НАНУ, 1999. — С. 46-60.

Черненко Е.В., Бунятян Е.П. Курганная группа Широкое-II // Курганы южной Херсонщины. — Киев: Наукова думка, 1977. — С. 45-93.

Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оное наместничество составлено. — Киев, 1851. — 697 с.

Шедевры древнего искусства Кубани / Лесков А.М., Ксенофонтова И.В., Лапушнян В.Л., Нехаев А.А. — Москва, 1987. — 188 с.

Шкурко А.И. О локальных различиях в искусстве лесостепной Скифии // Скифо-сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии. — Москва: Наука, 1976. — С. 90-105.

Шрамко Б.А. Археология раннего железного века Восточной Европы. — Харьков: изд. ХГУ, 1983. — 135 с.

Шрамко Б.А. Архаическая керамика Восточного укрепления Бельского городища и проблема происхождения его обитателей // АС ГЭ. — Ленинград: Искусство, Ленингр. отд., 1983а. — Вып. 23. — С. 72-92.

Шрамко Б.А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). — Киев: Наукова думка, 1987. — 187 с.

Шрамко Б.А. Новые раскопки курганов в могильнике Скоробор // Древности-1994: Харьковский историко-археологический ежегодник. — Харьков: АО Бизнес Информ, 1994. — С. 102-122.

Шрамко Б.А. Розкопки курганів VII-IV ст. до н.е. поблизу Більська // Археологія. — Київ: Наукова думка, 1994. — № 4. — С. 117-133.

Шрамко Б.А. Раскопки В.А.Городцова на Бельском городище в 1906 г. (по материалам коллекции ГИМ) // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього

залізного віку Європи. — Полтава: Археологія, 1996. — С. 29-54.

Шрамко Б.А. Комплекс глиняных скульптур Бельского городища // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава: Археологія, 1996а. — С.67-87.

Шрамко Б.А., Янушевич З.В. Культурные растения Скифии // СА. — Москва: Наука, 1985. — № 2. — С. 47-64.

Щербань А. Класифікація кружал і важків VIII-III ст. до н.е. з Лісостепу України // Український керамологічний журнал. — Опішня: Укр. народознавство, 2001. — № 2. — С. 14-16.

Щербань Анатолій. Прядіння і ткацтво у населення Лівобережного лісостепу України VII — початку III століття до н.е. (за глиняними виробами). — Київ: Молодь, 2007. — 256 с.

Янушевич З.В. Культурные растения Северного Причерноморья: палеоэтноботанические исследования. — Кишинев: Штиинца, 1986. — 90 с.

Янушевич З.В., Маркевич В.И. Археологические находки культурных злаков на первобытных поселениях Пруто-Днестровского междуречья // Интродукция культурных растений. — Кишинев: Штиинца, 1970. — С. 83-110.

Ancient and Islamic Glass in the Carnegie Museum of Natural History: Catalogue by Andrew Oliverd. — Pittsburgh, Pennsylvania, 1980. — 248 p. — Pl.

Boardman J. Greek Gems and Filder Rings. — London, 1970. — 180 p.

Chochorowski Jan, Rydzewski Jacek, Skoryj Sergej. Wielki kurhan Ryżanowski: Przewodnik po wystawie «Tutanchamon ukraińskich stepów». — Krakow: Muzeum archeologiczne, 1999. — 56 s.

Drahotova Olga. Evropske sklo. — Praha: Artia, 1985. — 134 s.

Janushevich Z.V. Die Kulturpflanzen Skitiens // Zeitschrift für Archaeologie. — Berlin, 1981. — № 15. — S. 87-93.

Klein Dan and Lloyd Ward. The History of Glass. — London: Thames and Hudson Ltd., 1989. — 256 p.

Scythian Gold: Treasures from Ancient Ukraine. — New York, 1999. — 352 p.

Sparkes B.A., Talcott L. Black and plain pottery of 6th, 5th, 4th centuries B.S. // The Athenian Agora. — Princeton, N.J., 1970. — Vol. 12. — 472 p.+74 pl.

Šramko B.A. Zur Frage über die Technik und die Bearbeitungszentren von Buntmetallen in der Früheisenzeit // Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa (25-29. September, 1970. Smolenice). — Bratislava, 1974. — S. 469-485.

Technay W. Griechische Keramik in samischen Heraion // Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung. — Berlin, 1929. — B.IV. — S. 39-43.

Vickers Michael. Scythian and Thracian antiquities in Oxford. – Oxford: Ashmolean Museum, 2002. – 80 p.

Zakharov A.A. I.A.Zaretsky's Excavations in the Government of Kharkov // ESA. – Helsinki, 1932. – V. 7. – P. 59-81.

Публікації часописів

Наука читає тайни історії: Інтерв'ю / Бесіду вела Курочка Тамара // Полтавщина. – м.Полтава. – 1997. – 6 серпня. – № 55 (380). – С. 3.

Унікальну знахідку полтавських археологів визнано кращою в Україні // Вечірня Полтава. – м.Полтава. – 2001. – 18 жовтня. – № 42 (451). – С. 1: 4. – Фото Радченка М.О.

Волкова Анна. Для унікального древнього перстня, знайденого в кургані на Полтавщині, ... сучасні чоловіки мелковаті // Факти. – г.Київ. – 2001. – 27 жовтня. – № 86. – Суббота. – С.6.

Курочка Тамара. Побачення з минущиною // Цілком відверто. – м.Полтава. – 2001. – 8 листопада. – № 12 (474). – С. 13.

Летить, летить степова колісниця... Дві з половиною тисячі літ! / Інтерв'ю Цебрія Віктора // Полтавський вісник. – м.Полтава. – 2002. – 11 січня. – № 2 (582). – С. 13.

Скарби рідної землі // Українська культура. – Київ, 2002. – № 1 (920). – С. 5: Фото на кольор. вклейці-календарі між С.20-21.

Юнійський перстень з Гелона!: Сенсація полтавських археологів на розкопках древнього городища скіфської доби / Інтерв'ю Косиченка Леся // Урядовий кур'єр. – м.Київ. – 2002. – 19 березня. – № 52 (2223). – С.9.

Вперше в історії дослідження [поховань округи] Більського городища виявлено знахідки, до яких не торкнулася рука грабіжника / Інтерв'ю Кружко Тетяни // Телеграф для дому і сім'ї. – м.Кременчук. – 2002. – 10 жовтня. – № 12 (12). – С. 1, 5.

Більськ продовжує радувати цікавими знахідками / [Інтерв'ю Бородає О.В.] // Вечірня Полтава. – м.Полтава. – 2002. – 26 вересня. – № 39 (500). – С. 8. – Фото Радченка Миколи.

Минущина на вістрі лопати / Інтерв'ю Посухова Валентина // Полтавський вісник. – м.Полтава. – 2002. – 11 жовтня. – № 41 (621). – С.13. – Фото Радченка Миколи.

Археологічний «урожай» – 2002 / Інтерв'ю Дубровської Надії // Ранковий експрес. – м.Полтава. – 2002. – 17 жовтня. – № 10 (10). – С. 1, 8. – Фото Радченка М.О.

Скифи, отправляясь в потусторонний мир... / Інтерв'ю Волковой Анне // Факти и

комментарии. – г.Харьков. – 2002. – 22 жовтня. – № 194 (1256). – С.6. – Фото Радченко Н.А.

Історична точка опори: Календарь–2003 / Ідея, авт. тексту та анотацій Супруненко О.Б. – Полтава: Симон, Археологія, 2003. – 24, 3 с.

Прадавній мегаполіс на території Більського городища, де могли б розміститися древні Троя, Вавилон та Афіни разом взяті / Інтерв'ю Діденко Надії // Вечірня Полтава. – м.Полтава. – 2004. – 11 листопада. – № 46 (611). – С.8.

Архівні матеріали

Артемьев А.В. Результаты антропологических определений остатков скелетов погребенных // Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Звіт про розкопки кургану у складі Більського курганного некрополю «Г» в ур.Перемірки поблизу Західного укріплення Більського городища в 1999 р. // НА ІА НАНУ. – Ф.е. – 1999/98. – 16, 43, 5, 2 арк.; НА ЦОДПА. – Ф.е. – Спр.242. – Арк. 16.

Кулатова І.М., Гейко А.В. Звіт про рятівні археологічні дослідження на поселенні скіфського часу в ур. Лісовий Кут та курганному некрополі в ур.Перещепине I поблизу с.Більськ Котелевського району Полтавської обл. навесні 2001 р. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. – Ф.е. – Спр.329. – 72 арк.

Кулатова І.М., Гейко А.В., Супруненко О.Б. Звіт про рятівні археологічні дослідження ділянки поселення скіфського часу в ур. Холодівщина поблизу с.Більськ Котелевського району Полтавської області восени 2001 року // НА ІА НАНУ. – Ф.е. – 2001/135; НА ЦОДПА. – Ф.е. – Спр.327. – 87 арк.

Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Звіт про розкопки кургану у складі Більського курганного некрополю «Г» в ур. Перемірки поблизу Західного укріплення Більського городища в 1999 р. // НА ІА НАНУ. – Ф.е. – 1999/98. – 16, 43, 5, 2 арк.; НА ЦОДПА. – Ф.е. – Спр.242. – 56 арк.

Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Звіт про охоронні дослідження на Перещепинському курганному некрополі поблизу с.Більськ Котелевського району Полтавської області у 2001 році // НА ІА НАНУ. – Ф.е. – 2001/164; НА ЦОДПА. – Ф.е. – Спр.336. – 146 арк.

Супруненко О.Б. Звіт про розкопки кургану в ур.Марченки поблизу с.Більськ Котелевського району Полтавської обл. в 1995 р. // НА ІА НАНУ. – Ф.е. – 1995/117. – 14, 14, 3, 4 арк.; НА ЦОДПА. – Ф.е. – Спр.243. – 33 арк.

Супруненко О.Б., Гейко А.В., Коваленко О.В., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Сапегін С.В. Звіт про археологічні розвідки по трасі проходження конденсатопроводу Більськ – Головні споруди «Солоха» – УСК Селешина на території Диканського, Зінківського, Котелевського, Машівського та Полтавського районів Полтавської області 1999 р.

// НА ІА НАНУ. – Ф.е. – 1999/686. – 45, 63, 40 арк.;
НА ЦОДПА. – Ф.е. – Спр.231. – 90, 64 арк.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М. Звіт про рятівні дослідження на курганному могильнику скіфського часу в ур.Перещепине поблизу с.Більськ Котелевського району Полтавської області в 2000 році // НА ІА НАНУ. – Ф.е. – 2000/123; НА ЦОДПА. – Ф.е. – Спр.320. – 67 арк.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Тимощук А.І., Шерстюк В.В. Звіт про дослідження на земельній ділянці під проходження нафтопроводу-шлейфу від свердловини № 402 до УКПГ «Більськ» в ур.Перещепине, на території курганного некрополю скіфського часу, інші наглядові роботи в адміністративних межах Більської сільської ради Котелевського району та розвідки у Зінківському і Полтавському районах Полтавської області в 2005-2006 рр. //

НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. – Ф.е. – Спр.453. – 139 арк.

Супруненко О.Б., Пуголовок Ю.О., Шерстюк В.В. Звіт про дослідження поселення скіфського часу в ур.Поле 2-ї бригади в ході облаштування свердловини № 404 Більського НГКР на території Більської сільської ради Котелевського району Полтавської області в 2009 р. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. – Ф.е. – Спр. 590. – 97 арк.

Супруненко О.Б., Скорий С.А., Шерстюк В.В., Пуголовок Ю.О. Звіт про дослідження поселення скіфського часу в ур.Поле 2-ї бригади в ході спорудження майданчика свердловини № 404 Більського НГКР Більської сільської ради Котелевського району Полтавської області в 2008 р. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. – Ф.е. – Спр. 538. – 219 арк.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АЛЛУ** – Археологічний літопис Лівобережної України, Полтава
АВУ – Археологічні відкриття в Україні, Київ, Київ-Запоріжжя
АДУ – Археологічні дослідження в Україні, Київ-Запоріжжя
АП УРСР – Археологічні пам'ятки УРСР, Київ
АСГЭ – Археологический сборник Государственного Эрмитажа, Ленинград
ГИМ – Государственный Исторический Музей, Москва
ГУ – Государственный университет
ГЭ – Государственный Эрмитаж, Ленинград – Санкт-Петербург
ІА НАНУ – Інститут археології НАН України, Київ
ІА АНУ – Інститут археології АН України, Київ
ІА АНУ – Інститут археології Академії Наук України, Київ
ІА НАНУ – Інститут археології Національної Академії наук України, Київ
ІАК – Известия Императорской Археологической комиссии, Санкт-Петербург-Петроград
ІА РАН – Інститут археології Російської Академії наук, Москва
КСИА – Краткие сообщения Института археологии Российской Академии наук, Москва
МАО – Московское археологическое общество, Москва
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР, Москва-Ленинград
НА ІА НАНУ – Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ
НА ЦОДПА – Науковий архів Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, Полтава
НГКР – Нафто-газоконденсатне родовище
ПАЗ – Полтавський археологічний збірник, Полтава
ПКМ – Полтавський краєзнавчий музей, Полтава
РАНИОН – Российская Ассоциация научно-исследовательских институтов общественных наук, Москва-Ленинград
СА – Советская археология, Москва
САИ – Свод археологических исторчников, Москва
ТД – Тезисы докладов, тези доповідей
УКПГ – Установа комплексної переробки газу
УТОПІК – Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Київ
ХГУ – Харьковский государственный университет им. В.Н.Каразина, Харьков
ЦОДПА – Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, Полтава
ЦП НАНУ – Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, Київ
ESA – Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki

РЕЗЮМЕ

В ходе научно-спасательных археологических исследований курганов в западной округе Бельского городища, на территории Бельского сельского совета Полтавской области, в 1999-2006 гг. экспедицией Центра охраны и исследований памятников археологии управления культуры Полтавской облгосадминистрации исследовано 18 курганов и 4 погребения скифского времени. Кроме того, остатки еще 3-х погребальных комплексов обнаружены при работах Историко-культурного заповедника «Бельск», а также при случайных обстоятельствах. Именно этот массив археологических источников вводится в научный оборот в предлагаемой вниманию читателя работе.

Исследователи, рассматривая некрополи ближайшей округи Бельского городища, всегда считали их могильниками зажиточного населения огромного археологического комплекса лесостепного левобережного политического и экономического центра скифской эпохи – Гелона. Например, в Перещепинском курганном некрополе ряд археологов видят кладбище военной аристократии – всадников – элитной прослойки населения Бельского городища.

О времени основания этого могильника на берегах Бельского ручья свидетельствуют крупные отдельно стоящие курганы, воздвигнутые над могилами богатых всадников VII в. до н.э. как в урочище Перемирки (к. № 1/1999 г.), так и на Перещепинском курганном «поле» (к. № 1/1993 г.).

Видимо, на раннем этапе существования этого кладбища именно курганы военной элиты выстроились в первые ряды насыпей над долиной ручья. Если наиболее ранним и ближайшим к Западному укреплению действительно был могильник в ур. Перемирки (VII – нач. VI ст. до н.э.), то Перещепинский курганный некрополь II в устье ручья и на правом берегу Сухой Груни продолжил традицию погребения здесь представителей

всаднической прослойки в VI – нач. V вв. до н.э.

Вероятно, с нач. V в. до н.э., с возникновением в северо-западной части Большого укрепления Бельского городища поселения в ур. Лисовый Кут, эта традиция несколько изменилась. На Перещепинском могильнике I, выше более древних курганов, началось сооружение насыпей над погребениями наиболее зажиточных владельцев усадебных комплексов соседнего селища. Видимо, эти усадьбы принадлежали воинам-всадникам и представителям пешего войска, которые, скорее всего, и несли сторожевую службу по охране этой части укреплений и северо-западного въезда в городище (кк. №№ 1/2001 г. и 3/2002 г.). Рядом с ними начинается возведение и насыпей над могилами членов их семей, близких родственников. Перещепинский курганный могильник I формируется как комплекс микрогрупп в составе нескольких крупных курганов, вокруг которых располагаются небольшие насыпи над погребениями людей, которые находились в родственных или, возможно, даже зависимых отношениях с предводителями этих семей. Таким образом, некрополь Перещепино I становится с V в. до н.э. кладбищем населения селища в ур. Лисовый Кут и близлежащих поселений у хут.Холодивщина и с.Саранчѣвка.

В нач. IV ст. до н.э. между курганами начинают появляться погребения представителей простого населения – небольшие по размерам могилы в ямах с легким накатником. Позже, здесь же, в межкурганном пространстве, появляются могилы рядового населения в простых грунтовых ямах (пп. 1 и 2 /2002 г.). По мнению ряда исследователей, бескурганый тип погребений для представителей основной массы населения эпохи раннего железного века доминировал не только в Поворсклье, но и в целом в Лесостепи.

Только несколько исследованных комплексов в ур.Перещепино сооружено в VII в.

до н.э. (4%). Большинство погребений появилось здесь в V в. до н.э., ближе к его середине – второй половине (68%). Именно к этой эпохе расцвета поселений на территории Большого укрепления Бельского городища относятся наиболее богатые и выразительные по инвентарю погребальные комплексы. Около 23% всех погребений появилось уже в конце V – IV ст. до н.э. Масштабы погребальных сооружений и сопутствующий инвентарь в них становятся более скромными и отражают, видимо, угасание экономической жизни на территории крепости на Ворсклинско-Псёльском водоразделе.

Практически все исследованные курганы (88%) находились в скоплении насыпей центральной и северо-западной частей Перещепинского некрополя I. Выявленные в них типы погребальных сооружений, характер размещения погребенных указывают на устоявшийся на протяжении нескольких столетий обряд с использованием двух типов погребальных камер – простых ям с накатником и настилом на дне, с вариантами сооружения входа-ступеньки или без неё (11), а также склепов, укрепленных деревом, помещенных в такие же ямы с заполнением пространства между стенками и деревом склепа грунтом выкида (9). Эти два типа погребальных сооружений могут соответствовать уровню или социальному статусу погребенных в них жителей Бельского городища.

Для нескольких наиболее крупных курганов рассчитана их первичная высота – 2,0-3,0 м, при наличии рва в 6-ти случаях – первоначальный диаметр – 12-22 м. Для таких курганов установлен факт сооружения насыпи преимущественно из грунта выкида ямы и рва, в отдельных случаях – использования массива соседних, более древних насыпей.

Направление по сторонам света погребальных сооружений Перещепинского и соседних некрополей одинаково – северо-восток – юго-запад. Такая ориентация сохраняется на протяжении всего времени существования могильников, оставаясь неизменной и для грунтовых захоронений IV в. до н.э. Хотя среди общего массива исследованных комплексов есть исключения – широтно ориентированные погребения (например, к. № 1/2006 г.).

Размеры погребальных ям колеблются в пределах от 2,00x2,55 до 3,80x5,40 м, а площади склепов – 2,40-10,2 кв. м.

22% исследованных погребений принадлежат мужчинам, в 23% – мужчину сопровождает женщина, в двух случаях – мужчина-слуга, в 18% – в мужское погребение помещены несколько женщин и детей. Встречаются и женские захоронения – 14%, в т.ч. в сопровождении зависимых лиц, небольшим числом представлены и детские погребения – 8%. Заслуживает внимания помещение в детское погребение молодой женщины-кормилицы-? (п.2 (7) /2001 г.).

Положение погребенных – преимущественно вытянутое на спине, для служанки из упомянутого п.2 (7) /2001 г. – скорченное на боку. Для 27% точно установленных случаев погребенные располагались головой на север – северо-запад, в 32% случаев – на юго-запад, в 3-х погребениях – ближе к востоку. Возрастной состав населения, оставившего Перещепинский некрополь I, таков: погребения маленьких детей – 23%, подростков – 9%, помещенных в могилы, видимо, в качестве зависимых лиц, мужчин – в возрасте от 18-20 до 40-45 лет, и, соответственно, женщин – от 16-25 до 35-40 лет, – 13% и 9%. Есть погребения сравнительно пожилых людей, в частности, мужчины в возрасте 50-55 лет (к. №1/2002 г.).

Состояние зубо-челюстной системы погребенных может указывать на довольно высокий потенциал здоровья, а также на отсутствие патологических изменений в костных тканях. Установлены случаи саркомы у мужчины зрелого возраста и травмирование воина – мужчины стрелой (п.2¹/2000 г.).

Большинство погребений являются основными и единственными под насыпями курганов. В одном случае установлен факт наличия в кургане двух погребений воинов (к. №3/2002 г.), с досыпкой насыпи и впуском в него ещё одной могилы. Возможно, впускным в насыпь когда-то крупного, впоследствии разрушенного кургана можно считать и п.5/2000 г.

82% погребений ограблены в поздне-средневековую эпоху; 40% – повторно, а 26% – трижды «посещались» грабителями в новейшее время. Прямых свидетельств ограбления могил в скифскую эпоху не получено. Грабители не разрушили лишь два погребения из всех исследованных комплексов.

Только 5 раскопанных курганов содержали предметы вооружения и конской упряжи, что может позволить отнести их к числу

погребений всаднической прослойки. В наиболее раннем к. № 1/1999 г. в ур. Перемирки (VII в. до н.э.), кроме остатков меча, копья, пластин наборного доспеха и наконечника стрелы, был обнаружен обломок железного навершия, а в двух погребениях курганов №№ 1 и 2/2001 г. середины V в. до н.э. — обломки мечей, копий и наборного пояса. На всадническую принадлежность этих комплексов указывает и наличие 1-2, а в кургане № 1/2001 г. — 4-х комплектов узды.

Погребения пеших воинов кургана № 3/2002 г. (п.2¹/2000 г. и п.1/2002 г.) содержали вообще довольно хорошо сохранившиеся комплекты снаряжения, а именно: остатки лука и сагайдачных наборов с 51 и 74 наконечниками стрел, меч и кинжал, наконечники копий со втоками, остатки кожаной войлочной шлема. Предметы снаряжения коня в них отсутствовали совсем.

Таким образом, могилы представителей военной прослойки составляли меньше четверти от числа всех исследованных комплексов.

Остальные погребальные памятники принадлежали представителям зажиточного населения соседнего селища в ур. Лисовый Кут. Типичным элементом сопутствующего инвентаря в них была лепная посуда местного производства. Это лепные горшки с шероховатой поверхностью, подлощенные кубки, корчаги, мисочки, светильники, в т.ч. изготовленные непосредственно на поселении в ур. Лисовый Кут, в одном случае — кувшин. Количество такой посуды в погребениях представителей военного сословия вдвое, а то и втрое превышало его количественный состав в ординарных комплексах. Лепная керамика была представлена в более 77% исследованных погребений.

Импортная древнегреческая гончарная керамика, преимущественно в составе остатков тризны, обнаружена в 10 комплексах (45%). Это обломки и целая амфора в погребениях представителей воинской элиты V в. до н.э. В некоторых из них присутствовали и отдельные образцы чернолаковой и коричневолаковой посуды, полихромные стеклянные и алебастровые арибалы и алабастры.

В двух погребениях выявлены остатки деревянных сосудов — блюд, в одном — деревянного сосуда с металлическими оковками.

Обязательным элементом погребального обряда скифского времени западной округи Бельского городища было помещение в могилы заклёпочных ножей с костяными накладными ручками, керамических пряслиц или же самих веретён, в отдельных случаях — каменных оселков, песчаниковых плит — туалетных столиков, обломков крепления железного топора.

В большинстве комплексов отмечены остатки кожаных и текстильных изделий, а в двух — шелковых тканей. В 23% женских погребений обнаружены обломки бронзовых зеркал, в т.ч. редкий образец целого зеркала «пелопонесского» типа (к. № 2/2002 г.). Из обычных украшений выявлены железные булавки (3), стеклопастовые, фаянсовые, обсидиановые, янтарные и сердоликовые бусы (45% погребений).

В инвентаре наиболее богатых погребений представлены детали золотых ожерелий, пронизи и бляшки из золота и серебра. Большая часть из них относится к высокохудожественным образцам продукции античных торевтов, которые работали в северо-причерноморских полисах. В одном из комплексов выявлены и остатки шкатулки из дорогого дерева, кожаного чехла на зеркало, румяна, сера и пр.

Таким образом, проведенные исследования курганов западной округи Бельского городища дали довольно ценные и выразительные материалы для изучения погребального обряда, материальной культуры населения этого уникального памятника, определенным образом повлияли на понимание особенностей формирования и хронологии Перещепинского курганного некрополя I, подтвердили существование грунтовых могильников вблизи этого комплекса.

Вместе с тем, само проведение широкомасштабных земляных работ с поэтапным вскрытием значительных площадей в несколько гектаров, как это происходит на запад от Бельского городища, в зоне геолого-изыскательских и производственных работ на Бельском газоконденсатном месторождении Солоховского промысла ГПУ «Полтавагаздобыча», позволит со временем получить ответы на ряд поставленных в работе вопросов и окончательно исследовать уже разрушенные остатки курганов северной части Перещепинского некрополя.

SUMMARY

In course of the archaeological investigations of barrows in the Western environs of the Belsk site of the ancient settlement, mainly on the territory of the Belsk village council in the Poltava region, in 1999-2006, by team of the Centre of Preserving and Study of the Sites of Archaeology of the Department of Culture of the Poltava State Regional Administration, there were examined 18 barrows and 4 separate graves of the Scythian time. Under different casual circumstances there have been discovered, beside that, remains yet of 3 burial complexes. This quite a valuable massif of the archaeological resources is let into scientific circulation in the work, offered to reader.

Examining the necropolis of the Belsk site environs, majority of explorers considered them to be a burial ground of the high class people of the immense archaeological complex of forest-steppe left bank political and economical centre of the Scythian epoch. For example, the Pereschepina barrow necropolis some scholars regard as a cemetery of the military aristocracy – equites – i.e. the elite group of the Belsk site.

The foundation time of this necropolis by the brook of Belsk is witnessed with big burial mounds, situated separately, erected to cover the graves of rich equites in VII c. B.C. in tract Peremyrky (#1/1999) as well as in the Pereschepyna “field of barrows” (#1/1993).

Obviously, in its early stage, this cemetery was represented with burial mounds of military elite, which ranged into prime lines over the valley of the brook. If the earliest and nearest towards the Western fortification is the necropolis in the tract Peremyrky (VII – early VI c. B.C.), then the Pereschepyna barrow necropolis II, in the mouth of the brook and on the right side of Sukhaya Hrun, has maintained the tradition of burying here the members of aristocratic families (equites) in VI – early V c. B.C.

Perhaps, this tradition suffered some changes in the early V c. B.C., since the rise of a settlement in the tract Lisovy Kut in the north-western part of the Big fortification of the Belsk site. In the Pereschepyna necropolis I, above the more ancient barrows, there were to be erected burial mounds over graves of the wealthiest possessors of estates from the neighbouring settlement. These estates had obviously been in possession of warriors, which guarded this part of fortifications and the north-western entrance into the settlement (#1/2001; #3/2002). In the neighbourhood of them commence to appear burial mounds of the family members and their close relatives. The Pereschepyna barrow necropolis I is formed as a large complex of micro-groups, including a few big barrows around of which are situated some smaller burial mounds, covering graves of people who had been relatives or, probably, dependants of the heads of the families. Thus, since the V c. B.C., the necropolis Pereschepyno I comes to be a burial ground for the concrete settlement in tract Lisovy Kut.

Since early IV c. B.C. among the barrows commence to appear burials of common people, i.e. little graves in pits with small hillocks above it. Later, at the same place, in the inter-barrows space, appear graves of common people in simple ground pits (see: 1, 2 /2002). Some scholars suppose that the ground type graves were dominant in early Iron Age for the majority of people not only in the basin of Vorskla, but entirely through the Forest-steppe area.

Only a few examined complexes in tract Pereschepyno were erected in VII c. B.C. (4%). Most of the graves appear here in V c. B.C., up to the middle of the century or its second half (68%). The most appreciated and significant (after its inventory) burial complexes on the territory of the Big fortification of the Belsk site are referred namely to the epoch of bloom. Approximately 23% of all the burials appear in

late V – IV c. B.C. The size of the burial complexes and their inventory become much more humble. Obviously, it proves the decline of the economical life on the territory of the fortress in the watershed, dividing Vorskla and Psel.

Most of the examined barrows (88%) are situated in group of mounds in the central and north-western part of the Pereschepyna necropolis I. Explored in them types of the grave constructions, the way of placing the bodies of buried ones show that there are two types of the burial chambers: simple pits with floor in the bottom and small hillock above it, with a step or without it at entrance (11), and also vaults, reinforced with wood and placed at the same pits with refilling the space betwixt the wall and the wood of the vault with the dug soil (9). These two types of the burial complexes may be the marks of the social statues of the buried people.

For a few biggest barrows it has been calculated their initial high - 2,3-3,0 m, in 6 cases there were also ditches around each barrow, initial diameters of which were 12-22 m. It is clear that the mounds of such barrows mainly were erected using the soil, taken out of the pit, but in some cases, it was used massif of neighbouring, older mounds.

The orientation of the burial complexes of Pereschepyna and neighbouring necropolises is the same: north-eastern and south-western. Such orientation had continued through all the time of the necropolises had been built, remaining unchanged for the ground burials IV century B.C. Though there are some exceptions in the massif of the examined complexes: burials orientated at latitude (#1/2006).

Size of burial pits swings between 2,00x2,55 and 3,80x5,40 m, as well as the squares of vaults are between 2,40 and 10,2 m.

22% of the examined burials are the burials of male persons, in 23% the male is accompanied by female, in two cases it is a male servant, in 18% in the male burial are placed a few females and children. There are also female burials, it is 14% of the same entire number of the burials in which the buried is accompanied by dependant people, in a small number are also the children's burials, it is approximately 8%. It is worth of attention the placement to a child's burial a young female, probably nursemaid (2 (7)/2001).

In the most number of cases, the placement of a buried one is stretched on the back; the nursemaid, from the mentioned 2 (7)/2001, is crooked on the side. In 27% of examined cases buried was placed with head towards the north or the north-west, in 32% of cases - towards the south-west, in three burials the orientation approximates to the eastern. The age group distribution of people, buried in Pereschepyna necropolis I is such: children's - 23%, teenagers' - 9%, who were placed into the graves, presumably, as dependants, males in age 18-20 to 40-45 years - 13%, females in age from 16-25 to 35-40 years - 9%. There are also burials of relatively old people, in particular, a male 50-55 years of age (#1/2002).

The state of the dental system of the buried ones shows us quite a high level of the health potential, and absence of pathological changes in bone tissues. It is detected a case of sarcoma which had a man of ripe age, and trauma with an arrow, which had a male-warrior (21/2000).

Most graves are basic and single under the mounds of the barrows. In one case there is detected a fact of presence of two single warriors' graves into the barrows (#3/2002), with refilling the mound and insertion one more grave.

Perhaps, the grave 5/2000 could be inserted into a barrow, the mound of which had been once massive, but destroyed in time.

82% of graves were robbed in the late Middle ages; 40% of them - twice, and 26% - were visited by robbers three times or more in the Modern times. There are no evidences of grave robbery in the Scythian time. Robbers left untouched only two graves of all the examined complexes.

Only 5 dug barrows contained items of weapon and horse bridle, that made possible to refer them to the number of graves of the military aristocracy, i.e. equites. In the earliest barrow #1/1999 in tract Peremyrky (VII c. B.C.), besides the remains of a sword, spear, plates of an amour and an arrowhead, has been found a fragment of an iron pommel, and in two graves of barrows #1/2001 and #2/2001 of the middle V c. B.C. have been found fragments of swords, spears, and a plate belt. One-two bridles in each complex, and even four sets of it in the barrow #1/2001 indicate them to be the burial complexes of equites.

Graves of foot warriors in barrow #3/2002 (graves 21/2000, 1/2002) contained well preserved sets of weapons: remains of a bow and two quiver sets, having 51 and 74 arrowheads, sword, dagger, a spearhead, remains of a leather and felt helmet. There was no harness at all.

Thus, the graves of the militaries make up lesser than a quarter of the entire number of examined graves. The rest of the burial complexes belong to wealthy people from the neighbouring settlement in the tract Lisovy Kut. Ceramics, made by the local potters, are the typical element of associated inventory in these graves. These are moulded pots with rough surface, polished chalices, large earthenware pots, lamps, made in the settlement of the tract Lisovy Kut, and a jug, in one case. The number of such pottery in graves of militaries in two or, in some cases, even three times more than in ordinary complexes. The mould ceramics are present in more than 77% of the examined graves.

Imported ancient Greek pottery, that was generally present in the remnants of funeral feast (trizna), was found in ten complexes (45%). These are fragments and a whole amphora in graves of people, belonging to military elite V c. B.C. In some of them were found some exemplars of black and brown varnished ceramics, polychrome glass and alabastrine aribals and alabasters.

In two graves were found fragments of wood vessels, dishes, in one the wood vessel with metal bindings.

An essential element of the Scythian time burial rite of the Belsk site western environs was placing into graves riveted knives with bone laid on handles, ceramic distaffs or spins itself, in some cases whetstones, sandstone plates (used as a dressing table), fragments of iron axe fastener. In

the most number of complexes have been found remnants of leather and textile fabric items, and in two of them the silk ones. In 23% of females' graves have been found fragments of bronze mirrors, among which was a rare exemplar of a well intact, entire mirror of the Peloponnesian type (barrow # 2/2002). From the usual bijouterie have been found iron pins (3), glass, faience, obsidian, amber, cornelian beads (45% of graves). In inventory of the richest graves are fragments of gold necklaces, thread of beads and pendants of gold and silver. Most of them are the high quality products of antique toreuts, who worked in poleis, situated in the northern area, adjacent to the Black Sea. In one of the complexes found fragments of a box of expensive wood, leather case of mirror, rouge, brimstone, etc.

Thus, the examinations of the barrows of the west environs of the Belsk site and the site itself have given quite valuable and significant materials for study of the burial rite and the material culture of inhabitants of this unique monument, have specifically influenced the understanding of peculiarities of forming and chronology of Pereschepyna barrow necropolis I, proved the existence of ground graves near the complex.

In addition to that, carrying out the wide-ranging earth-moving works with opening step-by-step large squares in a few hectares, as it happens towards the West from the Belsk site, in zone of geological exploring and productive works on the Belsk gas condensate deposit of the Solokhiv gas field GFO (Gas Field Office) "Poltavagasvydobuvannia", will give an opportunity to receive answers to the questions raised in the book and to examine the remnants of destroyed barrows in the Northern part of the Pereschepyna necropolis.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Аксьоновський могильник 114
 Аксютинці (Оксютинці), с. 69, 92, 93, 130
 Афіни, давн. м. 183
 Баби, курган 76, 115
 Баранівка, с. 114
 Барвінкова гора, ур. 6
 Басівка, с. 76, 115
 Безодня, ур. 6
 Белгородская обл. 181
 Берестняги, с. 36, 69, 93, 106, 130
 Беркозівка, с. 41
 Більськ, с. 5, 6, 10, 11, 17, 26, 27, 30, 32, 33, 51, 55, 82, 99, 102, 103, 105, 106, 115, 126, 136, 147, 150, 151, 162, 173, 178-184
 Більська сільська рада 5, 6, 184
 Більське городище 5, 6, 8, 10, 11, 18, 20, 25, 27, 28, 30, 36, 41, 46, 48, 51, 55, 67, 68, 71, 73, 75, 86, 87, 89, 92, 96, 99, 115, 123, 124, 128, 135, 137, 142, 144, 147, 152, 161, 163-167, 173, 175-183, 198
 Більське джерело 6
 Більське озеро 6, 27, 30, 33, 173
 Більський курганний некрополь (могильник) «А» 5, 6
 Більський курганний некрополь (могильник) «Б» 5, 6, 75, 76, 98, 114, 160, 161, 178, 181
 Більський курганний некрополь (могильник) «Г» 11, 183
 Більський курганний некрополь (могильник) «Д» 5
 Більський струмок (Тарапунька, р.) 11-13, 16, 26, 27, 33, 44, 57, 77, 80, 115, 163, 173, 175
 Блажки, хут. 41
 Бобриця, с. 75
 Богданівка, с. 75
 Боспор, давн. держ. 178
 Броварки, с. 93
 Вавилон, давн. м. 183
 Вакулина Могила, курган 68, 178
 Василівський курганний некрополь 114
 Велика Близниця, курган 76
 Велике укріплення Більського городища 5, 6, 26-28, 30, 36, 51, 55, 86, 163, 164,
 Верхньо-Салтівський могильник 179
 Вітова Могила, курган, ур. 38, 41
 Вовківці, с. 68, 69
 Волошине, с. 74
 Воронежская обл. 181
 Ворскла, р. 5, 82, 99, 128, 164, 175, 178, 179, 180
 Галушине, ур. 76, 115
 Гелон, давн. м. 99, 182, 183, 186
 Геюсів яр, ур. 6
 Глинське, с. 6, 176
 Глинське городище 6
 Гостра Могила, курган 41
 Греція 66, 114
 Грищенці, с. 41
 Грушівка, с. 68
 Диканька, с-ще 114
 Диканський р-н 183
 Донецк, г. 178
 Дніпро, р. 20, 68, 69, 70, 71, 92, 114
 Дніпровське лісостепове Лівобережжя 5, 55, 69, 76, 92, 114, 115, 130, 144, 166, 176, 178, 180, 182
 Дніпровское лесостепное Правобережжя 20, 25, 41, 42, 46, 48, 69, 87, 92, 96, 98, 161, 178, 180
 Дніпровське Правобережжя 20, 75
 Дніпропетровська область 76
 Дубинське кладовище 6
 Дурівка, с. 98
 Жаботин, с. 177
 Жаботинське поселення 19
 Журівка, с. 36, 42, 68
 Запоріжжя (Запорожье), м. (г.) 179, 181
 Західне укріплення Більського городища 6, 10, 11, 18, 20, 25, 27, 46, 87, 100, 161-163, 173, 175, 177, 183
 Зеньковский уезд 178
 Зіньківський р-н 5, 30, 151, 183, 184
 Євразія (Евразия) 180, 181, 182
 Європа 177, 178, 179, 181, 182
 Єнківці, с. 178
 Кавказ 178, 179
 Капітанівка, с. 75
 Капуя, давн. м. 96
 Карфаген, давн. м. 95
 Кателіне I, поселення 99, 181
 Катеринославська губ. 128
 Київ (Киев), м. (г.) 177-183
 Кишинев, г. 181, 182
 Книшівське городище 46, 73, 86, 87, 96
 Ковалі, с. 41
 Ковпаківський дендропарк 6
 Комсомольськ, м. 181
 Корніївка, с. 71, 93, 106
 Костянтинівка, с. 68
 Котелевський р-н 5, 9, 27, 30, 183, 184

- Кошевате, с. 68
 Кременчук (Кременчуг), м. (г.) 183
 Куземинське укріплення Більського городища 6
 Крим 92, 179
 Кубань 182
 Куль-Оба, курган 178
 Кут, ур. 6
 Кутул, ур. 6
 Лазьки, с. 6
 Ленинград, г. 177-180, 182
 Лівобережжя Дніпра 55, 71, 92, 114
 Лівобережна Україна 41
 Лісові Поляни, ур. 147
 Лісовий Кут, ур. 6, 26, 27, 36, 49, 55, 86, 87, 100, 115, 135, 137, 142, 147, 149, 163, 164, 166, 179, 183,
 Липово-Долинський р-н 5
 Лисова Могила, курган 76
 Лихачівка, с. 41
 Люборецьке селище 71
 Люботин, м. 177
 Люботинське городище 93, 177
 Майдан, ур. 6
 Макеївка, с. 41, 42, 68
 Мала Азія 66
 Марченки (Марченків), ур., хут. 5, 6, 8, 98, 150-152, 154-160, 168, 171, 177, 179, 183
 Мастюгіне, с. 98
 Матусов, с. 178
 Мачухський могильник 20, 161
 Машівський р-н 183
 Мгар, с. 76, 115
 Мелітопольський курган 161
 Месопотамія 95
 Миколаївка, с. 41
 Молдова 178
 Москва, м. 177-182
 Нагірне, с. 76
 Навкратіс, давн. м. 95
 Німеччина 5
 Німфей, давн. м. 37
 Німфейський некрополь 76, 92, 96, 99, 115
 Нижнє Поворскля 178
 Нижнє Подністров'я 67
 Нижнє Посулля 75
 Новоселки, с. 68
 Одесса, г. 178
 Озеро (Більське озеро, Ставок), ур. 6, 61
 Оксфорд, м. 99
 Олефірщина, с. 20, 160
 Олефіршинський курганний некрополь 55, 71, 75, 161
 Ольвійський некрополь 92, 96, 161
 Ольвія, давн. м. 96, 99, 114, 178
 Опішлянка, курган 20, 38, 41
 Опішня, с-ще 182
 Опішнянський яр, ур. 6
 Орджонікідзе, м. 179
 Осняги, ур. 5, 6, 8, 41, 71, 76, 115, 150
 Охтирський р-н 5
 Пантікапей, давн. м. 96, 99
 Пастирське городище 76, 115
 Перемеріки, ур. 6, 8, 11, 12, 14, 15, 17, 19-25, 28, 80, 163, 166, 168, 170, 173-175, 183
 Перешепине I, ур. 25-30, 33, 38, 40, 44, 46-50, 53, 60, 62, 63, 66-70, 72, 73, 75, 77, 83, 84, 86-92, 94, 96-99, 101-104, 106-114, 116, 118, 119, 121, 122, 124, 125, 127, 129-132, 135-143, 145-148, 164, 169, 171, 173, 176, 183
 Перешепине II, ур. 6, 25, 27, 28, 153
 Перешепинський курганний некрополь (могильник) I 26-28, 30, 49, 51, 53, 55, 68, 87, 93, 94, 102, 103, 106, 120, 136, 144, 147, 163-166, 178
 Перешепинський курганний некрополь (могильник) II 67, 68, 88, 89, 97, 163
 Переяслав-Хмельницький, м. 179
 Перша Завадська могила 130
 Першотравнева, вул. 6
 Петухівка, с. 96
 Північна Егеїда 126
 Північне Причорномор'я 66, 85, 100
 Північний Кавказ 74
 Побужжя 67, 68, 177, 180
 Поворскля 20, 53, 71, 75, 92, 96, 130, 135, 164, 176, 186
 Поділля 96
 Подоння 74
 Пожарна Балка, с. 161, 177
 Поле 2-ї бригади, ур. 6, 61, 128, 181, 184
 Полтава, м. 147, 177-183
 Полтавская губ. 178
 Полтавська обл. 5, 27, 30, 183, 184
 Полтавський р-н 183, 184
 Полтавщина 5, 9, 30, 114, 147, 177-181, 183
 Попівка, хут. 68
 Поросся 68
 Посулля 25, 68, 76, 96, 115, 130, 178
 Псел, р. 5, 27, 86, 93, 96, 99, 114, 164, 179
 Правобережжя Дніпра (Правобережжя) 20, 25, 42, 46, 48, 68, 69, 75, 87, 92, 98, 161
 Правобережний Лісостеп 41, 96
 Приднепровская террасовая лесостепь 182
 Припсілля 177
 Прогоня, кладовище 6
 Пропонтіда 126
 Реп'яхувата могила 25
 Рижанівський Великий курган 161
 Ржищев, с. 68
 Розрита Могила, майдан 177
 Российское Подонье 178
 Рось, р. 178
 Санкт-Петербург, г. 178, 179
 Саранчівка, с. 17, 27, 30, 164, 173
 Саратов, г. 179, 180
 Сарматія 180
 Северное Причерноморье 177-182
 Семибратніх курганів група 71

- Середземномор'я 95
Середнє Поворскля 5, 41, 135, 160
Середнє Подоння (Среднее Подонье) 61, 98, 161, 181
Середня Ворскла 128
Сіверський Донець, р. 68
Скіфія 92, 181
Скоробір (Великий та Малий Скоробір), ур. 5, 6, 8, 41, 71, 76, 92, 93, 106, 115, 150, 151, 160, 177, 182
Совнаркомівська, ст. 68
Средний Дон 179, 181
Средняя Азия 178
Стайкин Верх, ур. 69
Старша Могила, курган 25
Стеблівський курганний некрополь 69, 93, 106
Степове Подніпров'я 179
Сумська область 5
Суша Грунь, р. 11, 27, 57, 77, 115, 161, 163, 186
Східна Європа 5, 175, 179
Східне укріплення Більського городища 6, 46, 67, 68, 86, 87, 89, 92, 99,
Тарасова гора, ур. 19
Тіра, давн. м. 67
Товста Могила, курган 161, 179
Троя, давн. м. 183
Тясмин, р. 178
Україна 5, 8, 27, 55, 96, 102, 115, 177, 181-183
Уляп, аул 74
Фасос, о-в 30, 126
Фінікія 95
Харків (Харьков), м. (г.) 177, 178, 181-183
Харківська обл. 125
Херсон, г. 178
Херсонщина 75, 76, 177
Холодівське кладовище 6
Холодівський яр, ур. 6
Холодівщина, ур., хут. 30, 51, 53, 57, 77, 100, 115, 147, 164, 173, 179, 183
Царина (Царина Могила), ур. 6, 61, 86, 92, 150, 161
Часті кургани, ур. 98, 161
Черниговское наместничество 182
Чигирин, м. 181
Широке, с. 76
Широкое II, курганная група 182
Шостерниця, с. 114
Шпилівка, ур. 6
Шпилівське кладовище 6
Южная Херсонщина 182
Яблонівка, с. 41
Яблонівська курганная група 178
Яблунівка, с. 75
Яснозір'я, с. 20
Berlin 182
Bratislava 182
Oxford 182
Pittsburgh 182
Pennsylvania 182
Praha 182
Princeton 182
Krakow 182
Kharkov 182
Mitteleuropa 182
New York 182
Helsinki 182
Ukraine 182

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абрамов А.П. 125, 177
 Абросимов Э.Н. 65, 180
 Алексеева Е.М. (Алексеева К.М.) 25, 49, 74, 75, 97, 114, 132, 137, 159-161, 177
 Андриенко В.П. 161, 177
 Артем'єв (Артемьев) А.В. 8, 9, 18, 30, 35, 53, 54, 63, 105, 146, 160, 165, 174, 177, 183
 Бандуровський А.В. (Бандуровський О.В.) 68, 125, 177
 Білозор (Белозор) В.П. 5, 9, 17, 28, 49, 55, 67, 68, 70, 86-90, 92, 93, 97, 102, 106, 144, 147, 180, 182
 Білоусько О.А. 25, 67, 69, 115, 177
 Бобринський А.А. 176, 177
 Бондаревський П.К. 8
 Бородай О.В. 183
 Брашинський І.Б. 125, 177
 Буйнов Ю.В. 68, 177
 Бунятян Е.П. 76, 182
 Барцева Т.В. 68, 69, 177
 Бессонова С.С. 16, 20, 35, 37, 44, 46, 50, 52, 54, 58, 67-69, 75, 78, 98, 100, 104, 108, 118, 119, 135, 139, 144, 153, 161, 167, 173, 177, 178
 Битковский О.В. 75, 177
 Бранденбург Н.Е. 177
 Бучневич В.Є. 18, 177
 Варвянська (Менчинська) Т.В. 17, 111, 112, 177
 Волкова А. 183
 Гаврилюк Н.О. (Н.А.) 85, 115, 176, 177
 Гавриш П.Я. 5, 8, 9, 27, 46, 73, 86, 96, 177
 Галанина Л.К. 76, 115, 177
 Гейко А.В. 8, 11, 49, 51-53, 55, 77, 87, 149, 164, 176-179, 181, 183
 Горбаненко С.А. 176
 Городцов В.А. (В.О.) 5, 8, 28, 41, 71, 77, 115, 151, 152, 179
 Горячук В.Н. 125, 126, 181
 Граков Б.А. 41, 179
 Грач Н.Л. 76, 176
 Грінченко В.А. 30, 179
 Грицюк В.М. 162
 Дараган М.М. 8, 19, 28
 Дзиговський А.Н. 95, 96, 179
 Дзис-Райко Г.А. 180
 Дегтярь А.К. 68, 177
 Діденко Н. 183
 Дубровська Н. 183
 Задніков С.А. 88
 Зарецький І.А. 38, 41, 71
 Зеест І.Б. 125, 126, 179
 Золотницька Т.М. 8
 Золотницький Б.І. 8, 13, 28, 61, 178
 Иакинф 133, 179
 Ильинская В.А. 19, 20, 25, 55, 68, 69, 77, 96, 97, 115, 179
 Каравайко Д.В. 17, 178
 Клочко В.И. 68, 179
 Кобляков А.И. 134, 179
 Коваленко О.В. 8, 11, 177, 183
 Ковпак С.А. 6
 Ковпаненко Г.Т. 16, 20, 35, 37, 38, 41, 44, 46, 50, 52, 54, 55, 58, 68, 69, 71, 75, 76, 78, 86, 88, 98, 100, 104, 108, 115, 118, 119, 135, 139, 144, 153, 161, 167, 173, 179
 Козуб Ю.І. 67, 96, 179
 Козюра В.І. 73
 Колишкін М.С. 8
 Короленко В.Г. 5, 8
 Коротя О.В. 175
 Косиков В.А. 69, 178
 Косиченко Л. 183
 Кравченко Н.М. 176, 178
 Кружко Т. 183
 Ксенофонтова И.В. 182
 Кудряшова Н.И. 134, 181
 Кузнецова Т.М. 113, 114, 161, 178
 Кукин Г.Н. 134, 178
 Кулатова І.М. (И.Н.) 5, 6, 11, 16, 20, 28, 29, 44, 49, 51-53, 55, 67, 69, 71, 75-77, 80, 85, 87, 92, 93, 98, 102, 103, 105, 106, 114, 115, 121, 136, 142, 144, 147, 151, 160, 161, 163, 164, 173, 175, 177-179, 181, 183-184
 Курочка Т.Ф. 183
 Ладюков И.В. 125, 126, 181
 Лапушнян В.Л. 182
 Леви Е.И. 67, 179
 Лесков А.М. 182
 Либеров П.Д. 74, 98, 179
 Луговая Л.Н. 20, 55, 71, 75, 92, 114, 160, 161, 179
 Луговий Р.С. 5, 8, 179
 Лямкін В.В. 8
 Маєвська С.В. 8, 13, 43, 73, 89, 93, 94, 100, 133-135, 179
 Маркевич В.И. 176, 182
 Масленников А.А. 125, 177
 Махно Є.В. 5, 181
 Махортых С.В. 5, 8, 27, 28, 49, 55, 67, 68, 70, 72, 86-89, 92, 97, 102, 144, 145, 147, 163, 173, 179, 180, 182
 Мелюкова А.И. (Г.І.) 36, 38, 40, 41, 71, 92, 93, 106, 126-130, 179
 Миллер А.А. 66, 179

- Мироненко К.М. 8, 182
 Міхеєв В.К. 50, 179
 Могилев О.Д. 22, 67-70, 158, 179
 Мозолевський Б.Н. (Мозолевський Б.М.) 25, 76, 161, 178, 179, 181
 Мокляк В.О. 178, 181
 Монахов С.Ю. 30, 65, 66, 125, 126, 142, 179, 180
 Моруженко А.А. 12, 176, 180
 Мурзін (Мурзин) В.Ю. 5, 8, 18, 25, 27, 28, 33, 49, 55, 66-68, 70, 72, 86, 87-90, 92-94, 97, 102, 106, 144, 147, 163, 173, 180, 182
 Неверов О.Я. 98, 99, 180
 Нестуля А.А. (О.О.) 30, 180
 Нехаєв А.А. 183
 Николаєнко М.Ю. 125, 126, 181
 Онайко Н.А. 41, 180
 Островерхов А.С. 95, 96, 178
 Охотников С.Б. 67, 180
 Охріменко А.І. 5, 8, 11, 181
 Павлович Ю.А. 8
 Пашкевич Г.А. 176-178, 180
 Переводчикова Е.В. 69, 180
 Петренко В.Г. 36, 38, 40-42, 46, 48, 69, 71, 76, 87, 92, 93, 97, 98, 106, 115, 128, 160, 161, 180
 Покровська Є.Ф. 19, 177
 Полапа В.С. 8
 Полин (Полін) С.В. 36, 41, 71, 75, 92, 93, 96, 106, 130, 177, 180
 Посухов В.І. 183
 Приймак В.В. 5, 11, 17, 173, 174, 178, 180
 Приймак В.М. 5
 Пуголовок Ю.О. 8, 17, 18, 61, 181, 184
 Пуздровський О.Є. 66
 Пузикова А.І. 67, 98, 161, 181
 Радзівєвська В.Є. 48, 50, 55, 65, 87, 111, 124, 125, 136, 181
 Радченко М.О. 8, 183
 Рейда Р.М. 8
 Ролле Р. (Р.А.) 5, 8, 18, 25, 27, 28, 31, 33, 49, 55, 66-68, 70, 72, 86-90, 92-94, 97, 102, 106, 144, 147, 163, 173, 179, 180, 182
 Рубан В.В. 99, 125, 181
 Рудинський М.Я. 30
 Русяєва А.С. 99, 181
 Садыкова Д.Н. 135, 181
 Садыкова Ф.Х. 135, 181
 Самоквасов Д.Я. 92, 130, 178
 Сапегін С.В. 8, 183
 Секерская Н.М. 68, 181
 Сидоренко Г.О. 5, 181
 Сидоренко О.В. 8
 Скорый (Скорий) С.А. 5, 8, 16, 17, 20, 25, 27, 28, 35, 37, 44, 46, 49, 50, 52, 54, 58, 61, 66, 68-70, 75, 78, 86-88, 90, 92, 94, 97, 98, 100, 104, 108, 118, 119, 128, 135, 139, 144, 147, 153, 161, 163, 173, 178-181, 184
 Смирнов К.Ф. 97, 181
 Соловьев А.Н. 134, 178
 Степанович С.П. 8
 Супрун Т.Ю. 180
 Супруненко О.Б. (А.Б.) 5, 6, 10, 11, 16-18, 20, 25, 26, 28, 30, 31, 44, 49, 51, 53, 55, 61, 67, 69, 71, 73, 75, 76-78, 80, 85, 87, 92, 93, 98, 99, 102, 103, 105-107, 114, 115, 121, 136, 144, 147, 150, 151, 160, 161, 163, 164, 173-181, 183, 184
 Тарновський В.В. 41
 Телегін Д.Я. 5, 181
 Тереножкин А.И. 25, 161, 178, 181
 Тітков О.В. 8
 Тимошук А.І. 8, 144, 147, 181, 182
 Туровский Е.Я. 125, 126, 181
 Фиалко Е.Е. 71, 182
 Херц (Герц) В. 27, 28, 49, 55, 67, 68, 70, 72, 86-90, 92, 97, 102, 121, 144, 147, 173, 180, 182
 Цебрик В. 183
 Черненко Е.В. (Є.В.) 5, 8, 28, 33, 55, 68, 72, 76, 92, 173, 180, 182
 Шафонский А.Ф. (Шафонський О.Ф.) 17, 182
 Шерстюк В.В. 17, 18, 61, 144, 181, 184
 Шишкін М.В. 6
 Шкурко А.И. 69, 182
 Шрамко Б.А. 5, 8, 20, 25, 27, 28, 33, 41, 46, 48, 50, 51, 53, 55, 65, 67, 68, 70-73, 76, 86, 88, 89, 92-95, 99, 106, 111, 112, 115, 119, 123, 125, 132, 136, 147, 160, 161, 163, 176, 177, 179, 182
 Шрамко І.Б. 9
 Щербань А.Л. 8, 48, 50, 55, 65, 87, 111, 125, 137, 182
 Янушевич З.В. 176, 180, 182
 Boardman J. 99, 182
 Chochorowski Jan 161, 182
 Drahotova Olga 96, 182
 Janushevich Z.V. 176, 182
 Klein Dan 96, 182
 Oliverd Andrew 182
 Rydzewski Jacek 161, 182
 Sparkes B.A. 67, 182
 Skoryj Sergej 161, 182
 Šramko B.A. 182
 Talcott L. 67, 182
 Technay W. 66, 182
 Vickers Michael 76, 77, 96, 99, 115, 182
 Ward Lloyd 96, 182
 Zakharov A.A. 38, 182

ПРО АВТОРІВ

КУЛАТОВА Ірина Миколаївна (03.03.1957, м. Грозний) – археолог-скіфолог і пам'яткоохоронець.

Закінчила середню школу № 77 м. Кривий Ріг (1974), навчалася на історичному факультеті Чечено-Інгушського університету ім. О.М. Горького (м. Грозний, 1979-1981), закінчила історичний факультет Харківського державного університету ім. В.Н. Каразіна (1981-1983). Науковий співробітник Диканського історико-краєзнавчого (1983) і Полтавського краєзнавчого музеїв (1983-1988), завідувача сектором охорони пам'яток археології при Полтавському краєзнавчому музеї (1989-1993), завідувача науково-дослідним відділом охорони пам'яток археології Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації (1993-2008), з лютого 2008 р. – директор цього закладу.

Відповідальний секретар наукового журналу «Археологічний літопис Лівобережної України» (з 1997), керівник археологічних експедицій з вивчення курганів та дослідник поховальних пам'яток скіфської епохи.

СУПРУНЕНКО Олександр Борисович (01.05.1957, м. Полтава) – археолог, історіограф, кандидат історичних наук (1997), старший науковий співробітник (2000), заслужений працівник культури України (2003).

Закінчив середню школу № 7 м. Полтава (1974), історичний факультет Полтавського педагогічного інституту ім. В.Г. Короленка (1978). Старший науковий співробітник (1978-1981), завідувач сектором археології фондів (1981-1988), завідувач науково-дослідного відділу археології (1988-1990), заступник директора з наукової роботи (1990-1993) Полтавського краєзнавчого музею. Науковий редактор більшості видань музею. У 1993-2008 рр. – директор Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, з лютого 2008 р. – провідний науковий співробітник цього ж закладу. З 2005 р. – заступник директора ДП Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України по Полтавській обл., начальник Полтавської археологічної експедиції, член Польового комітету Інституту археології НАН України.

Головний редактор наукового журналу «Археологічний літопис Лівобережної України» (з 1997 – 25 окремих і спарених випусків), керівник Видавничого центру «Археологія» (1995-2008 – 135 видань), відповідальний секретар Полтавського наукового товариства краєзнавців (1991-2002), член правління Полтавської спілки літераторів (1992-2000) і Головної Ради Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури (з 2001).

Автор понад 900 наукових та публіцистичних робіт з археології, історії археології, історіографії, музеєзнавства, джерелознавства, в т.ч. 37 монографічних і колективних монографічних досліджень, каталогів, підручників. Науковий редактор більше 100 наукових та краєзнавчих видань.

Автор понад 300 наукових праць з археології, джерелознавства і краєзнавства, в т.ч. співавтор 10 колективних монографічних досліджень, каталогів та брошур.

Пр.: Кургани скифского времени междуречья Ворсклы и Псла. – Москва, 1993. – 108 с. (у співавт.); Старожитності козацької доби на Полтавщині // Козацькі старожитності Полтавщини. – Полтава: Криниця, 1993. – Вип.1. – С. 6-16; Хрестовидна бляха скіфської доби з Єнківцею у Посуллі // Полтавський археологічний збірник. – Полтава: Полтав. літератор, 1995. – Ч.3. – С. 139-147; Пізньоскіфські та пізньозарубинецькі старожитності Полтавщини. – Київ-Полтава: Археологія, 2005. – 100, 2 с. (у співавт.); Раннескифское погребение на юге Приднепровской Левобережной террасовой лесостепи (к вопросу о переднеазиатских инновациях в восточноевропейском зверином стиле) // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава: Археологія, 2006. – № 1 (19). – С. 46-60 (у співавт.); Кургани поблизу с. Волошине в пониззі Псла. – Київ, 2010. – 160, 6 с. (у співавт.) та ін.

Нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (1999). Лауреат премій ім. Самійла Величка (2004) та Вікентія Хвойки (2009). Ініціатор відзначення 1100-ліття Полтави за результатами археологічних досліджень.

Пр.: Памятники древнеегипетского искусства в собрании Полтавского краеведческого музея: Каталог. – Полтава, 1986. – 64 с.; Кургани Нижнего Поворскля. – Москва, 1994. – 104 с.; Більське городище. – Київ-Гамбург-Полтава, 1999. – 104 с. (у співавт.); Археологія в діяльності першого приватного музею України: Лубенський музей К.М.Скаржинської. – Київ-Полтава: Археологія, 2000. – 398, II с.; Исторические личности эллино-скифской эпохи (культурно-политические контакты и взаимовлияния). – Киев-Комсомольск: Археологія, 2003. – 324, I с. (у співавт.); Давня історія Полтавщини (XX тис. до н.е. – V ст. н.е.): Підручник. – Полтава: Оріяна, 2004. – 168, IV с. (у співавт.); Середньовічна історія Полтавщини (VI – пер. пол. XVI ст. н.е.): Підручник. – Полтава: Оріяна, 2004. – 200, IV с. (у співавт.); Кургани між сс. Дуканичі та Солонці в пониззі Псла. – Київ-Полтава: Археологія, 2007. – 142 с.; Кургани поблизу с. Солонці на Нижньому Пслі. – Київ-Полтава: Археологія, 2007. – 142 с.; Курган з угорським некрополем у пониззі Псла. – Київ-Полтава: Археологія, 2007. – 110 с.; 3 історії археологічних досліджень на Полтавщині. – Київ-Полтава, 2007. – 124, XII с.; серії праць: Дослідження посаду літописної Лтави: Миколаївська гірка, Інститутська гора (3 част.). – Київ-Полтава, 2008-2009. – 138, 2, 4 с.; 140, 4 с.; 132, 6 с. (у співавт.) та ін.

Наук. ред.: Більське городище в контексті вивчення раннього залізного віку Європи. – Полтава: Археологія, 1996. – 408, 1 с.; Звіт пам'яток історії та культури України. Полтавська область: Комсомольська міська рада. – Київ-Полтава: Полт. літератор, 2008. – 148, 4 с.

ЗМІСТ

Передмова	5
1. Архаїчний курган поблизу Західного укріплення Більського городища	10
2. Перещепинський курганний некрополь I	26
2.1. Загальна характеристика	27
2.2. Рятівні дослідження в ур. Перещепине I наприкінці 2000 р.	33
2.3. Кургани на території Більської УКПГ	51
2.4. Кургани південно-західної частини Перещепинського некрополя I	55
2.5. Кургани в ур.Перещепине I за розкопками 2002 р.	102
2.6. Ґрунтові поховання 1 і 2/2002 р.	142
2.7. Роботи на Перещепинському некрополі I у 2006 р.	144
3. Курган в ур. Марченки	150
Висновки	162
Додатки	
<i>Супруненко О.Б., Коротя О.В.</i> Поховальні комплекси з наглядних робіт Історико-культурного заповідника «Більськ»	173
<i>Пашкевич Г.О., Горбаненко С.А.</i> Палеоетноботанічні дані з розкопок курганів 2000 р. в ур. Перещепине	176
Література та архівні джерела	177
Список скорочень	185
Резюме	186
Summary	189
Географічний покажчик	192
Іменний покажчик	195
Про авторів.....	197

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання
Кулатова Ірина Миколаївна
Супруненко Олександр Борисович

КУРГАНИ СКІФСЬКОГО ЧАСУ ЗАХІДНОЇ ОКРУГИ БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА

Українська мова, резюме – рос., англ. мови.

Оригінал-макет видання підготовлений ПП Шевченко Р.В.
на замовлення Центру охорони та досліджень пам'яток археології
управління культури Полтавської облдержадміністрації
36011, м.Полтава-11, вул.Комсомольська, 37, т. (05322) 2-26-12

На обкл.:
Перстень-печатка. *Золото*. V ст. до н.е. Фото М.О. Радченка.

Відповідальна за випуск — **Г.М.Максименко**
Коректура — авторська
Технічний редактор — **С.В.Хорєв**
Комп'ютерна верстка — **С.В.Хорєв**
Сканування та обробка ілюстрацій — **А.І.Тимошук**
Переклад на англійську мову — **В.В.Чернишов**

Здано в набір 15.12.2009 р. Підписано до друку 26.07.2010. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Ньютон. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 22,47. Ум.-друк. арк. 24,12 + вклейка 1,16.
Тираж 310 прим. Вид. № 147. Зам. 3/2010.

Віддруковано: ПП Видавництво «Друкарня «Гротеск»
тел. (0532) 66-16-85.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДР № 255 від 22.11.2000 р.

КУЛАТОВА
Ірина Миколаївна

директор
Центру охорони та досліджень
пам'яток археології
управління культури
Полтавської
облдержадміністрації

СУПРУНЕНКО
Олександр Борисович

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
заступник директора ДП НДЦ
«Охоронна археологічна служба
України» Інституту археології
НАН України,
заслужений працівник культури
України

ISBN 966-8999-28-2

9 789668 999284

